

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Zahorán Csaba

Nemzetépítő diskurzusok a Székelyföldön 1989 után

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Vezető: Dr. Erdődy Gábor DSc., egyetemi tanár
19–20. századi kelet-európai történelem doktori program
Vezető: Dr. Krausz Tamás DSc., egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Dr. Krausz Tamás DSc, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Bárdi Nándor PhD, tudományos főmunkatárs
Dr. Egry Gábor PhD, tudományos főmunkatárs

A bizottság további tagjai: Dr. Bartha Eszter PhD, habil. egyetemi docens
Dr. Szász Zoltán CSc, tudományos tanácsadó
Dr. Juhász József CSc, habil. egyetemi docens (póttag)
Dr. Sipos Balázs, habil. egyetemi docens (póttag)

Témavezető: Dr. Borsi-Kálmán Béla, az MTA doktora, habil. egyetemi tanár

Budapest, 2016

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve: Zahorán Csaba

MTMT-azonosító: 10028081

A doktori értekezés címe és alcíme: Nemzetépítő diskurzusok a Székelyföldön 1989 után

DOI-azonosító: 10.15476/ELTE.2016.037

A doktori iskola neve: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola

A doktori iskolán belüli doktori program neve: 19–20. századi kelet-európai történelem doktori program

A témavezető neve és tudományos fokozata: Dr. Borsi-Kálmán Béla, az MTA doktora, habilitált egyetemi tanár

A témavezető munkahelye: ELTE BTK

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Kelt: Budapest, 2016. március 16.

a doktori értekezés szerzőjének aláírása

I. Bevezetés

Munkám kiindulópontja az a talán már kissé közhelyesnek is tűnő gondolat, hogy a modern nemzeti eszme megfogalmazódása óta zajló nemzetépítések olyan folyamatok, amelyek ma is tartanak – és legalábbis középtávon feltehetően a jövőben is folytatódni fognak –, és amelyek tulajdonképpen azonos minták alapján történnek, mint az előző kétszáz évben. A nemzetek (akár cselekvő szereplőkként, akár gyakorlati kategóriákként tekintünk rájuk) mindeközben nem csak változnak, átalakulnak (mikor és hol mit is értünk a „nemzet” fogalma alatt), de végeredményben sohasem „készülnek el” teljesen, építésük így cselekvések soha véget nem érő sorozatát jelenti. Ezekben a cselekvésekben – a társadalmak nemzetiesítésében és a nemzetek folyamatos újratermelésében – pedig hagyományosan kulcsfontosságú szerepet töltenek be a nyilvánosságban zajló diskurzusok. Dolgozatomban az 1989 utáni magyar és román nemzetépítés rivalizálását vizsgálom meg a Székelyföldet érintő diskurzusokon keresztül. Vagyis hogy a párhuzamos magyar és román nemzetépítő törekvések miképp jelennek meg a nyilvánosságban, és ez hogyan hat vissza magára a nemzetépítés folyamatára.

A Székelyföldnek nevezett – a 19. század óta többször is változó állami keretekbe került – régióban a nacionalizmus megjelenésétől mindmáig két domináns nemzetépítés verseng egymással, a magyar és a román. Míg a magyar nemzetépítő törekvések teljes kibontakozására Erdélynek a dualizmus alatti magyarországi integrációja során nyílt lehetőség, a román nemzetépítés számára az első világháborút követő impériumváltás – a terület Nagy-Romániához való csatolása – biztosított kedvezőbb körülményeket. A második világháború alatti átmeneti időszakot leszámítva ez az 1989 végi fordulatig többé-kevésbé így is maradt. A román nemzeti-kommunista diktatúra bukása után a helyzet annyiban módosult, hogy a magyar nemzetépítés feltételei javultak, ami új kihívás elé állította a hasonló román törekvéseket. Ez főképp a Székelyföldön nyilvánul meg, ahol az országos szinten kisebbségben lévő magyar népesség alkotja a helyi többséget, ekképp sajátos társadalmi-politikai igényeit jóval határozottabban tudja érvényesíteni.

A kiválasztott diskurzusok részletesebb bemutatásával egyúttal azokra a hasonlóságokra – a mai és a múltbeli nemzetépítő diskurzusok többé-kevésbé azonos mintázataira – is megpróbálok rámutatni, amelyek az utóbbi huszonhat évben zajló folyamatokat összekapcsolják a nemzet- és nemzetállam-építés korábbi időszakaival. A nyilvánosságban zajló diskurzusok egyrészt lehetőséget biztosítottak a különféle közösségi törekvések megfogalmazására és találkozására, adott esetben ütközésére, másrészt visszahatottak rájuk, és így közvetlenül is részt vettek a nemzetépítésben. Nincs ez másképp napjainkban sem,

azzal a különbséggel, hogy a nemzetépítő diskurzusok a valóság egyre több szegmensére terjednek ki, etnikailag megjelölve a hétköznapiak különböző interakcióit.

A bevezetésben röviden megfogalmazom, mit szeretnék megvizsgálni, illetve miről nem fog szólni a dolgozatom (I.). Ezt követően felvázolom munkám elméleti kereteit, beleértve a módszertani és az általam használt legfontosabb szakirodalom áttekintését is (II.), majd a kutatási témám előzményének tekinthető *történeti kontextus* következik – a magyar és román nemzetépítés 19–20. századi rivalizálása Erdélyért (III.), valamint a vizsgált folyamatok *aktuális kontextusa*, vagyis az 1989–2015 közötti időszak áttekintése (IV.). Ezután megvizsgálom a két legkomplexebb nemzetépítő beszédmód, az „autonómia-” és a „Har-Kov-diskurzus” összefonódását (V.), a kiindulópontban tett állítást pedig két „esettanulmánnyal” próbálom meg alátámasztani és igazolni (VI.), dolgozatom gerincét tehát az utolsó két alfejezete (VI. 1. és VI. 2.) alkotja, végül a munkát a felhasznált források és szakirodalom listája zárja (VII.).

A szöveg V. – az autonómiát a Har-Kov-diskurzussal párba állító – fejezete a *Közép-Európa a 21. század közepén: regionális és civil társadalom* c. konferenciakötetben (szerk.: Lagzi Gábor, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Veszprém, 2014.) közreadott tanulmányra támaszkodik („*A Székelyföld nem létezik!*” *A székelyföldi autonómia az 1989 utáni román politikai diskurzusban*), míg a VI. fejezet „esettanulmányai” egy korábban megjelent és egy megjelenés alatt álló szövegre épülnek: az „*Ortodox Székelyföld*” című a *Múltunk* 2012/4. számában jelent meg *Az egyház visszatér* címmel, a székelyföldi szimbolikus politizálást bemutató fejezethez pedig egy kéziratban lévő (előreláthatólag a *Regio*-ban megjelenő) tanulmányt használtam fel. Ezeket a szövegeket integráltam kisebb-nagyobb módosításokkal disszertációm szövegébe, továbbgondolva őket a fentebb vázolt elméleti keretben.

Témámat alapvetően a történettudomány (jelenkorkutatás) szemszögéből közelítem meg, de más társadalomtudományos módszereket és eszközöket is használok (interjúk, megfigyelés stb.). Interdiszciplináris jellegű dolgozatom (mivel történészként csak mint „külsős” veszem igénybe a rokon társadalomtudományok /szociológia, antropológia, politológia/ eszköztárát, ezért a dolgozatnak csupán a *jellege* interdiszciplináris) elsősorban a jelent érinti, a nemzetépítő diskurzusok történeti előképeinek részletesebb bemutatására, valamint a párhuzam elmélyítésére remélhetőleg egy következő fázisban lesz majd módom. Noha kiindulópontom inkább elméleti jellegűnek tűnhet, tekintettel arra, hogy a nemzettel és nacionalizmussal kapcsolatos elméleteknek gazdag és folyamatosan gyarapodó szakirodalma

van, velük nem kívánok részletesebben foglalkozni. Dolgozatomban a magyar és román nemzetépítés *közelmúltjára* és *jelenére* koncentrálok – az utóbbi huszonhat év romániai kontextusában –, és kevésbé érdekel a nemzetépítés általában, illetve annak kezdete vagy múltja, így a nemzetek kialakulását és jellegét, valamint a nemzetfogalom és nacionalizmus különféle értelmezéseit és megközelítéseit övező vitákra sem térek ki, bár adott esetben érinteni fogom őket.

Kutatásom során elsősorban a következő kérdésekre keresem a választ:

- 1. A nemzetépítő diskurzusok kapcsán:** hogyan jelennek meg a Székelyföldön zajló magyar és román nemzetépítés folyamatai a két társadalmi nyilvánosságban, és ez miként hat vissza a két rivális nemzetépítésre?
- 2. A történeti előképek kapcsán:** milyen párhuzamok és hasonlóságok vannak a korábbi, valamint a közelmúltban és napjainkban használatban lévő nemzetépítő diskurzusok között? Milyen korábbi minták vagy elemek ismétlődnek meg a jelenben?
- 3. A diskurzusok nemzetiesítő szerepe kapcsán:** a magyar és román „nemzetépítők” versengése hogyan mozgatja (meg), teremti újra – adott esetben alkotja meg – a magyar és román közösségeket? Hogyan megy végbe a magyar és román közösségek nemzetiesítése a globalizáció és a nemzeti reneszánsz egyidejű érvényesülése közepette?

Vizsgálatom a Székelyföldnek nevezett térséget érintő, az ottani nemzetépítéshez hozzájáruló diskurzusokra terjed ki. Azért csak a Székelyfölddel foglalkozom és nem egész Erdéllyel, mert egyrészt ez egy viszonylag kis területű, több tekintetben is jól körülhatárolható régió (igaz, még így is több mint bőséges anyag áll a kutató rendelkezésére), másrészt tulajdonképpen csak e viszonylag kompakt, „többséges magyar” vidéken beszélhetünk a két nemzetépítés *valódi*, tétlen is bíró rivalizálásáról. Erdély többi, román többségű részén – a Magyarországgal határos sávot és néhány magyar többségű enklávét leszámítva – ugyanis a magyar nemzetépítés csak korlátozott mértékben tud érvényesülni. A román többségű régiókban, de különösen a szórványvidékeken a magyar nemzetépítés mindkét legfontosabb aktorának, vagyis a magyar kisebbségnek és a magyar államnak az érdekérvényesítő ereje mindig az aktuális helyi és országos erőviszonyoktól függ, rendszerint nem számottevő, a

nemzetközi szervezetek befolyása pedig elhanyagolható, ebből kifolyólag a román nemzetépítés hegemóniája megkérdőjelezhetetlen.

Disszertációm elkészítéséhez nyújtott sokrétű segítségükért, támogatásukért és nem utolsósorban türelmükért hálás köszönet illeti Patakfalvi-Czirják Ágneszt, a Zahorán családot (szüleimet, bátyámat és családját), a Patakfalvi-Czirják családot, Bárdi Nándort, Borsi-Kálmán Bélát, Krausz Tamást, Juhász Józsefet, Kollai Istvánt, Kósa András Lászlót, Sipos Zoltánt, Ștefan Brunót, Ioan Lăcătușut, Pozsony János Csabát, tanáraimat és csoporttársaimat a doktori programon, egykori kollégáimat az MTA TTI-ben és a Balassi Intézetben, a Terra Recognita Alapítvány tagjait, Lagzi Gábort és Komoróczy Miklóst.

II. Nemzetépítés jelenidőben: elméleti keretek és fogalmak

II. 1. Nemzetépítés és globalizáció

Előjáróban azt szeretném kifejtteni, miért épp a nacionalizmust¹ választottam dolgozatom értelmezési keretéül, és miért nem valami más – például osztályalapú, vallási vagy közgazdasági – megközelítést alkalmaztam. A válasz egyrészt szubjektív: személy szerint mindig is az etnicitás és az interetnikus viszonyok érdekelték, a közép- és kelet-európai régió történetének tanulmányozása során pedig tudatosult bennem a nacionalizmus jelentősége. De minduntalan azzal is szembesülnöm kellett, hogy mai világunkat is alapvető módon járja át és határozza meg a nemzeti elv, a nacionalista szemlélet – kezdve gyerekkori szocializációkkal, az életünknek és hétköznapijainknak a (nemzet)állam és a (nemzetiesített) társadalom által történő megszervezésén át egészen a valóság értelmezéséig. Ez vezetett a második okhoz, vagyis hogy egyet kellett értenem azokkal a gondolkodókkal, akik szerint a nacionalizmus több mint két évszázada releváns és megkerülhetetlen jelenség,² így – akár tetszik, akár nem – nem lehet figyelmen kívül hagyni, különösen Közép- és Kelet-Európában. És ez még akkor is érvényes, ha az utóbbi évtizedekben az élet megannyi területén jelentős változásokra került sor, amelyek egyre gyorsuló iramban és egyre mélyrehatóbban alakítják át világunkat, illetve annak észlelését.

Pedig a globalizáció és annak számos vetülete – például a nemzetállami kereteken túllépő gazdaság vagy a fogyasztói életmód terjedése –, valamint bizonyos tudományos szemléletváltások egyaránt olyan kihívásokként jelentkeznek, amelyek rendre megkérdőjelezni látszanak a nacionalizmus érvényességét napjainkban és még inkább jövőbeni tartósságát. Erre utalt a 20. század utolsó évtizedeinek számos fejleménye is. Eric J. Hobsbawm szerint „*bármennyire is erős (...) a nacionalizmus, ma már korántsem az a történelmi hajtóerő, ami a francia forradalommal kezdődő és az imperialista gyarmatosítás befejeződésével, azaz a II. világháborúval záruló korszakban volt*”,³ a kilencvenes évek idegengyűlölete pedig nem más, mint „*a gyengeség és félelem reakciói, kísérletek arra, hogy*

¹ A *nacionalizmus* fogalmát, illetve a *nacionalista* jelzőt dolgozatomban – a publicisztikai szövegeken kívül gyakran a szakirodalomban is pejoratív értelemben történő használatától eltérően – végig értéksemlegesen használom, „nemzeti alapú”, a nemzetre mint értékre, tekintő, azt adott esetben abszolutizáló szemléletet értve alatta.

² Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 31–38..

³ Eric J. Hobsbawm: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1997. 213–214.

barikádokat emeljenek a modern világ erőinek feltartóztatására.”⁴ Ernest Gellner is úgy látja, hogy a második világháború után „nagymértékben meggyengült az expansionista nacionalizmus életerejé”,⁵ amit a Szovjetunió hidegháborús veresége is igazolni látszott.⁶ Keith Suter a globalizációról és a nemzetállamról szóló munkájában kijelenti, hogy a kialakulóban lévő, a nemzetállamok vesztfáliai rendszerére épülő berendezkedést felváltó új világrend „globális” és nem „nemzetközi”, a világ ügyeinek alapegysége pedig többé már nem a nemzetállam,⁷ majd a végbemenő változásokat – többek közt – a világgazdaságon és a nemzetközi és civil szervezetek és intézmények működésén keresztül érzékelteti. Mások kifejezetten fenyegetésként érzékelik a globalizációnak a nemzetekre gyakorolt hatását, Rabár Ferenc egy tanulmányában arról ír, hogy a globalizáció folyamata a nemzeteket védő nemzetállamok hanyatlásához vezet, ekképp pedig a nemzeti társadalmak kohézióját is közvetlenül fenyegeti.⁸

A nemzetet és nacionalizmust érő szemléletbeli kihívással kapcsolatban Anthony D. Smith-t érdemes idézni, aki szerint a modernista megközelítést alkalmazók számára „a nemzetek és a nacionalizmus esszenciálisan 19–20. századi, a 'modernitás' bizonyos szakaszához kötődő jelenség, amely Nyugaton fokozatosan véget ér, és amelynek elavulása a fejlett ipari társadalmakban ezért a huszadik század végén kezd nyilvánvalóvá válni.”⁹ De bizonyos értelemben ilyen kihívásként értelmezhető Rogers Brubaker azon kísérlete is, amely a nemzet mint kategória átértelmezésére (egyfajta dekonstrukciójára) irányul, megkérdőjelezve a nemzet csoport mivoltát és új megközelítést javasolva a téma kutatásában.¹⁰ Brubaker és társai¹¹ szembemennek a nacionalizmus és nemzetépítés „hagyományosabb” szemléleteivel, amelyek a nemzetre a nemzeti mozgalmak fejlődése nyomán egy egyre kiterjedtebb, tudatosabb és „állandó”, folyamatos közösségként tekintenek.

Mégis, a nacionalizmus mindezek ellenére továbbra is aktuálisnak és életerősnek (vagy más megfogalmazásban: virulensnek) tűnik. Ahogy a múlt század utolsó évtizedei alapján sokan a

⁴ Uo. 215–216.

⁵ Ernest Gellner: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 70.

⁶ Uo. 71.

⁷ Keith Suter: *Global Order and Global Disorder: Globalization and the Nation-State*. Praeger Publishers, Westport, 2003. 1. A nemzetközi itt a nemzetállamok közöttiségre utal.

⁸ Rabár Ferenc: Globalizáció és nemzetépítés (Fogalmi meghatározások). In Bárdi Nándor (szerk.): *Globalizáció és nemzetépítés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999. 10–14. Egy másik megközelítésért lásd Gergely Attila: „Globalizáció és nemzetépítés” – esetek és kölcsönhatások. Uo. 17–38.

⁹ Anthony D. Smith: *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press, Cambridge–Malden, 1995. 35–36. Smith a modernista szemlélet ideológus jellegére is rámutat, lásd uo. 41.

¹⁰ Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* 6. évf. 7–8. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/csoportok-nelkuli-etnicitas> (letöltve: 2016-03-14)

¹¹ Lásd pl. Rogers Brubaker–Feischmidt Margit–Jon Fox–Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*.

nemzeti eszme és hatásának gyengülését vagy egyenesen a „meghaladását” jósolták, mások ugyanebből másmilyen következtetéseket vontak le. Hobsbawm már idézett írásában az is áll, hogy – amellett, hogy a világ feltehetően egyre szupranacionálisabb és infranacionálisabb lesz, ahol csak alárendelt funkciója marad a nemzeteknek – a nemzeti történelemnek és kultúrának valószínűleg a korábnál nagyobb szerep jut majd.¹² Gellner szerint sem várható, hogy „véget érne a nacionalizmus kora”, bár „feltehetőleg csillapodhat a nacionalista konfliktusok ereje”, valamint hogy „a kései ipari társadalom (már amennyiben az emberiség ezt megéri) várhatóan olyan társadalom lesz, amelyben továbbra is ott lesz a nacionalizmus, ám megváltozott és kevésbé virulens formában.”¹³ Többen viszont a nacionalizmus változatlan erősségét hangsúlyozzák: például Juan J. Linz egyenesen úgy fogalmaz egyik írásában, hogy „A számos más ideológia hanyatlása után maradt légtüres térben a nacionalizmus erősebb, mint valaha.”¹⁴ Smith pedig már idézett munkájában az egy időben zajló globalizálódás és fragmentálódás dinamikáját¹⁵ érzékeltetve mutat rá a nemzet és nacionalizmus megújulásának képességére, és hogy a globalizáció paradox módon az etnicitás revitalizációjához vezetett, még „a modernitás egyes nyugati vagy nyugatosodott hátországában is”.¹⁶ Olyan nézetek is vannak, amelyek nem a nemzet, hanem „csak” a hagyományos nemzetállam jövőjét vonják kétségbe: Michael Keating azt veti fel, hogy a globalizáció velejárójaként egyes államokban újból megjelenő nacionalizmusra „a nemzetállamon túllépő politikai rend” kínál újfajta megoldást, a „modern posztsoverén rend” pedig talán „a hatalom premodern formáira” fog emlékeztetni.¹⁷ Suter szerint a mai nemzetállamok kormányait egyre inkább országuk egységének fenntartása és az önrendelkezési mozgalmak előretörése aggasztja, mintsem a konvencionális, nemzetállamok között vívott háborúk.¹⁸ Smith azonban még a nemzetállamot sem félti, sőt úgy látja, hogy a nagy hagyományú nemzetállamokat is fenyegető legitimációs válság épp a nemzetállami elv megerősödésével és újrafogalmazódásával jár.¹⁹ Mivel a nemzetállamok egyre több hatáskörrel kénytelenek lemondani más, államok feletti – politikai, gazdasági, katonai – struktúrák javára, ezért elitjeik számára felértékelődnek a nemzeti identitással összefüggő

¹² Eric J. Hobsbawm: *A nacionalizmus...* i. m. 241–242.

¹³ Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó, Budapest 2009. 153–155.

¹⁴ Juan J. Linz: Nemzetépítés és államépítés. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek...* i. m. 293.

¹⁵ Anthony D. Smith: *Nations and Nationalism...* i. m. 1–7.

¹⁶ Uo. 82.

¹⁷ Michael Keating: Többnemzetiségű demokráciák a szuverenitás utáni világrendben. In Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest 2005. 43. és 47.

¹⁸ Keith Suter: *Global...* i. m. 43.

¹⁹ Anthony D. Smith: *Nations and Nationalism...* i. m. 102–106.

témák, mint a kultúra, oktatás, nyelv stb.. Befolyásuk csökkenését így gyakran erőteljesebb identitáspolitikával és szimbolikus politizálással próbálják kompenzálni.²⁰

Lehetne még hosszasan sorolni a különféle érveket és ellenérveket a nemzet, nemzetállam, nacionalizmus jelenéről és jövőjéről folytatott vitákban, nekem azonban csak az volt a célom, hogy jelezzem: a nemzeti eszme további sorsáról szóló elképzelések korántsem egységesek. Hogy azok a nagy átalakulások, amelyekről a fentebb idézett kutatók írtak, egyelőre kevésbé érintették a nacionalizmus működési logikáját és a világra gyakorolt hatásait, arra abból is következtetni lehet, hogy számos mai megnyilvánulásának találjuk meg a szinte azonos megfelelőjét – vagy legalábbis mintáját – a korábbi korszakokban. Egyes jelenségek ismétlődése következtében a megfigyelőnek már-már a folyamatos *déjà-vu* érzésével kell megküzdenie, amit nem csupán a régóta húzódó ügyek visszatérése vált ki, hanem a korábbiakra kísértetiesen emlékeztető újak megjelenése is okoz. Az érzést pedig az elemzés gyakran maradéktalanul igazolja is. Miroslav Hroch 1993-ban megjelent tanulmányában ugyan „új nemzeti mozgalmaknak” tekinti a „Közép-Kelet-Európát az elmúlt egy évtized során átalakító erőket”, és hangsúlyozza, hogy számottevők az eltérések a 19. század mozgalmaihoz képest, ám törekvéseik vonatkozásában lényeges párhuzamokat mutat ki: a nyelvi és kulturális követeléseket, a politikai elemet és a társadalmi programot.²¹ Hobsbawm „1918–1921 elintézetlen ügyeiként” jellemzi a szeparatizmus 1988 és 1992 közötti látványos kirobbanását,²² Suter pedig azt írja, hogy jelenleg a nemzeti önrendelkezés huszadik századi érvényesülésének „harmadik szakasza” figyelhető meg (az első kettő közvetlenül követte a két világháborút).²³ Rogers Brubaker a két világháború közötti és 1989 utáni közép- és kelet-európai nacionalizmusok, illetve a weimari német és az 1991 utáni orosz nacionalizmus közötti párhuzamokra hívja fel a figyelmet,²⁴ de Will Kymlicka és Christine Straehle is látja a 19. és a 20. századi nemzetállam-építések közötti hasonlóságokat.²⁵

Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy az 1989 utáni „nemzeti” vagy „etnonacionalista reneszánsznak” létezik egy markáns, marxista és újbaloldali kritikai értelmezése is, amely a rendszerváltások és kísérőjelenségeik (a nemzeti mozgalmak felerősödésétől az etnikai konfliktusokon át egyes államok, államszövetségek széteséséig)

²⁰ Juraj Marušiak: Stredoeurópska vlna nacionalizmu. *Je to tak. Monde diplomatique* 2011. 04. 01. <http://www.jetotak.sk/europa/stredoeuropska-vlna-nacionalizmu> (letöltve: 2016-03-11)

²¹ Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio* 2000/3. sz. 16–19.

²² Eric J. Hobsbawm: *A nacionalizmus...* i. m. 209.

²³ Keith Suter: *Global...* i. m. 27–28.

²⁴ Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2006. 85–110. és 111–148.

²⁵ Will Kymlicka–Christine Straehle: Kozmopolitizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény...* i. m. 29–32.

hátterét elsősorban a világgazdasági integrációban és az adósságcsapdában látja meg. Eszerint a szocialista blokk dezintegrálódása és az állami tulajdon újraosztása (privatizáció) az egyes országokban, illetve egyes államalakulatok (Jugoszlávia, a Szovjetunió, Csehszlovákia) felbomlása jóval kedvezőbb terepet teremtett a transznacionális vállalatok és tőke befolyása számára, megnyitva a közép- és kelet-európai régió piacait és bekapcsolva olcsó munkaerejét a globális gazdaságba. A térség helyi és nemzeti elitjei közötti rivalizálásnak – a gazdasági-piaci konkurenciának és a javakért folyó versenynek – tehát a nacionalizmus csak a régi-új eszköze és kifejeződési módja.²⁶

Igaz, vannak, akik szerint ez sokkal inkább „eticizmus”, mintsem klasszikus nacionalizmus. Tamás Gáspár Miklós szerint ugyanis míg „*a nacionalizmus a 18–19. század alapvetően univerzalisztikus politikai eszmeáramlatainak egyike*”, az „*eticizmus 20–21. századi jelenség. Európában istenigazából 1989 után bontakozott ki (...) Amiként a nacionalizmus egalitárius visszahatás volt a »nemzetek fölötti« (vagy »nemzetileg közömbös«) abszolút monarchiákra, az etnicizmus reakció a »szocialistának« vélt univerzalizmusra és föderalizmusra.*” És míg a nacionalizmus az asszimilációt hirdette, az etnicizmus helyette az elkülönülést tette meg uralkodó politikai technikává.²⁷

Mindazonáltal nagyjából konszenzus uralkodik a tekintetben, hogy a nacionalizmus az utóbbi évtizedekben is meghatározó tényező volt, és többé-kevésbé ez lesz a helyzet a közeljövőben is. Mégpedig annak ellenére, hogy jelentősen megváltozott az a közeg, amelyben a nacionalizmus több mint kétszáz éve megkezdte a pályafutását, ami Közép- és Kelet-Európára fokozottan érvényes. Már idézett írásában Hroch is kiemeli a térség egykori és jelenlegi társadalmi struktúrája közötti alapvető különbségeket,²⁸ de elég csak belegondolni, milyen eltérő körülmények között élte le életét egy, a 19. század elején itt élő jobbágy vagy szabad paraszt (vagyis egy akkori „átlagember”, hiszen a népesség túlnyomó többségét földművesek alkották) és egy mai állampolgár, illetve milyen perspektívák nyíltak előttük. Ám hiába alakult át gyökeresen a nemzeti eszme érvényesülésének kontextusa, maga a nacionalizmus – bár rendszerint alkalmazkodott az új feltételekhez – számos tekintetben változatlan maradt. Ide tartoznak a nemzetépítés egyes módozatai is, különösen pedig a nemzetépítő diskurzusok. A közép- és kelet-európai nacionalista politikusok, értelmiségiek vagy egyéb közéleti szereplők retorikája még ma is kiválthat „*vak indulatokat*”, a

²⁶ Krausz Tamás: Az új nemzetállamok Kelet-Európában: az etnikai tisztogatás mint legitimáció? In Juhász József–Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2009. 19–21.

²⁷ Tamás Gáspár Miklós: Nacionalizmus kontra etnicizmus. *Korunk* 2013/10. 107–108.

²⁸ Miroslav Hroch: A nemzeti... i. m. 20–22.

diskurzusban pedig továbbra is felbukkannak azok a „keserű könnyek” és „szenvedélyes versek”,²⁹ amelyek a Nyugat kései ipari társadalmaiban már senkit sem mozgatnak meg (vagy inkább komikus hatást keltenek), mivel reménytelenül avíttak számítanak. Hroch ugyanakkor azokra a hasonlóságokra is rámutat a korábbi és jelenlegi nemzeti mozgalmak között, amelyek ma is szerves részét képezik a nacionalista-nemzetépítő diskurzusoknak: a nemzet megszemélyesítésére, valamint a nemzeti tér kijelölésére.³⁰ Bár nem tudhatjuk, mindez meddig lesz még így, kétségtelen, hogy amíg lesznek olyan emberek, akiket mozgósítani lehet ezzel a hagyományosnak is nevezhető nacionalista retorikával, addig olyanok is akadnak majd, akik képesek instrumentalizálni a nemzeti eszmét, és etnicizálni bármilyen elégedetlenséget – a kereslet-kínálat törvényének megfelelően. Mivel dolgozatom épp erre a gondolatra épül, és ezeket a diskurzusokat szeretném megvizsgálni, ezért nem árt tisztázni néhány alapvető fogalmat, amelyekkel dolgozom.

II. 2. Fogalmak

A *nemzet* fogalmát A. D. Smith meghatározása alapján használom, vagyis olyan közös történelmi és kultúrájú közösséget értek alatta, amely egy adott történelmi területet foglal el, közös gazdasági szisztémával és egységes jogrenddel bír, továbbá rendszerint visszavezethető egy korábban is létező premodern etnikai közösségre (*ethnie-re*).³¹ Ugyanakkor elemzésemben – a „csoportizmus” („*groupism*”) csapdait elkerülendő – a diskurzusokban használt nemzet fogalmát nem tekintem automatikusan azonosnak az adott közösséggel, hanem elemzési kategóriaként kezelem.³²

Szintén Smith alapján a *nacionalizmusra* úgy tekintek, mint ami jelentheti „*a nemzetek kialakulásának általános folyamatát, amelyet néha 'nemzetalkotásnak' neveznek*”; „*a nemzeti érzést vagy a nemzethez tartozás érzését, attitűdjét vagy tudatát, és az annak jólétére, erejére és biztonságára való törekvést*”; „*a nemzeti státus elérését vagy fenntartását (annak minden velejárójával) politikai célként maga elé tűző mozgalmat, beleértve az e célok elérésére szánt egy vagy több szervezetet és tevékenységet*”; valamint „*tant vagy tágabb értelemben vett ideológiát, amely érdeklődése középpontjába a nemzetet helyezi, s amely annak autonómiáját,*

²⁹ Ernest Gellner: A nacionalizmus... i. m. 73.

³⁰ Miroslav Hroch: A nemzeti... i. m. 20–22.

³¹ A. D. Smith: A nacionalizmus. In Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 11. és 18–19. Lásd még Uő: A nemzetek eredete. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*... i. m. 208–209.

³² Rogers Brubaker: Csoportok... i. m.

egységét és identitástudatának megteremtését tűzi ki célként”.³³ A számtalan további definíciót most mellőzve viszont érdemesnek tartom megemlíteni Csörgő Zsuzsának és James M. Goldgeiernek a közép- és kelet-európai államok európai integrációjával kapcsolatban felállított nacionalizmus-típológiáját is. A szerzők megkülönböztetik a „hagyományos” (az állam és a nemzet megfeleltetésére törekvő), az „állam alatti” (saját állam nélküli „történelmi kisebbségek” nemzetépítését célzó), a „transz-szuverén” (az államhatárokon átnyúló nemzetépítésre törekvő) és a „védekező” (a bevándorlás és társadalmi változások ellen védekező) nacionalizmusokat.³⁴

A *nemzetállam* fogalmát olyan államra használom, mint amelyhez az ott többségben vagy legalábbis domináns pozícióban lévő, önmagát „államalkotó nemzetként” meghatározó nemzet mintegy a „saját tulajdonaként” viszonyulva azt saját kiteljesedésének szolgálatába állítja, az erőforrások elosztásában pedig „saját” közössége tagjait részesíti előnyben. Noha a nemzetállam nyugat-európai államszervezési modellként terjedt el világszerte, ott már szinte teljesen meghaladottá vált az eredeti értelmezése – a társadalmat gyakran erőszakos eszközökkel homogenizáló állam³⁵ –, lévén nehezen összeegyeztethető a liberális demokrácia és a plurális társadalomszervezés eszméivel. Közép- és Kelet-Európa nemzetállamainak elitjei azonban hagyományosan – még napjainkban is – ezt a („franciaként” is emlegetett) modellt tekintik irányadónak, és államaikat a többségi nemzettel azonosítják. Bár az itteni nemzetállamok jogalkotásában általában a helyi körülmények, vagyis a lakosság nemzeti-etnikai heterogenitásának figyelembe vétele is megjelenik, egyetérthetünk Kántor Zoltán azon megállapításával, hogy *„felvállalva vagy sem, minden állam folytat valamilyen nemzetpolitikát. A 21. századi nemzetállam, amely a politikai nemzet keretén belül az etnokulturális semlegesség látszatát igyekszik fenntartani, a gyakorlatban nemegyszer valamelyik etnikum/nemzet – vélt vagy valós – érdekeit érvényesíti.”*³⁶ A nemzetállam lakosainak szocializációja – a közép- és kelet-európai térségben a modern nemzetállamok kiépülése óta gyakorlatilag napjainkig – a nemzeti elv alapján történik, a közoktatás, a média és a populáris kultúra által, illetve a családi hagyományok továbbadása révén. Az itt élők így mondhatni automatikusan válnak nemzetállamuk többségi vagy kisebbségi polgáraivá, ami viszont olyan kategóriaként kezelendő, amely csak az interakciók során nyilvánul meg. Az

³³ A. D. Smith: A nacionalizmus... i. m. 9–10.

³⁴ Zsuzsa Csörgő–James M. Goldgeier: Nationalist Strategies and European Integration. In Zoltán Kántor–Balázs Majtényi–Osamu Ieda–Balázs Vizi–Iván Halász (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2004 (Slavic Eurasian Studies; No. 4.). 270–302.

³⁵ Vö. pl. Michael Keating: Többnemzetiségű... i. m.

³⁶ Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 50.

előbbi alatt azt a viszonyulást értem, amely az adott nemzetállam többségi (államalkotó) nemzetének tagjaiban alakul ki, és a nemzeti alapon „másikként” meghatározott kisebbségi állampolgárokhoz képest jelentkezik. A „többségi ember” az államot elsősorban a többségi (államalkotó) nemzet hazájaként tartja számon, ahol a kisebbségek csak akkor érezhetik magukat szintén otthon, ha elfogadják és tiszteletben tartják a többség által meghatározott hierarchikus többség–kisebbség felállást. Az alárendelt helyzetben lévő kisebbségi köteles lojálisan viszonyulni az államhoz, valamint törekednie kell a többségi nemzet dominanciáját tükröző társadalomba való integrációra is (lehetőleg a teljes asszimiláció útján). A többségi attitűdre általában a fennálló status quo adottnak tekintése és annak normatív kezelése a jellemző, valamint egyfajta „jelenidejűség”. Románia vonatkozásában a többségi attitűdnél sajátos kettősség figyelhető meg: egyrészt az országban mindenkit románként van „számon tartva”, és gyakran még azok a területek is (Erdély, a Székelyföld) románként jelennek meg, a jelenben és a múltban egyaránt (mintegy virtuálisan elrománosodva), amelyek korábban csak részben vagy egyáltalán nem voltak azok. Ugyanakkor azoknál, akik „számon tartják” a nem románok jelenlétét is az országban – ez inkább az elitekre igaz –, bizalmatlanság, mi több, gyanakvás is megnyilvánul a magyar kisebbség irányában. A kisebbségi attitűd ezzel szemben vagy az adott helyzet elfogadását jelenti (ami nem feltétlenül jelent egyet az asszimilációval, de megkönnyítheti azt) vagy az elismerésért, a jogokért, illetve azok érvényesítéséért, az emancipációért vívott állandó harcot, sérelmekkel és a diszkrimináltságból fakadó frusztrációkkal. A többségi–kisebbségi viszonyoknak a magyar többségű Székelyföldön való fordított érvényesülése ugyanakkor sajátos, gyakran paradox helyzeteket eredményez, mivel itt mindkét közösség tagjai egyszerre rendelkeznek többségi és kisebbségi tudattal.³⁷ Ennek megfelelően is viselkednek, és ezt tükrözik elítélő diskurzusai is.³⁸ A magyarok Bukaresttel szemben igyekeznek érvényesíteni emancipációs és a helyi románokkal (és pl. románokkal) szembeni dominancia-igényüket, a székelyföldi románok pedig egyszerre törekednek emancipációra és dominanciára a helyi magyar közösséggel szemben.

A többségi és kisebbségi attitűd megértéséhez tisztában kell lennünk a *nacionalista múltszemlélettel* is. Ez a történelem nacionalista, többnyire kifejezetten etnocentrikus értelmezését jelenti, ami egyébként általánosnak tekinthető Közép- és Kelet-Európában (is).

³⁷ Ezzel kapcsolatban lásd Marius Lazăr: Percepții identitare și relații interetnice în Secuime. Elemente pentru o „deconstrucție” și o „reconstrucție”. In Lucian Nastașă–Salat Levente (ed.): *Relații interetnice în România postcomunistă*, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2000., valamint Salat Levente–Veres Valér: Central and Local Public Administration in the Dynamics of Inter-Ethnic Relations in Romania, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, nr. 1. (2003) 9., illetve Ioan Lăcătușu: *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita. Târgu-Mureș*, Editura Universității Petru Maior, 2008. 63–78.

³⁸ Marius Lazăr: Percepții... i. m. 359–361.

Erdély vonatkozásában ennek alapja az őshonosság és a különleges (dicső) származás tudata – mind a magyarok (székelyek), mind a románok magukat tartják a régió első (vagy legalábbis korábbi) lakosainak, amiből a területhez való jogukat is eredeztetik. Érdekes jelenség, hogy ez a – vélelmezett – kollektív elsőbbség felülírhatja a személyes élettörténeteket is. A későbbi korszakok, egészen napjainkig, mindkét esetben olyan, gyakran sérelmi narratívákká – valóságos nemzeti szenvedéstörténetekké – állnak össze, amelyek tele vannak elnyomással, erőszakos asszimilációval, sikertelen társadalmi-politikai emancipációs törekvésekkel, esetenként erőszakkal és vérengzésekkel, mindezekben pedig sokszor épp a másik közösség tölti be a „főellenség”, az agresszor szerepét, míg a saját csoport rendszerint áldozatként jelenik meg.

Romániában 1989 végéig a román nacionalista történelemszemlélet volt a hivatalos, hegemoniáját a nyilvánosságban semmi sem kérdőjelezte meg, a Székelyföldön (és Erdélyben) legfeljebb csak a családi emlékezettel és a magyarországi múltszemlélettel kellett versenyeznie.³⁹ Ez a szemlélet formálta az 1989 utáni román lakosság – és az elit túlnyomó többségének – történelmi tudatát. A múlt egyes folyamatainak és jelenségeinek (pl. a dák-román kontinuitás, a középkori Erdély, a 18–20. századi nemzeti törekvések, 1848–49, a dualizmus, Trianon, a második bécsi döntés vagy a Ceaușescu-korszak stb.) nacionalista („magyar” vagy „román”) értelmezése különböző, nem egy esetben egymással szögesen ellentétes narratívákat eredményez, összeférhetetlen magyarázatokkal, kibékíthetetlen hősökkel, évfordulókkal.⁴⁰ Nem csoda, hogy a közoktatásból kikerülő magyarok és románok a két, nemzeti szempontból jócskán eltérő történelmi alaptudásból⁴¹ kiindulva számos dolgot teljesen másképp értelmeznek. A nacionalista történelemszemléletet a „nemzeti elfogultság” és a saját igazságban való szinte vallásos hit jellemzi, és mivel kizárólagos, így vagy nem vesz tudomást „a másik” történetéről (nem ismeri), vagy pedig megalapozatlanként, tudománytalanként (mint „mítoszt”, „mesét”) tartja számon és elveti. Mindez meghatározza „a másikkal” és annak törekvéseihez való viszonyulást (ellenségképek alkotása), a szűkebb (település, régió) és tágabb (ország) környezethez való viszonyulást, és ekképp kiválóan

³⁹ Természetesen nem csak nemzeti, hanem más vonatkozásokban is voltak eltérések a kommunista ideológiával átítatott „hivatalos” történelem és a helyi, családi történetek között.

⁴⁰ Vö. pl. Kurt W. Treptow (ed.): *History of Romania*. Center for Romanian Studies, 1998., Köpeczi Béla–Barta Gábor (szerk.): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.; az egyes nemzeti narratívákról lásd pl.: Csaba Zahorán: *Rival National Narratives: A Comparative Analysis of Secondary School History Primers from Romania and Hungary*. In: Anders E. B. Blomqvist, Constantin Iordachi and Balázs Trencsényi (eds.): *Hungary and Romania Beyond National Narratives. Comparisons and Entanglements*. Peter Lang, Bern, 2013. 607–653.

⁴¹ Ezzel kapcsolatban lásd: Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 21–39., 140–147.

alkalmas a határteremtésre és az etnikai mobilizációra, illetve egy közösség nemzeti alapon történő szervezésére (nemzetépítésre).⁴² A különböző műltszemléletekből *eltérő viszonyítási pontok* is következnek: az egyes aktorok más és más korszakokhoz vagy időszakokhoz mérik jelenlegi helyzetüket. Míg például a székelyföldi román elitek többnyire az 1989-es fordulatot megelőző időszakot (a nyolcvanas éveket, vagyis a nemzeti-kommunista diktatúra csúcspontját) és/vagy a két világháború közötti Nagy-Romániát tekintik viszonyítási pontnak, a magyarok számára ez jellemzően a Trianon előtti korszak vagy legalább a hatvanas, korai hetvenes évek, illetve a Magyar Autonóm Tartomány évei. Az ekkor fennálló (vagy elképzelt, idealizált) állapotok, status quók (és dominanciák) visszaállítására való magyar és román törekvések pedig elkerülhetetlenül keresztezik egymást.

Az itt – meglehetősen leegyszerűsítve – felvillantott műltszemlélet főképp a nemzetépítés 19–20. századi korszakait jellemezte, amikor meghatározó volt a történettudományban és a nyilvánosságban is – vagy pontosabban mondva az akkori történettudomány is nagyban hozzájárult e szemlélet kialakulásához, tudományos legitimációt biztosítva a nemzetépítés számára. Napjainkra azonban már részben – de korántsem teljesen – kiszorult a szakmai műhelyekből, ugyanakkor más területeken, például a nyilvánosságban és a „kollektív történeti tudatban”, más és más mértékben, de továbbra is szívósan tartja magát.⁴³ A helyzetet némileg bonyolítja, hogy míg korábban általában egy-egy domináns vagy „mainstream” nemzeti narratíváról, „kánonról” lehetett beszélni az egyes nemzeti kultúrákon belül – különösen az autoriter vagy totalitárius rezsimek idején –, mára ez jelentősen megváltozott. A tudományos és kulturális élet 1989 utáni pluralizálódásának – jelentősen átpolitizált – folyamata következtében egyrészt lecserélődtek a régi kánonok (vagy kísérletek történetek leváltásukra), és újakkal (vagy még korábbiakkal) váltották fel őket, másrészt megtört a „tudás akadémiai monopóliuma” is, amit az információs forradalom és tömegkommunikációs boom is felerősített. A konkurens szakmai iskolák és megközelítések versenyén túl megjelentek az alternatív, nemritkán zavaros vagy kifejezetten áltudományos narratívák is, és az egyre entrópiikusabb burjánzás következtében széttöredezni látszanak az egykor többé-kevésbé (vagy legalább látszólag) egységes nemzeti történeti tudatok.⁴⁴

Dolgozatom egyik központi fogalma a *nemzetépítés*. Kántor Zoltán szerint „*a nemzetépítési politika identitáspolitikája is egyben. A társadalom kohéziójának megteremtése tulajdonképpen a közös értékek, mítoszok, szimbólumok és történelem kialakítása. A*

⁴² A nacionalista műltszemlélettel kapcsolatban lásd még a III. fejezetet.

⁴³ Jóllehet különböző mértékben, de ez mind a román, mind a magyar esetre érvényesnek tekinthető.

⁴⁴ A nemzeti történeti tudatok és narratívák ily módon zajló széttöredezésére Szarka László hívta fel a figyelmet.

*nemzetépítés olyan intézményesülés, amely a nemzeti elvet helyezi a középpontba. Az államok, pártok, szervezetek elitjei infrastruktúrájukon keresztül – a nemzetet központi értéknek tekintve – erősítik csoportjuk kohézióját. Ezeknek a politikáknak a célja a nemzeti identitás megteremtése vagy megerősítése.*⁴⁵ Egry Gábor szerint „*az elitek nemzetépítő aktivitása lényegében az identitáspolitikának felel meg,* ” amely egy „*közösségformáló folyamat, annak minden lehetséges eszközével egyetemben. (...) Idetartozik, a teljesség igénye nélkül, az iskolarendszer és a tananyag, a nemzeti kultúra intézményrendszere és termékei, a nemzeti nyelv és az ennek használatára lehetőséget adó közterek, a tömegkultúra és a tömegtájékoztató, a tárgyi kultúra, a sport, a fogyasztás, a politikai intézményrendszer, vagy éppen az állampolgárok hivatalos és nem hivatalos etnikai alapú kategorizálása, például a népszámlálások során.*”⁴⁶

Ahogy arra már a bevezetésben is utaltam, a nemzetépítést a modern nemzeti közösség megteremtésével, de még a „saját” szuverén nemzetállam létrehozásával sem tarthatjuk befejezett folyamatnak. A nemzetépítés még a „nagy múltú”, „kész” és a külvilág által is „elismert” nemzetek esetében is szüntelenül zajlik tovább. De tulajdonképpen miért nem pihenhettek meg a „nemzetépítők” nemzetállami babérjaikon, a jól elvégzett munka elégedettségével? A választ egyrészt abban kereshetjük, hogy a nemzetet nem csak fenntartani és „működtetni” kell „az életben” (gyakorlatokban), a korábban létrehozott „nemzeti infrastruktúra” (elsősorban a nemzetállam intézményrendszere: az oktatási, kulturális intézmények, média stb.) segítségével, hanem újra és újra meg kell teremteni a nemzet „humán tartalmát” is. Vagyis az intézményi-anyagi infrastruktúra felhasználásával ki kell alakítani a nacionalista észlelési kereteket (illetve folyamatosan nemzetiesíteni kell azokat), ezáltal pedig reprodukálni kell a nemzettudatot a nemzet tagjainak egymást követő generációiban. Mindez természetesen nem olyan nehéz, ha kész – és rendelkezésre is áll – a megfelelő nemzeti vagy nemzetállami infrastruktúra: a nacionalista gyakorlatok és diskurzusok viszonylag olajozottan tudják biztosítani ezt a fenntartást és reprodukciót, folyamatosan működtetve a nemzet gépezetét. Ugyanakkor mindig akadnak új feladatok is. A nemzeteket és nemzetállamaikat érő legnagyobb aktuális kihívás épp a globalizáció és a belőle eredő bonyodalmak és problémák kezelése: a nemzeti eliteknek szembe kell nézniük például a multinacionális vállalatok erejének és befolyásának növekedésével, a geopolitikai változásokkal (pl. új nagyhatalmak megjelenésével), a különféle globális – és nemritkán

⁴⁵ Kántor Zoltán: *A nemzet...* i. m. 96.

⁴⁶ Egry Gábor ezekre a folyamatokra az *identitáspolitika* fogalmát használja. Lásd Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 32–33.

vészjósló – környezeti és demográfiai folyamatokkal, a nacionalista szemléletet szintén fenyegető fogyasztói kultúra és életmód terjedésével stb. Ezek ellen a nemzetépítők mind az infrastruktúra, mind a nemzettudat „erősítésével”, „fejlesztésével” próbálnak védekezni. Röviden összefoglalva: ha Miroslav Hrochnak a nemzeti mozgalmak fejlődésére felállított szakaszolását vesszük alapul, akkor a nemzetépítés e folytatása lehetne a tulajdonképpen soha véget nem érő (vagy a nemzet, illetve nemzetállam megszűntéig tartó) „D szakasz”.⁴⁷ A továbbiakban én is ezzel a „folytatódó nemzetépítéssel” kívánok foglalkozni, nem pedig a nemzetek létrejöttével.

A *nemzetépítés* alatt tehát egyszerre értem azokat a törekvéseket és elképzeléseket, amelyek célja egy adott közösség (illetve államának) nemzeti alapon történő megszervezése és fenntartása, valamint azokat folyamatokat, amelyek az előbbiekből következő cselekvések sorozataként, összességeként és eredményeként ugyanerre a célra irányulnak. Ehhez képest a *nemzetiesítés* fogalmát úgy használom, hogy az az említett cél konkrét, gyakorlati megvalósítására irányuló cselekvéseket foglalja magában. De hogyan is zajlik a nemzetépítés? Smith szerint folyamatai az alábbiakat tartalmazzák: „*közös emlékek, mítoszok és a közösség jelképeinek gyarapítása, ápolása és továbbadása; a közösség történeti hagyományainak és szertartásainak gyarapítása, kiválasztása és továbbadása; a »nép« által megosztott kultúra (nyelv, szokások, vallás stb.) »hiteles« elemeinek meghatározása, ápolása és továbbadása; a »hiteles« értékek, tudás és attitűdök belenevelése a meghatározott népességbe szabványosított módszerek és intézmények révén; egy történeti terület vagy szülőföld jelképeinek és mítoszainak elhatárolása, ápolása és továbbadása; a készségek és erőforrások kiválasztása és a velük való gazdálkodás az elhatárolt területen; a kijelölt közösség összes tagja közös jogainak és kötelezettségeinek meghatározása*”.⁴⁸ A nemzetállamokban, illetve azokban az államokban, amelyeket ekként határoznak meg domináns elitjeik, általában a nemzetépítés egyúttal a *nemzetállam építését* is jelenti. Rogers Brubaker szintén hét olyan elemet sorol fel, amiket a két világháború közötti közép- és kelet-európai államok nemzetiesítő (nemzetállam-építő) politikája tartalmazott (és amiket sok vonatkozásban a mai helyzetre is érvényesnek tekinthetünk): az összlakosságtól élesen megkülönböztetett „államalkotó nemzet” („elképzelt”) létezése; a politikai intézményrendszernek az államalkotó nemzet általi legitim birtoklásának gondolata; az államalkotó nemzet elégedetlensége a „saját államán” belüli helyzetével; az államalkotó nemzet dominanciája előmozdításának gondolata; a dominancia megszerzésének kompenzációként való feltüntetése; az előbbi gondolatokra alapozó

⁴⁷ Vö. Miroslav Hroch: *A nemzeti...* i. m. 7.

⁴⁸ Anthony D. Smith: *Nations and Nationalism...* i. m. 89–90. saját fordítás

mozgósítás; az előbbi gondolatok által befolyásolt formális és informális politikák és gyakorlatok elfogadása.⁴⁹

Ha az általam vizsgált (vagyis „folytatódó”) nemzet- és nemzetállam-építés konkrét módjait nézzük, akkor ez számos síkon történhet. Az előbbiekre is építve ide tartozik a nemzeti tér, terület kijelölése és ismétlődő (szimbolikus) birtokbavétele; az ünnepek, rítusok nemzetiesítése; a kommunikáció és nyelvhasználat nemzetiesítése (a nyilvánosság és a „hivatalos nyelv” státusának és használatának erősítése által); a kultúra és művelődés nemzetiesítése; a szórakozás (populáris kultúra, sport, fogyasztás stb.) nemzetiesítése; a vallás nemzetiesítése („nemzeti egyházak”); a múlt (a kollektív történelmi tudat, emlékezet) nemzetiesítése; a közélet és politika nemzetiesítése; az államközi kapcsolatok nemzetiesítése stb..

A nemzetépítéssel gyakran átfedésben lévő *nemzetállam-építés* irányulhat egyrészt a többségi (államalkotó) nemzet megerősítésére, másrészt a kisebbség(ek) integrálására. A többségi elitek rendszerint mindkét cél eléréséhez felhasználják a nemzetállam struktúráit és kihasználják működési mechanizmusait, vagyis az államot a többségi nemzet érdekeinek érvényesítésére használják. A többségi nemzet erősítésének számos módja ismert, bár a liberális demokrácia szabályai korlátozzák az ilyen (általában súlyosan diszkriminatív) politikákat, ugyanakkor a kisebbségek integrációja is több szinten valósulhat meg – a politika (a kisebbségi szervezetek által) és az egyének szintjén (egészen az asszimilációig). Hasonlóak a kisebbségi nemzeti közösségek nemzetépítéseinek céljai is, igaz, ezeknek nélkülözniük kell az állam eszközeit. Kántor Zoltán a kisebbségi nemzetépítésről szóló tanulmányában így foglalja össze az önálló társadalom megteremtésére törekvő kisebbségi nemzetépítést: *„egyrészt ellenáll a többségi állam nemzetépítő politikájának, másrészt erősíti az illető nemzeti kisebbség közötti kötelékeket és összetartozás-érzetét.”*⁵⁰ Kántor a „többségi” nemzetépítés folyamatait és mechanizmusait érvényesnek tartja a kisebbségekre is.⁵¹ Ez az analógia érhető tetten akkor is, amikor a kisebbség helyi szinten domináns helyzetben van (mint a Székelyföldön): a nemzetállam-építés egyes mechanizmusainak érvényesülése a kisebbségi nemzetépítésnél is jól megfigyelhető. A kisebbségi nemzetépítéshez szorosan kapcsolódik egy – a nemzetállamon és a nemzeti kisebbségen kívüli – szereplő tevékenysége

⁴⁹ Rogers Brubaker: *Nacionalizmus...* i. m. 89–90.

⁵⁰ Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio* 2000/3. sz. 238–239.

⁵¹ Uo. 226–227.

is: az adott kisebbség „anyaországának” politikája, amely általában a kisebbség fennmaradásának és érdekérvényesítésének támogatására irányul.⁵²

Dolgozatom elméleti keretének fontos elemét alkotja a nemzet- és nemzetállam-építés komplex dinamikája, amelyet Rogers Brubaker vázolt fel plasztikusan – és nagyon jól használhatóan – már idézett *Nacionalizmus új keretek között* c. munkájában. Az általa felállított hármas (triadikus) konfigurációt (nemzeti kisebbség–nemzetiesítő állam–anyaország) és a hárompólusú viszony relacionális mezők viszonyrendszereként való ábrázolását⁵³ Kántor Zoltán, Bárdi Nándor és Egry Gábor alkalmazták a magyar–román viszonylatra. Míg Kántor azt javasolja, hogy dinamikusnak kell tekinteni a nemzeti kisebbséget is,⁵⁴ Bárdi egyrészt egy negyedik elemmel egészíti ki a három pólust: a nemzetközi viszonyokkal,⁵⁵ másrészt a viszonyrendszert működtető elitet idővel változó generációs csoportokra is tagolja.⁵⁶ Egry Gábor ugyanakkor a nemzetiesítő állam többségi nemzetén belüli törésvonalak mentén „egy másik negyedik” entitást/mezőt/pólust azonosít be: a többségi regionális elitét.⁵⁷ Mindegyik kiegészítés nagyon fontos, és különösen Bárdié érzékelteti a brubakeri modell időben is változó dinamikáját, Egryé pedig a regionális szereplők fontosságát. Ebből is kitűnik a modell rendkívüli előnye, vagyis hogy tetszés szerint használható és alkalmazható eltérő körülmények között is, amire a következőkben én is kísérletet teszek.

Ha elfogadom mind Bárdi Nándor, mind pedig Egry Gábor négypólusúra bővített, de egymást is kiegészítő modelljeit, és azokat az 1989 utáni székelyföldi magyar és román nemzetépítés viszonyrendszerére alkalmazom (kiegészítve Csergő és Goldgeier nacionalizmus-tipológiájával), a felállás öt eleműre bővül, és a következő elemeket (vagyis mezőket – és az azokon belüli aktorokat) kapjuk:

⁵² Használok még időnként a *magyarságpolitika* kifejezést is, de kizárólag Budapest magyar kisebbségekkel kapcsolatos politikája értelmében; a magyar kormányzat 1918 előtti, nemzetiségekkel kapcsolatos, illetve a román kormányzat 1918 utáni, a magyarokkal és más kisebbségekkel kapcsolatos politikáját *kisebbségi* vagy *nemzetiségpolitika* névezem. Bárdi Nándor több fogalmat is használ a témakörben, ezek tömör és szabatos ismertetését lásd Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 368.

⁵³ Rogers Brubaker: *Nacionalizmus...* i. m. 61–81.

⁵⁴ Kántor Zoltán: *Kisebbségi...* i. m. 227.

⁵⁵ Kántor Zoltán egy másik írásában szintén szükségesnek tartja e modell ilyen értelemben való bővítését az Európai Unióval. Lásd Kántor Zoltán: *A nemzet...* i. m. 49.

⁵⁶ Bárdi Nándor: *Othron és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013. 30–34.

⁵⁷ Egry Gábor: *Etnicitás...* i. m. 28–30.

1. **a nemzetközi intézmények** – mint azok a nemzetközi struktúrák és nagyhatalmak, amelyek elvárásainak Magyarország és Románia kénytelenek megfelelni, illetve amelyek közvetve vagy közvetlenül befolyást gyakorolhatnak a két országra (pl. az Európai Unió intézményei, a NATO, az USA, Oroszország stb.);
2. **Románia** – mint „nemzetiesítő állam”, amelynek területén, beleértve a Székelyföldet is, prioritást élvez a román nemzet- és nemzetállam-építés, nacionalizmusa „hagyományosnak” tekinthető;
3. **az erdélyi magyar kisebbség** – mint „nemzeti kisebbség”, amely nemzeti alapú közösségépítésre és fenntartásra, reprodukcióra, valamint minél hatékonyabb érdekérvényesítésre törekszik, nemzetépítését az „állam-alatti” nacionalizmus jellemzi;
4. **Magyarország** – mint „anyaország”, amelynek elitjei a „transz-szuverén” nacionalizmus jegyében folytatják a határain kívülre került magyar közösségekben az 1918/19-ben megakadt magyar nemzetépítést);
5. **a székelyföldi román népesség** – mint az államalkotó román nemzet Székelyföldön élő – és regionális szinten kisebbségben lévő – tagjainak közössége, a nevükben fellépő szervezetek és törekvések, amelyeket a „hagyományos” és „állam alatti” nacionalizmus kombinációja jellemez.

Az „ötödik elem” hozzáadását – Egry Gáborhoz hasonlóan – azért tartottam szükségesnek, hogy pontosabban megjeleníthessem a Székelyföldön zajló nemzetépítési folyamatokat, illetve a róla szóló diskurzusokat, nélküle ugyanis azok – a választott perspektívámból – nem értelmezhetőek a maguk teljességében. Mivel azonban az ötödik elemet (vagyis annak mezőit) csak a Székelyföld vonatkozásában kezelem külön, továbbá bizonytalan vagyok azzal kapcsolatban, hogy egyáltalán beszélhetünk-e közösségről a székelyföldi románság kapcsán, ezért azt nem tekintem teljesen önálló „szereplőnek”. A székelyföldi román nemzetépítő aktorok (akik e népesség nevében beszélnek és cselekszenek) és szerepük ugyan jobban elkülöníthető a modell „Románia” elemétől, mint a székelyföldi magyar aktoroké az „erdélyi magyar kisebbség” elemétől, de gyakran csak a román társadalom és nemzetállami politika székelyföldi „részelemeként”, vagyis inkább a „Románia” elem mezőinek egyik „versengő aktoraként”, és nem független elemként működnek.⁵⁸ Helyzetük és attitűdjük felemásságára talán a székelyföldi románság „kisebbségi mivoltáról” szóló viták utalnak a legjobban.

⁵⁸ Míg a két világháború közötti időszakban teljesen jogosnak érzem, hogy Egry Gábor külön mezőként kezeli az erdélyi román regionális eliteket, az államszocialista korszak társadalmi homogenizációja után ezt napjainkban

Fontos kihangsúlyozni, hogy a modell elemei alatt nem homogén entitásokat kell elképzelni, hanem valójában különféle mezőket, amelyekben differenciált pozíciók versengenek egymással.⁵⁹ Vagyis amikor Romániáról, Magyarországról, az erdélyi magyar kisebbségről és a nemzetközi intézményekről van szó, akkor ezeket nem kezelhetjük szilárd és változatlan tényezőkként – az erdélyi magyar kisebbség esetében például beszélhetünk „méréskeltekről” és „radikálisokról” (a média által hagyományosan használt sommás kategorizálással), a Romániai Magyar Demokrata Szövetségről (RMDSZ) és annak meghatározó vezetőiről, illetve a keretén belül működő platformokról, csoportokról és az egymást követő nemzedékekről (mintegy a három elnök, Domokos Géza, Markó Béla és Kelemen Hunor által is megszemélyesítve), a szövetség székelyföldi és Székelyföldön kívüli politikusairól, a pályájukat az RMDSZ-en belül kezdő, majd belőle kiváló személyekről és szervezetekről (Reform Tömörülés–Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács–Erdélyi Magyar Néppárt), valamint az eleve az RMDSZ-en kívül vagy vele szemben létrejött szervezetekről (Magyar Polgári Szövetség–Magyar Polgári Párt, Székely Nemzeti Tanács). Már ebből a leegyszerűsített felsorolásból is látszik, hogy a kívülről („román szemmel” vagy akár Brüsszelből, illetve Washingtonból) gyakran homogénnek tűnő (egységesnek és fegyelmezettnek látott és láttatott), nem túl nagyméretű elemet, a közösséget és politikáját a valóságban számos aktor, pontosabban az ő törekvéseik és cselekvéseik alkotják, mindez pedig időben is folyamatos mozgásban van – saját belső logikájának és a többi mezőhöz és azok aktoraihoz való viszonyulás dinamikájának megfelelően. Ugyanígy „lebontható” Románia és Magyarország is, csak itt még több mezőt és aktort, még összetettebb viszonyokat és mozgásokat találunk – az időben egymást követő, különféle színezetű (ideológiájú) kormányok és azok összetétele, az általuk folytatott kül-, bel-, nemzet-, gazdaság-, fejlesztés-, biztonság- stb. -politika, a pártpolitikán belüli átalakulások, az egymást váltó politikai nemzedékek stb. következtében, a nemzetközi intézmények fogalma pedig eleve egy sokszereplős, szüntelenül változó halmaztakar.

A *nemzetépítő diskurzusok*at – vizsgálatom másik központi fogalmát – azért tartom fontosnak, mert kiválóan szemléltetik a modern nemzetépítések folyamatait. Egyszerre különböző aktorok használják őket, törekszenek kisajátításukra, és időben is töredezettek, de ha társadalomtörténeti szempontból vizsgáljuk az egyes mezőket, láthatjuk, hogy a diskurzusok minduntalan visszatérnek vagy ismétlődnek. Egry Gábor szerint „*a közösség*

már kérdésesnek tartom. Igaz, nem zárom ki az erdélyi román regionalizmus megújulását, annál is inkább, hogy tapasztalni erre utaló jeleket; a kérdés az, hogy ezek a törekvések milyen erősek lesznek. Ezzel kapcsolatban lásd Egry Gábor: *Etnicitás...* i. m. 28–30.

⁵⁹ Rogers Brubaker: *Nacionalizmus...* i. m. 72–74.

kialakítására irányuló politikai cselekvés” – márpedig a nemzetépítés nemzeti alapon történő közösségépítés – lényeges dimenzióját jelentik az erre szolgáló szövegek.⁶⁰ „Szerencsés esetben ezek a különböző típusú, jellegű, célú szövegek mégis egységes rendbe, tudatos politikai diskurzusba szerveződnek. Amennyiben azt próbáljuk megragadni, hogy mi jellemzi a közösséget, miként viszonyul az másokhoz és miként helyezkedik el a világban, akkor identitásdiskurzusról beszélhetünk.”⁶¹ (kiemelés az eredetiben – Z. Cs.) A nemzetépítő diskurzusokat tehát olyan beszédmódoknak tekintem, amelyek visszatérő motívumokkal, szimbólumokkal és toposzokkal operálnak, és amelyeket ezek, valamint a diskurzus tárgyaihoz kötött nyelvezet – jelzők, metaforák – aktiválnak. A diskurzusok téma- és fogalomkészlete, nyelvezete, valamint érzelmeket mozgósító funkciója idővel olyannyira rögzülhet és „belterjessé” válhat, hogy egy külső megfigyelő számára részben vagy akár teljesen érthetetlen is lehet. Például egy kívülálló nem valószínű, hogy teljesen értelmezni képes egy december elsején (vagy március 15-én), Sepsiszentgyörgyön elhangzó román (vagy magyar) ünnepi beszéd minden síkját.

A nemzetépítő diskurzusokat – vagy Egry Gábor megfogalmazásában az „identitáspolitika tartalmát jelentő diskurzust” – „többnyire, de nem kizárólag az elit dolgozza ki és terjeszti, ám részben az intézményrendszer révén ebbe bekapcsolódhatnak más társadalmi csoportok és rétegek is.”⁶² Létrejöttük a következőképpen zajlik: a nemzetépítő aktorok úgy nemzetiesítik a valóságot, hogy megteremtik a nemzetépítés már említett infrastruktúráját (intézményeket stb.) és a nemzetiesített észlelési kereteket. Ezek használata eseményeket hoz létre – ide számítom a különféle nacionalista szövegeket is –, amelyek a valóság nemzetiesített reprezentációiként értelmezett nemzetépítő diskurzusokká állnak össze, úgy, hogy „egymásra reflektálnak vagy azonos elemekből építkeznek. Általában önmagukat legitimálják s olyan értékek és normák felmutatására törekszenek, melyek elkülönítik és azonosítják a csoportot és tagjait is.”⁶³ A diskurzusok instrumentalizálódnak, és különféle indokok, célok, motivációk, stratégiák, cselekvési tervek és szokások merevednek meg bennük. Gyakran szelektíven érvényesülnek, és egymás tükörképei is lehetnek, ami szinte felcserélhetővé teszi őket; roppant érdekes, amikor használóik, helyzetük megváltozásával hirtelen mintha teljesen megfeleledkeznének saját korábbi diskurzusaikról, miközben automatikusan alkalmazzák/veszik át akár korábbi ellenfeleikéit is (különösen kisebbségből többségbe vagy

⁶⁰ Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére. 1940–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 16.

⁶¹ Uo.

⁶² Egry Gábor: *Etnicitás...* i. m. 33.

⁶³ Egry Gábor: *Az erdélyiség...* i. m. 17.

többségből kisebbségbe való kerülés esetében látványos ez)⁶⁴, de ez akár egy időben is előfordulhat: amikor például egy székelyföldi magyar település magyar többségű önkormányzata mint a helyi „többségi hatalom” viszonyul a helyi románokhoz.

A Michel Foucault felfogásának megfelelően a társadalmi realitások helyeként és teremtőjeként is értelmezett⁶⁵ nemzetépítő diskurzusok kitöltik az egyes események, interakciók közötti „űrt” is, és a nemzet mint kategória folyamatos létezéséről tanúskodnak – a nemzet tehát akkor is „van”, amikor épp „csak” beszélnek róla.⁶⁶ A diskurzusokat az egyes eseményeken – a diskurzusban meghatározott, gyakran változatlan forgatókönyvvel rendelkező és történetileg leírható közösség-szervező és teremtő jelenségeken – keresztül próbálom meg megragadni. A forgatókönyveknek megvannak az ismétlődő motívumaik, szereplőik, terük, megélési módjuk, toposzaik. Az események résztvevői „megtanulják” és megélik rajtuk keresztül a nemzeti identitásukat, segítségükkel érzelmi kötődést alakítanak ki vagy erősítenek meg a nemzet és egyes vonatkozásai (múlt, tér, jelenségek és események stb.) iránt. Foucault szerint „*a társadalom realitásai különböző jellegű és rendű, írott és beszélt szövegfolyam által konstituálódnak, kapják meg jelentésüket, nyerik el értelmüket*”.⁶⁷ Foucault diskurzusfelfogása, amely szerint a „*diskurzusok, jelentőségük folytán is, nem valami semleges médiumok, hanem a hatalmi küzdelmek részei (kiemelés az eredetiben – Z. Cs.) vagyis általuk és értük folyik a harc...*”⁶⁸ rímeli a brubakeri modell elemeinek (mezőinek) egymást kölcsönösen megfigyelő és egymásra reagáló aktorai közötti reprezentációs küzdelmekre.⁶⁹ A megnevezés hatalmáért vívott harc nagyon jól tetten érhető már magának a Székelyföldnek az elnevezése körüli vitákban. A román diskurzusok meghatározó véleményformálói egyrészt a „Hargita–Kovácsna” („*Harghita–Covasna*” vagy rövidítve „*Har–Cov*”, magyarul „Har–Kov”), illetve a „Székelység” („*Secuime*”) neveket használják, de nem ritkák az egyéb körülírások („Délkelet-Erdély”, „Kárpáton belüli ív”) vagy metaforikus-ünnepélyes megnevezések sem („Az ország szíve”), másrészt rendre tiltakoznak a „Székelyföld” („*Ținutul Secuiesc*”) név alkalmazása ellen, különösen ha az hivatalos formában fordul elő (és ha tehetik, ezt meg is akadályozzák), továbbá az „ügynevezett” előtaggal kibővítve próbálják meg gyengíteni és hitelteleníteni („ügynevezett Székelyföld” –

⁶⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 1998/4. 243–256.

⁶⁵ Szabó Márton: Michel Foucault: Diskurzus és hatalom a történelemben és a jelenben. In Szabó Márton: *Politikai tudáselméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív–diskurzív értelmezések a politikáról*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, 1998. 213

⁶⁶ Lásd pl. Rogers Brubaker–Feischmidt Margit–Jon Fox–Liana Grancea: *Nacionalista...* i. m.

⁶⁷ Szabó Márton: Michel... i. m. 214.

⁶⁸ Uo. 211–212.

⁶⁹ Rogers Brubaker: *Nacionalizmus...* i. m. 73.

„aşa-zisul Ținut Secuiesc”.⁷⁰ A hatalom ugyanis Foucault szerint „egyben mindig a diskurzus megszerzésére is irányul, másrészt pedig mindig diskurzus által létezik. »A történelem szüntelenül arra oktat minket, hogy a diskurzus nemcsak egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc, általa dúl a küzdelem: tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani.«⁷¹

Tulajdonképpen maga a nemzeti eszme is diskurzusok révén alakult, popularizálódott: értelmiségiek vitatkoztak, beszéltek és írtak róla, végül egyre több ember számára tárgyiasult is a modern nemzetfogalom, ami napjainkra általánossá vált. Itt mutatkozik meg leginkább az értelmiségiek szerepe, amely – mint ahogy a nemzeti mozgalmak kezdetén, az 1989 körüli rendszerváltások idején is – kulcsfontosságúnak tekinthető.⁷² Az értelmiségiek tevékenységének és az általuk termelt diskurzusoknak pedig sokan – Anthony D. Smith szerint főképp az instrumentalisták – komoly jelentőséget tulajdonítanak az interetnikus feszültségek és konfliktusok kirobbantásában.⁷³ Ugyanakkor Smith úgy véli, hogy mindez az „értelmiségi, szakmai és egyéb elitek ténykedése és az átlagemberek tömegeinek emlékei és érzései közötti gyakran komplex viszonyainak” rendszerében értelmezendő.⁷⁴

A történelem és a társadalom mint „diskurzusszövevény”⁷⁵ kapcsán érdemes kitérni arra, amire *Elképzeltek közösségek* című munkájában Benedict Anderson is rámutatott, azaz a nyomtatott irodalom, a sajtó meghatározó mivoltára a modern nemzetek létrejöttének folyamatában.⁷⁶ Ez a tömegkommunikáció fejlődésével még hangsúlyosabb lett, még ha a médium időközben módosult is (a nyomtatott szövegekhez társult a rádió, televízió és az internet hang-, kép- és szövegüniverzuma). Hatásait napjaink nacionalizmusára Hroch és Smith is kiemeli; Hroch szerint „a társadalmi kommunikáció minőségileg magasabb szintje, amit a modern elektronikus média biztosít, lehetővé teszi, hogy a nemzeti agitálás sokkal gyorsabban alakuljon át tömeghangulattá. Nagyobb a lehetősége a nép manipulációjának, s annak, hogy nemzeti érdekeket találjanak ki ott, ahol nem erről van szó. Közép-Kelet-Európában a tömegkommunikációs eszközök ellenőrzése életbevágó a hatalmi harcban,

⁷⁰ A megnevezés érzékenységre mutat rá az a mulatságos epizód is, amikor az egységes és oszthatatlan román nemzetállam mellett és a Székelyföld létezése ellen néhány éve december elsején, Sepsiszentgyörgyön tüntető román nacionalisták egy ideig épp a nemlétezőnek tekintett régió nevét skandálták („Székelyföld – román föld”, „Ținutul Secuiesc – Pământ românesc”), majd ezt az apró önellentmondást idővel felismerve „Hargita–Kovácsna – román föld”-re váltottak, bár ez jóval kevésbé rímelt.

⁷¹ Foucaultot idézi Szabó Márton: Michel... i. m. 218–219.

⁷² A. D. Smith: *Nations...* i. m. 76–81.

⁷³ Uo. 79.

⁷⁴ Uo. 80–81.

⁷⁵ Szabó Márton: Michel... i. m. 211.

⁷⁶ Benedict Anderson: *Elképzeltek közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* L'Harmattan–Atelier, Budapest 2006.

szakszerű használatuk rendkívüli hatalmat ad azok kezébe, akik ellenőrzik.”⁷⁷ Smith pedig arra mutat rá, hogy a „poszt-indusztriális” világban a nemzeti határokat figyelmen kívül hagyó technikai fejlődés nem csak egy „új, kozmopolita globális kultúra” esetleges kialakulását segítheti elő, hanem egyúttal a kisebb „társadalmi, politikai csoportok és etnikai és nyelvi közösségek” szerveződéséhez is hozzájárul, a nemzetállamokkal és a globalizációval szemben.⁷⁸

Ugyanakkor azt is tudatosítani kell, hogy a nemzetépítő diskurzusok ünnepélyes beszédei, tudományosan száraz szövegei, nagyívú esszéi és éles publicisztikái, a bennük felsorakoztatott retorikai fordulatok, metaforák és a szakmai apparátus mögött gyakran cinikus érdekérvényesítés (is) húzódhat: hatalmi, gazdasági és/vagy személyes ambíciókkal. A nemzetépítő diskurzusok ebben a vonatkozásban semmiben sem különböznek a különféle ideológiáktól és eszméktől: ugyanúgy vissza lehet élni velük, vagy segítségükkel el lehet fedni egyéb érdekeket. Csakúgy, mint a múltban, ma is sokan beszélnek egy nemzet vagy közösség nevében, hivatkoznak rá, miközben „a másik” ellen lépnek fel, de gyakran saját közösségüket is megkárosítják. Mindez néha nyilvánvaló, néha viszont a legkülönbélebb motivációkat a szükséges információk hiányában nem könnyű – a beavatatlanok számára akár szinte lehetetlen – beazonosítani, mint ahogy általában nehéz átlátni a szövevényes gazdasági-politikai és más viszonyokat is. Amikor tehát ezeket a diskurzusokat és nemzetépítő jellegüket vizsgáljuk, tudatában kell lennünk annak is, hogy eközben nagy valószínűséggel csak a felszínt kapargatjuk.

Az 1989 előtti korszakokra vonatkozó szakirodalom alapján beazonosított nemzetépítő diskurzusok sokasága közül a vizsgált időszak (1989–2015) felhasznált forrásaiban a következőket próbáltam megtalálni és követni:

1. A politikai és társadalmi **emancipáció és jogérvényesítés:** az egyenjogúság és a kisebbségi/nemzetiségi jogok kérdése körüli diskurzusok (a jogok igénye és követelése, a meglévő jogok érvényesítése és bővítése), mind a dualista Magyarországon, mind az 1918 utáni Romániában (sérelemek orvoslása, nemzetiségi/kisebbségi törvények követelése vagy betartatása, a jogok bővítése, Erdély/Székelyföld autonómiája). 1989 után ide tartoznak a magyar „autonómia-” és a román „Har–Kov-diskurzusok”.

⁷⁷ Miroslav Hroch: *A nemzeti...* i. m. 21.

⁷⁸ A. D. Smith: *Nations...* i. m. 17.

2. A **nemzeti tér, a tér nemzetiesítése:** a „sajátnak”, nemzetinek tartott – vagy igényelt – terület, illetve annak birtokba vétele, uralása és védelme, a tágabb nemzeti térbe (a „magyar” Kárpát-medencébe, a „román” Kárpát-Duna-térségbe) való integrálása körüli diskurzusok (szimbolikus térhasználat és térfoglalás, terjeszkedés, kisajátítás és védekezés, Erdély/Székelyföld a kollektív mentális térképeken).
3. A **nemzeti közösség építése és védelme**, valamint az **asszimiláció:** a saját közösség meghatározásának, építésének, erősítésének és védelmének, illetve a reprodukciójára való törekvésnek a diskurzusai (demográfia, népszámlálások és értelmezéseik, a spontán és erőszakos asszimiláció, identitás-viták).
4. A **nemzetállami egység, az egységes nemzet:** a nemzetállam egységes és oszthatatlan jellege, integritásának megkérdőjelezhetetlensége („Erdély/Székelyföld Magyarország/Románia integer/szerves része”) és ennek megvédése, a nemzet határokon és régiókon átnyúló – és megbonthatatlan – egysége és annak megőrzése körüli diskurzusok.
5. A **nacionalizmus és irredentizmus fenyegetése:** az aktuális többségi („államalkotó”) nemzet diskurzusa a fennálló status quo és határok megkérdőjelezéséről, a kisebbség nacionalizmusáról, erősödéséről és terjedéséről mint veszélyforrásról (1918-ig a magyar részről érzékelt „nagy-román”, azután a román részről érzékelt „nagy-magyar” fenyegetés). Ide tartozik az 1918 utáni magyarok mint „birodalmi kisebbség” román diskurzusa, illetve az 1989 utáni székelyföldi románok erre emlékeztető magyar percepciója.
6. Az **elnyomó/támogató hatalom** és az **anyaország:** a központi (állami) vagy helyi hatalmi központ elnyomó vagy támogató jellege, a hozzá való viszonyulás diskurzusai (1918-ig Budapest, azóta Bukarest, illetve a székelyföldi románok számára a helyi magyar önkormányzatok is), kiegészítve az – ezt az aszimmetrikus viszonyt némileg ellensúlyozó – támogató külső tényezővel, az „anyaországgal” (1918-ig Románia, azután Magyarország) és a hozzá való viszonyulások diskurzusaival.
7. A **kisebbségi lét:** a kisebbségi (közösségi) élethelyzetek, kihívások, nehézségek, perspektívák – és hangsúlyosan a szórványkérdés – körüli diskurzusok. 1918 előtt a

románok, kisebb részben a magyarok, azután főleg a magyarok, kisebb részben a (székelyföldi) románok diskurzusai.

8. A **szeparatizmus, szegregacionizmus és enklavizálódás**: a többség nézőpontjából nézve a kisebbségi elkülönülés, bezárkózás és elszigetelődés diskurzusai, amelyek egyszerre értékelik mindezt fenyegetésként és „önsorsrontásként” (a kisebbségi közösség tagjainak többségi integrálását/asszimilálását akadályozó, lehetőségeiket beszűkítő attitűdök), így ide tartoznak egyes, az autonomista törekvéseket elutasító beszédmódok is az aktuális többség részéről.
9. A **történelem, a történelmi sérelmek és a dicső múlt**: a saját közösség meglétét és törekvéseit alátámasztó és legitimáló történelemszemlélet diskurzusai, a közösség történetének fejlődés vagy szenvedés-, esetleg hanyatlástörténetként való értelmezése, „a másik” ellenségként vagy riválisként való meghatározása. Ezek a beszédmódok mind magyar, mind román részről alaposan kidolgozott nemzeti (nacionalista) narratívákkal dolgoznak, általában kizárják egymást, és „a másik” verziójára mítoszként vagy történelemhamisításként tekintenek.
10. Az **etnikai konfliktus**: az erőszak hagyományára, az interetnikus konfliktus veszélyére mint realitásra koncentráló – és azt hangsúlyozó – diskurzusok, amelyek az 1848 óta kirobbant erőszakos cselekedeteket használják hivatkozási alapként (1918–1919, 1940, 1944, 1989, 1990), különös tekintettel az államfordulatok vagy rendszerváltások alkalmával bekövetkező összecsapásokra. Ide tartozik a szeparatista-terrorista veszély toposza is.
11. Az **elitek**: az egyes közösségek vezetői, elitcsoportjai, legitimitásuk és annak elvitatása, megkérdőjelezése körüli diskurzusok (az egyszerű nép és a békés átlagember, valamint az önérdkek által vezérelt elit és a „felbújtók” különválasztása), mind román, mind magyar részről. Ide tartoznak az eliteken belüli törésvonalak, belső konfliktusok diskurzusai is.

Az itt felsorolt beszédmódok között természetesen számos átfedés van. Egyes, komplexebb diskurzusok (pl. az emancipáció és jogérvényesítés vagy a kisebbségi lét) több kisebbet is integrálni tudnak, de gyakorlatilag általánosan jellemző az összefonódásuk és egyidejű

előfordulásuk, csakúgy, mint a történelmi beszédmódok kiemelt szerepe (ami nemzetépítésről lévén szó, nem is meglepő). Ismételten fontosnak tartom kiemelni, hogy – mint ahogy az az egész dolgozat megközelítésére is érvényes – a diskurzusok között is csak a nemzetépítésben részt vevőkre koncentráltam, vagyis a nemzeti/nacionalista szemlélet kereteibe beleillő beszédmódokra. Az ebből kilépő vagy azokat megkérdőjelező, mi több, elutasító megközelítéseket nem vizsgáltam meg, ami nem azok elvetését vagy irrelevánsként való értékelését jelenti, hanem csak a kutatásom határait jelzi. Mint ahogy az is, hogy a diskurzusok gazdagsága és változatossága miatt számtalan további témát mellőznöm kellett.

II. 3. Módszertani megjegyzések

Dolgozatomban a fentebb vázolt relacionális viszonyrendszerben, az egyes mezők (a modell elemei) legfontosabb aktorainak beazonosítása után, bizonyos, általuk működtetett diskurzusokon keresztül szemléltetem a székelyföldi nemzetépítések versengését. A két meghatározó beszédmód bemutatását követően a számtalan székelyföldi „ügy” közül kettőt kiválasztva próbálok rávilágítani a bennük szereplő főbb mintákra és megjelenítésük módjára. Nem diskurzuselemzésre vállalkoztam, hanem a magyar és a román nemzetépítés szempontjából lényeges eseményekkel kapcsolatos megnyilvánulásokat (szövegeket, beszédeket, gyakorlatokat stb.) vizsgálom. Tehát nem az *egyes konkrét* szövegek vagy események elemzéséről lesz szó – bár szándékomban áll ebbe az irányba haladni tovább, de jelen dolgozat kereteit ez most meghaladta volna –, hanem a rengeteg forrás közötti összefüggésekre és párhuzamokra voltam kíváncsi. Elsősorban azt néztem meg, hogy ezek a megnyilvánulások milyen módon járulnak hozzá a nemzetépítők törekvéseihez: hogyan mozgósítanak, miképp szilárdítják meg a régi határokat és miképp vonnak meg újakat, hogyan folytatnak már korábban is létező diskurzusokat, és végeredményben mily módon reprodukálják a meglévő, nemzetiesített Székelyföld-reprezentációkat.

Munkám során a rendelkezésre álló forrásanyagból és a terepen szerzett tapasztalatokból és benyomásokból kibontakozó narratívákat próbáltam összhangba hozni a releváns elméleti keretekkel. A következő forrásokra támaszkodtam: sajtóban (főképp a nyomtatott médiában és az interneten, ritkábban a televízióban megjelent hírek, beszámolók, riportok, interjúk és publicisztikák, a Románia Hivatalos Közlönyében (*Monitorul Oficial*), illetve a román parlament honlapjain közreadott parlamenti jegyzőkönyvek, valamint helyi tanácsulések jegyzőkönyvei, szórólapok, propagandaanyagok, brosúrák, röplapok stb. Ezen kívül számos

nyilvános eseményen vettem részt a Székelyföldön: a december 1-jei román nemzeti ünnepen Sepsiszentgyörgyön (2008-ban, 2009-ben és 2013-ban) és Csíkszeredában (2011-ben), a március 15-i magyar nemzeti ünnepen Székelyudvarhelyen (2009-ben) és Sepsiszentgyörgyön (2011-ben), a 2006-os csíksomlyói pünkösdi búcsún, a 2010-es marosvásárhelyi megemlékezésen a fekete márciusról, a 2015-ös marosfői román nyári egyetemen, a tusnádfürdői nyári egyetemen (2002-ben, 2004-ben, 2009-ben).

Dolgozatomban igyekeztem lehetőleg minél többet idézni a forrásokból, jellemző részleteket kiragadva a különféle szövegekből, annak érdekében, hogy érzékeltessem az egyes diskurzusok stílusát. Igaz, ezek a mutatóba felsorakoztatott idézetek messze nem tudják visszaadni az anyag tarkaságát és gazdagságát, de talán felvillantják a diskurzusok jellegét. A források sokfélesége ugyan módszertani szempontból problematikusnak tűnhet, de úgy gondolom, hogy ez a „vegyesség” valamivel átfogóbb kép alkotását teszi lehetővé – bár az sosem lesz, nem is lehet teljes –, mintha csak például a törvények és rendeletek szövegére szűkíteném le a vizsgálatot. A nemzetépítés és annak diskurzusai ugyanis egyidejűleg több szinten terjednek és érvényesülnek, hatnak a társadalomban. Egy parlamenti felszólalás vagy rendelet például lehet, hogy csak a képviselőkhöz (vagy azok egy részéhez) és néhány érintett politikushoz, szakértőhöz és hivatalnokhoz jut el, úgymond hivatalból, de előfordulhat, hogy bekerül a nyilvánosságba, tudósítanak róla az országos lapok, a hírműsorok és a portálok, „hír” lesz belőle, és komoly vitát vált ki az értelmiség körében az ország egész területén – vagy akár a szomszédos országba is áttérjedve –, de még így is csak egy viszonylag szűk kört érint, bármilyen fontos dolgokról is van benne szó. Ugyanakkor az is megtörténhet, hogy a média „felkapja”, olyan „ügyé” válik, amelyre a társadalom még nagyobb része figyel fel, az országos lapok mellett a helyiek is írnak róla, gyakran taglalják a televízióban és az interneten, felkerül a közösségi hálókra stb., és még a távolabbi vidékeken is erről beszélnek a buszmegállóban az „egyszerű emberek”. Vagy fordítva: egy helyi esemény lázba hozhatja egy kisebb közösség – vagy akár egy egész régió – nyilvánosságát, anélkül, hogy országos szinten tudomást szereznének róla, aminek az ellenkezőjére is van példa: egy helyi, jelentéktelen (elhanyagolható vagy mindennapinak számító) esetet nagyít fel a központi média országos témává, „ügyé”. Ezeken a síkokon számos különféle forráskategóriával lehet találkozni, amelyek mind a diskurzusok hordozói lehetnek, de míg a *Monitorul Oficial*-t (Hivatalos Közlönyt) nem sokan forgatják rendszeresen mondjuk Gyergyócsomafalván, úgy a *Gyergyói Kisújság* sem jut el sok bukaresti, budapesti vagy akár kolozsvári lakoshoz (még akkor sem, ha az internet segítségével ennek nem is lenne akadálya). A diskurzusok sokféleségéhez a társadalmi rétegződés is hozzájárul: a hír-, réteg- és szaklapok, illetve műsorok, honlapok stb.

választéka inkább a divergenciát erősíti, csakúgy, mint a nemzeti törésvonalak, még ha természetesen az „átjárásnak” nincsenek is intézményes korlátai.

Miközben igyekeztem minél szélesebb körből meríteni, az általam leginkább figyelt lapok (illetve azok honlapjai) a következők voltak:

- az országos román napilapok, folyóiratok és hírportálok közül: *Adevărul, Jurnalul Național, România Liberă, Evenimentul Zilei, Cotidianul, Formula AS, Hotnews.ro, Mediafax.ro, Agerpres.ro, Gândul, Cadran politic, 22, România Mare, Historia, Grai Românesc, Monitorul Oficial al României;*
- a helyi román lapok és folyóiratok közül: *Adevărul Harghitei, Observatorul de Covasna, Mesagerul de Covasna, Cuvântul Nou, Condeiiul ardelean; Buletinul Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna”*
- a romániai magyar lapok, folyóiratok és hírportálok közül: *Krónika, Romániai Magyar Szó, Új Magyar Szó, Szabadság, Transindex.ro, Maszol.ro, Erdélyi Napló, Erdélyi Riport, A Hét, Provincia, Korunk;*
- a székelyföldi magyar lapok, folyóiratok és hírportálok közül: *Háromszék, Hargita Népe, Udvarhelyi Híradó, Vásárhelyi Hírlap, Népszabadság, Csíki Hírlap, Székely Hírmondó, Székelyföld, Székelyhon.ro, Erdély.ma;*
- a magyarországi lapok, hírportálok és folyóiratok közül: *Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Magyar Idők, Index.hu, MTI, Heti Válasz, Magyar Narancs, HVG, Élet és Irodalom, Mozgó Világ, Rubicon, História, Nagy Magyarország, Trianoni Szemle, Barikád!;*
- a különféle román honlapok közül: www.cdep.ro (Románia Képviselőháza), www.senat.ro (Románia Szenátusa), www.forumharghitacovasna.ro, www.dantanasa.ro, www.ziaristionline.ro, www.roncea.ro, www.nouadreaapta.org;
- a különféle magyar honlapok közül: www.parlament.hu (Magyar Országgyűlés), <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/> és a Transindex adatbankja (erdélyi magyar elektronikus könyvtár: www.adatbank.ro);
- a televíziósatornákat és rádióadókat – mind a magyar, mind a román nyelvűeket – csak esetlegesen figyeltem (ezek közül is inkább a közszolgálati és hírsatornákat).

Ugyanakkor – véleményem szerint – jelen dolgozat egyben egy átmeneti időszak lenyomata is. A médiafogyasztás fokozatos átalakulását és diverzifikálódását nemcsak a hagyományos (nyomtatott) sajtó dominanciájának vége, mi több, egyre gyorsabb hanyatlása, hanem a

nemzeti televíziócsatornák hatásának csökkenése is jelzi, amire a médiával foglalkozó elemzések is rendre rámutatnak.⁷⁹ Az információk dömpingje hozzájárul a diskurzusok széttöredezetttségének fokozódásához, az internetes tartalmak és közösségi hálók pedig az információk és terjedésük egészen új formáit jelentik, ahol a hivatásos újságírókkal az amatőr bloggerek versengenek, míg az általuk szolgáltatott hírekkel a vélemények, a szakértői álláspontokkal pedig a szubjektív publicisztikák küzdenek – egyre nehezebben követhető módon – az olvasók figyelméért. Könnyen előfordulhat, hogy a dolgozatban szereplő források jó része hamarosan egyáltalán nem lesz releváns – legalábbis jelenlegi formájában –, mivel már nem szólítja meg az embereket.

Fontos forrásként szolgáltak a helyszínen készített interjúk és beszélgetések: 2009 és 2011 között, a Nemzetközi Visegrádi Alap ösztöndíjával összesen 17 interjút készítettem Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen, Erdőszentgyörgyön, továbbá Csíkszeredában és Marosfőn beszélgettem elsősorban helyi román közéleti személyiségekkel. Kiválasztásukban meghatározó szempont volt, hogy a helyi „közéleti elitekbe” tartozzanak: tanárok, helyi politikusok, intézményvezetők, értelmiségiek, egyházi személyek, akiket egyrészt a médiából, másrészt szóbeli közlések alapján azonosítottam be. Ezeket a személyeket az országos/nemzeti elitek és az „átlagemberek”, a „mindennapok” szintje közötti kulcsfiguráknak tartom, szerepük jelentőségét a két szféra közötti közvetítésben, illetve mindkét szint befolyásolásában látom. Számos nemzetépítő diskurzus (újra)termelésében pont ők játsszák a vezető szerepet. Magyarországi kutatóként szinte mindenhol barátságosan fogadtak, rendszerint értékelve akadozó román nyelvtudásomat is, az interjúk után pedig általában javasoltak vagy egyenesen beajánlottak a következő alanyokhoz (az antropológiában ezt „hólabda-módszernek” nevezik). Egyes esetekben ugyan kezdetben érezhető volt némi bizalmatlanság, de többnyire megtört a jég, igaz, olyanok is voltak, akik többször is elzárkóztak az interjútól vagy kitértek előle (pl. egy helyi politikus vagy egyes egyházi személyek).

A különféle információk felhasználása és elemzése során fontos szerep jut a forráskritikának. Számolni kell a hírek, beszámolók, interjúk, riportok, összeállítások, tudósítások stb. már említett esetleges háttérével, motivációjával, a média mögötti politikai és/vagy üzleti érdekcsoportok, titkosszolgálati befolyás, nyomásgyakorlás, cenzúra és öncenzúra stb. meglétével, a szerzők és nyilatkozó személyek indítékaival stb., egyúttal pedig az egyes források súlyát, hatását is mérlegelni kell. Nem mindegy ugyanis, hogy az egyes

⁷⁹ Lásd pl. Kádár Magor–Zörgő Noémi: A romániai média. In Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2011. 340–341.

médiумok – vagy inkább rajtuk keresztül a tulajdonosok vagy más érdekelt szereplők – milyen mértékben kívánják a média által forgalmazott, felerősített vagy egyenesen megteremtett diskurzusokon keresztül befolyásolni a nyilvánosságot. Az egyes médiумok beállítottsága vagy kötődései többé-kevésbé közismertek mind Romániában, mind pedig Magyarországon – tudni lehet, milyen pártok, politikusok, „oligarchák” vagy „mogulok” tulajdonában vannak vagy kik állnak mögöttük –, ám azt már csak nagyon kevesen tudják követni, hogy a különféle hatalmi harcokban mindez milyen kombinációkat eredményez. Nem is beszélve azokról a híresztelésekről, amelyek a titkosszolgálatok jelenlétéről számolnak be a szerkesztőségekben,⁸⁰ valamint az 1989 előtti hálózatok továbbéléséről. Mindennek azért van jelentősége, mert a média szerepe napjainkban is kulcsfontosságú a nemzetépítő diskurzusok forgalmazásában, életben tartásában, újrahasznosításában, adott esetben felerősítésében vagy akár a megteremtésükben is. Érdekes jelenség, hogy ha egy országos lap elkezd foglalkozni egy, a Székelyföldet érintő ügyel, akkor gyakran több, a régióhoz kötődő különféle téma és diskurzus is hirtelen előkerül. Ezt akár azzal is lehet magyarázni, hogy az érdeklődésre való tekintettel – vagy annak fokozására – a szerkesztőség előveszi a „várankozó” ügyeket, de fordítva is működhet a dolog, vagyis hogy „a háttérből” tudatosan adagolják a sokszor tendenciózusan beállított témákat, hogy ekképp befolyásolják a közvéleményt.

Ezeket a szempontokat csak azért tartottam fontosnak érinteni, hogy érzékeltessem a forráskritika jelentőségét. Hogy folyamatosan szükséges szem előtt tartani: az, amit a forrásokból kiolvassunk, meglátunk és meghallunk, nem maga „a valóság”, hanem csak annak – gyakran torz – lenyomata, tükröződése, amit végeredményben nem csak a forrás maga, hanem saját észlelésünk is deformál.

Munkám közvetlen előzményeit még a Teleki László Alapítványnál töltött polgári szolgálatomig tudom visszavezetni, majd számos további szakmai inger ért az ELTE 19–20. századi kelet-európai történelem doktori iskola óráin, ahol az oktatókkal és csoporttársakkal együtt vitattuk meg egymás témáit, valamint a szelterszi nyári társadalomtudományi táborokon romániai, szlovákiai és magyarországi kutatókkal folytatott eszmecserek során, illetve az MTA Kisebbségkutató Intézetében és a Történettudományi Intézetben dolgozó

⁸⁰ Lásd pl.: Szócs Levente: Ügynökök a szerkesztőségben. *Nol.hu* 2013. 05. 09. <http://nol.hu/kulfold/20130509-ugynokok-a-szerkesztosegben-1385277> (letöltve: 2016-03-14) és Daniel Befu: Am ochi albaştri (Cum m-a racolat SRI. Povestea mea completă) *Investigatii cenzurate* 2014. 09. 26. <https://investigatiicenzurate.wordpress.com/2014/09/26/am-ochi-albastri-cum-m-a-racolat-sri-povestea-mea-completa/> (letöltve: 2016-03-14)

szakemberek részéről. Sokat tanultam a külföldi kutatóktól is a különféle konferenciákon, szemléletemet pedig jelentősen formálták a romániai, szlovákiai, ukrainai és moldovai utazásaim (terepkutatások, tanulmányutak, kirándulások) során gyűjtött tapasztalataim. A külföldön és elsősorban a romániai és székelyföldi helyszíneken szerzett személyes benyomásaim segítettek megérteni (és remélem, hogy nem félreérteni) az interetnikus viszonyok megannyi finomságát, a diskurzusok működését és nem utolsósorban „a másik” álláspontjait. Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy ez a dolgozat egy budapesti – azaz a vizsgált folyamatok által *közvetlenül* kevésbé érintett – személy nézőpontját tükrözi, aki igyekezett elszakadni kétségkívül meglévő elfogultságaitól és prekonceptióitól. A diskurzusok bemutatása során igyekszem megőrizni a kívülállásomat, és nem azt feszegetem, melyik érvelés a „jogos”, vagy hogy „ki mond igazat” és „ki hazudik” – vagyis nem próbálok igazságot tenni –, és igyekszem kerülni az ítélezést is. Kutatásom során a különféle jelenségek okainak feltárására és megértésére törekedtem, jelen dolgozatban pedig az eredmények leírását és értelmezését kíséreltem meg a fentebb kifejtettek alapján.

II. 4. Szakirodalmi áttekintés

Kutatásom, majd a dolgozat írása során az általam tanulmányozott témában összeérő több tudományterület eredményeire támaszkodtam. Ezek közül itt csak azokat fogom megemlíteni, amelyek jelentősebb mértékben befolyásolták vizsgálódásomat, a felhasznált szakirodalom és források teljes listája a bibliográfiai részben található.

A kiindulópontot az Erdély, valamint Magyarország és Románia 20. századi történetének feldolgozásai jelentették. Az összefoglaló művek közül elsősorban a háromkötetes *Erdély történetét* (főszerk.: Köpeczi Béla) és annak rövidebb változatát, *Erdély rövid történetét* (Főszerk.: Köpeczi Béla, szerk.: Barta Gábor) kell megemlítenem, illetve Ioan-Aurel Pop és Ioan Bolovan tömörebb *Istoria Transilvaniei* c. munkáját. A „klasszikus” sorozatok (*Magyarország története*, illetve az *Istoria Românilor*) vonatkozó részei, valamint a 20. századot vagy annak egy részét vizsgáló *Magyarország története a XX. században* (Romsics Ignác) és az *Istoria Românilor în secolul XX* (Ioan Scurtu–Gheorghe Buzatu) nem csupán az egyes folyamatok bemutatása miatt voltak fontosak számomra, hanem mert egyidejű használatuk során világosan kibontakozott előttem a magyar és a román narratíva, illetve a két nemzeti múltszemlélet. Bár a „tíz kötetes” magyar szintézis újabb részei már nem a legfrissebbek, a román akadémiai sorozattal szemben még most is megállják a helyüket,

tekintettel az utóbbiban továbbra is erősen érezhető „nemzeti” megközelítésre. Hasonló következtetésre jutottam, miután – egy korábbi kutatás keretében – áttekintettem az ezredforduló után használatban lévő magyar és román középiskolai történelemtankönyvek egy részét. A nemzeti/nacionalista megközelítés még nyilvánvalóbb a Kurt. J. Treptow által szerkesztett *History of Romania* esetében (amelynek cseh, *Dějiny Rumunska* c. kiadását olvastam), ehhez képest tárgyilagosságával üdítően hatott Keith Hitchins kétrészes műve (*The Romanians 1774–1866* és *Romania 1866–1947*), illetve Lucian Boia rendkívül inspiráló, *Romania – Borderland of Europe* c.könyve, egyfajta „bevezetés Romániába”. A romániai államszocialista rendszer történetét Adrian Cioroianu munkáján (*Pe umerii lui Marx. O introduce în istoria comunismului românesc*) és Nicolae Ceaușescu rövid életrajzán (Miroslav Tejchman: *Nicolae Ceaușescu*) keresztül ismerhettem meg jobban. A magyar és román történelmi tudatban való tájékozódáshoz nélkülözhetetlen volt számomra a „public history” is, elsősorban a magyar *Rubicon* és *História*, illetve a román *Historia* és *Magazin Istoric* nevű történelmi folyóiratokban, továbbá a más lapokban (napilapokban stb.) megjelent szövegek is.

Lucian Boia már klasszikusnak számító műve, a *Történelem és mítosz a román köztudatban* a román történelmi tudat kontextusát tárja fel, egyszerre irigylésre méltó önreflexióval és eleganciával, Gyáni Gábor pedig a magyar történetírás vonatkozásában végez hasonló munkát (pl. *Az elveszített múlt* és a *Relatív történelem* c. könyveiben). Az 1989 utáni román történetírás tendenciáit Constantin Iordachi és Trencsényi Balázs alapos tanulmánya, *A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999)* tekinti át, Romsics Ignác (*A magyar birodalmi gondolat*) és Borsi-Kálmán Béla (az *Öt nemzedék és ami előtte következik...* c. kötet 2. epilógusa) roppant izgalmas írásai és pedig a 19–20. századi magyar nagyhatalmi illúziókat és azok realitását vázolják fel. A magyar nacionalizmus átfogó történetét – többek közt – Gyurgyák János műve, az *Ezzé lett magyar hazátok* mutatja be, míg a modern magyar nemzetfejlődés számos „finomságát” Borsi-Kálmán Béla több írása ragadja meg (pl. *A beamterek Eldorádójától Trianonig és Bartók és a „kutyabőr”, avagy adalékok a dualizmus kori Bánság integrációs/asszimilációs trendjeihez és törvényszerűségeihez*). A *Provincia* kötetei pedig a romániai nyilvánosságról és a román nemzettudat sajátosságairól alkotott képemet árnyalta. Közép- és Kelet-Európa nemzeti eszméit a Peter F. Sugar által szerkesztett tanulmánykötet (*Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*) helyezi egymás mellé nagyon tanulságos módon, míg a nacionalizmus-elméletek komplex szöveg univerzumába Kántor Zoltán két szöveggyűjteménye (*Nacionalizmuselméletek /szöveggyűjtemény/* és *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről* – Majtényi Balázssal)

enged betekintést, lehetővé téve a nacionalizmus-kutatások legfontosabb áramlatainak áttekintését. Az felsorakoztatott szerzők közül különösen Anthony D. Smith *Nations and Nationalism in a Global Era* c. műve volt rám nagyobb hatással, aki napjaink ellentmondásos folyamaiban próbálja meg elhelyezni a nacionalizmust és annak jövőjét. A szintén klasszikusnak számító Eric J. Hobsbawm *A nacionalizmus kétszáz éve* c. munkájának egyetemes jellege szólított meg, míg Miroslav Hroch tanulmánya (*A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*) és a *Národy nejsou dílem náhody* c. könyve – általános érvényességén túl – a szerző közép- és kelet-európai tapasztalatai és kontextusa miatt releváns. A globalizálódó világot mint a nemzetállami fejlődés új közegét Keith Suter: *Global Order and Global Disorder: Globalization and the Nation-State* c. írása elemzi. Rogers Brubaker úttörőnek számító *Nacionalizmus új keretek között* c. kötetének – a történelemből és a közelmúltból vett esettanulmányokkal megtámogatott – „triadikus modellje” egy kiválóan használható elméleti keretet biztosított a dolgozatom számára is, de Brubaker *Csoportok nélküli etnicitás* c. tanulmánya is rendkívül inspiratívnak bizonyult. Hozzájuk kapcsolódik Kántor Zoltán fontos írása a kisebbségi nemzetépítésről (*Kisebbségi nemzetépítés – A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség*), amely mintegy „emancipálja” a kisebbségi közösségeket, azokat – a bennük-velük zajló folyamatok révén – a „nagy”, független nemzetek mellé helyezve. A modern nemzetépítés problematikáját boncolja tovább Magyarország példáján Kántor könyve is, *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*, amely szintén nagy segítséget jelentett dolgozatom elméleti megalapozásához. Gerő András *Képzelt történelem* c. kötete pedig – többek közt – a „nemzetvallás” fogalmával gazdagított.

Magyarország és Románia természetesen nem valami légiűres térben lebegnek, hanem a közép- és kelet-európai régió szerves részeit alkotják, vagyis a magyar–román viszonylatban zajló folyamatok és jelenségek elválaszthatatlanok a térségben zajlóktól. E kölcsönhatások gyökereit Niederhauser Emil alapműve, a *Kelet-Európa története* segít megismerni, a 19–20. századi fejleményeket Palotás Emil *Kelet-Európa története a 20. század első felében* c. adatgazdag és jól strukturált műve mutatja be, míg a régió 1945-től napjainkig tartó történetét Stefano Bottoni foglalja össze *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig* c. munkájában, amelyben a szerző a legaktuálisabb kihívásokra is kitér. A nemzet- és államépítéseket Romsics Ignác *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században* tekinti át a régió egyes országainak szintjén. A rendszerváltás és az etnikai konfliktusok kontextusát *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után* (szerk.: Juhász József–Krausz Tamás) és a

Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról (szerk.: Krausz Tamás–Mitrovits Miklós–Zahorán Csaba.) c. tanulmánykötetek segítettek megvilágítani. A Koszovó–Székelyföld párhuzamhoz a *Koszovó. Egy válság anatómiája* (Juhász József–Magyar István–Tálás Péter–Valki László) és a *Kosovo. War and Revenge* (Tim Judah) kötete, illetve a *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról* (szerk.: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv) tanulmányai járultak hozzá. A nemzetközi diplomáciai játszmák hátterére pedig Borsi-Kálmán Béla rövid, de tanulságos írása (*Megbékélés vagy beletörődés. Történelemszemmel a magyar–román (román–magyar) alapszerződésről*) világít rá a magyar–román alapszerződés kapcsán.

Visszatérve a történettudományhoz, fontos olvasmány volt Gottfried Schrammnak a román etnogenezis (az „eredet” és a „kontinuitás”) vitatott kérdéseit vizsgáló *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához* c. nem terjedelmes, de rendkívül alapos kötete, valamint Miskolczi Ambrus szintén tömör, de szintén kiváló könyve (*Románok a történelmi Magyarországon*), amely különösen a modern román nemzettudat kialakulása kapcsán volt hasznos számomra, csakúgy, mint I. Tóth Zoltán *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792 c.* kötete. Jancsó Benedek (*A román irredentista mozgalmak története*) és Moldován Gergely (*A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai*) munkáit, csakúgy, mint a Grünwald-Mudrony vitát (*A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitairatai*) egyszerre használtam szakirodalomként és a ma is forgalomban lévő diskurzusok forrásaként. Ebből a szempontból különösen az utóbbi volt inspiráló, mivel már egyetemi tanulmányaim során találkoztam vele, és később meglepetten tapasztaltam a két szöveg egyes toposzainak és motívumainak felbukkanását a székelyföldi magyar–román együttélés jelenkori taglalásában (a hasonlóságot a két történelmi és regionális kontextus közötti eltérések is alig befolyásolták). A 19. századi (illetve 1989 utáni) magyar–román kapcsolatok alakulására, a geopolitikai (illetve nemzetközi) összefüggések jelentőségére, valamint a két modern nemzet kialakulása közötti hasonlóságokra, különbségekre és a kapcsolatukat meghatározó ellentétekre mutattak rá Borsi-Kálmán Béla könyvei (pl. az *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer?* és a *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*), de fontos volt az erdélyi román társadalomtörténet vonatkozásában Ábrahám Barna munkája (*Az erdélyi románság polgárosodása*) is. A történelmi Magyarországon belül maradván még Pál Judit írása fogott meg az 1848-as szimbolikus konfliktusokról (*Színek „háborúja”. A zászló mint nemzeti jelkép Erdélyben 1848-ban és az erdélyi politikai elitek*) és a székely identitás alakulásáról (*Székely identitás és a Székelyföld „megkonstruálása”* – kézirat), valamint Varga Bálint

elemzése a millenniumi ünnepekhez való nemzetiségi viszonyulásokról (*A millennium és a nemzetiségek*), annál is inkább, hogy ezek számos motívumával szintén találkozni napjainkban is. A román társadalomtörténet szempontjából rendkívül tanulságos volt elolvasni Constantin Iordachi elemzését Dobruzsza romániai integrálásáról („*A románok Kaliforniája*”: *a román határ kiterjesztése Észak-Dobruzsában 1878–1913.*), továbbá Irina Livezeanu *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930* és Lucian Boia *Cum s-a românizat România* c. munkáit. Mindezek a román nemzet- és nemzetállam-építés 19. és 20. századi hagyományaira és mechanizmusaira világítanak rá, ami jól rímel a dualista magyar állam építését bemutató magyar szakirodalomra, szemlélteve e logikák egyetemes jellegét (legalábbis Közép- és Kelet-Európa viszonylatában). A második világháború alatti megosztott Erdély kapcsán Ablonczy Balázs *A visszatért Erdély 1940–1944* c. kötetét említeném – modern, társadalomtörténeti megközelítése mellett szimpatikusan „könnyed” hangvételét is értékeltem, amellyel ezt az ellentmondásos időszakot feldolgozza, és a „kis magyar világ” újszerű megközelítése áll a *Limes 2006/2.* tematikus számának a középpontjában is. Elsősorban – de nem kizárólag – a magyar–román államközi és diplomáciai kapcsolatok szempontjából bizonyult hasznosnak Lucian Leuștean kétrészes munkája a trianoni békekötés és az új felállás első éveiről (*România, Ungaria și Tratatul de la Trianon 1918–1920.* és *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*), L. Balogh Béni könyve a második bécsi döntésről (*A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*), valamint Földes György munkája (*Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*), amely a kádári Magyarország és Ceaușescu Romániája közötti kapcsolatok történetét dolgozza fel, és segít árnyalni a magyar köztudatban kissé sematikus képet. Szűts Pál egykori nagykövet *Bukaresti napló (1985–1990)* c. könyve pedig magával ragadó bepillantást nyújt a bukaresti kormányzati körökbe és a diplomácia világába a nyolcvanas évek második felében, érzékeltetve a hivatalos kapcsolatok egyre fagyosabbá váló légkörét is.

A Székelyföld története kapcsán Egyed Ákos alapmunkája (*A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*) segített megismerni a régió régebbi múltját, amit a különböző résztémák feldolgozásai árnyaltak tovább. Ezek közül számomra különösen a Bárdi Nándor által szerkesztett tanulmánykötet (*A többség kisebbsége*) szövegei voltak izgalmasak, mivel egy nem túlságosan ismert kérdéssel, a székelyföldi románság történetével foglalkoztak. Annál is inkább, mert a román szakirodalom gyakran meglehetősen vitatható állításokat fogalmaz meg ennek kapcsán – a magyar és román történészek közötti vitákat például I. Tóth Zoltán írásai (*A román Történettudomány és a székelyföldi románság kérdése és Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana*), Gheorghe Popa-Lisseanu kötete (*Originea*

secuilor și secuizarea românilor) majd Ion Russu könyve (*Români și secuii*) szemlélteti – e munkák rávilágítottak arra az alapvető nézőpontbeli és viszonyítási különbségre, amely ma is jellemző a régió történetének „magyar” és „román” megközelítéseire. Ezt testesítik meg Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan és Violeta Pătrunjel monumentális munkájának (*Români din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură.*) történeti fejezetei is, mint ahogy a Hermann Gusztáv Mihály által vezetett szerzőcsoport *A székelység története* c. segéd-tankönyve. „Demitizáló” szemlélete miatt is roppant érdekes Jakab Attila *Székelyföld. Mítosz és valóság* c. tanulmánya, amely egyúttal a múltat és a jelent egyaránt idealizáló értelmezések és törekvések elleni „vitairatként” is olvasható.

A magyar kisebbség történetének szakirodalma már egy vegyesebb, interdiszciplináris kategória, amelyen belül elsősorban a társadalomtörténeti jellegű munkákra támaszkodtam. A Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László által szerkesztett *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* c. kötet, tömör, lényegre törő, ugyanakkor nem leegyszerűsítő fejezeteivel kétségkívül a magyar kisebbségtörténettel foglalkozó irodalom egyik legkiemelkedőbb teljesítménye, egyszerre alapmű és kiválóan használható kézikönyv. Bárdi Nándor *Tény és való* c. munkájának szisztematikusan elemző jellege volt inspiráló a számomra (adatgazdagságán túl), *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)* c. tanulmánya pedig az „erdélyi kérdés” megoldásának különféle elképzeléseit ismerteti, amelyek számos „alternatív” – és talán az ott élő nemzetek mindegyike számára is elfogadhatóbb – Erdélyt villantanak fel az olvasó előtt. Még plasztikusabban rajzolódnak ki ezek az alternatívák az elemzések alapjául szolgáló eredeti, szintén Bárdi által összegyűjtött dokumentumokból. Bárdi Nándor *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből* c. könyve pedig azzal fogott meg, hogy a szerző a magyar kisebbségtörténet egyes fejezeteinek áttekintését mélyfúrásokkal kombinálja, és – többek közt – olyan sajátosságokra is rámutat, amelyek 1918 óta jellemzik a magyar–magyar kapcsolatokat (például Budapest Magyarországon kívüli nemzetépítése és támogatáspolitikája vonatkozásában). Egry Gábor munkája, az *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944* mintegy Bárdi Nándor könyvének a párja, számomra pedig az egyszerre ható, egymással versengő identitáspolitikák újszerű megközelítése és különböző szintjeinek feltárása miatt volt érdekes. Egry Gábor korábbi munkája, *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére. 1940–1944* pedig egy szűkebb témát vizsgál meg alaposabban, nem feledkezve meg annak elméleti kontextusáról sem. Az erdélyi magyarság két világháború közötti történetének egyszerre

forrása és tudományos igényű feldolgozása Bíró Sándor *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*, valamint Mikó Imre *Huszonkét év* c. munkája, amelyek főképp a bennük is jól beazonosítható diskurzus-minták miatt voltak számomra fontosak, csakúgy mint Balázs Sándor nagyszabású összeállításai, a *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében* és a *Román képviselő a dualista Magyarország parlamentjében. Analógiák*, amelyek nagyban megkönnyítették a korabeli diskurzusok tanulmányozását. Inspirálóan hatott rám Németh László esszé-útirajza 1935-ös romániai utazásukról (*Magyarok Romániában*), pontos, máig érvényes meglátásaival a kisebbségi létről. A második világháború utáni fejleményekről szóló szakirodalomból főképp az átmeneti éveket taglaló kötet (Fülöp Mihály–Vincze Gábor /összeáll./ *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről /1945–1947/*), majd a Székelyföld 1950-es, 60-as évekbeli átalakulását feldolgozó művek – Stefano Bottoni *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)* c. monográfiája, illetve *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években* (szerk. Bárdi Nándor) c. tanulmánykötet – voltak számomra érdekesek, mivel az 1989 utáni székelyföldi autonómia-törekvések mind magyar, mind román szempontból fontos viszonyítási pontját, a Magyar Autonóm Tartományt mutatják be. Vincze Gábor *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989* c. dokumentumgyűjteménye az államszocialista korszakból ad közzé gyakran megrázó hatású iratokat, amelyeket Vincze tanulmánykötete, az *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből* segít értelmezni. Gagy József írásai (*Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*) Románia 1944 utáni társadalomtörténetét hozzák közelebb, különös tekintettel az interetnikus viszonyokra, Marosvásárhelyről szóló tanulmányai (*Iparosítás és nagyváros-építés. Marosvásárhely az ötvenes-hatvanas években* és *Több az, ami elválaszt...*) segítségével pedig rögtön érthetőbbé válnak az 1990. márciusi események). A Ceaușescu-rendszer első időszakát dolgozza fel Novák Csaba Zoltán *Aranykorszak?* c. dokumentumgyűjteményének bevezető tanulmánya is. E munkák jelentőségét abban is látom, hogy azzal, hogy szakszerűen bemutatják a romániai magyarok integrálódását az államszocialista rendszerbe, szakítanak a magyarságot a (román) kommunizmus kollektív áldozataként egyoldalúan beállító képpel. Ugyanakkor a késői Ceaușescu-korszak egyre etnokratikusabb jellegét, romló viszonyait és nyomasztó hangulatát jól tükrözik az *Ellenpontok* c. erdélyi magyar szamizdat szövegei és dokumentumai, illetve Tóth Sándor *Jelentés Erdélyből II.* c. írása, amelyeket – többek közt – Fábián Ernő *Naplójegyzetek 1980–1990* és Sütő András *Naplója* egészít ki. Bár – úgymond – (emlékezet)politikai megrendelésre

készült, de tudományosan megalapozott és átfogó elemzést nyújt a romániai kommunizmusról a Tismăneanu-bizottság kötete (*Raport Final*), amelynek a magyar kisebbséget érintő fejezete (*A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok*) szervesen illeszkedik a múlt kritikai feldolgozására törekvő vállalkozásba.

Az 1989-es fordulat kuszaságában Ruxandra Cesereanu *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții* és Peter Siani-Davies *Revoluția română din Decembrie 1989* írásai segítettek egy kicsit jobban eligazodni, a téma ellentmondásos megítéléséről pedig Alex Mihai Stoenescu: *Din culisele luptei pentru putere 1989–1990. Prima guvernare Petre Roman* c. könyvének sajátos megállapításai is árulkodnak. Iulian Stănescu *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism (1989–2014)* c. kötete kiváló áttekintést nyújt a Ceaușescu után kiépülő politikai berendezkedésről, a változékony – ezért gyakran áttekinthetetlennek tűnő – romániai pártrendszeréről, beleértve az egyes választások elemzését is. A román nemzetépítés tükrében vizsgálja meg az 1989 utáni Romániát Kántor Zoltán kiváló tanulmánya *România a homogén nemzetfelfogástól az „európai nemzet” felé?*, amelynek megállapításai kiegészítik Marius Cosmeanu számomra rendkívül hasznos írásának (*Antinosztalgia: magyarok a román nyilvánosságban*) következtetéseit, másrészt Alina Mungiu-Pippidi sokrétű könyvének (*Transilvania subiectivă*) mondanivalóját, az egyes nézőpontbeli különbségek pedig különösen inspiratívan hatottak rám. A romániai nyelvpolitikát – Szlovákiával való összehasonlításban – Csergő Zsuzsa alapos műve dolgozta fel (*Talk of the Nation. Language and Conflict in Romania and Slovakia*). Kántor Zoltán és Illyés Gergely elemzése (*România 1989 után*), az *Adevărul* napilapban megjelent 2010. június 20-i összeállítással együtt a politikatörténeti összefüggéseket emeli ki, csakúgy, mint a romániai viszonyok szintén beavatott ismerője, Tom Gallagher remek könyvei (*Romania After Ceaușescu, Democrație și naționalism în România 1989–1998* és *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*), amelyek nélkülözhetetlenek az 1989 utáni Románia értelmezéséhez. Bányai Péter *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé? Politikai elemzések Romániáról 1990-től 2005-ig* c. kötetének írásai szuggesztíven érzékeltetik a kilencvenes évek közéletének hangulatát, Bogdan Păpădie és Gabriel I. Năstase kötete, a *Războiul spionilor în interiorul și dincolo de granițele României* pedig a románellenes összeeskövés-elméleteket. Borbély Zsolt Attila eseménytörténete *Az erdélyi magyar politikai érdekképviselő negyed évszázada* a romániai magyar politizálás részletgazdag, ugyanakkor markáns – helyenként erősen szubjektív – összefoglalása és értékelése, amelyet tanulságos volt párhuzamosan forgatni a nacionalista Petre Țurlea „magyar krónikájával” (*Români și unguri 1940–2011*), Țurlea ugyanis gyakorlatilag ugyanazokat a témákat vette sorra, csak

román „nemzeti” nézőpontból, pompásan szemléltetve a magyar és román diskurzusok közötti azonosságokat és különbségeket. Szintén érdekesen (nem) reflektálnak egymásra egyrészt a Kántor Zoltán szerkesztette *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges* tanulmányai (különösen Salat Levente írása), a *Van-e élet az autonómia után?* (szerk.: Borbély Tamás) c. kötet, amely magyar és román értelmiségiek válaszait vonultatja fel az autonómia kapcsán, másrészt pedig Ioan Lăcătușu írásai (*Argumente împotriva autonomiei teritoriale pe criterii etnice a așa-zisului „Ținut Secuiesc”* és *Un fals „referendum” pentru impunerea unei autonomii anacronice deja existente* – Ion Solomonnal), amelyek határozott és elkötelezett álláspontot fogalmaznak meg a kérdésben, a politikai pamflet műfaját súrolva. Gabriel Andreescu *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000* c. kötete pedig egy másik nézőpontból tekint a román–magyar együttélésre, ami a román nyilvánosság belső törésvonalaira is ráirányította a figyelmet. Lavinia Stan és Lucian Turcescu könyve (*Religie și politică în România postcomunistă*) különösen a Román Ortodox Egyház jelenkori szerepvállalása miatt volt számomra érdekes olvasmány, annál is inkább, hogy a szerzőpáros az erdélyi magyaroktól függetlenül tárgyalta a Székelyföldön is kényes kérdést. Inspiratívak voltak Szilágyi N. Sándor olvasmányos írásai (*Mi egy más*), és nagyon jól tudtam hasznosítani több, Salat Leventével készített interjú gondolatait, valamint Sipos Zoltán tényfeltáró riportjait és elemzéseit is, például a Neptun-ügyről (*Neptuni talákozók*). Domokos Géza visszaemlékezései (*Esély I–III.*), valamint Király Károly *Nyílt kártyákkal* c. „önéletrajza és naplójegyzetei” a kortársak és résztvevők szemszögéből számoltak be az eseményekről, szubjektivitásukat pedig autenticitásuk ellensúlyozta, csakúgy, mint a Markó Bélával készített interjúkötetek (Ágoston Hugó: *A lábujjhegyre állt ország*, Kelemen Attila Ármin: *Így működik Markó Béla*, Körössi P. József: *A magyar kártya*). Rendkívül hasznosnak bizonyult továbbá a *Húszéves az RMDSZ 1989–2009. Eseménynaptár, dokumentumok* (szerk.: Szepessy László) c. kiadvány, illetve Udvardy Frigyes *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2009*. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/> c., információkban rendkívül gazdag gyűjtése, amely több esetben szolgált kiindulópontként az egyes konkrét esetekhez, de Varga E. Árpád munkái (*Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* és *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között*) is nélkülözhetetlenek bizonyultak.

A diskurzusok sokfélesége szempontjából roppant tanulságos és hasznos volt számos, részben publicisztikai jellegű kiadvány is: Constantin Mustață *România trădată* c. kötete, Gheorghe Olteanu „*Nu, nu, niciodată!*” *Redobândirea hegemoniei maghiare în Bazinul Carpatic în documente* c. összeállítása, Ion Longin Popescu riportjai és interjúi *O Insulă a Șerpilor în centrul României* címmel, valamint Kádár Gyula *Székelyföld határán* és *Székely*

hazát akarunk c. munkái és Margittai Gábor *Utazás a végeken és Trianoni menyecske. Szórványéletünk a Kárpát-medencében* c. hangulatos riportjai és más kiadványok.

Kolozsvár interetnikus viszonyainak újszerű bemutatása (Rogers Brubaker–Feischmidt Margit–Jon Fox–Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*) magával ragadó módon térképezi fel a nemzeti identitás megélését, rámutatva – többek közt – az elitek diskurzusai és a mindennapok közötti távolságokra is. A Feischmidt Margit által szerkesztett *Erdély-(de)konstrukciók* c. kötet több tanulmánya, valamint György Péter gondolatébresztő esszéi (*Állatkert Kolozsváron*) a magyar nemzetépítés és nemzettudat aktuális folyamatairól számoltak be, szemléltetve az erdélyi és magyarországi magyar–magyar összefonódásokat és törésvonalakat egyaránt. Feischmidt Margit tanulmányai (*Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján*, illetve *Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában* – Rogers Brubakerrel) pedig elsősorban a szimbolikus politizálás kapcsán voltak számomra érdekesek. Veres Valér (*Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*) és Kiss Tamás munkái (*Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I–II.*) a romániai társadalmi kontextust és az interetnikus viszonyokat segítették jobban megérteni, míg Kiss Tamás tanulmánya a kettős állampolgárságról (*Nemzetdiskurzusok hálójában. Az állampolgárság-politika mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköze*) Budapest transz-szuverén nemzetépítési kísérletének mélyreható elemzését adja.

A dolgozatom szempontjából legfontosabb és legizgalmasabb témákat az 1989 utáni székelyföldi viszonyokat taglaló munkák szolgáltatták. Közülük Biró A. Zoltánnak a Har–Kov-diskurzus meghatározó vonásaira rámutató tanulmánya, a „Csodálatos” és „intoleráns” vidék. *Jegyzetek a Har-Kov problémáról*, továbbá Biró A. Zoltán és Gagyi József *Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet* c. tanulmánya, valamint Tánzos Vilmos *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön* c. írása voltak azok a szövegek, amelyek felhívták a figyelmet a kérdéskör komplexitására és lenyűgöző ellentmondásaira. Ehhez járultak még hozzá B. Kovács András helytörténeti tanulmányai és interjúi a *Szétszabdalt Székelyföld* c. kötetében vagy például Visky András *Har–Kov-kommentárok* c. publicisztikája a *Provinciában*. Az érdeklődésemet fokozta Marius Lazăr „dekonstruáló” elemzése (*Percepții identitare și relații interetnice în Secuime. Elemente pentru o „deconstrucție” și o „reconstrucție”*), illetve Salat Levente és Veres Valér írása, amelyben a két szerző a kolozsvári és a sepsiszentgyörgyi viszonyokat hasonlítja össze

(*Central and Local Public Administration in the Dynamics of Inter-Ethnic Relations in Romania*). A helyi rivalizálásról számol be magyar szempontból Domokos Péter riportja (*Körbe-körbe-karikába. Román civil szervezetek Kovászna megyében*), illetve Váry O. Péter *Előretolt helyőrségek Háromszéken* c. tanulmánya. A székelyföldi szimbolikus térhasználat változatos témáját a Bodó Julianna szerkesztette kötet (*Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*) tanulmányai (pl. a *Szimbolikus térfoglalási eljárások* c. írás Bodó Juliannától és Biró A. Zoltántól), továbbá más szövegek (pl. György V. Imola *A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen* c. írása) szemléltetik, Patakfalvi-Czirják Ágnes *Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló” kapcsán és Nemzeti csoportkép. A székely identitás mint kategória alakulása a rendszerváltás óta* c. tanulmányainak antropológusi szemlélete pedig az én horizontomat is tágította. Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan és Violeta Pătrunjel monumentális munkája, a *Români din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură* a két magyar többségű megyében élő „román világ” egyfajta lexikonaként pótolhatatlan forrásként szolgált, csakúgy, mint az újabb, Ioan Lăcătușu és Erich-Mihail Broanăr által jegyzett *Repere identitare românești din județele Covasna și Harghita*, valamint a Ioan Sabău-Pop és Ioan Lăcătușu által összeállított *Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș în slujba dăinuirii neamului românesc în Transilvania: FCRCHM 2005–2015*. Ioan Lăcătușu egyéb könyvei (*Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc Covasna – Harghita* és *Structuri etnice și profesionale în județele Covasna și Harghita, Români în mass-media maghiară din Harghita și Covasna I–II.*), Maria Cobianu-Băcanu köteteivel (*S.O.S. – români din Covasna și Harghita* és *Drama maghiarizării românilor din Covasna și Harghita*), valamint Radu Baltasiu, Gabriel Săpunaru és Ovidiana Bulumac kutatási jelentésével (*Slăbirea comunității românești din Harghita–Covasna*) a Har–Kov-diskurzus meghatározó, markáns műveinek számítanak, mintegy a két világháború közötti elődök (pl. Octavian M. Dobrotă: *Strană de strigăt românesc. Proiectul interbelic al „reromânizării secuizaților”*) munkásságának folytatóiként és a magyar helyzetértékelés ellentétjeiként. De mint ahogy a magyar diskurzusok sem egységesek, román részről sem beszélhetünk homogenitásról, amiről – a már említettek mellett – Ștefan Bruno írása (*Secuii și români. Evoluția unei neînțelegeri*), az általa szerkesztett kötet (*Dimensiunile urii interetnice în Secuime*) vagy például Dan Manolăchescu *Székelyföld mítoszai* c. könyve is tanúskodik. Az 1989-es fordulat és a marosvásárhelyi események feldolgozásai sokat segítettek a két diskurzus alapjainak megértésében: Simon Judit *Városképek románokkal és magyarokkal* c. riportkötet, a Bárdi Nándor, Gidó Attila és Novák Csaba Zoltán által szerkesztett *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)* c.

tanulmánykötet, amely egymás mellett mutatja be az 1989-es fordulatot és az azt követő eseményeket több erdélyi városban, illetve László Márton és Novák Csaba Zoltán *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.* c. kitűnő elemzése. Az utóbbi témát dolgozza fel két dokumentumfilm is: *Marosvásárhely fekete márciusa* (rendezte: Miholcsa Gyula), és a *Vă doare capul?* című (rendezte: Bereczki Edit és Cornel Mihalache), végül a Yorick Stúdió *20/20* c. szuggesztív előadása (rendezte: Gianina Cărbunariu), amelyet 2010-ben a marosvásárhelyi Vártemplomban volt szerencsém megtekinteni. A számtalan televíziós műsor és dokumentumfilm közül első helyen Csáky Zoltán és Marossy Géza *Hagymakupolás honfoglalás Erdélyben* c. riportfilmjét (és könyv-változatát) említeném, amely több magyar diskurzust is felsorakoztat, de élmény volt végigrobogni Románián a *Szomszédaink, a magyarok – Románia* c. dokumentumfilm alkotóival, Zámboreszki Ákossal és Galán Angélával is. Két jellegzetes román dokumentumfilm egy kissé eltérő szempontból közelít a Székelyföldre és a román–magyar kapcsolatokhoz: Cătălin Grădinaru *Români uitați în România* c. és Elena Dumitru, Cristian Delcea és Alex Varninschi *Adevărul despre români și unguri* c. alkotása.

Végül a különféle autonómia-modellek, a kisebbségi törvény és a Székelyföld területfejlesztése, a kettős állampolgárság és más kérdések kapcsán kibontakozó eszmecsereket és vitákat a *Magyar Kisebbség* tematikus számainak írásai ismertetik kimerítően, amelyekhez a *Regio*, a *Pro Minoritate*, a *Korunk*, a *Provincia*, a *Limes*, az *Angustia*, a *Buletinul Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna”* folyóiratok és évkönyvek legkülönbözőbb szövegei társulnak. Rengeteg hasznos forrást találtam még a *Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș* (FCRCHM) honlapja (<http://www.forumharghitacovasna.ro/index.html>).

A szakirodalom és a források között rengeteg az átfedés. Mivel a nemzetépítésben gyakran – akarva-akaratlanul – azok is részt vesznek, akik pusztán tudományos érdeklődésből és szakmai szempontok alapján közelítenek a témákhoz vagy szállnak be bizonyos vitákba, a témában megjelent szövegek elkerülhetetlenül a nemzetépítő diskurzusok részévé válnak. Bár ennek a mértéke és módja változó, mindenesetre a szakirodalom nagy részét egyúttal forrásként is kezeltem. Jó példa erre a szakmailag korrektnek tekinthető *A székelység története* c. tankönyv-segédkönyv kiadása. Ez már önmagában hozzájárult a székely-magyar identitás erősítéséhez (ami a továbbiakban főképp a kötet terjedésétől és használatától függ), a megjelenését követő vita pedig egyenesen a magyar–román nemzetépítési verseny – és így kutatásom – tárgyai közé sorolta be a könyvet. Ugyanakkor az is igaz, hogy számos szövegnél

a nemzetépítő törekvések szemmel láthatóan jobban érvényesülnek, háttérbe szorítva a szakmaiságot.

III. Diskurzusokat termelő történelem: a modern magyar és román nemzetépítés Erdélyben 1989 előtt

Mivel az 1989 utáni magyar és román nemzetépítő diskurzusokat egyaránt a korábbiak megismétlésének vagy azok közvetlen folytatásainak tartom, szükségesnek vélem legalább vázlatosan bemutatni a vizsgált időszak előtt Erdélyben (és a Székelyföldön) zajló nemzetépítési folyamatokat. Ezeket a kiegészített brubakeri modell (nemzetközi intézmények–nemzetiesítő állam–többségi nemzet helyi csoportja–nemzeti kisebbség–anyaország) felhasználásával próbálom meg érzékeltetni, vegyítve a magyar és román történelmet, valamint a magyarországi román és romániai magyar „kisebbségtörténetet” a térség szempontjából releváns nemzetközi kapcsolatok felvillantásával. A következőkben tehát nem átfogó társadalom- vagy politikatörténetre teszek kísérletet, hanem a nemzetépítések szempontjából tekintem át a fontosabb folyamatokat, alapjában véve politikatörténeti szempontú szakaszolásban, hogy rámutassak egyes, máig továbbélő diskurzusok kialakulási helyére (illetve átalakulásukra). Az említett modell természetesen az idők folyamán módosult – az egyes mezőkön belüli aktorok cserélődése folyamatos, de a nemzeti mozgalmak kezdeti szakaszában még nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett „anyaországról” sem, a „nemzetközi intézmények” fogalma – mint a modell másik eleme – pedig eleinte inkább olyan külső mezőket fed (pl. a bécsi udvar), amelyek fontos szerepet tölthettek be a viszonyrendszerben.

A modern magyar és román nacionalizmus és nemzetépítés között megfigyelhető aszinkronitás és különbségek ellenére – amelyekre Borsi-Kálmán Béla több írásában is rámutatott, és amelyek bizonyos mértékben a mai nemzetépítési folyamatokat is befolyásolják – tulajdonképpen mindkét esetben ugyanarról a törekvésről beszélhetünk, legalábbis azóta, hogy a két nemzeteszmé teljes mértékben kibontakozott. Mind a magyar, mind pedig a román nacionalizmus célja végeredményben a saját nemzeti közösség és a saját, az egész közösségre kiterjedő nemzetállam létrehozása, majd annak nemzeti szempontú homogenizálása („nemzetiesítése”) volt. A különbségek nem abból fakadtak, hogy e két – Bárdi Nándor fogalmával – „*párhuzamos nemzetépítés*” kizárta egymást (ez nem ritka a szomszédos nacionalizmusok esetében), lévén, hogy az etnikailag vegyes lakosságú Erdélyt egyszerre képzelték el a magyar és román „nemzeti tér” részeként, hanem abból, hogy eltérő időben és módon láttak megvalósításukhoz.

Noha az ilyen párhuzamok többek szerint – elsősorban a történelmi kontextus változásai miatt – könnyen félrevehetik az elemzést,⁸¹ az összevetés annyiban helyénvaló lehet, hogy a nemzetiségpolitikákat megalapozó és azokat legitimálni hivatott eszmék, elvek és gyakorlatok (nemzetállam, modernizáció, centralizáció stb.) tekintetében kimutatható bizonyos folytonosság, ami keretet is kínál az összehasonlításra.

III. 1. A „nemzeti ébredéstől” a dualizmusig

A két nemzetépítés versenyének kezdetén, a 18. század végén, a bimbózó magyar nemzeti mozgalom több szempontból is jóval kedvezőbb helyzetben volt, mint a román. Noha a magyar eliteknek (ami ekkor szinte teljesen a nemességet takarta) nem volt önálló állama, hanem egy multietnikus birodalom részeként osztoztak a hatalomban Magyarországon és Erdélyben, élvezhették az oszmán hódítás felszámolását követő fokozatos modernizáció és nyugatosodás előnyeit. Később pedig – a többi nemzetiségtől eltérően⁸² – támaszkodhattak az államiság és a rendi nemzet (*natio hungarica*) történelmi hagyományaira. A Habsburg Birodalom biztosította relatív védettség és nyugati civilizációs kapcsolatok, a két országrészben birtokolt politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális pozíciók, az államépítés hagyományai tehát komoly előnyt jelentettek a magyar eliteknek, amelyek egy része – a liberális nemesség – paradox módon épp a Habsburgok modernizációs abszolutizmusával szemben állt a magyar nemzetépítés élére az 1790-es évektől.

Ehhez képest az erdélyi román nemzetépítés alapját az előnytelen társadalmi struktúrájú román népesség alkotta, amely gyenge, elsősorban egyházi elitekből és túlnyomó részben parasztokból állt. Az államiság hagyományai itt teljesen hiányoztak – pontosabban mondva a jórészt asszimilálódott nemesség révén a Magyar Királysághoz kötődtek – így a román nemzetépítés más jelleget nyert, mai kifejezéssel élve „etnokulturális” közösségépítésként alakult. Bár az Erdélyen belüli román számbeli többségre és a magyar-német egyházaktól különálló egyházi szervezetekre lehetett építeni, komoly törésvonalként jelentkezett az – eredetileg a románság birodalmi integrációját megcélzó egyházi unió következtében létrejött – görög katolikus–ortodox megosztottság. Mégis, idővel ez utóbbi körülmény bizonyult döntőnek a román nacionalizmus szempontjából, hiszen a görög katolikus egyházon belül alakulhatott ki egy olyan román elit, amely a Nyugat (Róma és Bécs) felé való nyitottságának

⁸¹ Lásd Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m. 469–470.

⁸² A horvátok kivételével.

köszönhetően jutott el a román nemzeteszme alapjává váló római eredet és kontinuitás téziseinek megfogalmazásához. Ugyanebben az időszakban, a 18–19. század fordulóján a két román fejedelemség, Havasalföld és Moldva továbbra is oszmán fennhatóság alatt volt, és ez még sokáig fékezően hatott nyugati típusú modernizációjukra is, igaz, az élükön 1822-ig álló görög (fanarióta) fejedelmek kiterjedt nyugati kapcsolatokkal is rendelkeztek.

Nem véletlen, hogy a román nemzetépítés Erdélyben kezdődött, ahol a román görög katolikus papok az emancipációért – a három erdélyi (rendi) nemzettel való egyenjogúságért – vívott küzdelmükben megpróbálták érvényesíteni a románság súlyát a tartományt uraló magyar–német elitekkel szemben. E törekvések leglátványosabb lenyomatai Inochentie Micu-Klein és az Erdélyi Iskola ténykedése, illetve a *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* című, a románság számára egyenjogúságot és arányos hatalommegosztást kérő folyamodvány (1791).⁸³ Jóllehet közvetlen politikai eredménnyel nem jártak, mindhárom rendkívül fontosnak tekinthetjük, mivel megalapozták a modern román nemzettudatot és számos nemzetépítő beszédmódot is: a „dicső múltét” (és a hozzá képest méltatlan jelenlegi helyzetét), a jogos emancipációs küzdelem diskurzusát, az elnyomó hatalomét stb..

A 19. század első felében a magyar liberálisok a történelmi Magyar Királyság újjáteremtésében látták a magyar nemzetépítés célját. Ez egyben Erdély Magyarországhoz való (vissza)csatolását és a magyar nemzetállam francia mintájú megteremtésének programját is jelentette, ami a magyar dominancia érvényesítését vetítette elő az ország egész területén. Miután 1848-ban úgy látszott, hogy a magyar liberálisok törekvéseit siker koronázza, és Erdély egyesült Magyarországgal, a román nemzetépítő aktorok a Habsburgok oldalára állva próbálták meg elérni saját nemzeti céljaikat. 1848–49-ben fegyveres konfliktussá fajultak az akkor érvényes magyar–román mezők közötti viszonyok: az egyik oldalon az erdélyi román nemzetépítők álltak, a másikon a magyarok, a román „anyaországok” ugyan ekkoriban még inkább „semlegesnek” voltak tekinthetők, ám az akkori legfontosabb külső tényező, a Habsburg-udvar a román nemzetépítéssel szövetekezett, és – az orosz intervenciónak köszönhetően – végül vereséget mért a magyar szabadságharcra. A konfrontáció és az etnikai színezetet öltő erdélyi polgárháború mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy a két nemzeti mozgalom érdekei Erdélyben keresztezik egymást (miközben Bécs igyekezett kihasználni az összeütközést a birodalom fenntartása érdekében). Az is bebizonyosodott, hogy a korábban negligált román nemzetépítőkkal is számolni kell: világosan megfogalmazott

⁸³ Ezzel kapcsolatban lásd Miskolczi Miskolczi Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2005. 98–100.

céljaik vannak, és azok támogatására jelentős tömegeket képesek mozgósítani, igaz, ekkor még ennek korlátai is megmutatkoztak, hiszen a Királyhágón inneni románok többnyire lojálisak maradtak a magyar kormányhoz.⁸⁴ Az etnikai konfliktus, az erőszak diskurzusa mindazonáltal mélyen rögzült a magyar és román kollektív tudatban egyaránt – kiegészülve a Horea–Cloșca-féle korábbi, utólag etnicizált összecsapás emlékével –, mégpedig mindkét esetben egyoldalúan, kizárólag a másikat hibáztatva, a saját közösségre áldozatként tekintve. A magyar nemzettudatban ehhez ráadásul az erdélyi románok „árulásának”, „illoyalitásának” a toposza is társult, mint akik „hátba támadták” a Habsburgokkal szembeni magyar nemzeti küzdelmet.

A nyugat-európai nemzeti egységmozgalmak mintájára időközben a román fejedelemségekben is megjelent a minden románt – tehát az Erdélyben és Magyarországon élőket is – egy államban egyesítő Románia elképzelése.⁸⁵ Noha a forradalmak bukása után az emigráns körök közreműködésével felmerült az együttműködés, ezáltal pedig valamiféle magyar–román kiegyezés is elképzelhetővé vált,⁸⁶ a Habsburg uralom alatti Erdélyben az 1860-as években egy másféle alternatíva is körvonalazódott: a lakosság összetételét jobban kifejező román képviselőnek köszönhetően a román elitek számára elérhető közelségbe került a politikai hatalomból való arányos részesedés is. Más területen is történt előrehaladás: például 1861-ben Nagyszébenben megalakult az Erdélyi Román Irodalmi és Kulturális Egyesület (*ASTRA*), amely a román kisebbségi diskurzusokban is „nemzetfenntartó” szervezetként egészítette ki az egyházi intézményrendszert. A román nemzetépítés esélyeit az is növelte, hogy a román fejedelemségek a fanarióta korszak lezárulta után a nyugatos modernizáció útjára léptek, a század közepétől pedig – élve kedvező geopolitikai helyzetükkel – rohamos léptekkel haladtak az egyesülés felé. Ez elképzelhetővé tette, hogy a Habsburg Birodalom szomszédságában kialakuljon „a románok Piemontja”, vagyis egy olyan államalakulat, amely nem csak az Oroszország által anektált Besszarábiára, hanem Erdélyre és Bukovinára is kiterjesztheti nemzeti ambícióit.

Ezt a kört azonban a magyar elitek nyerték. A viszonyrendszerben bekövetkezett újabb fordulatot (Bécs meggyengülése és a magyar elitek egyezkedési hajlandósága) követő 1867-es osztrák–magyar kiegyezés tárgytalanná tette az „erdélyi kérdés” megoldásának egyéb módjait,

⁸⁴ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Magyar Sándor: „Magyarbarát” románok 1848–1849-ben. *Pro Minoritate* 2002/Nyár. 50–79.

⁸⁵ Borsi-Kálmán Béla: Az egységes román nemzettudat kialakulása és ellentmondásai (1821–1860). In Borsi-Kálmán Béla: *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer?* Kriterion Könyvkiadó–Balassi Kiadó, 1995. 9–66.

⁸⁶ Lásd Borsi-Kálmán Béla: A magyar emigráció (román) helyzetmegítélésének változásai: 1849–1863. Vélemények, tervezetések – tárgyalások – egyezmények és egyezkedések., ill. uő: Az 1864-es magyar–román megegyezési kísérlet története. In Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégia. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

a tartomány pedig beolvadt a Magyar Királyságba. Mivel a magyar elitek tulajdonképpen szabad kezet kaptak az „országukon” belül, úgy tűnt, hogy teljesülhet a reformkor magyar liberálisainak álma, és megvalósíthatják nemzeti programjukat. Az 1859–1862 között a dunai fejedelemségek egyesülésével létrejött, 1866-ban I. Károly személyében a Hohenzollern-Sigmaringen házból uralkodót kapó, mai nevét felvevő Romániának egyelőre be kellett érnie a modern román nemzet Havasalföld és Moldva területén történő megteremtésével.

III. 2. Erdély a nemzetiesítő Magyar Királyságban (1867–1918)

1867 után egy időre új konstellációban stabilizálódtak a magyar–román nemzetépítésben részt vevő aktorok kölcsönös viszonyai. Magyarországon fokozatosan lekerült a napirendről az 1848–49-es etnikai konfliktusok tanulságainak levonása. Bár az 1868-as nemzetiségi törvény még a reformkor liberálisainak felfogását tükrözte, e nemzedék távozásával egyre határozottabban az egységes magyar nemzetállam építése lett a követendő cél. A meglévő egyházi-oktatási autonómián és bizonyos kulturális és nyelvhasználati jogokon túl a magyar elitek az „egységes magyar politikai nemzet” doktrínája alapján kategorikusan elutasították a nemzetiségi vezetők bármilyen kollektív politikai jogokra vagy területi autonómiára irányuló törekvését. Mi több, a román (és egyéb nemzetiségi) autonomista mozgolódások vélt vagy valós „pánszláv”, „dákoromán” stb. szeparatista-irredenta fenyegetésként tematizálódtak – különösen Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején⁸⁷ –, és ilyen diskurzusokként is rögzültek.⁸⁸ A szabadelvű kormányzat és ellenzéke között ebben nem volt lényegi különbség, a nemzetiségekkel való kiegyezést sürgető hangok elszigeteltek maradtak, a polgári radikalizmus és baloldali internacionalizmus pedig csak a korszak végén kezdett lassan teret nyerni (de egészen a világháborús összeomlásig – politikai súlya szempontjából – marginális maradt).

A dualizmus időszaka a magyar nemzetépítés csúcspontjának számított: az annak szolgálatába állított állam fejlődése, a gazdasági, társadalmi és kulturális haladás mellett stabilizálódni látszott a magyar etnikai dominancia a Kárpát-medencében, még azokon a területeken is, ahol a nem magyar nemzetiségű lakosság alkotta a többséget – Erdélyben (és a Felvidéken) például egész összefüggő régiókban. Folytatódott az ország modernizálása,

⁸⁷ Erről lásd Bertényi Iván: Kérlelhetetlenül: Báró Bánffy Dezső nemzetiségi politikája. *Pro Minoritate* 2003/Tavaszi. 69–104.

⁸⁸ Lásd pl. Egry Gábor: *Etnicitás...* i. m. 56.

beleértve a közigazgatás centralizálását, az oktatás fokozódó államosítását és a magyar művelődés támogatását is (pl. 1885-ben megalakult az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület). Ám annak ellenére, hogy a magyar nemzetépítés sikeresen integrálta a székely népeiséget – többen is felismerték a Székelyföld kulcsfontosságát⁸⁹ – a századfordulót követően látványossá vált a régió fokozódó lemaradása és elszegényedése, valamint problémaként jelent meg a kivándorlás és az erdélyi magyar birtokos rétegek lecsúszása is.⁹⁰ Az e területeken az erdélyi magyarság támogatására szorgalmazott intézkedések már egy aktívabb társadalmpolitikát igényeltek volna a központ részéről, ám erre végül csak szerény mértékben kerülhetett sor.⁹¹ Az „államalkotó” nemzet hátrányos, kisebbségi helyzetének vagy fenyegetettségének diskurzusa a román többségű Erdély vonatkozásában eleinte csak kevésbé érvényesült, de a felső-magyarországi magyar–szlovák viszonyok áthallásai egyértelműek voltak.⁹² Noha a századforduló után felbukkantak az erdélyi párhuzamok is, Tisza István a román elit politikai integrációjára törekedett, és az Erdélyi Szövetség elképzelései⁹³ csak az első világháború körülményei közepette, a román betörés után kerültek napirendre. A dualizmus korszaka a magyar nemzeteszmé szempontjából is meghatározónak bizonyult, mert ez a közel ötven év „aranykorként” rögzült a magyar kollektív tudatban, és azóta is egyfajta „elveszett paradicsomként” van számon tartva. Még akkor is, ha a dualista rendszer több vonatkozásban is korlátozóan hatott a társadalmi-politikai fejlődésre (pl. a demokratizálódásra), hozzájárulva a korszak végére egyre súlyosabbá váló feszültségek felhalmozódásához.⁹⁴

A magyarországi román politikusok a korszakban a politikai aktivizmus és passzivizmus között ingadoztak. A Magyarország unióját és a dualizmust elutasító, Erdély autonómiáját, Magyarország föderalizálását vagy multietnikus („*poliglott állam*”)⁹⁵ jellegének elismerését követelő román politikusok ugyan 1881-ben megalakították az egységes Román Nemzeti Pártot, időnkénti passzivitásba vonulásuk azonban hozzájárult a rendszer fennmaradásához.⁹⁶

⁸⁹ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Pál Judit: *Székely identitás és a Székelyföld „megkonstruálása”* (kézirat)

⁹⁰ Lásd Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 44–54.

⁹¹ Erről lásd Gidó Csaba: Az 1902-es tusnádi székely kongresszus és a székely kivándorlás kérdése. In Hermann Gusztáv Mihály–Róth András Lajos (szerk.): *Aeropolisz I.* Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 36–47., ill. Balaton Petra: A székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről (1902–1920). *Magyar Kisebbség* 2003/2–3. (28–29.) sz. 82–89.

⁹² Ezzel kapcsolatban lásd *A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitairatai.* Kalligram, Pozsony, 2011.

⁹³ Erről lásd Bárdi Nándor: Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség* 2003/2–3. (28–29.) sz. 93–105. ill. Az Erdélyi Szövetség munkaterve. Uo. 106–114.

⁹⁴ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 70–88.

⁹⁵ Miskolczi Ambrus: *Románok...* i. m. 157–158.

⁹⁶ Természetesen a magyarországi románokat és politikai képviselőiket sem lehet egységes entitásként kezelni. Ezzel kapcsolatban lásd pl. Szendrei János: Jelöltek, kerületek, választások. A Román Nemzeti Párt szereplése a

Az asszimiláció – az azt támogató korszak és a magyarosító intézkedések ellenére – a románokat kevésbé érintette, hagyományos életmódjuk és összefüggő, viszonylag zárt településterületeik megvédték őket. Ugyanakkor a városi lakosságon belüli alulreprezentáltságuk és többnyire paraszti életmódjuk relatív elmaradottságukat is konzerválta a magyarokhoz és különösen a németekhez képest. Igaz, a dualizmus alatt folytatódhatott a románság társadalmi differenciálódása és a középosztály dinamikus gyarapodása is, aminek következtében a román nemzetépítést vezető – korábban főképp egyházi – eliten belül megnőtt a földbirtokosok, világi értelmiségiek (ügyvédek, újságírók), bankárok aránya. Az erdélyi román nemzetépítést továbbra is a részben vagy teljesen nemzeti alapon működő intézmények folytatták – az RNP mellett elsősorban az ortodox és görög katolikus egyház és iskoláik, a kulturális szervezetek, lapok és folyóiratok és nem utolsósorban a román középbirtokosi réteg erősödéséhez hozzájáruló bankok. A „belső építkezés” mellett fontos szerep jutott a nemzetépítő diskurzusoknak is. Az 1892-es, nemzeti sérelmeket és jogok követelését tartalmazó román Memorandum ugyan nem ért el a címzetthez (az uralkodóhoz, Ferenc Józsefhez), ám a körülötte kibontakozó kampány ráirányította a nemzetközi közvélemény figyelmét „az erdélyi kérdésre”, a magyar hatóságok fellépése – a szerzők ellen indított sajtóper – pedig „mártírokat” kreált a román nemzeti ügy képviselőiből.⁹⁷ Miután a magyar kormányzattól nem remélhették követeléseik teljesítését, és legfeljebb csak kisebb engedményekre nyílt kilátás magyarországi politikai integrációjukért cserébe – erre irányultak a Tisza Istvánnal folytatott tárgyalások a világháború előtti időszakban –, a román politikusok egy része egyre inkább a szomszédban erősödő Románia felé fordult. A magyar állam pedig elnyomó, diszkriminatív, „idegen” hatalomként szilárdult meg a román emancipatorikus, eddig is mélységesen sérelmi jellegű diskurzusban. A magyar állameszme elutasítása jelképesen tükröződött a millenniumi ünnepekre – és azok diadalittas magyar nacionalizmusára – adott román reakciókban is.⁹⁸

Miután már a 19. század első felében számos erdélyi román értelmiségi telepedett meg a Kárpátokon túl, hozzájárulva az „összromán” nemzeteszme meggyökeresedéséhez,⁹⁹ az 1877-ben függetlenségét kimondó – és az 1878-as berlini kongresszuson azt nemzetközileg is elismertető – Románia fokozatosan valódi „anyaországgá” vált a határain kívüli románok

képviselő-választásokon (1905, 1906, 1910). In Egry Gábor–Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 257–275.

⁹⁷ Ezzel kapcsolatban lásd Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. 135–152. és 187–215.

⁹⁸ Erről bővebben lásd Varga-Kuna Bálint: A millennium és a nemzetiségek. *Magyar Kisebbség* 2009/1–2. (51–52.) sz. 93–105. Vö.: Jancsó Benedek: *A román...* i. m. 233–235.

⁹⁹ Lásd Borsi-Kálmán Béla: *Az egységes...* i. m. 32–40.

számára. A nemzeti egység diskurzusai kiegészültek az anyaország diskurzusaival. Románia súlyának, presztízsének növekedése (1878-ban megszerezte Dobrudzsát, 1881-től királyság lett) az erdélyi és besszarábiai román nemzetépítés számára is háterszínjelentést jelentett, igaz, a korabeli érdekek és viszonyok ellentmondásosságát jól érzékelteti, hogy Románia hármasszövetséghez való csatlakozását titokban kellett tartani az Osztrák-Magyar Monarchiával nem túlságosan rokonszenvező román közvélemény (és az elit jó része) előtt. A geopolitikai körülmények változásáig, a konzervatív és liberális párt versengése közepette folytatódott a modern román állam kiépítése, Dobrudzsa mintaszerűnek tekinthető integrációja¹⁰⁰ (ami népességének elrománosítását is jelentette¹⁰¹), továbbá a határokon túlnyúló román nemzetépítés (például 1890-ben Bukarestben megalakult a „Minden Román Kulturális Egységének Ligája”, a *Liga Culturală*), beleértve az irredenta eszmék óvatos terjesztését is, a nemzeti egység diskurzusának jegyében.

A magyar–román nemzetépítés viszonyrendszerének 1867 utáni átalakulása ellenére Bécs részben megőrizte korábbi szerepét. Noha az uralkodó nem szólt bele a magyarországi belügyekbe, a románok számára végig egyfajta legfőbb fórum maradt, amelyhez a magyar kormányzat ellenében fordulhattak. A nemzetiségek elégedetlensége végig megmaradt mint a túlzott követelésekkel előálló magyar körökkel szembeni bécsi adu, a már említett – sikertelen – memorandum-ügy mellett ide értendő a Ferenc Ferdinánd trónörökös körül szerveződő nemzetiségi politikusok ténykedése is. Az utóbbiak abban bíztak, hogy az uralkodóváltással a birodalom berendezkedését is új alapokra lehet helyezni – a dualizmust így egy több lábbon álló rendszer válthatná fel, amelyben megnőhet a magyarországi és bukovinai románok súlya.¹⁰² Nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetközi közvéleményért vívott propagandaharcot és a román ügy – egyelőre inkább morális – támogatását sem,¹⁰³ igaz, ennek jelentősége csak az első világháború végén mutatkozott meg. Közvetlenebb következményekkel járt Románia fokozatos távolodása a hármasszövétgtől és ezzel párhuzamos közeledése az antanthoz, ami majd Romániának az antant oldalán való későbbi hadba lépéséhez vezetett. A kétéves fegyveres semlegesség alatt a román kormányzat megpróbált felkészülni a háborúra, és közben tulajdonképpen kivárta a számára legkedvezőbb

¹⁰⁰ Erről bővebben lásd Constantin Iordachi: „The California of the Romanians”: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878–1913. In Balázs Trencsényi–Dragoş Petrescu–Cristina Petrescu–Constantin Iordachi–Zoltán Kántor (eds.): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Regio Books–Editura Polirom, Budapest–Iaşi, 2001. 121–152.

¹⁰¹ Bővebben lásd Lucian Boia: *Cum s-a Româniizat România*. Humanitas, Bucureşti, 2015.

¹⁰² Ezzel kapcsolatban lásd pl. Sabina Fati: A nemzeti eszme és a föderalizmus Erdélyben a 20. század elején. *Provincia* 2001/6–7. sz. 12–13.

¹⁰³ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének változása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Magyar Szemle Könyvek, h. n., 1994.

„ajánlatot”. Erdély megszerzésének kilátása végül vonzóbbnak bizonyult, mint Besszarábia „visszacsatolása” és a magyarországi románok jogainak esetleges – bizonytalan – bővítése, és a román elitek antantbarát része érvényesítette akaratát I. Károly királlyal és a németbarát szárnnyal szemben.¹⁰⁴

III. 3. Erdély a nemzetiesítő Nagy-Romániában (1919–1940)

Az első világháború fordulatai (az erdélyi román hadjárat kudarca, Bukarest megszállása a központi hatalmak által, Moldva román megvédése, majd a kényszerű román különbéke) gyakorlatilag többször is a feje tetejére állították az eddigi viszonyrendszert, hogy az végül a magyar nemzetépítés számára katasztrofális, a román számára pedig szinte ideális helyzetben állapodjon meg a Párizs környéki békék megkötésével.

Az Erdélybe és Kelet-Magyarországba az antant támogatásával bevonuló ókiráltsági csapatok és az erdélyi románság nemzeti gárdái és szervezetei 1918 végétől, párhuzamosan a magyar államszervezet megroppanásával, hozzáálltak a régióban való – véglegesnek szánt – berendezkedéshez. A magyarországi románok küldöttei (közel százezer fő) Gyulafehérváron, 1918. december elsején – a nemzeti önrendelkezés elve alapján, és Románia és az antant támogatásával – deklarálták Magyarországtól való elszakadásukat és csatlakozásukat Romániához. Mivel az általuk igényelt terület lakosságának majdnem a fele nem román volt,¹⁰⁵ nekik a Gyulafehérvári nyilatkozatban széles körű jogokat és önkormányzatot ígértek. A magyar vezetők abbéli törekvései, hogy szintén érvényesítsék az önrendelkezési elvet, kudarcot vallottak, a szászok pedig 1919 januárjában biztosították a román vezetőket lojalitásukról. Az impériumváltás minden tekintetben felcserélte a szerepeket: a „nemzetiesítő állam” ettől kezdve Nagy-Románia lett, a „nemzeti kisebbség” az erdélyi magyarság, az „anyaország” a trianoni Magyarország, a „nemzetközi intézmények” legfontosabbika a Népszövetség és a nagyhatalmak lettek (eleinte a győztesek, később a vesztesek is), és elsősorban a birtokon kívülre került magyar aktorok vetették beléjük – jobb híján – a bizalmukat. Az (új) status quo védelmezője Bukarest, a revízióját szorgalmazó pedig Budapest lett.

¹⁰⁴ Lucian Boia: *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*. Humanitas, București, 2014. 66–76.

¹⁰⁵ Végül – az 1910-es magyar népszámlálás adatai alapján – több mint 46%-nyi nem román lakosság került Romániához.

Nagy-Románia elitjei szintén nem voltak egységesek, de – a dualista Magyarországhoz hasonlóan – a „Nagy egyesülés” után mind a nemzetépítés programjának beteljesítésére kívánták felhasználni a megnagyobbodott román államot. Ebbéli törekvésük során azonban – többek közt – a nemzeti kisebbségekhez való viszonyulásukban is különböztek egymástól. Az ókirálysági/bukaresti elitcsoportok közül a legmeghatározóbb a Ion I. C. Brătianu vezette Nemzeti Liberális Párt körül szerveződött, amely – amellet, hogy protekcionista gazdaságpolitikát folytatott és a francia centralizált államszervezés modelljét követte – Erdélyt fegyverrel szerzett hódításnak tekintette, és ekként is kezelte.¹⁰⁶ Ez ugyan részben az ottani román elitek törekvéseit is érintette, amelyek a román nemzetépítésben játszott saját szerepüket hangsúlyozták, és nem nézték jó szemmel „a regátiak terjeszkedését”, de jóval drasztikusabban ütközött a magyar nemzeti kisebbség érdekeivel. Hogy a magyar elitek és a magyar társadalom egy része nem sok jót várhat új helyzetétől, már az impériumváltás körülményeiből és közvetlen következményeiből (pl. a földreform lebonyolításából, a közigazgatás, oktatási intézmények átvételéből stb.) is érezhető volt.¹⁰⁷ Az ekkor született szövegek¹⁰⁸ alapozták meg a magyar sérelmi diskurzusokat, ami később az irredenta és Trianont traumaként értelmező – és instrumentalizáló – diskurzusokkal egészült ki. A magyar nemzetépítés visszaszorítását az is jelezte, hogy Brătianu Párizsban nem volt hajlandó aláírni a – Románia szuverenitásának csorbításaként értelmezett – kisebbségvédelmi szerződést, míg az 1923-ban elfogadott új román alkotmány „egységes nemzetállamként” határozta meg a 28%-nyi kisebbségi lakossággal rendelkező Romániát.¹⁰⁹ A román nemzeti liberális kormányok különféle intézkedései (például a Kultúrzóna létrehozása¹¹⁰) és a választási rendszer sajátosságainak kihasználása is a kisebbségek rovására történő román nemzetépítést szolgálta.

Abban nem volt különbség a két román elitcsoport között, hogy a politikai hatalom átvétele után a magyarok megmaradt gazdasági, társadalmi és kulturális pozícióiból is minél többet

¹⁰⁶ Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 49–50.

¹⁰⁷ Erről tanúskodik a menekültek és áttelepültek nagy száma is, ami 1918–1920 között 145 000 főt tett ki. Lásd Bárdi Nándor: A Romániához került erdélyi, bánági, kelet-magyarországi magyarok (1918–1921). In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi... i. m. 32.* (Mikó Imre 1918–1924 között közel 200 ezer erdélyi menekültet említ. Lásd Mikó Imre: *Huszonkét év*. EPMSz, Bern, 1987. 17.)

¹⁰⁸ Lásd pl. Jancsó Benedek: A román állam kiküldöttei elé a románok részére juttatott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések (1920). In Bárdi Nándor–Zahorán Csaba (szerk.): *Magyar javaslatok, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére 1918–1940*. Dokumentumgyűjtemény, 2009 (kézirat), valamint Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 195–254.

¹⁰⁹ Ioan Scurtu (coord.): *Istoria Românilor*. VIII. Editura Enciclopedică, 2003. 32–33.

¹¹⁰ Ezzel kapcsolatban lásd Mikó Imre: *Huszonkét... i. m. 50–51.* Érdemes összevetni az Erdélyi Szövetség 1917-es tervezetével, lásd Bárdi Nándor: *Otthon... i. m. 100–105.*

meg kell szerezni. Kiemelt cél volt az Erdélyben „idegen elemekként” elszórt, magyar, (magyar-)zsidó, német többségű városok, valamint a két magyar tömbterület, a nyugati határvidék és a Székelyföld „meghódítása” (integrálása-asszimilálása)¹¹¹, amit történelmi diskurzusokkal és a „birodalmi kisebbség” diskurzusával legitimáltak. Az erdélyi és regáti elitek közötti eltérés inkább a nemzetépítés módjában és a hatalom újraosztásában ragadható meg.¹¹² A liberális szellemiségű Osztrák-Magyar Monarchiában szocializálódott erdélyi román politikusok és értelmiségiek gyakran megütköztek a regátiak módszerein, „balkáni” stílusán, miközben az is tudatosult bennük, hogy Bukarest nélkül nem tudják átvenni a régi (magyar-/magyar-/zsidó–német) elitek helyét. A kisebbségek integrálását viszont kevésbé diszkriminatív módon képzelték el.¹¹³ Az ókiráltságokkal szembeni ellenérzésekből táplálkozó erdélyi román regionalizmus¹¹⁴ végül a korábbi (erdélyi) Román Nemzeti Párt és (regáti) Parasztpárt összefogásában, a Román Nemzeti Parasztpárt megalapításában öltött testet (1926). A párt a Nemzeti Liberális Párt váltópártjává nőtte ki magát, és több ízben is kormányra került, ami némileg ugyan könnyebbséget jelentett az erdélyi magyarok számára, ám lényeges változást nem hozott. A nemzetállami egység diskurzusába legfeljebb az egyéni jogok elismerése fért bele. Mint ahogy a dualista évtizedek rögzültek „aranykorként” és viszonyítási pontként a magyar történelmi tudatban, úgy maradt meg a románban a két világháború közötti Nagy-Románia, amelyhez 1989 után szinte automatikusan nyúlt vissza számos politikai erő. Meg kell említeni, hogy a nemzetiségi kérdésről ebben az időszakban kezdett kialakulni egy „alternatív” beszédmód is. A lenini eszmék alapján a romániai kommunisták (akik között számos magyar nemzetiségű is volt) is elfogadták a nemzeti önrendelkezés elvét. Ez azonban hozzájárult a kommunisták nemzetárulókként való kiközösítéséhez a román politikai életből, diskurzusuk pedig egészen 1944-ig marginális maradt.¹¹⁵

Az impériumváltást követően a magyar elitek csak lassan szerveződtek újjá, passzivitásuk részben a budapesti instrukciókból következett, illetve abból, hogy 1920-ig kedvezőbb békeszerződésben reménykedtek, részben pedig a román hatóságok akadályozták őket.¹¹⁶

¹¹¹ Ezzel kapcsolatban lásd Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. Humanitas, București, 1998.164–174.

¹¹² Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben... i. m.

¹¹³ Bárdi Nándor: A romániai magyar kisebbség a két világháború között. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 90.

¹¹⁴ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Zahorán Csaba: Nagy-Románia és regionalizmus – Sextil Pușcariu cikksorozata az erdélyi kérdésről. *Kommentár* 2011/3. 96–104.

¹¹⁵ Erről lásd *Ellenpontok* (sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000. 195–203.

¹¹⁶ Lásd a magyar párt bejegyzésének körülményeit. Mikó Imre: *Huszonkét...* i. m. 19–26.

Végül 1922-ben alakult meg a „pozícióőrző hagyományos erdélyi magyar elitet” és a „polgári radikális, szociálisan érzékeny, demokratizálódást és modernizációt sürgetőket”¹¹⁷ egyesítő Országos Magyar Párt.¹¹⁸ Az OMP lett a romániai magyar kisebbség legfontosabb képviseleti szervezete a két világháború között, amely önállóan vagy különféle – román pártokkal vagy más kisebbségi szervezetekkel kötött – paktumok és megállapodások révén integrálódott a romániai politikába és lépett fel a magyar érdekek nevében. Az erdélyi magyarságon mint mezőn belül számos aktort elkülöníthetünk: a magyar eliteken belüli csoportosulásokat és törekvéseiket (az OMP-n belül és kívül, például a néppártiakat vagy a munkásmozgalmi vezetőket, egyházi vezetőket, értelmiségieket stb.), generációs csoportokat, társadalmi osztályokat stb., amelyeket mind sajátos módon érintett a román nemzetépítés. Mászt jelentett például a román földreform és annak erdélyi végrehajtása egy magyar arisztokrata, egy magyar zsellér és a székely közbirtokosság egy tagja számára. Így különféle stratégiákkal is reagáltak rá, amelyek az együttműködéstől az alkalmazkodáson át az új helyzet teljes elutasításáig terjedtek, de alapjában véve a magyar elitek célja a minél több pozíció megtartása és a revízió kivárása volt. Erre az egyfajta védekező nemzetépítésre biztatta őket Budapest is, így politikájukat is ennek rendelték alá. Eszközként, hasonlóan az erdélyi románokhoz 1918 előtt, az oktatási és közművelődési intézményrendszert, a magyar egyházakat, szövetkezeteket használták, amit a közösség építésének és védelmének diskurzusai is alátámasztottak. Sérelmeiknek és igényeiknek a román parlamentben, a sajtóban és a nemzetközi fórumokon (Népszövetség) egyaránt hangot adtak, emancipatorikus diskurzusaik – nem túl meglepő módon – pedig a dualizmus alatti nemzetiségi diskurzusokat idézték, ahogy az Balázs Sándor kötetéből és Bíró Sándor összeállításából kiválóan látszik.¹¹⁹ A revizionista elképzelések mellett, amelyeket Erdélyben nyíltan nem hangoztathattak, számos magyar javaslat és tervezet készült az „erdélyi kérdés” rendezésére az új status quo-t is figyelembe véve, gazdagítva a magyar emancipatorikus („autonomista”) diskurzust.¹²⁰ Ezek a kisebbségvédelmi törvény tanügyi önkormányzatától a területi autonómiáig egy sor alternatívát vázoltak, ám a román nemzetépítéssel nem igazán voltak összhangba hozhatók,

¹¹⁷ Bárdi Nándor: A Romániához... i. m. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 33–34.

¹¹⁸ György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2006. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybela/diss.pdf>

¹¹⁹ Balázs Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008. és úő: *Román képviselet a dualista Magyarország parlamentjében. Analógiák*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010., ill. Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. Ezzel kapcsolatban lásd még Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m. 170., 405 – 470., valamint Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái. (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

¹²⁰ Lásd Bárdi Nándor: A szupremácia... i. m.

mivel azzal épp ellentétes célra irányultak: a Trianon előtti magyar nemzetépítés eredményeinek minél nagyobb mértékű megőrzésére, átmentésére.

A világháborúk közötti időszak a két nemzetépítés kereszteződése vonatkozásában jelentős román sikerekkel zárult, igaz, a korábbi magyar dominanciát még nem sikerült minden területen megtörni Erdélyben. A magyar elitek azonban mindezt komoly sérelemként élték meg, ami a magyar kollektív tudatban is lecsapódott. Egyrészt azért, mert az erdélyi magyar kisebbség jellegzetesen „birodalmi kisebbségként” élte meg az uralomváltást: korábban domináns helyzetből hirtelen alárendelt helyzetbe került. Másrészt pedig azért, mert „*Nagy-Románia – leegyszerűsítve – tulajdonképpen azt folytatta Erdélyben, amit a dualista Magyarország, csak most a magyar nemzetállam helyett a román épült, és ezúttal a magyaroknak kellett megküzdeniük a kisebbségi lét minden hátrányával.*” Amit az is súlyosbított, hogy a román államszervezet – a közigazgatás, oktatás stb. – centralizáltabb volt a hagyományos önkormányzatiságra épülő, a közép-európai liberalizmusból is táplálkozó magyarnál. „*Az állam eszközei pedig nem nagyon változtak, sőt a korszellem és a politikai helyzet alakulásával egyre keményebbek lettek. A «magyar világ» lebontásának folyamata ugyanakkor nem csak azért tűnhetett annyira drasztikusnak a magyar elitek számára, mivel ütközött az első világháború végén a nemzeti önrendelkezésről megfogalmazott magasztos elvekkkel, hanem mert a román nemzetállam-építés már meglévő, kiépített (magyar) struktúrákat rombolt le.*”¹²¹ Konkrétabban: az „elképzelt erdélyi magyar közösség” iskolákat (egyetemet, közép- és szakiskolákat, elemi iskolák sokaságát), magyar színházakat, kulturális intézményeket, veszített el, nem vagy csak korlátozottan élhetett nemzeti jelképeivel és szimbolikus eseményeivel, nyelve egyre inkább kiszorult a hivatalos világból stb. Mindez folyamatosan a magyar emancipatorikus diskurzus sérelmi jellegét erősítette. Az eddig említett, frusztrációval teli kisebbségi diskurzusok nagyban hozzájárultak annak a sajátos – ugyanakkor általánosnak is tekinthető – „*kisebbségi neurózisnak*” a kialakulásához a romániai magyarság kollektív tudatában, amelyet olyan találóan ragadott meg Németh László *Magyarok Romániában* c. 1935-ös esszéjében, és amely a későbbiekben épp e diskurzusok újratermelődését segítette elő. Ez a neurózis egyszerre táplálkozott a mindennapok tapasztalatából és volt „megtanult”, egyszerre érintette az „átlagembert” és az értelmiségit, igaz, egymástól eltérő mértékben.¹²²

¹²¹ Zahorán Csaba: Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben. *Magyar Kisebbség* 2009/1–2. (51–52.) sz. 147.

¹²² Németh László a „morbus minoritatis” háromféle eredményét, három embertípus kialakulását vázolja fel: a „dohogót”, a „lojálisét” és a „szervezőét”. Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001. 63–67.

A budapesti vezetés a magyar államhatalom megszűnése ellenére is szoros kapcsolatban maradt a két világháború közötti erdélyi magyar elitekkel, ahogy azt Bárdi Nándor is megfogalmazta a kérdéskört alaposan feldolgozó munkájában: „*Trianon után a magyar nemzetépítés egy elmúlt viszony visszaállítására irányult.*”¹²³ Magyarország egyszerre támogatta és próbálta közvetlenül is ellenőrzése alatt tartani az Erdélyben folytatódó magyar nemzetépítést: anyagi eszközökkel, magyarországi intézmények révén, a nemzetközi fórumokon és a propaganda segítségével.¹²⁴ A budapesti befolyás továbbélésére, illetve az irredenta diskurzusra román oldalról – a harmincas években valóságos mozgalommá fejlődött¹²⁵ – antirevizionista diskurzus válaszolt, számos, máig ismerős toposzt felvonultatva.

A „nemzetközi intézmények” részvétele ebben az időszakban elsősorban a Népszövetséget és a hozzá benyújtott magyar panaszok témáját, az Európai Nemzetiségi Kongresszus munkáját¹²⁶ foglalta magában, valamint a nagyhatalmak szimpátiájának és esetleges támogatásának megszerzését a revízióhoz. A népszövetségi politizálás¹²⁷ azonban csak csekély eredményekkel járt, az első világháborúban győztes nagyhatalmak kevésbé voltak érdekeltek a versailles-i békerendszer megbontásában, a Magyarországgal szomszédos, a kisantantba tömörült államok pedig egyenesen ellenérdekeltek voltak. Így az 1930-as évek végére egyre inkább a revizionista hatalmakkal való szövetkezés került előtérbe – először a fasiszta Olaszországgal, majd a náci Németországgal is. A sérelmek kiterjesztése, az igazságszolgáltatás és döntőbíráskodás külső hatalmakkal való keresése ekkoriban gyökeresedett meg a magyar diskurzusokban, felidézve a dualista berendezkedés elleni román kampányokat.

A brubakeri modellnek a székelyföldi románság mezejével való kibővítését az indokolja, hogy a régió sajátos szerepre tett szert Trianon után: „*A megnagyobbodott Románia közepén lévő, durván félmillió magyar népességű Székelyföld (...) komoly kihívást jelentett a román területi igények legitimitációjára nézve. Sőt, Mikó Imre egyenesen így fogalmazott: »A [román – Z. Cs. megj.] kormányzat tudta, hogy az erdélyi magyar kérdés csak addig veszélyes, amíg*

¹²³ Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m. 239. és 237–320.

¹²⁴ Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m.

¹²⁵ Mikó Imre: *Huszonkét...* i. m. 133–137., illetve Bárdi Nándor: Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–1935-ben. *Magyar Kisebbség* 1998/3–4.

<http://magyarkisebbsseg.ro/index.php?action=cimek&lapid=10&cikk=m980315.htm> (letöltve: 2016-03-15)

¹²⁶ Lásd pl. Eiler Ferenc: Magyar résztvevők és kapcsolati hálók az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939). *Kisebbségkutatás* 2007/1. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatatas/kk_2007_01/cikk.php?id=1770 (letöltve: 2016-03-15)

¹²⁷ Eiler Ferenc: A népszövetségi nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 60–63. és Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi-, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 59–84.

az egyetlen kompakt tömb, a székelység érintetlen s csak a Székelyföld hozhatja vissza Magyarországhoz ismét Erdélyt.«.¹²⁸ A Székelyföld a magyar autonómiatörekvések fontos bázisává vált, a magyar kisebbségi (és budapesti revizionista) diskurzusok háttérjévé és végvárává. Ezzel párhuzamosan, az 1918-ban megvalósult román nemzeti egység diskurzusában leküzdendő akadályként jelent meg. Mint új aktor tűnt fel a székelyföldi románság is, amely korábban, Magyarország keretén belül még gyakorlatilag elhanyagolható tényezőnek volt tekinthető (az erős székely-magyar identitású népességbe „hagyományosan simán” asszimilálódott¹²⁹), igaz, ebben az időszakban még nem kifejezetten jelentős tényezőként. Mindazonáltal a Székelyföldön élő, illetve itt megtelepedő románok sajátos – paradox – helyzetének diskurzusa a korabeli közbeszéd részévé vált, csakúgy, mint a régió romániai integrálásának egyéb altémái és diskurzusai.¹³⁰ A székelyek feltételezett román eredete körüli történelmi diskurzusokba olyan jelentős történészek kapcsolódtak be, mint Nicolae Iorga (már az első világháború előtt) és I. Tóth Zoltán,¹³¹ az ő munkájukat – és a magyar–román vitát – pedig később mások is folytatták (pl. Sabin Opreanu, Gheorghe Popa-Lisseanu).¹³² Az „elszékelyesített románok” elméletéből kiinduló és belőle legitimációt kovácsoló, visszaronánosításukra (*reromânizare*) irányuló kormányzati kulturális politika, amely magában foglalta az ortodox egyház székelyföldi tevékenységének fokozását is,¹³³ számos 1989 után is érvényes diskurzust teremtett meg.

III. 4. A „kis magyar világ” közjátéka (1940–1944)

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés ugyan átmenetileg ismét módosította a mezők húsz évvel korábban rögzült viszonyrendszerét, részben felcserélve a szerepeket, ám lényegében nem sok újat hozott a nemzetépítő diskurzusok tekintetében. Észak-Erdély

¹²⁸ Irina Livezeanu: *Cultură...* i. m., 168. Mikó Imre: *Huszonkét...* i. m. 140. Idézi: Zahorán Csaba: *Egy kis...* i. m. 137–138. Lásd még Egry Gábor: *Az erdélyiség...* i. m. 125–134.

¹²⁹ Erről lásd Bárdi Nándor (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. A székelyföldi magyar identitással kapcsolatban lásd: Pál Judit: *Székely identitás és a Székelyföld „megkonstruálása”* (kézirat)

¹³⁰ Ezzel kapcsolatban lásd, Octavian M. Dobrotă: *Strană de strigăți românesc. Proiectul interbelic al „reromânizării secuizaților”.* Editura Eurocarpatică. Sf. Gheorghe, 2013.

¹³¹ (I.) Tóth Zoltán: *Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana.* Erdélyi Magyar Tudományos Füzetek, 132. sz. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1941.

¹³² Erről lásd B. Kovács András: *Ember vagy biológiai tartalék? A visszaronánosítás elmélete és gyakorlata Háromszéken – áltudomány és politika flörtje.* In uő: *Szétzabdalt Székelyföld.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 221–224.

¹³³ Lásd pl. B. Kovács András: *Az első órától a visszaronánosításig.* In: B. Kovács András: *Szétzabdalt...* i. m. 238–253., illetve Pál János: *Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközösségekben.* *Magyar Kisebbség* 2008/1–2.

Magyarországhoz való visszacsatolása – csakúgy, mint később a terület romániai reintegrációja az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés alapján – egyrészt megszilárdította a külső, nagyhatalmi beavatkozás („döntőbíráskodás”) mint megoldás lehetőségét (helyzettől függően félelmét vagy reményét), újra megkérdőjelezve az államközi határokat, másrészt alátámasztotta az aktuálisan „megkárosított” fél sérelmi beállítottságát is. Mindez a magyar történelemszemléletben a rövid és részleges elégtételt követő újabb nemzeti tragédiaként csapódott le, míg a román múltszemléletnek azt a teleologikus dimenzióját erősítette, amely Trianonra a román nemzeti ügy igazságtételeként, Bécsre egyfajta „balesetként” tekintett, Párizst pedig úgy értelmezte, hogy a nagyhatalmak (és „a Történelem”)¹³⁴ újra (és végérvényesen) szentesítették a trianoni igazságtételt. Ez a szemléletbeli eltérés mindmáig tettenérhető a magyar és román történet diskurzusokban.

1940 és 1944 között Budapest és Bukarest az új európai hatalmi erőterben próbálta meg érvényesíteni Erdély birtoklására irányuló törekvéseit. Az időszakot a Harmadik Birodalom dominanciája fémjelzte, ami eleinte inkább Magyarországnak kedvezett, ezt tükrözte a részleges revízió is. Ám az a mód, ahogy Berlin versenyeztette „kegyeiért” a szövetségeseit – a közismert bonmot szerint az egymással szövetséges Magyarország és Románia tulajdonképpen Erdélyért viselt háborút a Szovjetunió ellen – nemcsak a három aktor kölcsönös viszonyrendszerét tartotta folyamatos mozgásban, hanem azok politikai mezőit is befolyásolta, vagyis hatással volt a belpolitikai erőviszonyokra is. Mindeközben a viszonyrendszer többi, Erdélyen belüli aktorának, úgymond, nem sok lapot osztottak, a régió sorsáról ugyanis végig magasabb – még a magyar–román államközínél is magasabb – szinten döntöttek. Ahogy Bárdi Nándor összegzi: az erdélyi képviselőkől megalakult Erdélyi Párt „lényegében (...) az erdélyi politikai élet integrálása érdekében (...) az országos ügyekben alárendelte magát a kormánynak.”¹³⁵ A budapesti–erdélyi mezők dinamikáját érzékelteti az a vita is, amely az 1940-es Erdélyi értekezleten bontakozott ki a két magyar elitcsoport meghatározó képviselői között az Észak-Erdélyben folytatandó – megengedőbb vagy „keményebb” – nemzetiségpolitikával kapcsolatban.¹³⁶ A háborúban bekövetkezett fordulatok (a tengelyhatalmak fokozatos visszaszorulása) hatására újabb átrendeződés kezdődött a viszonyrendszerben és a mezőkön belül is,¹³⁷ aminek meghatározó momentumai voltak az 1944. augusztus 23-i sikeres román kiugrás – valójában átállás – és a kudarccal végződő őszi

¹³⁴ Lucian Leuștean: Trianon – történelem és propaganda. *Múltunk* 2005/2. sz. 259.

¹³⁵ Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m. 174. Az Erdélyi Párttól bővebben lásd Egry Gábor: *Az erdélyiség...* i. m.

¹³⁶ Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m. 180–185.

¹³⁷ Az erdélyi magyar eliteken belül ezzel kapcsolatban lásd *uo.* 176–178.

magyar próbálkozás. Észak-Erdély viszonylag gyors szovjet–román megszállása ezt követően ismét új helyzetet teremtett.

Ami a nemzetépítést illeti, az észak-erdélyi magyar bevonulás és berendezkedés körülményei, az 1940–1944 közötti magyar nemzetiségpolitika és a magyarság megerősítését célzó törekvések, párhuzamosan a dél-erdélyi román intézkedésekkel (a reciprocitás gyakorlatával), azért sem jelentettek komolyabb változást, mert mindez tulajdonképpen a már megszokott diskurzusok mentén történt, adott esetben élesebb vagy intenzívebb formában.¹³⁸ Az egyéni szenvedéseken és örömeiken túl inkább „csak” a kölcsönös sérelmek további felhalmozódására került sor, mind a magyar, mind a román kollektív tudatban; az erősödő, Észak-Erdélyben a holokauszthoz vezető antiszemitizmus a magyar–román rivalizálást kevésbé érintette, tragikus következményei pedig csak később éreztették hatásukat a magyar nemzetépítés vonatkozásában.

Budapest egyszerre modernizációs és nemzetiesítő észak-erdélyi politikája hivatalosan a „Szent István-i” állameszme jegyében zajlott, ám még az is messze elmaradt (volna) az államnemzeti státusból ismét kisebbségbe kerülő románok igényeitől, a valóságban érvényesülő gyakorlatról nem is beszélve. A jogegyenlőség és nemzeti önrendelkezés két világháború között hangoztatott eszméi és elvei helyett „*a magyar nemzetépítés érdekei váltak elsődlegessé*”,¹³⁹ még az erdélyi magyar politikusok többsége is legfeljebb bizonyos nyelvhasználati és kulturális jogok biztosítását, illetve a nemzetileg semleges közigazgatást tartotta elfogadhatónak a nem magyar lakosság részére. Ez a hozzáállás a korabeli diskurzusokba is beépült, amelyek mintegy legitimálták a magyar kormányzatnak a románság és a zsidóság rovására folytatott észak-erdélyi nemzetiesítési gyakorlatait – az előbbieket némiképp vissza-, míg az utóbbiakat fokozatosan teljesen kiszorítva az élet megannyi területéről (egészen a fizikai megsemmisítésig). Román viszonylatban a Trianon óta elért román térhódítás semlegesítése volt a cél, részben diszkriminatív intézkedések, de főképp a magyar népszerűség támogatása, „helyzetbe hozása” révén. A „kis magyar világ” fokozottan nemzetiesített légkörét, a nemzetépítő diskurzusok hatását jól érzékelteti Ablonczy Balázs megfogalmazása: „*ebben a négy évben Erdélyben minden a [magyar] nemzeti szupremácia kiépítését szolgálta – a trafikengedélytől kezdve a marhavásárláson át egészen az autógumi-beszerzésig. Volt, hogy ez csak ürügyként szolgált, olyan beszédmódként, amit elvártak az*

¹³⁸ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély. 1940–1944.* Jaffa Kiadó, h. n., 2011. és Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m. 169–206.

¹³⁹ Bárdi Nándor: *Otthon...* i. m. 194.

*állampolgártól. De akadt, hogy az állampolgár maga is őszintén hitte: a Hangya-bolt italmérési engedélye a legfontosabb nemzeti ügyek egyike.*¹⁴⁰

A „kis magyar világ” négyéves közjátéka túl rövidnek bizonyult ahhoz, hogy kibontakozhassanak a magyar kormányzat nagyívű fejlesztési koncepciói. Ablonczy Balázs monográfiája nyomán azonban érdemes legalább megemlíteni azokat a terveket, amelyek jelentős idegenforgalmi szerepet szántak Észak-Erdélynek és azon belül a gyakran mitizált, sztereotipizált, illetve egyfajta „magyar Svájként” elképzelt Székelyföldnek. Annál is inkább, mivel a népszerűsítés nyomán a korabeli turisztikai célzatú Erdély- és Székelyföld-kép rögzült a magyar köztudatban, ahogy Ablonczy írja, *„Ez a máig ható turistasztenderd a sajtóban és a könyvekben együtt járt az etnikailag homogén Erdély víziójával, egy olyan elképzelt térrel, amelyből hiányoznak a románok, a zsidók és a szászok. A koncepció által sugallt archaizáló-folklorizáló, féloldalas modernizációt előrevetítő kép (sí, fürdés és háziipar) szívósnak bizonyult, és ma is döntően meghatározza a magyarországi Erdély-imázst.*¹⁴¹ Az időszak azonban, minden ellentmondásossága mellett, elég volt arra, hogy Észak-Erdély kissé „fellelegezzen”, magyar társadalma – intézményei, kultúrája stb. – átmenetileg magára találjon, amihez hozzájárult a Dél-Erdélyből áttelepült, közel 200 ezer magyar népességgel való gyarapodása is. A Székelyföld számára ez a két világháború között kibontakozó román kulturális offenzíva „vívmányainak” felszámolását is jelentette. A háborús évek fontos és pozitív előjelű viszonyítási pontként rögzültek a magyar történelmi diskurzusokban, amelyekből viszont gyakran hiányoznak, vagy csak halványan vannak jelen a négy év árnyoldalai: az észak-erdélyi – túlnyomórészt magyar identitású – zsidóság elhurcolása, valamint a román lakosságot érintő visszasságok (pl. a diszkrimináció, a kényszerkitelepitések, a templomrombolások). Az utóbbiak mindenesetre a román történelmi tudat és a belőle építkező sérelmi diskurzusok szerves elemeivé váltak, és az 1989 utáni politikai diskurzusokban is kiválóan instrumentalizálható toposzokká merevedtek.

III. 5. Nemzetépítések az államszocializmusban (1945–1989)

1944–1945 folyamán a náci Németország befolyását a Szovjetunió hegemóniája váltotta fel – ami az egyes mezők közötti kölcsönös viszonyokban és a mezőkön belüli aktorok vonatkozásában egyaránt érvényesült. Mint ahogy azelőtt Hitler geopolitikai és ideológiai

¹⁴⁰ Ablonczy Balázs: *A visszatért...* i. m. 266.

¹⁴¹ Ablonczy Balázs: *A visszatért...* i. m. 200–201.

játszmáiban, Erdély helyet kapott Sztálin és a szovjet vezetés Magyarországot és Romániát érintő manővereiben is. Moszkva addig lebegtette az 1944–1945 fordulóján a szovjetek és helyi magyar baloldali vezetők által irányított észak-erdélyi régió sorsát – ahol közben nem is rendezkedhettek be a román hatóságok –, amíg Bukarestben nem egy kommunista dominanciájú kormány került hatalomra. Moszkva hatása a későbbiekben is alapvető maradt, még a sajátos román különutasság ellenére is, a Szovjetunió ugyanis egyrészt megteremtette, másrészt fenntartotta azokat az egész régióra kiterjedő politikai, ideológiai, gazdasági és nagyhatalmi kereteket (egypártrendszer és államszocializmus, marxista internacionalizmus, trevgazdaság, szocialista blokk/„béketábor”), amelyeken belül érvényesülhetett a szocialista nemzetépítés az egyes tagállamokban.¹⁴² Románia viszonylatában ez azt jelentette, hogy a kezdeti időszak antinacionalizmusa után fokozatosan teret nyerhetett, majd Ceaușescu alatt meghatározóvá válhatott a román nemzeti kommunizmus ideológiája. Ugyanakkor Moszkva, bár finomabban, de a későbbiekben is ügyesen kijátszotta egymás ellen a két – elvileg szövetséges, „testvéri” – országot az „erdélyi kérdés” kapcsán. A Szovjetunió mellett más nemzetközi aktorokat is beazonosíthatunk a relacionális viszonyt befolyásolók között, amelyek szerepe Ceaușescu külpolitikai aktivitásával, majd Románia fokozatos elszigetelődésével párhuzamosan egyre fontosabb lett (USA, ENSZ).

Ami a romániai politikai mezőt illeti, Moszkva – a többi „népi demokráciában” lejátszódott forgatókönyvekhez hasonlóan – teljesen átrendezte a román és erdélyi magyar eliteket, az ország politikai, társadalmi és gazdasági viszonyait pedig a szovjet modell szerint alakította át („szovjetizálta”). E folyamatokon belül az erdélyi magyar társadalom szocialista „államosítására” többnyire magyar nemzetiségű káderek közreműködésével került sor, lévén, hogy az erdélyi magyar baloldal hagyományosan erős pozíciókkal rendelkezett a romániai munkásmozgalomban. Ezt – de főképp a közvetlen szovjet befolyást – a leglátványosabban az 1952-ben, szovjet mintára és útmutatások alapján létrehozott Magyar Autonóm Tartomány (MAT) testesítette meg.¹⁴³ A történelmi Székelyföld nagyobb részére kiterjedő és bizonyos nyelvi és kulturális jogokat biztosító autonómia azonban valójában csak névleges volt, többnyire magyar nemzetiségű vezetői a centralizált államszocializmus körülményei között nem is gondolhattak tényleges önkormányzatra. Mi több, a MAT felállításával párhuzamosan Erdély más részein megkezdődött a magyar nemzetiségi jogok és

¹⁴² Ezzel kapcsolatban lásd Martin Mevius: A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése. *Regio* 2010/2. 30–31.

¹⁴³ Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008. és Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

intézmények fokozatos szűkítése vagy leépítése (a Magyar Népi Szövetség feloszlatása, az anyanyelvhasználat korlátozása, a Bolyai Egyetem erőszakos egyesítése a román Babeş Egyetemmel stb.). Mindazonáltal a MAT legalább formálisan megjelenítette a székelyföldi magyar autonómia igényét, ami a magyar emancipatorikus diskurzusok fontos viszonyítási pontjává tette. A székelyföldi román kisebbségi diskurzusokba azonban fennállása ellenkező előjellel került be – mint a románokat ért sérelmek (újabb) időszak.

Az 1956-os magyarországi események romániai visszhangja (a „forradalom nélküli megtorlás”¹⁴⁴) és a MAT 1960-as átszervezése (a Maros-Magyar Autonóm Tartományá átnevezett közigazgatási egységről magyar többségű területeket választottak le, amelyeket román jellegű rajonokkal „pótoltak”), is jelezték a román nemzetiségpolitika fokozatos „bekeményedését”. Ehhez támogató háttérrel nyújtottak a hatvanas évek elejétől a Szovjetunióban a nemzetek fejlődéséről, a szovjet nemzetről és a spontán oroszosodásról szóló viták is.¹⁴⁵ Gheorghe-Gheorghiu Dej halálát és Nicolae Ceauşescu hatalomra kerülését ugyan néhány éves általános – és viszonylagos – liberalizáció követte, amely során új magyar intézmények is létrejöttek, de ebbe az időszakba esett a M-MAT felszámolása is az átfogó közigazgatási reform részeként. A székelyföldi „autonómia” megszűnését volt hivatva pótolni a megyékhez kötődő helyi identitás támogatása („hargitaiság”¹⁴⁶), ám ezek a formák fokozatosan kiüresedtek a hetvenes évektől egyre represszívebbé és nyíltan kisebbségellenessé váló kurzusban. Noha a pártvezetés továbbra is a szocialista berendezkedés keretei között képzelte el a román nemzet fejlődését, a nemzetiségek integrálását azonban egyre inkább azok beolvasztásával látták kivitelezhetőnek. Ahogy Novák Csaba Zoltán is rámutatott – „*a IX. kongresszus [az RKP IX. kongresszusa, 1965. július 19–24. – Z. Cs. megj.] után a pártvezetés és a hozzá hű értelmiségiek diskurzusában megjelent az új fogalmak értelmezése, propagálása, a közgondolkodásba való átirányítása. A szocialista nemzet és hazafiság, a szocialista lakosság nagy családja szókapcsolatok tartalmi háttere egyértelmű homogenizációs (néha kevésbé titkolt asszimilációs) törekvéseket takart.*”¹⁴⁷

Bár az államszocializmusban folyó nemzetépítés első pillantásra ellentmondásnak tűnhet, a kommunizmus korántsem volt összeegyeztethetetlen a nacionalizmussal, és – Martin Mevius szavaival – „*Kubától Koreáig valamennyi kommunista párt igényt formált a nemzeti*

¹⁴⁴ Stefano Bottoni (szerk.): Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.

¹⁴⁵ Lásd Novák Csaba Zoltán: Szocialista nemzet és kisebbség az RKP vezetőségének diskurzusában. *Korunk* 2006. Február <http://www.korunk.org/?q=node/8104> (letöltve: 2016-03-16)

¹⁴⁶ Erről lásd Biró A. Zoltán–Bodó Julianna: A „hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 195–210.

¹⁴⁷ Novák Csaba Zoltán: Szocialista... i. m.

legitimitásra.”¹⁴⁸ Ez még Magyarországon, Budapest második világháborús szerepvállalása és főleg 1956 miatt a nacionalizmustól ódzkodó, azt visszaszorítani igyekvő pártvezetés vonatkozásában is megfigyelhető, de Dej és főleg Ceaușescu Romániáját nézve még nyilvánvalóbb. Sőt, a román nemzeti kommunizmus idején – a kisebb szüneteket és taktikai vargabetűket leszámítva – mondhatni még magasabb sebességre kapcsolt a román nemzet- és nemzetállam-építés, mintegy folytatva a korábbi nagy-romániai programot. Tóth Sándor, neves erdélyi baloldali értelmiségi 1987-ben találóan állapította meg *Jelentés Erdélyből* c. munkájában, hogy „A »szocialista« Románia nacionalizmusa alig különbözött a »tőkés-földesúri« nacionalizmustól. A módszer, az eszközök, a taktika, a stílus, frappáns módon olykor megdöbbenően azonos. De még jobban árulkodik a lényegi azonosságról és folyamatosságról a frazeológiában és jelszavakban fölfedezhető különbözőség, amikor ez álcázásnak, a régi kompromittálódott formák tudatos elkerülésének bizonyul, az eredeti tartalmak átmentése érdekében. (...) Lényegbevágó különbség az azonos célt követő nacionalista politika határfokában ragadható meg. A mai totalitárius rendszer manipulációs lehetőségeit, a két háború közötti kormányoké meg sem közelítette.”¹⁴⁹

A nyilvánosság világháború előttihez képest eltérő szerkezete következtében, a szólás- és véleményszabadság hiánya vagy erős korlátozottsága miatt ugyanakkor nem beszélhetünk a diskurzusok olyan szabad áramlásáról, mint a korábbi időszakokban. A hivatalos – vagyis nyilvános – beszédmód kereteit a marxista tételek és az internacionalizmus szabták meg, igaz, bizonyos esetekben e behatárolt közbeszéden belül is több árnyalatot lehet megkülönböztetni. Romániában a pártállami vezetés egyre több múltbéli, nacionalista diskurzust elevenített fel, kombinálva őket a számára is jól felhasználható szocialista tanokkal. Ezek segítségével alapozta meg és szándékozta legitimálni a társadalom nemzeti szempontból történő homogenizálását. Az e törekvéseket ellenző magyar nemzetiségű politikusok és értelmiségiek hivatalosan csak óvatos kritikákat fogalmazhattak meg, szintén marxista platformról, a súlyosabbakért ugyanis marginalizódás vagy teljes kegyvesztettség járt (lásd például Király Károly esetét). Komolyabb bírálatok – akár baloldali, akár liberális, emberi jogi vagy konzervatív oldalról – csak a nem számottevő ellenzéki körökből – szamizdatban (*Ellenpontok*¹⁵⁰) és/vagy külföldön jelenhettek meg. A Nyugatról ugyan végig korlátlanul lehetett bírálni a román nemzeti kommunizmust – itt az USA és a nemzetközi fórumok emberi

¹⁴⁸ Martin Mevius: A kommunizmus... i. m. 3. A témával kapcsolatban bővebben lásd Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Osiris, Budapest, 2007. 465–534.

¹⁴⁹ Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II. (1987)*. Magyar Füzetek Könyvei, 1989. 113–114. A szerző 1977-ben már – álnéven – közreműködött egy hasonló irat elkészítésében. Lásd Lázár György: *Jelentés Erdélyből. (Részlet.)* Kolozsvár, 1977 tavasza. In Vincze Gábor (összeáll.): *Történeti...* i. m. 318–329.

¹⁵⁰ *Ellenpontok*. i. m.

jogi megközelítése és a liberális bírálókat¹⁵¹ keveredtek a magyar emigráció konzervatív, nacionalista, gyakran sérelmi diskurzusaival –, ám a romániai cenzúra következtében mindennek a határfoka korlátozott volt, ráadásul geopolitikai szempontból Washington számára sokáig fontosabb volt a román különutasság, mint az emberi jogi vagy kisebbségi problémák.

Erdélyben a nyolcvanas évek végére egyre látványosabbá váltak a második világháború óta beindult társadalmi változások eredményei. A természetes demográfiai folyamatokat felgyorsító erőltetett iparosítás és urbanizáció, valamint a nemzetiségek diszkriminációja („zárt városok”, betelepítések, kisebbségi kivándorlás támogatása stb.) következtében Erdély összlakosságán belül 1948–1992 között 26%-ról 21%-ra csökkent a magyar nemzetiségű népesség aránya, a Székelyföldön kívüli erdélyi városokban többségbe került a románság (például Kolozsvár 1957-ben, Nagyvárad és Szatmárnémeti pedig 1977-re lett román többségű).¹⁵² A Maros, Hargita és Kovászna megyéken kívüli „magyar világ” elhalványult, vagy néhány kisebb, többnyire rurális enklávéba (pl. a határvidék, Kalotaszeg, Aranyosszék és a Mezőség magyar falvaiba) szorult vissza. Az erdélyi németek és zsidók lassú eltűnése (kivándorlása és „kiárusítása”), a városok felduzzasztása és a hagyományos településszerkezetet fenyegető szisztematizálási tervek („falurombolás”) pedig egyenesen a magyar kisebbség közösségként való eltűnésének képét idézték elő (rájátszva a magyar közgondolkodásban amúgy is kísértő „nemzethalál-vízióra”), fokozva a kisebbségi diskurzusok drámai, sötét hangnemt.

Az erdélyi magyar társadalom néhány évtized alatt szociológiai értelemben is kisebbséggé vált (a városi népességen belül az 1948-as 39%-ról 1992-re 20,3%-ra esett vissza a magyarok aránya¹⁵³), bizonyos, számbeli többségből is fakadó dominanciáját csak a székelyföldi magyarság tudta még megőrizni. Ám a nyolcvanas évek második felében a homogenizációt célzó politika már ott is kezdte éreztetni hatását. A romló gazdasági és életkörülményekhez így a kisebbségi intézmények (főleg az iskolák) ellen irányuló intézkedések, a magyar vezetők lecserélése, a fokozódó hatósági terror és a lakosság hétköznapjait is megkeserítő

¹⁵¹ Különösen a Helsinki értekezlet zárónyilatkozatának 1975-ös elfogadása után.

¹⁵² Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998. 373. és 192–197., Kolozsvár tekintetében lásd Stefano Bottoni: Az elveszett centrum. Kolozsvár a második világháború után. *Rubicon* 2005/2–3. 127–130., Nagyvárad és Szatmárnémeti vonatkozásában pedig lásd Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között*.

<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhszaz.pdf> és

<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/smszaz.pdf> (letöltve: 2016)

¹⁵³ Varga E. Árpád: *Fejezetek...* i. m. 192.

önkénteskedések társultak a magyar többségű régióban.¹⁵⁴ Nem csoda, hogy 1989 decemberében rendkívüli erővel tört ki a népharag a Székelyföldön.

Az akkori viszonyok mély nyomokat hagytak a magyar köztudatban. Az erdélyi magyarok, de még a Romániából távozni kényszerültek is mindmáig jól emlékeznek a nyolcvanas évek kilátástalanságára, a megalománia és személyi kultusz, valamint a nyomor és a politikai-nemzeti elnyomás egyvelegére, az állambiztonsági szervek visszaéléseire, és ez a körülmény ma is meghatározza a korszakkal kapcsolatos magyar diskurzusokat – Romániában és Magyarországon egyaránt. A román közgondolkodásra mindeközben egyszerre volt hatással az erdélyi román dominancia megszilárdulása, másrészt a székelyföldi „román világ” kiépülésének kezdete és gyors terjedése. Amiben a románság a társadalom egészét érintő modernizációt és a román nyelv és kultúra kiteljesedését látta,¹⁵⁵ azt a magyarok saját életterük frusztráló zsugorodásaként élték meg. Feszültségeket okozott az is, hogy az erdélyi városokban megtelepedő románok gyakran homogén közegekből – egynyelvű erdélyi vagy regáti vidékekről – érkeztek, és nem rendelkeztek tapasztalatokkal az interetnikus együttélés vonatkozásában. Az idegen környezetben való bizonytalanságuk így könnyen vezethetett intoleranciához és ellenségességhez, amihez feltehetően a magyar lakosság ellenérzései, reflexszerű bezárkózása is hozzájárult. A diktatúra nyomasztó légköre mind a román, mind a magyar közösségen belül elmélyítette a kölcsönös bizalmatlanságot, a kollektív paranoiára és neurózisra való hajlamot, valamint a másokra vonatkozó sztereotípiákat. Az idegennek és ellenségesnek tekintett állam növelte a bárminemű központi kezdeményezések iránti gyanakvást és az otthontalanság érzetét a kisebbségi kollektív tudatban, újratermelve a Németh László által megrajzolt embertípusokat is. Így lettek az államhatalom helyi képviselőiből vagy csak egyszerűen a román nemzetiségű személyekből „jövevények” és „betolakodók”, míg a románok számára az elégedetlenkedők „javíthatatlan irredentaként” jelentek meg. Mindezt felülről a politika is tudatosan táplálta, mivel a román államnacionalizmus a rezsim egyre fontosabb legitimációs támasza lett.

A mind agresszívabbá és nyíltan magyar- (és Magyarország-)ellenessé váló politikai diskurzust Nicolae Ceaușescu beszédei is jól szemléltetik, aki előszeretettel hivatkozott a

¹⁵⁴ Bővebben lásd Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 90–102., illetve Tóth Sándor: *Jelentés II...* i. m. 127–133., valamint Fábán Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990.* (szerk. Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv) Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010.). A székelyföldi helyzet illusztrálására lásd pl. Balázs Lajosnak, a megyei pártkabinet külpolitikai előadójának feljegyzései a helyi magyarellenes intézkedésekről. Csíkszereda, 1985–1988. In Vincze Gábor (összeáll.): *Történeti Kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. 1944–1989.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 468–469.

¹⁵⁵ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Többségi-kisebbségi monológ. *Replika* 2015/3–4. sz., különösen 10–13.

„reakciós imperialista, újfasiszta, horthysta körökre”, a romániai belügyekbe való beavatkozásokra, a „romániai realitások eltorzítására és meghamisítására”¹⁵⁶. De gyakran maga Ceaușescu adta meg a hangot a történelmi diskurzusokban is, amelyek átpolitizáltsága eddig sem számított újdonságnak (lásd a protokronizmus hagyományát¹⁵⁷), ám a nyolcvanas években ismét rendkívül erőteljessé vált: 1987-ben, a Magyar Tudományos Akadémia által egy évvel korábban kiadott *Erdély története* c. munka kapcsán olyan (költői) kérdéseket tett fel, hogy „Hogyan képzelhető el, hogy egy tudományos akadémia hozzájáruljon más népeket sértő írások és munkák megjelentetéséhez? Milyen tudomány ez? Kinek szolgál egy ilyen úgynevezett tudomány, ha nem a legreakciósabb imperialista köröknek?”¹⁵⁸ Az első titkár mögé fegyelmezetten felzárkózott a román történész szakma, és nemzetközi fórumokra is kiterjedő kampány kezdődött a bírált kiadvány ellen.¹⁵⁹ Érdekes azonban megjegyezni, hogy a történelem magyar–román viszonylatban történő instrumentalizálása már korábban újra napirendre került. Különösen Ion Lăncrănjă 1982-ben megjelent könyve (*Cuvînt despre Transilvania*) keltett élénk visszhangot Magyarországon is,¹⁶⁰ amely a politika felső köreit is elérte. A könyv Erdélyben is reakciókat váltott ki, több magyar értelmiségi felszólalt vele kapcsolatban, és részletesen foglalkozott vele az *Ellenpontok* c. számizdat is. A történelmi diskurzusok önmagukon túlmutató jelentőségére Vincze Gábor mutat rá: „Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a felszínen a múlt értelmezéséről folyt a vita, míg valójában a fokozatosan erősödő, kisebbségellenes román nacionalizmus offenzívájáról volt szó.”¹⁶¹ A nemzetépítő – sok esetben kifejezetten sovíniszta – diskurzusok mély és hosszú távú hatása azonban csak most, évtizedek múltán mutatkozik meg a maga teljességében, mivel nemcsak közvetlenül 1989 után, a kilencvenes évek nacionalista közbeszédében köszöntek vissza, hanem még napjainkban is gyakran találkozni az ekkor felbukkant vagy felidézett sztereotípiákkal, reflexekkel és gondolkodási sémákkal. Az évtizedeken át az oktatáson keresztül folyó nacionalista indoktrináció, továbbá a hivatalos és nem hivatalos nyilvánosságot uraló, de még a művészetekben is megnyilvánuló sovínizmus nemzedékek történelemszemléletét határozta meg, de átjárta az állam struktúráit is, az általa gerjesztett

¹⁵⁶ Nicolae Ceaușescu beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsai együttes ülésén. (Részlet.) Bukarest, 1984. december 27. In Vincze Gábor (összeáll.): *Történelmi... i. m.* 401.

¹⁵⁷ Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999. 86–88.

¹⁵⁸ Nicolae Ceaușescu beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának együttes ülésén. (Részlet.) Bukarest, 1987. február 27. In Vincze Gábor (összeáll.): *Történelmi... i. m.* 409.

¹⁵⁹ Nacionalista román történészek támadása a Magyar Tudományos Akadémia ellen, az „Erdély története” kiadása miatt. (Részlet) Bukarest, 1987. március 13. In Vincze Gábor (összeáll.): *Történelmi... i. m.* 414 – 416.

¹⁶⁰ Száraz György: *Egy furcsa könyvről*. Magvető, Budapest, 1983.

¹⁶¹ Vincze Gábor: Lăncrănjătól Lăncrănjăig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *Magyar Kisebbség* 262. Vincze alapos tanulmánya remek összefoglalást nyújt az ügyről és kontextusáról.

etnocentrikus attitűdöt pedig egész intézmények – például a hadsereg, a biztonsági szervek – és jelentős részben a politikai elit is interiorizálták.

Magyarországon a kormányzat sokáig nem foglalkozott a határon túli magyarsággal, Románia felé pedig egyenesen több gesztust is tett a kádári vezetés, megerősítve, „*hogya a romániai magyarok helyzete Románia belügye.*”¹⁶² Az 1960-as évek közepétől azonban először a politika „fedezte fel újra a problémát”,¹⁶³ majd fokozatosan a nyilvánosság számára is megszűnt tabunak lenni a nemzeti kérdés. A nyolcvanas évek végére így az erdélyi magyarokkal való szolidaritás, az őket fenyegető asszimilációs veszély, a társadalmi-nemzeti elnyomás és kisebbségi diskurzusaik a magyarországi rendszerváltás egyik központi, tekintélyes tömegeket is mozgósítani képes témájává válhattak.¹⁶⁴ Magyarország fokozatosan elkezdett ismét „anyaországként” viselkedni az erdélyi magyarság irányában, igaz, ez nem ment minden zökkenő nélkül: az akkori magyar külpolitikába a romániai kisebbségellenes intézkedések diplomáciai úton történő kifogásolása mellett belefért a zöldhatáron átmenekült magyarok visszatoloncolása is.¹⁶⁵ Ám szimbolikusnak tekinthető például Szűrös Mátyás 1988. januári rádiónyilatkozata, amelyben a politikus „*kifejtette, hogy a határon túli magyarság a magyar nemzet része és a magyar kormány felelősséggel tartozik irántuk,*”¹⁶⁶ illetve a júniusi, falurombolás elleni budapesti tömegtüntetés. Folytatódott – sőt, egyre élénkebbé vált – a korábban ellenszélben zajló „civil”, személyes magyar–magyar kapcsolattartás, amely kiegészült a szolidaritás dimenziójával is a Romániába csempészett gyógyszerek, könyvek és különféle hiánycikkek formájában.¹⁶⁷ Az 1988-tól tömegessé váló menekülthullám befogadása és a magyarországi nyilvánosságában megjelenő tiltakozások „tolerálása” ugyanakkor kiélezte az államközi kapcsolatokat Bukaresttel, már-már „hidegháborússá” torzítva a diplomáciai viszonyokat,¹⁶⁸ amin az 1988. augusztus 28-i aradi Grósz–Ceaușescu találkozó sem segített. Ekkorra Magyarországon is egyre nyilvánvalóbbá vált az államszocializmus válsága, párhuzamosan a Szovjetunióban és más közép- és kelet-európai

¹⁶² Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Kalligram, Pozsony, 2004. 93.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Bárdi Nándor három „nyomásgyakorló és tudatformáló szerepet” betöltő csoportot különböztet meg: a népi írókat, a demokratikus ellenzéket és az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársait. Bárdi Nándor: *Tény... i. m.* 97–100.

¹⁶⁵ Ezzel kapcsolatban lásd Fényi Tibor: A romániai menekültek visszaadásáról. *Beszélő* 1989/1.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-romaniai-menekultek-visszaadasarol> (letöltve: 2016)

¹⁶⁶ Bárdi Nándor: Magyarország és a határon túli magyarok (1948–1989). In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi... i. m.* 304.

¹⁶⁷ Erről lásd pl. Bárdi Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban? *Valóság* 1992/12. sz. 81–98.

¹⁶⁸ Lásd pl. Szűts Pál: *Bukaresti napló (1985–1990).* Osiris Kiadó, Budapest, 1998. A kádári Magyarország és Románia kapcsolatairól bővebben lásd Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

országokban zajló folyamatokkal. A sokáig stabilnak tűnő Kádár-rendszert fenyegető gazdasági csőd, az ellenzék mozgolódása, a változó nemzetközi és geopolitikai viszonyok először az MSZMP reformer szárnyának előtörésébe, végül pedig a „tárgyalásos rendszerváltásba” torkollottak 1989–1990 folyamán.

Nicolae Ceaușescun és rezsimjén azonban végül drasztikusabban lépett át a világ. A neosztálinista diktátor 1989-re szinte teljesen egyedül maradt Európában – a szovjet peresztrojka, majd a lengyel és magyar „tárgyalásos forradalmak” után az év végére még legszilárdabb külső támaszai, az NDK és Csehszlovákia államszocialista rendszerei is bedőltek. Bár a Román Kommunista Párt november 20–24. között megtartott XIV. kongresszusa megerősítette Ceaușescu pozícióját a párt élén, jóváhagyva politikájának folytatását, a lakosság általános elégedetlensége és feltehetően a külső és belső hatalmi törekvések december közepén robbanáshoz vezettek – nem véletlenül épp egy „kisebbségi ügy”, Tőkés László temesvári lelkész száműzetése kapcsán. Bár a rezsim megpróbált a nacionalista diskurzusok mentén – és kifejezetten a „magyar kártya” kijátszásával – a belső és külső ellenség ellen mozgósítani,¹⁶⁹ a tömegmegmozdulások és az elit egy részének pálfordulása néhány nap alatt elsöpörte a rendszert. Ceaușescut és feleségét pedig egy groteszk tárgyalást követően kivégezték, a régióban szokatlanul véres epizóddal zárva le a romániai államszocializmus 20. századi történetét.

¹⁶⁹ Ruxandra Cesereanu: *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*. Polirom, Iași, 2004. 53–54. A romániai fordulattal kapcsolatban lásd pl. Peter Siani-Davies: *Revoluția română din Decembrie 1989*. Humanitas, București, 2006.

IV. Aktuális kontextus (1989–2015)

A jaltai rendszert és az államszocializmust a 20. század végén Közép- és Kelet-Európában felváltó új geopolitikai világrend és politikai, gazdasági, társadalmi berendezkedések egyúttal új kereteket is jelentettek a Romániában zajló nemzetépítési folyamatok számára. Ez a kontextus ugyanúgy befolyásolja az egyes mezőket, azok aktorainak cselekedeteit és a köztük lévő viszonyt, mint ahogy azt a korábbi korszakok esetében megfigyelhettük, azzal a különbséggel, hogy 1989/1990 után valamivel nagyobb lett a külső és belső mozgástér, és több lehetőség nyílt meg a régió országai előtt, mint 1945–1989 között. A szuperhatalmak világpolitikai játszmái, a piackapitalizmus térhódítása, a Közép- és Kelet-Európát is gyorsuló ütemben elérő globalizáció és az egyes államok adottságai (pl. gazdasági fejlettségük, eladósodottságuk, társadalmuk helyzete stb.) természetesen viszonylagossá tették ezt a mozgásszabadságot, amelynek gyorsan megmutatkoztak a korlátai, bizonyos mértékben a két világháború közötti időszakot idézve fel.

Mielőtt rátérnék az 1989 utáni kontextus felvázolására, fontosnak tartom tisztázni, hogy mi alapján tekintem át és hogyan szakaszolom az 1989–2015 közötti fejleményeket. Nem egyszerű feladat, mivel a mezők egyes aktorainak cselekvései nincsenek mindig szinkronban egymással, miközben viszont folyamatosan kölcsönhatásban vannak, és általában reagálnak is egymásra. Minden egyes mezőnek – illetve mindegyik nemzetépítésnek – megvan a saját „időszámítása”, az egyes nemzetépítő diskurzusok így külön kronológiák mentén alakulnak, természetesen számos közeledéssel, kereszteződéssel és átfedéssel. Ami a magyarországi és romániai politikai mezőket illeti, itt kézenfekvőnek tűnnének a kormány- (illetve Romániában az elnök-váltások) mint szakaszhatárok, ám ezek túl rövid periódusokra bontanák a vizsgált korszakot, és két (vagy ha a modell erdélyi magyar és székelyföldi román elemeit is külön vesszük, akkor négy), egymással párhuzamos időrendet eredményeznének. Ráadásul az sem mindegy, milyen szempontból történik a kronológia felállítása: pl. a székelyföldi magyar politikai képviselő vonatkozásában egyszerre lehetne igazodni a romániai és a magyarországi változásokhoz, miközben a székelyföldi románok nemzetépítő diskurzusában visszatérő toposznak számít az RMDSZ „leválthatatlansága”, 1989 után kiépült és folyamatosan fenntartott „etnokráciája” – ebből a nézőpontból tehát egy monolit korszakról beszélhetnénk. A nemzetközi tényezők kronológiáját ugyanakkor nagyobb léptékű események tagolják, amelyeknek gyakran nem sok köze van a helyi történésekhez. Az áttekintéshez így az 1989-es fordulat napja („a forradalom győzelme”) és a 2015 végi – önkényesen megállapított –

időpont által határolt perióduson belül két, mindegyik mező számára közös és többé-kevésbé szimbolikus szakaszhatárt választottam, amelyek három részre osztották fel a vizsgált időszakot:

1. **1989. december 22. – 1996. szeptember 16.:** Ceașescu bukásától a magyar–román alapszerződés aláírásáig;
2. **1996. szeptember 16. – 2007. január 1.:** az alapszerződéstől Románia európai uniós csatlakozásáig, amellyel mindkét ország az EU tagállamává vált;
3. **2007. január 1. – 2015 végéig.:** Románia uniós tagságától az elemzés végéig.

Mivel az áttekintés során a legfontosabbnak a Romániában – mint a Székelyföld közvetlen közegében – zajló folyamatokat tartom, azokra térek ki a legrészletesebben. A magyarországiakat kevésbé terjedelmesen vizsgálom meg, a nemzetközi fejleményeket pedig csak magyar–román relevanciájuk függvényében érintem.

IV. 1. A relacionális viszonyrendszer 1989 utáni aktorai

IV. 1. 1. A nemzetközi intézmények terepe

Az államszocialista rendszerek összeomlását követően az alapvető felállás annyiban módosult, hogy a nemzetközi intézmények elemén belül a Szovjetunió szerepét a nyugati hatalmak – az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Közösségek (EK) és az Európai Gazdasági Közösség (EGK), majd az Európai Unió (EU) és annak vezető államai vették át.

A politikai rendszerváltás után, más közép- és kelet-európai országokhoz hasonlóan, Magyarország és Románia is kifejezte integrációs szándékát az euroatlanti gazdasági, politikai és katonai-védelmi szervezetekhez (pl. OECD, EGK-EK, NATO). Az 1993-ban bemutatott koppenhágai kritériumok szerint a csatlakozni kívánó országoknak különféle politikai, gazdasági és intézményi-jogi feltételeknek kellett megfelelniük, vagyis gyakorlatilag összhangba kellett hozniuk politikai-gazdasági berendezkedésüket a nyugat-európai államokéval. A politikai kritériumok szerint a jelentkező államokban szilárd, parlamenti demokráciának kell léteznie, ahol érvényesülnek az alapvető emberi, szabadság- és kisebbségi jogok. A gazdasági feltételek az EK-val versenyképes, működő piacgazdaságot, vagyis az állami dominanciájú gazdasági szerkezet felszámolását és az állami vagyon privatizációját

jelentettek, míg az intézményi-jogi kritériumok az uniós tagságból eredő kötelezettségek teljesítésére való képességet fedték. Ezt követően Magyarország (1994-ben) és Románia (1995-ben) is benyújtotta csatlakozási kérelmét az EU-hoz, amivel egy évtizedes folyamat vette kezdetét. Ez egyúttal azzal is járt, hogy mindkét ország elkötelezte magát a nyugati – és a Nyugaton is épp ekkor körvonalazódó¹⁷⁰ – elvek és gyakorlatok mellett, ami különösen Románia nemzetiségpolitikája vonatkozásában villantotta fel az érdemi váltás reményét. Bár a valós intézkedések gyakran elmaradtak a deklarációk mögött, az integrációs szándék mindenesetre komoly visszatartó erőnek bizonyult már a kilencvenes évek első felében is, ami a konfliktusok mérsékléséhez is hozzájárult, mivel mind Budapest, mind Bukarest igyekezett megfelelni az európai elvárásoknak.

Magyarország és Románia ugyan szinte azonos utat jártak be az integráció folyamán, ám már a csatlakozási tárgyalások megkezdése előtt is volt bizonyos fáziseltolódás közöttük. Budapest – a reformkommunista vezetés által levezényelt fokozatos átmenetnek és a dinamikus reformoknak köszönhetően – lépéselőnyben volt Bukarest előtt, amelynek nemzetközi megítélése meglehetősen rossz volt a kilencvenes években. Magyarországot már 1990-ben felvették az Európa Tanácsba, amire Romániának 1993-ig kellett várnia, és az EU-val kötött társulási szerződése is Románia előtt lépett érvénybe (1994-ben, míg Romániáé egy évvel később). Bár ezek a viszonylag csekély eltérések utólag nem tűnnek jelentősnek, az adott időben jelzésértékűek voltak, és tükrözték a külkapcsolatok minőségét is.¹⁷¹ A kilencvenes években viszonylag fontos volt még az USA befolyása is a térségben, ami különösen a jugoszláviai polgárháború kontextusában nyilvánult meg.¹⁷²

IV. 1. 2. A nemzetiesítő Románia központi aktorai

Románia, a „nemzetiesítő állam” mezőinek (román) aktorait a magyar kisebbségi igényekhez való viszonyuk alapján osztottam három nagyobb csoportra. E felosztás „magyarközpontúságát” az indokolja, hogy az 1989 utáni Romániában a kisebbségi kérdés döntően a „magyar kérdéssel” azonosítható (a zsidók és németek távozása, illetve a romák

¹⁷⁰ Ezzel kapcsolatban lásd Vizi Balázs: A kisebbségi jogok újraszabályozása a nemzetközi jogalkotásban és politikában. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 316–319.

¹⁷¹ Ezzel kapcsolatban lásd Borsi-Kálmán Béla: *A békéltenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

¹⁷² Lásd pl. Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Méry Ratio Kiadó, Kisebbségért–Pro Minoritate Alapítvány, 2013.

eltérő helyzete miatt), így vizsgálatom vonatkozásában ez tekinthető a legfontosabb szempontnak. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a román politikai elitre – legalábbis a magyarországgal összehasonlítva mindenképpen – *általában* jellemző a nacionalizmus, amely bizonyos mértékben gyakorlatilag mindegyik román politikai formációt meghatároz, világnézettől vagy politikai színezettől függetlenül. Ez alól a román politikai fősodorban nem sok kivétel van – itt viszonylag kevés olyan csoport vagy értelmiségi van, akik ettől mentesek volnának, vagy olyan antinacionalista retorikát használnának, mint a magyarországi baloldali és liberális pártok. Ez egyszerre fakad a román társadalom fejlődésének sajátosságaiból és a még mindig jelentős kisebbségi népesség meglétéből.

A legnagyobb – és egyszerre legheterogénebb és legbizonytalanabb – kategóriába azok a román közéleti személyiségek és csoportok tartoznak, amelyek az aktuális politikai konstellációhoz alkalmazkodva hajlandók tárgyalni a magyar igényekről és elképzelésekről, adott esetben akár támogatni is őket, de álláspontjuk a körülmények változásával gyorsan elutasítónak válhat, ami a retorikájukban egyfajta „konjunkturális nacionalizmusként”¹⁷³ nyilvánul meg. Ez kormányzati pozícióban valamivel visszafogottabb, ellenzékben radikálisabb. A nemzetállami kereteket viszonylag tágran is tudják értelmezni, de az egységes nemzetállam diskurzusainak megfelelően kivétel nélkül ellenzik például a területi alapú etnikai autonómiát. A kisebbségi kérdéshez többnyire a többségi és kisebbségi modernizációs diskurzusok mentén, az ezekre jellemző közönnyel és értetlenséggel vagy a politikai érdek alapján viszonyulnak. Ezek az aktorok a kilencvenes évek végétől végrehajtották azokat a kisebbségvédelemre vonatkozó reformokat, amelyeket megkövetelt az európai integráció és kialakult az RMDSZ, de ezen túl már nem igazán akarnak menni. Ez a viszonyulás kisebbségi szempontból azért problematikus, mert a romániai kisebbségi közösségek fejlődését vagy hosszabb távú fennmaradását önmagában az sem biztosítaná, ha Románia nem nemzetesítő, hanem „nemzeti szempontból semleges” államként működne.¹⁷⁴ Különösen a szórványok – ideértve egyébként akár a székelyföldi románokat is – igényelnének aktív kisebbségvédelmet, nagyfokú támogatást és pozitív diszkriminációt.

A „konjunkturális nacionalizmust” egyrészt a már említett tényezők, vagyis a román politikai elitre általánosan érvényes nacionalista szemlélet és az ország multietnikus volta teszi lehetővé, másrészt az a körülmény, hogy a romániai politikai rendszert inkább a

¹⁷³ Ismételtlen megjegyzem, hogy a *nacionalizmus* és *nacionalista* fogalmakat jelen dolgozatban értéksemlegesen használom.

¹⁷⁴ Majtényi Balázs: Hol húzódnak a kisebbségvédelem határai? *Regio* 2004/4. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00056/pdf/3-17.pdf> (letöltve: 2014. 09. 29.).

személyek és érdekcsoportok, illetve ezek kölcsönös viszonyai, mintsem az ideológiák és politikai-filozófiai doktrínák, illetve a hozzájuk való elvszerű ragaszkodás határozza meg.¹⁷⁵ A magyar kisebbséggel kapcsolatos „konjunkturális nacionalizmus” jellemzi a nagyobb, gyakran gyűjtőpártként működő formációkat: a „posztkommunista” Nemzeti Megmentési Frontot (FSN) és utódpártjait, a Ion Iliescu-féle Nemzeti Demokratikus Megmentési Frontot (FDSN), amely később a Társadalmi Demokrácia Pártjává (PDSR), majd a Szociáldemokrata Párttá (PSD) alakult át, valamint a balközép – de utóbb a politikai jobboldalra átsoroló – Petre Roman, majd Traian Băsescu nevével fémjelzett Demokrata Pártot (PD), a későbbi Demokrata Liberális Pártot (PDL), illetve a jobbközép pártokat: a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpártot (PNȚCD), kisebb mértékben pedig a Nemzeti Liberális Pártot (PNL), a Székelyföldön pedig azt a néhány román politikust és közéleti személyiséget, akik a helyi román közösségépítést nem a magyarral való konfrontáció, hanem az együttműködés révén képzelik el. A „konjunkturális nacionalizmus” tipikus képviselőinek tekinthetjük a csúcspolitikusok közül Ion Iliescu elnököt, Adrian Năstase miniszterelnököt, Traian Băsescu elnököt, Emil Boc és Victor Ponta kormányfőt vagy Crin Antonescut, de hozzájuk sorolhatjuk azokat az egyértelműen „nyugatos elkötelezettségű” román értelmiségieket is, akik szintén nem tudják elfogadni a szerintük anakronisztikus etnikai alapú autonómiát.

A következő csoportba sorolhatók a bármilyen kisebbségi (magyar) kezdeményezést gyanakvással fogadók, a szűken meghatározott nemzetállami keretek akár legcsekélyebb tágítását is reflexszerűen elutasító nemzetállam-védők és „meggyőződéses nacionalisták”. Ezt képviselték és képviselik a „nacionalizmusra szakosodott” pártok, amelyeket leginkább a gyakran szélsőséges formákat öltő, populista retorikával társuló sovinizmus és etatizmus jellemez, mintsem az egyéb ideológiák vagy programok. Főbb képviselői a Corneliu Vadim Tudor-féle Nagy-Románia Párt (PRM) és a Gheorghe Funar vezette Román Nemzeti Egységpárt (PUNR), majd ezek háttérbe szorulásával a Konzervatív (volt Humanista) Párt (PUR/PC), illetve az újonnan létrejött, Bogdan Diaconu vezette Egységes Románia Párt (PRU), továbbá azok a nacionalista politikusok, akik a nagy pártokban (pl. a Frontban, a Szociáldemokrata Pártban vagy a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpártban) ténykedtek, vagy azok között „vándoroltak” (pl. Adrian Păunescu, George Pruteanu, Petre Țurlea).

¹⁷⁵ Toró T. Tibor: „Eredeti” demokrácia vagy „liberalizált” diktatúra – a politikai rendszer néhány sajátossága a posztkommunista Romániában. *Magyar Kisebbség.ro* 1995. 2. (2.) sz. <http://magyarkisebbsseg.ro/index.php?action=cimek&lapid=2&cikk=m950210.html> (letöltve: 2016-03-16) és lásd egy viszonylag friss véleményt: Victoria Stoiciu: Cum am rămas fără partide politice în România sau de ce trebuie să ne luăm politica înapoi. *Contributors.ro* <http://www.contributors.ro/politica-doctrine/cum-am-ramas-fara-partide-politice-in-romania-sau-de-ce-trebuie-sa-ne-luam-politica-inapoi/> (letöltve: 2016-03-16) A román politikai élet egyéb sajátosságaira – pl. a pártok közötti élénk „politikai migrációra” – jelen szövegben nem térek ki.

A „másik végletet” az a nem túl népes csoport testesíti meg, amelynek tagjai a széles körű emberi és kisebbségi jogok mellett elkötelezett, akár az autonómia elvét is elfogadó román értelmiségiek és jogvédők, kisebb pártok és csoportok, például a Civil Szövetség (AC), a Társadalmi Párbeszédért Csoport (GDS), a Bukarestben ténykedő Gabriel Andreescu, a marosvásárhelyi Smaranda Enache és a *Liga Pro Europa*,¹⁷⁶ az egykori *Provincia* nevű, kétnyelvű erdélyi folyóirat köre.¹⁷⁷ Természetesen ők sem az ország destabilizálásában érdekeltek – az ilyen jellegű gyakori kritikák ellenére –, hanem azt vallják, hogy a modern, demokratikus, szekuláris, „nyugati” jellegű Románia építése során nem a centralizált állam fenntartása (vagy erősítése), a szimbolikus politizálás, a román kultúra hegemóniája és az ortodoxia támogatása az elsődleges. Ők azonban Romániában mindeddig nem kerültek döntéshozó pozícióba, igaz, a nyilvánosságban viszonylag erős a jelenlétük.

IV. 1. 3. A székelyföldi román elitcsoportok

Többnyire a „meggyőződéses nacionalisták” által használt diskurzusokkal élnek – akár nemzetállam-védő, akár közösségépítő megfontolásból – azok a székelyföldi románok nevében fellépő közéleti személyiségek és szervezetek is, amelyek nemzeti alapon próbálják meg összefogni a „székely megyékben” élő románságot. Ami nem egy egyszerű feladat, mivel rendkívül heterogén csoportról van szó: a már évszázadok vagy évtizedek óta itt élő románok leszármazottain kívül ideszámítanak a 20. század hetvenes-nyolcvanas éveiben Erdély más részeiről vagy a Kárpátokon túlról beköltözött románok,¹⁷⁸ falusiak és városiak, szakmunkások és szakképzetlenek, parasztok, hivatalnokok, katonák, rendőrök és értelmiségiek, akiket további (világnézeti, politikai, felekezeti) törésvonalak is megosztanak.¹⁷⁹ Így a román társadalom töredékeinek és az államhatalom helyi nyilvánainak egyfajta egyvelege alakult ki a három megyében, és lényeges kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e úgy a székelyföldi románságról mint közösségről, ahogy az erdélyi vagy székelyföldi magyarságról beszélünk?¹⁸⁰ Vagyis hogy létezik-e a Székelyföldön élő

¹⁷⁶ <http://www.proeuropa.ro/>

¹⁷⁷ Erről lásd pl. Vendégünk: a Provincia. *Beszélő* V. évf. 9–10. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/vendegunk-a-provincia> (letöltve: 2014. 09. 29.). A már megszűnt folyóirat honlapja: <http://www.provincia.ro/>

¹⁷⁸ Egy sepsiszentgyörgyi román értelmiségi ugyanakkor úgy vélte, hogy ez a vegyes háttérű román lakosság napjainkra többé-kevésbé összeolvadt. (A szerző interjúja, 2009.)

¹⁷⁹ Ezzel kapcsolatban lásd még Tánzos Vilmos: *A székelyföldi románok politikai magatartása*. 1992, kézirat, a Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratkatalógusa. K381. 3–6.

¹⁸⁰ A székelyföldi románságról lásd: Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*. Editura Grai Românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și

románok között valamilyen sajátos – helyi gyökerű – összetartozás-tudat? (Ami nem jelentené egyúttal a többi romántól való különállást is, különösen, hogy a székelyföldi román vezetők a román nemzeti-nemzetállami egység feltétlen híveiként próbálják megszervezni közösségüket.) Emellett nagyon fontos egy kevésbé „objektív” szempont is: a konkrét román nemzetiségű egyének és családok mennyire tudtak vagy akartak integrálódni a helyi társadalomba, és – az „államalkotó nemzet” tagjaiként – hogyan élik meg kisebbségi helyzetüket? Milyen módon próbálják megőrizni román identitásukat: a másik (jelen esetben a magyar) közösséggel való szembenállás, egymás mellett élés vagy együttműködés révén? A magyar többségű régióban élő románok képviselőire vállalkozó csoportok a kétezres évek közepétől a Kovászna és Hargita Megyei Románok Civil Fórumába tömörültek (FCRCH, Maros megyei szervezetekkel kiegészülve FCRCHM). A Fórum és a hozzá kapcsolódó szervezetek idővel egyfajta hálózatot hoztak létre, és valóságos „román univerzumot” alkotnak a három megyében, de kapcsolatban állnak bukaresti és országos, sőt Románián kívüli (moldovai stb.) intézményekkel és társaságokkal is. A hálózatba számos székelyföldi román kulturális és művelődési intézmény tartozik, több lap és folyóirat kapcsolódik hozzá.¹⁸¹ Az ide köthető személyek és szervezetek akciói – mivel többnyire civil vagy kulturális csoportosulásokról van szó – jó részben a diszkurzív térben zajlanak: a médiában és honlapjaikon közzétett nyilatkozatoktól és felhívásoktól különféle találkozók, rendezvények, ünnepek és gyűlések szervezésén keresztül tudományos vagy közéleti-politikai jellegű kiadványok megjelentetéséig. Az ebbe a kategóriába tartozó – székelyföldi vagy máshova valósi – aktorok tartják életben a román „Har–Kov-diskurzust”, álláspontjuk következetesen és változatlanul nacionalista, az 1990-es évektől kezdve mindmáig.

Anélkül, hogy feltételezném valamiféle általános „nagy román nemzeti terv” meglétét, valamint az elitek részéről az ennek megvalósítására irányuló tudatos és összehangolt cselekvést, illetve összemosnám az aktorokat, viszonylag könnyen be lehet azonosítani azt a közös platformot, amelyen elfér a közéletben szerepet játszó központi és helyi román elitcsoportok nagyobb része, beleértve az ortodox egyházat is. Ez a platform a román nemzet- és államépítés prioritása, vagyis hogy Románia minél stabilabb és egységesebb ország legyen, ami egyúttal az elitek saját hatalmi ambícióit is szolgálja. Ezt a román elitek szerint – kimondva vagy kimondatlanul – végeredményben az ország társadalmának minél teljesebb

Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003. Erdélyi magyar vonatkozásban lásd pl. Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I–II. *Pro Minoritate* 2010/Nyár és 2010/Ősz.

¹⁸¹ Lásd még Ioan Lăcătușu–Erich-Mihail Bronă: *Repere identitare românești din județele Covasna și Harghita*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2014.

körü etnikai homogenizációja tudja a legjobban biztosítani.¹⁸² Azaz Erdélynek és a Székelyföldnek Románia többi részéhez való hasonítása, hogy ezek az egykor meglehetősen sokszínű és multietnikus (vagy a Székelyföld esetében túlnyomóan nem román) régiók minél nagyobb mértékben idomuljanak a Kárpátokon túli országrészekhez, beilleszkedve az egységes román nemzeti térbe. Ehhez pedig egyaránt hozzájárul a központi ellenőrzésű állami struktúrák megőrzése, az aktív szimbolikus politizálás és a Román Ortodox Egyház tevékenysége. Ugyanakkor Románia nemzetiesítése során a „konjunkturális nacionalisták” adott esetben képesek zárójelbe tenni a nemzetállami célokat, legalábbis rövid távon, ha a körülmények (vagy a politikai konjunktúra) ezt megkövetelik. A „meggyőződéses nacionalisták” viszont erre nem hajlandók, és mind az ortodoxia, mind a szimbolikus gyakorlatok, mind a székelyföldi románság kapcsán minden adandó alkalommal készek a román nemzetállam védelmére kelni.

A székelyföldi román elitcsoportok jó része általában az utóbbiakhoz áll közelebb, hiszen az ő céljuk is a számukra otthonosságot biztosító, a románsággal azonosított jelképeket is minél nagyobb mértékben felvonultató egységes nemzeti tér megszilárdítása a Székelyföldön, valamint helyi sajátosságaik kifejezése és azok elismertetése, végül saját megmaradt hatalmi pozícióik megőrzése. E célok egyszerre nyilvánulnak meg a magyar törekvések ellenzésében és akadályozásában, illetve a saját közösség építésében. Mivel a magyar többségű régió román elitjeinek helyzete még napjainkban sem tekinthető teljesen stabilnak, ezért reakcióik is ennek megfelelően alakulnak, és általában nagyfokú érzékenység jellemzi őket. A bukaresti és országos elitekhez képest nem tudják elfogadni a magyar nemzetépítésnek tett engedményeket, még akkor sem, ha azok csak időlegesek vagy taktikaiak. Az ilyen alkalmakat azonnal a központ „árulásaként”, a helyi román közösség „cserbenhagyásaként”, a politikai vagy önös érdekek oltárán történő feláldozásaként értelmezik.

IV. 1. 4. A romániai magyar aktorok

Ami az erdélyi magyarság 1989 utáni, közösségként való újjászerveződését illeti, a demokratikus átalakulás komoly lehetőségeket villantott fel előtte. Az Iliescu-féle „eredeti

¹⁸² Vö.: Lucian Boia: *Cum s-a...* i. m. és Antonelle Capelle-Pogacean: Nemzet a posztkommunista Romániában: az egység utópiája és a különbözőség kihívása. *Pro Minoritate* 1999/Tél. 61–77.

demokrácia” zaklatott viszonyai,¹⁸³ valamint az az állapot, amelybe a magyarság 1989-re került – kisebbségi intézményrendszere leépült vagy erősen megfogyatkozott, közösségi és magánvagyonait államosították, létszáma hanyatlott, elitjeit pedig megtizedelte az államszocializmus, az emigráció és a hatalommal való kollaboráció – ugyanakkor kihívások elé állította a nevében fellépő Romániai Magyar Demokrata Szövetséget. Az 1989. december végén megalakult szövetség a romániai magyarok érdekképviseletére és társadalomszervezésére egyszerre vállalkozik, miközben – a román nacionalizmus és az említett nehézségek mellett – szembe kell néznie az erdélyi magyarok társadalmi heterogenitásával, beleértve a területi megosztottságból fakadó érdekkülönbségeket is, igaz, ez utóbbit ellensúlyozza a már közel 70 éve tartó kényszerű sorsközösség. Annak érdekében, hogy összehangolja a sokszínű – Máramarostól a Bánságig, az Érmelléktől a Székelyföldre¹⁸⁴ szétszórt, szórványban, kisebbségben vagy „tömbben” élő – magyarok érdekeit, az RMDSZ egyfajta nemzeti alapú párhuzamos társadalomépítésbe kezdett. Ennek során egyszerre merített a második világháború előtti és utáni – használható – modellekből és nemzetépítő diskurzusokból. Önmeghatározása ellenére (közképviseleti és érdekvédelmi szervezet¹⁸⁵) voltaképpen etnikai pártként működik, ekképp elkerülhetetlenül hozzájárul az erdélyi magyarság életének további nemzetiesítéséhez, illetve annak folyamatos újratermeléséhez. Az RMDSZ rendszerint a nemzeti egységre és összetartásra apellál, igénybe véve a kisebbségi diskurzusok számos toposzát és mobilizációs módszerét. Eszközei a területi szervezetekből felépülő országos hálózat, az általa ellenőrzött vagy befolyásolt kisebbségi intézményrendszer és média, de sikerült monopolizálnia a központi képviseletet is. A romániai parlamenti

¹⁸³ Lásd Bányai Péter: *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé? Politikai elemzések Romániáról 1990-től 2005-ig*. Koinónia, Kolozsvár, 2005.

¹⁸⁴ Az a törekvés, amely a számos alrégióban élő romániai magyarságnak a romántól különálló és bizonyos mértékben Budapesttel szemben is önálló, egységes „erdélyi magyar társadalommá” való szervezésére irányul, egy rendkívül izgalmas kérdés, amellyel azonban itt nem tudok foglalkozni. Mint ahogy a székelyföldi magyar identitásépítésre sem tudok kitérni, amely az egységesnek tekintett magyar nemzetépítéssel párhuzamosan zajlik. Pedig a téma korántsem elhanyagolható, mivel annak ellenére, hogy a székelyek integrációja a modern magyar nemzetbe a 19. század folyamán megtörtént, regionális identitásuk továbbra is viszonylag erős maradt. Igaz, ez nem volt elég ahhoz, hogy sikerrel járjanak a két világháború közötti és későbbi román disszimilációs törekvések, és a magyar nemzetépítés addigi hatása bizonyult tartósabbnak. Mindazonáltal a székelység sajátos történelméből, társadalmi státusából és hagyományaiból (illetve ezek mítoszaiából) táplálkozó regionális azonosság ápolása a jelenkorban is folyik, aminek látványos megnyilvánulása például a rovásírás „újrafelfedezése”, a „székely himnusz” divatja vagy a székely zászló létrehozása. Ugyanakkor ezek a szimbólumok a magyarországi nemzeti radikális szubkultúrákba beépülve önálló karriert is be tudnak futni, mintegy a „hiteles” magyarság jelképeiként. Erről lásd pl. Patakfalvi-Czirják Ágnes: *A székely zászló kulturális életrajza a szimbolikus politikáktól a hétköznapi használatig*. Előadás az MTA Kisebbségkutató Intézetében, 2014. június 19.

¹⁸⁵ Kántor Zoltán: *Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? Magyar Kisebbség* 2002/1. 208.

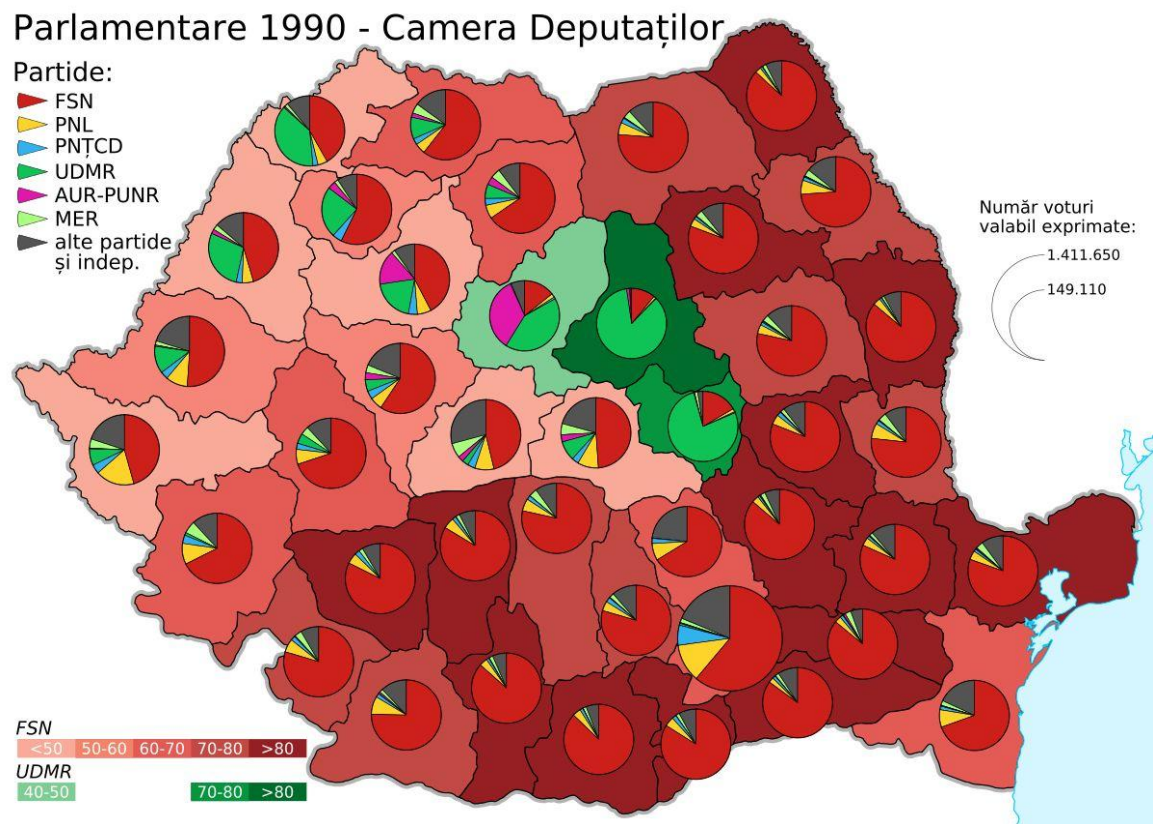
politizálás révén, de nemzetközi színtereken és – általában – Magyarország támogatását is megkapva tevékenykedik a romániai magyarság képviselőjében.

Az említett egységdiskurzus ellenére a szövetség belső törésvonalai hamar láthatóvá váltak. Ezek okai – leegyszerűsítve – egyrészt a Domokos Géza és Szócs Géza (majd 1993–2003 között Markó Béla és Tőkés László) nevével fémjelzett irányzatok egyre feszültebb rivalizálásában gyökereztek, másrészt a szervezeten belül az ezredforduló után végbement strukturális átalakulásokról fakadtak,¹⁸⁶ amelyeket azok bírálói demokrácia-deficitként értékelték. Az RMDSZ megosztottsága a román és magyar nyilvánosságban egyaránt – szintén leegyszerűsítve – a „méréseltek” és „radikálisok” közötti küzdelemként jelent meg. A két megnevezés voltaképpen hasonló célokat kitűző, de azokat más módszerekkel – a hatalommal való együttműködés, alkudozás és kijárás révén vagy számonkéréssel és külföldi nyomásgyakorlással – megvalósítani igyekvő csoportokat és viszonyulásokat takar. Az utóbbiak egyre határozottabban fogalmazták meg a romániai magyarság számára társnemzeti státust és autonómiát követelő programjaikat, bármilyen együttműködés feltételeként szabva meg ezeket, amit viszont a román elitek egyöntetűen elutasítottak.¹⁸⁷ A szövetség működésére vonatkozó nézetkülönbségeken és személyes ellentéteken túl a megosztottság elsősorban az autonómia-diskurzusok mentén mélyült el, ami később egyes „radikálisok” kiválásához, majd az RMDSZ-hez képest alternatívát kínáló új politikai pártok és formációk megjelenéséhez vezetett (Magyar Polgári Szövetség, majd Magyar Polgári Párt, Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és Erdélyi Magyar Néppárt, Székely Nemzeti Tanács). Bár az RMDSZ vezetői is rutinosan használták-használják a különféle közösségépítő, államhatalom-ellenes, emancipatorikus (autonomista) és kisebbségi nemzetépítő diskurzusokat és toposzaikat, az azokkal harciasabban (vagy „intranszigenensebben”) élő riválisai jelennek meg továbbra is „radikálisokként” a román közbeszédben és a romániai magyar nyilvánosság RMDSZ-befolyás alatt lévő szegmensében. Ugyanakkor az RMDSZ-en belül vagy vele szoros szövetségben továbbra is több ideológiai platform, politikai, társadalmi és szakmai szervezet tevékenykedik, amelyek legitimálják – az RMDSZ belső, majd külső ellenzéke által kétségbe vont – pluralizmusát és egység-diskurzusát. A szövetség minden belső ellentét, kiválás és konkurencia ellenére megalakulása óta sikerrel lép fel a romániai magyarság meghatározó képviselőjeként, és stabil szereplője a romániai politikai életnek, noha választói bázisa

¹⁸⁶ Bárdi Nándor: A romániai... i. m. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 332.

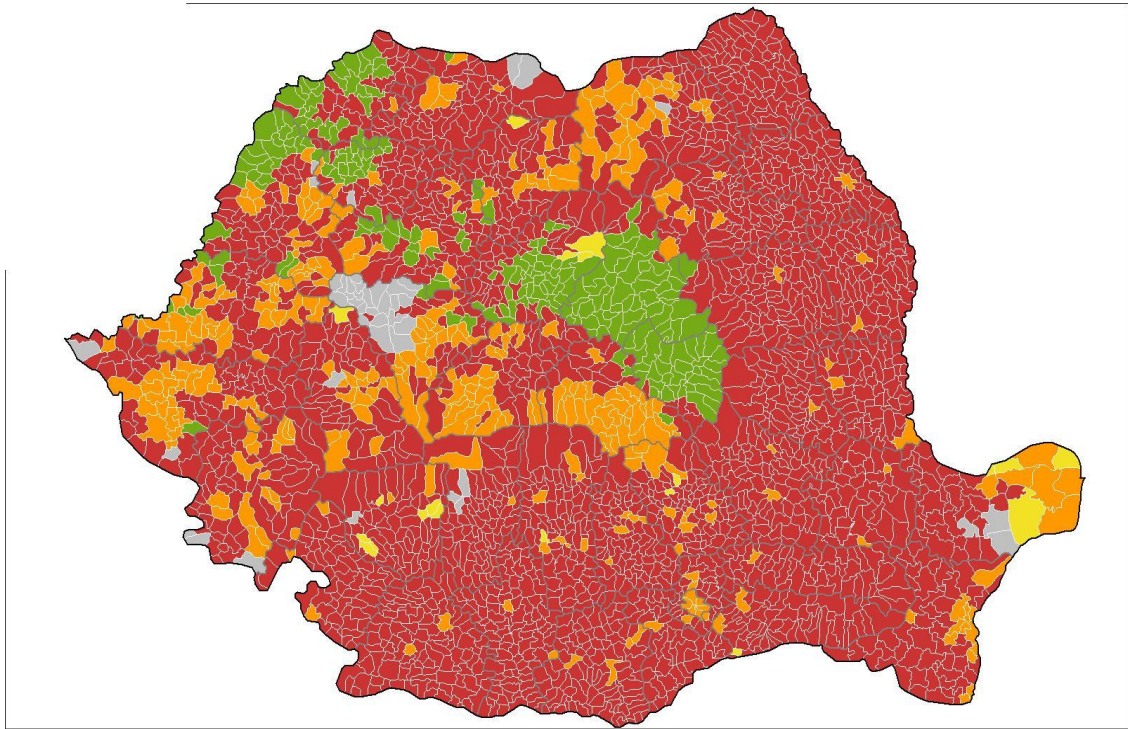
¹⁸⁷ Uo. 330.

fokozatosan szűkül.¹⁸⁸ Olyannyira stabil, hogy 2015-res az RMDSZ tulajdonképpen a román pártpolitika egyfajta „dzsókere” lett, fokozatosan kipróbálva minden színezetű koalíciót és összefogást – a jobbközéptől a balközépig, kivéve a szélsőséges nacionalistákat. Ha az 1920 óta eltelt korszak egészét nézzük, akkor ez nem is olyan meglepő, hiszen a kisebbségi alakulatok számára egyfajta létérdekből következő hagyományként szilárdult meg a hatalommal való szövetkezés, a kormányzásban való részvétel célja.

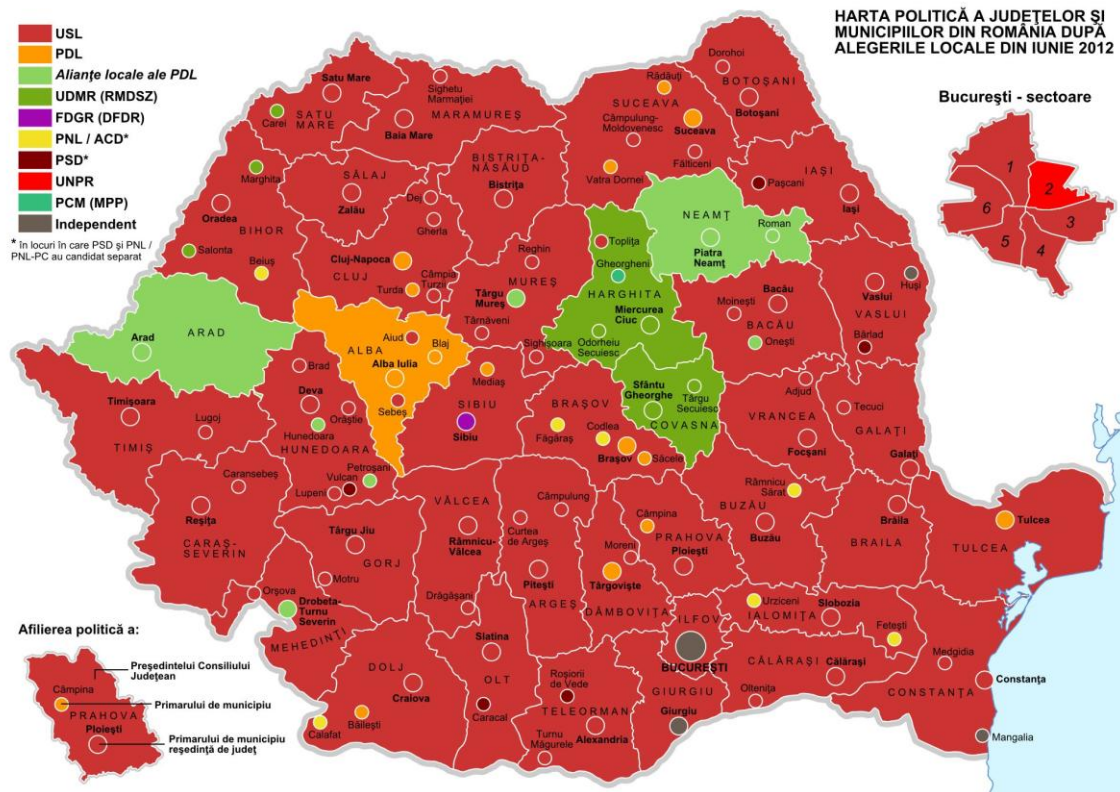

Az 1990-es képviselőházi választások eredményei: zöld színnel az RMDSZ, pirossal a Nemzeti Megmentési Front. Forrás: wikipedia.

¹⁸⁸ Székely István Gergő: Választási eredmények. Etnikai szavazás, etnikai pártok. Romániai magyar lexikon – szócikkek az erdélyi magyar társadalomismerethez. *Adatbank.ro*
<http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=25> (letöltve: 2016-03-16)

A 2004-es parlamenti választások eredményei: zöld színnel az RMDSZ, pirossal a Szociáldemokrata Párt (PSD), narancssárgával a D.A. Szövetség. Forrás: wikipedia.

A 2012-es helyhatósági választások eredményei: sötétzölddel az RMDSZ, pirossal a Szociáldemokrata-Liberális Unió (USL), narancssárgával a PDL, világoszölddel a PDL helyi szövetségei. Forrás: wikipedia.

A magyar aktorok között az egyes nemzetépítő diskurzusok kapcsán megfigyelhető eltérések főképp a beszédmódok stílusában, radikalizmusában és használatuk intenzitásában mutatkoznak meg, továbbá abban, hogy a központi hatalommal máshogy és más feltételekkel tud egyezkedni az RMDSZ mint parlamenti pártként működő érdekképviselet és például az SZNT mint jogi személyiséggel nem rendelkező „civil szervezet”. Ez a konkrét diskurzusokat is nagyban befolyásolja, igaz, az RMDSZ visszafogottsága ellenére alkalmanként szintén él a szimbolikus politizálás „keményebb” gyakorlataival és toposzaival. A magyar aktorokra általában jellemző, hogy elsősorban magyar nemzeti térként kezelik a Székelyföldet, ahol a magyar (székely) közösséget, „nemzeti egyházakat” és jelképeket illeti meg a domináns státus. Ez azt is jelenti, hogy a román aktorok románosító törekvéseivel szemben abban érdekeltek, hogy a Székelyföld (és Erdély) minél többet megőrizzen hagyományos (magyar vagy multietnikus) jellegéből, ekképp minél jobban különbözzön a többi romániai régiótól. A román jelenlétet ennek megfelelően gyakran olyan idegen, nem kívánatos jelenségként érzékelik, amelyet igyekeznek negligálni vagy – ha lehetőségük nyílik rá – ellensúlyozni, adott esetben pedig akár korlátozni is.

A Székelyföldön érvényesülő magyar és román nemzetépítések rivalizálásának létezik egy olyan értelmezése is, amelyre eddig csak érintőlegesen tértem ki, mivel nézőpontját nem a nacionalizmus és nemzetépítés határozza meg, ettől függetlenül azonban szintén egy legitim megközelítésnek tekinthető. Ahogy már említettem, a baloldali kritika szerint az 1989 utáni nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában gyakran a hatalmi harcok – és főleg a privatizáció – egyfajta fedő- vagy legitimáló ideológiájaként szolgált. *„Az emberek a történelmileg meggyökeresedett érzelmek következtében a nemzetet mint illuzórikus közösséget egyfajta utolsó közösségi kapaszkodóként élték meg, éppen a tulajdontól való megfosztásuk periódusában.”*¹⁸⁹ A kilencvenes évek első felének romániai nyilvánossága valóban hangos volt a hatalom által is folytatott szociális demagógiától és populista szólamoktól („Nem adjuk el az országot!”), az Iliescu-kormányzat pedig nem igazán támogatta a külföldi befektetéseket, miközben a gazdaság szerkezete korszerűtlen volt, tele ráfizetéses és versenyképtelen állami nagyvállalatokkal. A privatizációnak így számos esetben a bukott rendszerhez köthető csoportok lettek a haszonélvezői, Romániában ugyanis elsősorban ők rendelkeztek tőkével, szakértelemmel és információkkal. De a nemzeti és nemzetállami eszme még közvetlenebb módon is feltűnt az állami vagyon újraosztása során: a román nacionalisták egyrészt gyakran

¹⁸⁹ Krausz Tamás: *Az új nemzetállamok...* In Juhász József–Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok...* i. m. 20.

kifogásolták a magyarországi befektetéseket Erdélyben és a Székelyföldön, egyfajta magyar gazdasági gyarmatosítástól tartva, másrészt az államszocializmusban államosított – például egyházi vagy nemesi – tulajdon visszaadásában a nemzeti érdekek sérülését látták. De nemzeti érdekként jelentkezhett a Hargita megye északi részén található uránérc-lelőhelyek, illetve a stratégiai erőforrásnak tekintett vízkészletek (Románia két jelentős folyója, a Maros és az Olt is a Székelyföldön ered) „biztosítása” is. A nacionalizmus és a gazdaság összefonódása a magyar nyilvánosságban is felbukkan: a Székelyföld potenciáljának kiteljesedését gátló diszkriminatív bukaresti fejlesztési és adópolitika vagy a régió egyes vállalatainak „román” privatizációja gyakori toposzok, amelyek azokkal a híresztelésekkel terjednek egy időben, amelyek a magyar és román üzletemberek és politikusok problémamentes együttműködését taglalják.

IV. 1. 5.. Az „anyaország”

A magyarországi rendszerváltás, a többi közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan általános gazdasági és társadalmi változásokkal járt, amelyek nemritkán viharos körülmények – gazdasági, szociális és politikai válságok – közepette zajlottak. Magyarországon ez 1990–1994 között a jobbközép kormány politikájának folyamatos kritikáját is jelentette, amelynek egyik eleme épp a kormányzat nemzeti elkötelezettségére vonatkozott. A szólás- és véleményszabadsággal együtt felélénkült közbeszédben megjelentek, illetve visszatértek a különféle nacionalista, esetenként szélsőségesen sovinszta és antiszemita, 1945 előtti diskurzusok, amelyeket az 1990. áprilisi választások után megalakuló kormánykoalíció (Magyar Demokrata Fórum, a Független Kisgazdapárt és a Kereszténydemokrata Néppárt) egyes politikusai is egyre hangosabban használtak. A korábban tabuizált, a határon túli magyarsággal vagy Trianonnal kapcsolatos megnyilvánulásokat, a historizáló, nosztalgikus diskurzusokat és a nyíltan irredenta, szélsőjobboldali témákat nemcsak a liberális és baloldali ellenzéki erők (SZDSZ, FIDESZ, MSZP) és a média nagy része, hanem a külföldi közvélemény is bizalmatlanul vagy ellenségesen fogadta. A nyugati hatalmak és a szomszédos országok ugyanis tartottak a két világháború közötti magyar irredentizmus feléledésétől. A Nyugat elsősorban a régió stabilitását féltette, különösen az 1991-től elmérgesedő délszláv helyzet tükrében, míg a szomszédokat (kivált Romániát és Csehszlovákiát) az irritálta, hogy megszűnni látszott a korábbi kényelmes – saját nemzetállam-építésük számára kedvező, Budapest passzivitása által jellemzett – status quo; ugyanakkor a magyar nacionalizmust

kiválóan instrumentalizálni is tudták saját politikai érdekekben. A kormánypártok politikáját nemcsak az ellenzék, hanem saját radikálisai is egyre kritikusabban szemlélték, ami idővel szakításhoz vezetett – az MDF-ből kizárt politikusok végül 1993-ban megalakították a Magyar Igazság és Élet Pártját. A Csurka István vezette MIÉP a radikális nacionalista, antiszemita hagyományt testesítette meg, és képviselte a magyar közéletben egészen az ezredforduló utánig, amikor a szerepét a Jobbik vette át. Az ellenzék sem maradt egységes, a kormánykoalíció gyengülésével – Antall József halálával párhuzamosan – a FIDESZ távolodni kezdett korábbi radikális liberalizmusától, és a konzervatív oldal felé közelített, a liberális SZDSZ pedig 1994-ben koalícióra lépett a nemrég még élesen kritizált „utódpárttal”, az MSZP-vel. A második parlamenti ciklusban rögzült ez a politikai megosztottság, amely hosszú időre – gyakorlatilag a 2010-es választásokig – meg is határozta a magyar közéletet: a jobboldalon a FIDESZ vált a fő erővé, egyre szorosabban integrálva a jobboldal erőit (MDF, KDNP, FKGP), míg a másik oldalon az MSZP és az SZDSZ szövetségéből kialakult a „szociálliberálisként” is emlegetett pólus.

Ez a felosztás nemcsak a belpolitikai és világnézeti retorikákban, hanem a magyarság- és szomszédságpolitikai diskurzusokban is megnyilvánult, folyamatosan módosítva az Antall-kormány által megfogalmazott külpolitikai prioritások hangsúlyait és stratégiáit. Az 1990 utáni magyarságpolitika vonatkozásában Bárdi Nándor három nagy stratégiát különböztet meg: a „kisebbségvédelmi megközelítés” a nacionalista diskurzusok elvetésével a jószomszédi viszonyra és a magyar közösségek helyi integrációjára helyezte a hangsúlyt – ez alapvetően a baloldali kormányzatokat jellemezte; a „nemzetegyesítési ideológia” a magyar nemzet határokon átívelő egységét hangsúlyozta, az európai integrációval elhalványuló nemzetállami kereteket meghaladó nemzetegyesítést tűzte ki célul, közjogi viszonyt létesítve a külföldi magyarokkal – ez főképp a jobboldali politikusok szemléletét határozta meg; a „regionalizáció” pedig a közös regionális érdekekre, illetve a szomszédos országok regionalizációja révén megvalósuló autonómiákra épített.¹⁹⁰

Magyarországon hagyományosan a jobbközép pártok és kormányok fektettek (és fektetnek mind a mai napig) nagyobb hangsúlyt a külföldi magyarok kérdéseire – beleértve a szimbolikus politizálást is –, eltérően az ezeknek csekélyebb jelentőséget tulajdonító és így rájuk kevesebb figyelmet is fordító balközép formációktól és kormányoktól. A jobboldali kormányok aktivitása „a magyar nemzet újraegyesítését” jelképesen – és bizonyos mértékben

¹⁹⁰ Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 374.

közjogi értelemben is – megvalósító törvénykezési aktusokban is megnyilvánult.¹⁹¹ A mindenkori budapesti kormányok politikáját az egyéb aktorok (például 2010 óta a Jobbik vagy az Erdélyben is aktív más szélsőséges, nacionalista szereplők) magyarországi és erdélyi gyakorlatai színesítik, a budapesti román nagykövetség előtti tüntetésektől az irredenta kiadványok forgalmazásán át a „nemzeti rockzenét” művelő együttesek erdélyi koncertjeiig –, amelyeket a román média előszeretettel mos össze Budapest hivatalos álláspontjával. Bár esetenként valóban előfordulnak áthallások, és könnyen összeecsúsíthat a jobbközép és a szélsőjobboldal retorikája, általában jól megkülönböztethető a szélsőségesek nyílt irredentizmusa a fősodor nemzetépítő nacionalizmusától. Igaz, a differenciálást nem könnyíti meg, hogy számos diskurzust vagy azok toposzait közösen használnak a jobboldalon elhelyezkedő aktorok: elsősorban a nemzeti tér, a nemzeti egység, a nemzeti közösség építése és az anyaország diskurzusait. A magyar nemzeti jelképek mellett megjelentek a székely identitást tükröző és erősítő új, regionális (székely) szimbólumok is, érdekes módon nemcsak az „autentikus székely helyszíneken”, hanem Magyarországon és más külföldi magyaroknál is. A magyarországi szimbolikus nemzetépítés erdélyi érvényesítését Feischmidt Margit a „birtoklás és ellenőrzés kiterjesztésének” sajátos formájaként értékeli,¹⁹² míg György Péter ezzel kapcsolatban inkább a szuverenitás kiterjesztésének illuzórikus voltára mutat rá.¹⁹³ Mindazonáltal a román elitcsoportok gyakran valós beavatkozásként kezelik Budapest egyes nemzetépítő lépéseit, amelyekben Románia szuverenitásának megsértését és a román nemzetállam-építés akadályozását látják. Nem csoda, hogy e politizálás megítélése a magyar nyilvánosságon belül is ellentmondásos. Ez természetesen annak is köszönhető, hogy a nemzeti kérdés a magyar belpolitika egyik fontos elemeként is működik – a magyarországi pártok erdélyi szimbolikus politizálása pedig legalább annyira üzen haza, mint a helyi magyar közösségek vagy Bukarest felé. Bár mindezt sokan pótcselekvésként vagy egyenesen színházként értelmezik, Bárdi Nándor ugyanakkor arra is rámutat, hogy „a magyarországi gyakorlatias (...), a szimbolikus politizálást kárhóztató írások nem számoltak azzal, hogy abban a másik világban [vagyis a kisebbségi közösségek világában – Z. Cs. megj.] a

¹⁹¹ Erről bővebben lásd: Bárdi Nándor: *Tény...* i. m. 131–146. és 211–213., illetve Kántor Zoltán: *A nemzet...* i. m.

¹⁹² Lásd Feischmidt Margit: A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In uő (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest–Pécs, 2005. 21.

¹⁹³ György Péter: *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély*. Magvető, Budapest, 2013. 384–385.

szimbolikus lépések igazából valós tartalmakat hordoznak, magatartásmintákat alakítanak.”¹⁹⁴

A „hivatalos” magyar–magyar kapcsolatok mellett fontos megemlíteni azt a szerteágazó és egyszerre számos szinten zajló kapcsolatépítést és összefonódást is, ami Magyarország és a Romániában élő magyarok vonatkozásában 1989 vége óta fokozottan megfigyelhető. A diktatúra éveiben a számos korlátozás ellenére is meglévő és épülő kötelékek az új helyzetben szabadon fejlődhetek tovább. Az érintkezés mindennapivá válásával, a szellemi termékek (irodalom, művészet stb.) szabad áramlásával – amit idővel a magyarországi média erdélyi térhódítása is követett (a Duna TV-től a kereskedelmi kábelcsatornáig) –, a tanulási lehetőségek és ösztöndíjak segítségével, határokon átnyúló vetélkedők révén, a fürdő-bevásárló- és faluturizmuson keresztül egy sor más jelenségig egy olyan szerves, kölcsönös „nemzetépülés” zajlik Magyarország és Erdély (azon belül pedig kiemelt helyként a Székelyföld) viszonylatában, ami ugyan nehezebben ragadható meg, de legalább olyan fontos, mint a közéleti kapcsolatépítés.

IV. 2. A romániai fordulattól a magyar–román alapszerződés aláírásáig (1989. december 22. – 1996. szeptember 16.)

Az időszak meghatározó történései a térség több helyszínén is zajló dezintegrációs folyamatok voltak, amelyek számos esetben erőszakos formát öltöttek. Bár a Jugoszláviában a nyolcvanas évek második felében érlelődő ellentétek, valamint a Szovjetunióban kirobbant etnikai konfliktusok – mint például a Nagorno Karabahért vívott véres örmény–azeri (polgár)háború – csak előzményeknek bizonyultak a kilencvenes évek drámai eseményeihez, már ezeket is élénk figyelem kísérte a romániai és nemzetközi közvélemény részéről. Aggódni lehetett, hogy a sokáig erős kézzel elfojtott nemzeti indulatok elszabadulhatnak a destabilizálódás következtében. Annál is inkább, hogy 1990 márciusában etnikai konfliktusra került sor Marosvásárhelyen is, amelynek körülményei máig nem tisztázottak, mégha a viszály eszkalálódását sikerült is elkerülni. A következő gócpont Románia közvetlen szomszédságában, Jugoszláviában alakult ki, amely 1991 közepétől fokozatosan alkotóelemeire bomlott, a kiváló tagköztársaságokon belül pedig számos konfliktus kezdett elfajulni (pl. Krajínában). 1991 végétől egy másik tűzfészek is létrejött – Románia keleti

¹⁹⁴ Bárdi Nándor: *Tény...* i. m. 172. Lásd még: Túl a kásahegyen I–II. Interjú Bárdi Nándor történésszel. *Erdélyi Riport* 2012. augusztus 10. 15–17., és *Erdélyi Riport* 2012. augusztus 17. 22–24.

szomszédjánál, a frissen függetlenné vált Moldovai Köztársaságban. Itt 1992 folyamán az orosz és orosz ajkú szeparatisták szakították ki az ország keleti területsávját (Transznisztria) Chişinău (Kisinyov) fennhatósága alól, Oroszország hathatós támogatásával.

Ezek az összecsapások mind nemzeti jelleget öltöttek, így akkor nem tűnhetett eltúlzottnak – különösen külföldről nézve – a Románia interetnikus békéje iránti aggodás sem. Bár a magyarországi irredenta veszély feléledésével kapcsolatos kezdeti félelmek alaptalannak bizonyultak, a romániai viszonyok problematikussága és Budapest esetleges reakciói arra készítettek a befolyással bíró nagyhatalmakat és szervezeteket, hogy hassanak oda a térség stabilizálása érdekében. A cél az erőszak továbbterjedésének megakadályozása, az ellentétek tárgyalásos kezelése volt, az európai hatalmak pedig nyomást gyakoroltak a térség államaira, hogy ennek érdekében kössenek egymással alapszerződéseket, valamint hogy a különféle nemzetközi szervezetekbe való belépéssel párhuzamosan fogadjanak el bizonyos kisebbségvédelmi és jogi elveket is. Ezek az elvek egyébként épp az 1980-90-es évek fordulójától, a térség destabilizálódásának és etnikai konfliktusainak hatására jelentek meg ismét a nemzetközi politikában. A kilencvenes évek során több nemzetközi dokumentum, nyilatkozat, karta és keretegyezmény igyekezett szabályozni a kisebbségek védelmének kérdéseit, de az euroatlanti integráció során talán a koppenhágai kritériumok váltak a legfontosabbakká.¹⁹⁵ Magyar–román vonatkozásban egyértelműen stabilizálónak lehet tekinteni Washington szerepvállalását is, a NATO-partnerség és például a Project on Ethnic Relations nevű szervezet (PER) által kezdeményezett közvetítések és többfordulós tárgyalások 1992–1993 folyamán, szerepet játszottak a romániai interetnikus feszültségek mérséklésében.¹⁹⁶ Noha a nemzetközi aktorok időnként konkrét „belügyekbe” is beavatkoztak – például amikor ismételten felszólították Romániát az egyházi javak restitúciójára vagy a kisebbségi jogok betartására –, és ennek közvetlen következményei is lehettek, e ráhatás általában inkább közvetett, eredményét tekintve pedig korlátozott volt. Nem is lehetett több, hiszen a cél nem a problémák *megoldása*, hanem az ellentétek *kezelése*, egy potenciális konfliktus *elkerülése* volt. Megoldást csak Románián belül lehetett elérni.

Románia súlyos problémákkal küszködött 1989–1990 fordulóján, ami több szempontból is rányomta a bélyegét a kilencvenes évek első felére. Az általános gazdasági és politikai válsággal egy kétes – és egyre inkább megkérdőjelezett – legitimitációjú elitcsoporthoz, a Ion

¹⁹⁵ Vizi Balázs: A kisebbségi jogok újraszabályozása a nemzetközi jogalkotásban és politikában. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 316–319.

¹⁹⁶ A PER közvetítésével az erdélyi magyarság képviselőiben fellépő RMDSZ-vezetők és román kormányzati tényezők között zajló tárgyalásokról lásd újabban Sipos Zoltán: Neptuni találkozók I.: több száz oldalnyi belső levelezést találtunk. *Atlatszo.hu* 2015. 01. 26. <http://erdely.atlatszo.hu/2015/01/26/neptuni-talalkozok-1-tobb-szaz-oldalnyi-belső-levelezest-talaltunk/> (letöltve: 2016-03-13)

Iliescu ideiglenes államfő és Petre Roman miniszterelnök vezette Nemzeti Megmentési Frontnak kellett megbirkóznia, miközben a diktatúra bukásával az államhatalom számos tekintetben dezorientálódott. Az újjászerveződő politikai pártok (Keresztény-demokrata Nemzeti Parasztpárt, Nemzeti Liberális Párt stb.) egyre hangosabban követelték az Iliescu körül csoportosuló „posztkommunisták” – valójában a felosztatott állampárt második-harmadik vonala – távozását és a decemberi forradalom „befejezését”. Iliescu köre azonban nem volt hajlandó kiengedni kezéből az ellenőrzést, aminek érdekében erőszakhoz sem habozott nyúlni: 1990 elején és tavaszán többször is összecsapásokra került sor, amikor a Zsil-völgyi bányászok Bukarestbe jöttek az ellenzéki erők „megfékezésére” (ún. „bányászjárások”). Szintén véres konfliktussá fajultak az 1990. márciusi marosvásárhelyi események is, amelyek kisebbségi jogokat követelő magyarok és az ezeket ellenző románok közötti feszültségekből robbantak ki. Az öt halálos áldozathoz és számos sebesülthöz vezető, csak a hadsereg bevetése árán pacifikált ellentétek mögött a magyarizáció többsége a hatalom háttérmentőjét, konkrétan a „magyar kérdés” instrumentalizálását és a tisztkoszolgálatok újjászervezéséhez szükséges ürügy megteremtését emeli ki. A körülményeket mindmáig nem sikerült kielégítően tisztázni, mindazonáltal bebizonyosodott, hogy a nemzeti kommunizmusban gerjesztett nacionalizmus továbbra is kiváló mozgósító erőként használható. Ezek az események – a júniusi bukaresti bányászjárást is beleértve – meglehetősen rontották Románia 1989 decemberében pozitívvá váló külföldi megítélésén, instabil, zavaros viszonyokkal küszködő ország képét alakítva ki róla.

Ezen később sem volt könnyű változtatni, kiváltképp hogy a válságnak – és sajátos kezelési módjainak – a Front fölényes választási győzelme sem vetett véget. A gazdasági és társadalmi nehézségek ugyanis hatalmi ellentétekkel is párosultak a kormányzó Fronton belül, Ion Iliescu államfő és Petre Roman miniszterelnök között, mindez pedig egy újabb bányászjáráshoz és a reformokat sürgető Roman-kormány bukásához vezetett 1991 őszén. Theodor Stolojan egyéves kormányzása után az 1992-es választásokat a kettészakadt Front Iliescu-féle szárnya (FDSN, a későbbi Társadalmi Demokrácia Pártja, PDSR) nyerte meg. Mivel azonban Nicolae Văcăroiu kormánya nem rendelkezett parlamenti többséggel, egy sajátos szövetségre kellett támaszkodnia, amely a szélsőbaloldaltól (A Szocialista Munka Pártja, PSM) a szélsőjobbaldalig terjedt, magában foglalva a nacionalista Román Nemzeti Egységpártot (PUNR) és a Nagy-Románia Pártot (PRM) is.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Gabriel Andreescu–Renate Weber: Nacionalizmus és jogállami stabilitás Romániában. *Magyar Kisebbség* 1996/3. (5.)

Ezekben az években továbbra is nagymértékben jelen volt a nacionalista retorika a közbeszédben, ami már az 1991-ben elfogadott új alkotmányban is testet öltött, valamint – általában véve – a kisebbségi kérdés kezelésében és tematizálásában nyilvánult meg. Az alkotmány egységes és oszthatatlan nemzetállamként határozta meg Romániát,¹⁹⁸ és bár formálisan számos egyéni szabadságjogot garantált, nem került sor – a kisebbségek (elsősorban a magyar közösség) által igényelt és az ideiglenes hatalom által 1989–1990 fordulóján meg is ígért – alapvető változásokra és a kollektív jogok biztosítására. A román nemzet- és nemzetállam-építők előtt továbbra is egyértelműen az egykori francia (centralizált nemzetállami) modell lebegett. A román közéleti elit döntő többsége – országos és erdélyi, székelyföldi szinten egyaránt – azóta is kitart e modell és a mögötte húzódó eszme mellett, ragaszkodik a romániai társadalom egységes szervezéséhez és az erőforrások minél nagyobb fokú központi ellenőrzéséhez – a centralizáció hagyományát pedig csak a regionalizációs folyamat törheti meg. A román elitesoportok azokat a pozícióikat féltik a magyar önszerveződéstől, amelyekre 1989-ig tettek szert Erdélyben és a Székelyföldön, egyúttal pedig folytatni szeretnék saját közösség- (nemzet-)építésüket, ami szintén a magyar önszerveződéssel rivalizálva folyik. Mindezt tükrözik már a kilencvenes évek legelején kibontakozó nemzetépítő diskurzusok is.

Az 1990 utáni román nacionalizmus jellege abból fakadt, hogy a régi-új elitek tulajdonképpen csak elhagyták a nemzeti kommunizmus ideológiájának második elemét, és a két világháború közötti nacionalista diskurzusokhoz nyúltak vissza, vegyítve azokat a Ceaușescu-rendszer egyes gyakorlataival és reflexeivel. A magyar kisebbség pacifikálására irányuló hatalmi technikák az erőpolitikától a tárgyalásokon át a kis engedményekig terjedtek. Az előbbiekre tartozott az erőszakszervezetek fokozott jelenléte a nemzetiségi vidékeken, gyakran megfélemlítő szándékkal – főleg a Székelyföldön –, a diszkriminatív igazságszolgáltatás, az agresszív, sovíniszta retorika alkalmazása vagy megtűrése a közbeszédben, a kisebbségi érdekképviselő legitimációjának megkérdőjelezése, törvényességének lebegtetése; ugyanakkor a hatalom adott esetben egyezkedni is hajlandó volt az RMDSZ-szel, külső ráhatásra, vagy ha a belpolitikai erőviszonyok arra kényszerítették.

Fontos megjegyezni, hogy a kisebbségi (vagyis magyar) kérdés időnkénti kiemelt és hiszterizált hangnemű taglalása ellenére nem ez volt a román belpolitika leglényegesebb ügye.

<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=4&cikk=m960312.html> (letöltve: 2016-03-13)

¹⁹⁸ *Románia 1991. évi Alkotmánya*. I. szakasz (1).

http://adattar.adatbank.transindex.ro/Romania/Roman_alkotmany_1991hu.htm (letöltve: 2016-03-13)

A „magyarok” igényei ugyanis beleolvadtak a romániai rendszerváltással járó átalakulások zűrzavarába (tulajdonképpen azt növelve): az erőszakos politikai küzdelmekbe, az alkotmányozásba, a piackapitalizmus kezdeti szakaszának jelenségeibe, a szociális bizonytalanság és a lakosság elszegényedésének fokozódásába stb.. A román nemzeti diskurzusokban ugyanakkor hangsúlyosan jelentkezett egy másik téma, Moldova (Besszarábia) jövője is. Az 1990–1996 közötti időszakot a tétova válságkezelés, a vontatott vagy elakadó gazdasági és politikai reformok jellemezték. Jóllehet az állami irányítású gazdaság lassú átalakítása, a veszteséges nagyvállalatok mesterséges életben tartása, a külföldi befektetések helyett klientúraépítésre használt privatizáció stb. következtében – az első viszontagságos évek után – sikerült elkerülni a szociális feszültségek robbanását, ám a gazdaság inkább stagnált, a válságtünetek (infláció, munkanélküliség stb.) pedig hosszú időre elhúzódtak,¹⁹⁹ ami kiváló táptalajt biztosított a különféle nacionalista és populista erők számára.

Sokáig hasonló bizonytalanság övezte Románia külpolitikáját is: a kilencvenes évek elején a Szovjetunió/Oroszország és a Nyugat közötti egyensúlyozásával átmenetileg egyfajta szürke zónába került, amelyből csak az időszak vége felé, az euroatlanti integráció melletti nyílt elköteleződés után kezdett kikeveredni. Ezt jelezte az 1993. szeptemberi európai tanácsi tagság, a NATO Partnerség a Békéért programjába való belépés 1994 elején, illetve az EU-val kötött társulási szerződés egy év múlva történő életbe lépése.²⁰⁰

Jóllehet a diktatúra 1989 végi bukása hatalmas megkönnyebbülést váltott ki a romániai magyarság köreiben, a forradalmi eufória és magyar–román egymásra találás pedig pozitív perspektívával kecsegtetett, már viszonylag rövid távon bebizonyosodott, hogy a nacionalizmus nem tűnt el, csak átalakult. A székelyföldi eseményeket már az év végén kezdték egy kifejezetten nacionalista keretben, románellenes megmozdulásokként értelmezni,²⁰¹ a Front kezdeti, önálló kisebbségi intézményrendszerre és kollektív jogokra vonatkozó ígéretei közül pedig egyre kevesebbet sikerült érvényesíteni. Az RMDSZ gyors megalakulása – elsősorban Domokos Géza értelmiségi hálózatára építve – ugyan jól szervezett közösségként jelenítette meg az erdélyi magyarságot, amelynek bázisa nyomatékot is tud adni a követeléseinek, ám ez egyúttal meg is rémítette a román nacionalizmus híveit és a sovíniszta diskurzusok hatása alatt állókat. Különösen a nemzetállam-építés erdélyi és székelyföldi román exponenseit és haszonélvezőit érte kellemetlenül a központi hatalom

¹⁹⁹ Iulian Stănescu: *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism (1989–2014)*. Pro Universitaria, București, 2014.

²⁰⁰ Illyés Gergely–Kántor Zoltán: Románia 1989 után. *Pro Minoritate* 2012/tél. 83.

²⁰¹ Domokos Géza: *Esély. Visszaemlékezés 1989–1992*. I. kötet. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996. 24–27.

megrendülése. Ugyanakkor a magyar önszerveződés, illetve a nemzeti emancipáció igényének kétségkívül jogos, de esetenként valóban türelmetlen és indulatos kinyilvánítása még a kisebbségek törekvéseivel rokonszenvezőket vagy közömbösöket is irritálhatta.

Az önálló magyar iskolahálózat teljes visszaállításának és a kisebbségi jogok érvényesítésének követelése – beleértve az anyanyelv és a nemzeti szimbólumok korlátlan használatát is –, illetve a mindezt elutasító román nacionalisták mobilizációja végül 1990. március 20-án, alig három hónappal a Ceaușescu-rezsim véres összeomlása után, etnikai konfliktusba torkollott Marosvásárhelyen. László Márton és Novák Csaba Zoltán az eseményeket alapos elemzésnek alávető könyvükben a konfrontáció számos okát körüljárják, amelyek közül nagy teret szentelnek az „*állandó médiaháborúnak*.”²⁰² Kimutatják, hogy milyen fontos szerepet játszottak a konfliktus gerjesztésében a röpcédulák sokaságán terjedő uszító, mozgósító jelszavak és a sajtóban – különösen a román *Cuvântul liber* hasábjain – elfajuló viták.²⁰³ A folyamatos mozgósítás eredményeképpen a helyi román nacionalisták és a környező falvakból beszállított tömegek megtámadták a magyar politikusokat, és pogromszerű állapotokat idéztek elő a Székelyföld peremén fekvő, ekkor még enyhén magyar többségű városban. A karhatalom, amely nem bírta kezelni a napok óta gerjedő konfliktust, nem akadályozta meg a nyílt összecsapásokat sem, és csak a 21-én hajnalban beérkező katonai egységek tudták lezárni az erőszakos cselekedeteket. A konfrontáció igazolni látszott az ország egységét és Erdélyt a magyar szeparatizmustól és Magyarországtól féltő diskurzusokat. A beavatkozással késlekedő román kormányzat többnyire az erdélyi magyarok nacionalizmusát és Magyarországot okolta a történetekért – ez a narratíva máig tartja magát bizonyos körökben –, és az országot fenyegető veszélyekre hivatkozva megalapította a Román Hírszerző Szolgálatot (*SRI*). Az új szervezet nem csak a decemberi fordulat után feloszlott román politikai rendőrség (*Securitate*) állományának nagy részét vette át, hanem bizonyos tekintetben annak küldetését és a kisebbségekben nemzetbiztonsági rizikót látó attitűdjét is.²⁰⁴ A székelyföldi rendszerváltást kísérő interetnikus feszültségek csúcspontjának is tekinthető marosvásárhelyi konfliktus mindenesetre megakasztotta a helyi hatalomváltás befejeződését, és egyszerre vezetett a romániai magyar–román viszony és a Budapest és Bukarest közötti kapcsolatok megromlásához.

²⁰² László Márton–Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.*, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012. 115

²⁰³ Uo. 115–130.

²⁰⁴ Lásd a Hargita–Kovácsna jelentést, valamint Gabriel Andreescu: *Extremismul de dreapta în România*. Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2003. 85–98.

Az erdélyi magyarság vonatkozásában az első időszakot – a romániai demokratizálódás akadozó körülményei közepette – a magyar kisebbségi igények érvényesítésére való törekvések és az azokat ellenző román nemzetállam-védők elentmáadásai határozták meg. Ahogy Bárdi Nándor fogalmaz: „Az alkotmányozást és a magyar–román alapszerződés tárgyalását a kollektív jogok elvének tagadása, a kisebbségi jogok intézményes védelmének hiánya és az önálló kulturális és politikai közösség intézményesülésének megakadályozása jellemezte.”²⁰⁵ Az ebben az időszakban hozott állambiztonsági, közigazgatási és oktatási törvények diszkriminatív rendelkezései, de maga az alkotmány is tagadhatatlanul korlátozták a kisebbségi jogokat a nyelvhasználat, a helyi közigazgatás és oktatás területén, illetve az autonomista mozgalom kiiktatását célozták.²⁰⁶ Ekkor kezdtek kirajzolódni Kolozsváron azok a román nacionalista diskurzusok is, amelyek az 1992-ben a Román Nemzeti Egységpárt színeiben²⁰⁷ polgármesterré választott Gheorghe Funar nevéhez fűződtek, és amelyek végigkísérték hivatali idejét. Funar mindenre kiterjedő sovíniszta, magyarellenes tevékenysége azért érdemel figyelmet, mert jól szemlélteti a diskurzusok erejét. Bár a Kolozsvár interetnikus viszonyairól írt kiváló könyvükben Rogers Brubaker, Feischmidt Margit, Jon Fox és Liana Grancea óvnak a nacionalista diskurzusok hatásának túlértékelésétől a mindennapok vonatkozásában, az a tény, hogy Funar 2004-ig, vagyis 12 éven át mozgósítani tudta a román szavazókat, sokat elárul. Annál is inkább, hogy mindezt a Har–Kov-diskurzust idéző retorikával, annak toposzaival és sztereotípiáival egy olyan városban sikerült elérnie, ahol a magyar lakosság nemhogy nem volt többségben, hanem aránya időközben 23%-ról 19%-ra csökkent.

Az erdélyi magyarok nevében fellépőknek egyszerre kellett megfogalmazniuk saját, a magyar közösségre vonatkozó elképzeléseket és jövőképeiket (az önrendelkezés különféle formái, közösségként való romániai integráció stb.), és visszaverni a román nacionalisták támadásait. Diskurzusaikat a már említett kettősség jellemezte – „a mérsékeltek” visszafogottabb, egyezkedő és kompromisszumkereső, a fokozatosságra építő attitűdje és a hatalommal együttműködő, kijáró módszereik, valamint „a radikálisok” aktívabb, határozottabb stílusa és számonkérő, jogkövetelő, petíciókat és memorandumokat fogalmazó, illetve a vitákat a külföldi tényezők bevonásával folytató eljárásai. Mindkét vonulatban hangsúlyosan megjelentek az emancipatorikus, kisebbségi és közösségépítő diskurzusok, de főleg az utóbbi kategóriába sorolható szövegek és cselekedetek épültek a szintén bőségesen

²⁰⁵ Bárdi Nándor: *A romániai...* In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 333.

²⁰⁶ Uo. 333–335.

²⁰⁷ Később pedig a Nagy-Románia Párt politikusaként.

rendelkezésre álló történelmi (gyakran sérelmi) és az államhatalom elnyomó mivoltát megfogalmazó diskurzusokra.

A székelyföldi viszonyokra az első években az 1990. márciusi marosvásárhelyi konfliktus, majd az 1991 őszen a parlament elé terjesztett „Hargita–Kovászna jelentés” és körülményei nyomták rá a bélyegüket. Mindkét ügy a Hargita, Kovászna és Maros megyében a magyarok javára történő hatalmi átrendeződés megfékezésére, illetve visszafordítására tett kísérletként is értelmezhető. A marosvásárhelyi események következtében megnőtt a városból távozó magyarok száma, a bírósági eljárások során csak magyar nemzetiségű (illetve roma) személyeket ítétek börtönbüntetésre, a város élére egy román nacionalista (nemzeti egységpárti) polgármestert neveztek ki, de később is számos magyarellenes, nyíltan diszkriminatív lépésre került sor.²⁰⁸ A régió egészét tekintve a románellenes cselekedetéről 1989 végén felbukkant, már említett híresztelések, majd az azóta zajló folyamatok és események nemritkán tendenciózus értelmezései álltak össze 1990 végére egy olyan ügycsomóvá (a Hargita és Kovászna megyéből elüldözött románok ügyévé), amelynek kivizsgálására a Román Nemzeti Egységpárt egy bizottság felállítását kezdeményezte a szenátusban.²⁰⁹ Az év utolsó napján megalakult bizottság 1991 folyamán számos, a két megyéből távozott román nemzetiségű személyt hallgatott meg, a jegyzőkönyvek és további adatgyűjtések alapján pedig elkészített egy jelentést.²¹⁰ Noha a bizottság magyar (RMDSZ-es) tagjai különvéleményükben megkérdőjelezték vagy cáfolták annak számos állítását, a bizottság végül elfogadta és a parlament elé terjesztette a jelentést. A dokumentum szövege súlyosan elmarasztalta a két megye magyar közéleti elitjét – és közvetve az ottani magyar lakosságot is – „románellenes”, „soviniszta” stb. eseményként értékelve az 1989. decemberi fordulatot és következményeit. A jelentés elfogadása és a parlamentben való felolvasása nagy médianyilvánosságot kapott, az ülést élőben közvetítette a televízió, beszámolt róla a sajtó, szövegét később külön is publikálták. Nem mellékesek a jelentés felolvasásának belső és külső körülményei sem: az 1991. szeptemberi bányászjárás és az azt követő kormányválság (amely során az RMDSZ kormányzati részvétele is felmerült), az október 19-re meghirdetett

²⁰⁸ A nyugtalanságot jelzi az 1990. augusztus 13-i magyarellenes tüntetés is, a diszkriminatív intézkedések jó példái az 1992-es helyhatósági választásokat jellemző visszaélések. Lásd Szepessy László (szerk.): *Húszéves az RMDSZ 1989–2009. Eseménynaptár, dokumentumok*. Az RMDSZ Elnöki Hivatala és az Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2009. 20. és 31–33.

²⁰⁹ A jelentés részletesebb elemzését lásd Zahorán Csaba: *Románüldözés a Székelyföldön? Egy állítólagos etnikai tisztogatás története*. In Juhász József–Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2009.

²¹⁰ *Raportul Comisiei parlamentare de audiere a persoanelor care, după 22 decembrie au fost nevoite să-și părăsească locul de muncă și domiciliul din județele Harghita și Covasna*. București, 1991. (*Monitorul Oficial* 1991/245.)

agyagfalvi „autonomista” népgyűlés, míg Románia szomszédságában fokozatosan eszkalálódtak a horvátországi és transznisztriai konfliktusok, és folytatódott a nagorno-karabahi (hegyi karabahi) konfrontáció is. A jelentést ugyan 1992 februárjában a parlament „tudomásul vette”, ám ezzel sem a betérjesztői, sem az RMDSZ nem volt elégedett. A nemzetállam-védő politikusok később rendre a jelentésben jelzett problémák orvoslásának elmaradására, a helyzet további romlására panaszkodtak,²¹¹ míg a magyarok a dokumentum hatására az oktatásban és közigazgatásban foganatosított diszkriminatív intézkedések ellen tiltakoztak.²¹²

Hogy a székelyföldi helyzetet nem sikerült a román nemzetállam-védők elképzelései szerint „rendezni”, és az interetnikus viszonyok sem változtak számottevő mértékben, arról egyéb események is tanúskodnak: az 1992. márciusi csíkszeredai és székelyudvarhelyi magyar tüntetések az anyanyelvi oktatásért, a román prefektusok kinevezése elleni magyar tiltakozások 1992 nyarán és 1993-ban, az 1992. szeptemberi marosvásárhelyi román tüntetés, az 1993. decemberi magyar tiltakozó gyűlés, a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség 1994-es megalakítását övező ellentétek, a tanügyi törvény elleni 1995. augusztusi és decemberi tüntetések.²¹³

A magyar többségű régióban egyfajta kettős hatalmi rendszer kezdett rögzülni,²¹⁴ amely szerint az államhatalom központi intézményeiben – a prefektúrákban, dekoncentrált struktúrákban és erőszakszervezetekben – „román”, míg a választott helyi szervekben – a megyei és helyi tanácsokban és az alárendeltségükbe tartozó intézményekben – „magyar” túlsúly érvényesült. Ez a sajátos, a demokratizálódás előhaladtával némiképp a magyar elitek javára módosuló berendezkedés gyakorlatilag máig fennáll. Bizonyos értelemben ez az állapot a székelyföldi románoknak kedvez, mert – bár 1989 előtti pozícióikat nem nyerték vissza – továbbra is a helyi arányuknál nagyobb befolyást biztosít számukra. A román választók politikai megosztottságát ugyanis csak a központi támogatás, valamint a Tánczos Vilmos által felvázolt kettős hatalmi struktúra tudja ellensúlyozni.

A Hargita és Kovászna megyében élő románok egyes, a nemzetállam-védő szemléletet képviselő szervezetei és vezetői azonban továbbra is rendre Bukaresthez és az országos nyilvánossághoz fordultak helyzetük megerősítése érdekében. Az erdélyi magyar politikusok egy része szintén kevesellte ezt a hatalommegosztási folyamatot – különösen annak vontatott

²¹¹ Petre Țurlea: *Români și unguri 1940–2011*. Editura Karta-Graphic, Ploiești, 2011. 571–572., illetve Szepessy László (szerk.): *Húszéves...* i. m. 42.

²¹² Szepessy László (szerk.): *Húszéves...* i. m. 52.

²¹³ Uo. 32–33., 36., 37., 50., 84., 91., a püspökséggel kapcsolatban lásd a VI. 1. fejezetet.

²¹⁴ Tánczos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* 1998/2. (12.) sz. 339–362.

módját –, és már a kilencvenes évek első felében több olyan javaslat is született, amelyek települési és azok társulásával létrehozandó térségi autonómiát vázoltak fel. Az RMDSZ-en belül 1995-ig kidolgozott és megvitatott tervezeteket azonban végül a szövetség hivatalosan nem „vállalta fel”, mivel addigra az ellenzéki jobbközép pártokkal való szövetkezés és az 1996-os választásokra való készülés – és ennek érdekében az autonómia zárójelbe tétele – lett aktuális.²¹⁵ Addig is maradtak a hatalom túlkapásai elleni tiltakozások, az eredménytelen tárgyalások, valamint a külföldi közvetítéssel – pl. az ún. „neptuni tárgyalásokon” – kialakult engedmények.

Láthattuk, hogy a kibővített viszonyrendszer ötödik elemének, Magyarországnak a szerepe a nyolcvanas évek végére ismét megnőtt. Számos találgatás övezi Budapest – különösen a magyar titkosszolgálat – részvételét a Ceaușescu-rezsimet megbuktató 1989-es fordulatban, az viszont tény, hogy Németh Miklós kormánya és a magyar közvélemény egyaránt lelkesen fogadta a Temesvárról, majd a romániai megmozdulások egyéb helyszíneiről érkező híreket. A rokonszenv és támogatás gesztusain túl Magyarország kézzelfogható segítséget is nyújtott Romániának: élelmiszert és gyógyszereket szállító konvojok formájában, igaz, a polgárháborús viszonyok közepette a katonai segítségnyújtást határozottan elutasította az új román hatalom. A Nemzeti Megmentési Front bizonytalan helyzetének megerősítésére Horn Gyula magyar külügyminiszter évvégi bukaresti látogatása is fontos diplomáciai lépés volt. A romániai helyzet egyre zavarosabbá válásával, majd a marosvásárhelyi konfliktussal – amellyel kapcsolatban a román kormányzat Budapest felelősségét is felvetette – azonban a kapcsolat ismét feszült lett a két ország között.

Az 1990. áprilisi, első szabad parlamenti választásokat a külhoni magyarok kérdése nem befolyásolta, ám annak következményei annál komolyabb változásokat eredményeztek. A választások után megalakuló jobbközép kormány határon túli magyarokkal kapcsolatos egyértelmű elkötelezettségét jelezték az új miniszterelnök, Antall József júniusi szavai is, amikor egy gyűlésen kijelentette, hogy *„törvényes értelemben (...) ennek a tízmillió országnak a kormányfőjeként – lélekben, érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke”* kívánt lenni.²¹⁶ A miniszterelnök beszéde és a további nyilatkozatok, például az 1992-es, a

²¹⁵ Bognár Zoltán: Romániai magyar autonómia koncepciók 1989 után: tipológia és az önkormányzatiság felépítése. Romániai magyar lexikon – szócikkek az erdélyi magyar társadalomismerethez. *Adatbank.ro* <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=39> (letöltve: 2016-03-16). Az egyes tervezeteket lásd uő. (szerk.): Romániai autonómia-elképzelések 1989 után <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5> (letöltve: 2016-03-16), valamint Bakk Miklós: Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után. *Magyar Kisebbség* 2004/31–32. (1–2.) sz. 39–50. o.

²¹⁶ Salamon Konrád: A magyar ezredforduló krónikája 1989–2009. Auktor Könyvkiadó, Budapest, 2008. 28.

homogén nemzetállamiság eszméjét elutasító, autonómiát támogató kormánynyilatkozat,²¹⁷ nemcsak Budapest retorikai felelősségvállalását, hanem ténylegesen új alapokra helyezett külpolitikáját is tükrözték, amelyben az euroatlanti integráció és a jószomszédi kapcsolatok mellé a külföldi magyarok ügye is felzárkózott, nem egyszer prioritást élvezve. A jobbközép koalíció kormányzása alatt – a korábban lefektetett alapokon – kiépült a határon túli magyarokkal foglalkozó intézményrendszer (HTMT, majd HTMH, Illyés Közalapítvány, Duna TV), és a kormány akár a vitákat is vállalta a szomszédos országokkal az ott élő magyarok ügyeiben, amit a magyar–román alapszerződésről folytatott tárgyalások megszakadása is mutatott 1993-ban. A magyarországi nemzetiségek számára felállított kisebbségi önkormányzati rendszer pedig modellértékű kívánt lenni Közép-Európa számára.²¹⁸

Az 1994-ben kormányra kerülő MSZP-SZDSZ koalíció több tekintetben folytatta az Antall-kormány munkáját, a határon túli magyar közösségek támogatásában viszont a modernizációra, valamint a többséggel való együttműködésre nyitott partnerek erősítésére helyezte a hangsúlyt – romániai viszonylatban ez az RMDSZ ún. mérsékelt szárnyát jelentette.²¹⁹ Bár Horn Gyula kormánya megtartotta az előző ciklusban lefektetett három prioritást, az euroatlanti integráció érdekében a jószomszédosági kapcsolatok rendezésének rendelte alá a határon túli magyarok kérdését. Ezt tükrözték a nyugati diplomáciai nyomásra a két nagy magyar kisebbséggel rendelkező országgal, Romániával és Szlovákiával megkötött alapszerződések is. A kollektív jogok biztosításától elzárkózó Romániával csak hosszú tárgyalások és kompromisszumok árán, az RMDSZ tiltakozása ellenére sikerült tető alá hozni a szerződést 1996. szeptember 16-án. Noha az alapszerződést az adott kontextusban fontos eredményként értékelték, inkább csak külpolitikai szempontból bizonyult annak, kisebbségjogi garanciái ugyanis formálisak maradtak.²²⁰

²¹⁷ Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 369.

²¹⁸ Uo. 368–369.

²¹⁹ Uo. 369.

²²⁰ Uo.

IV. 3. Az alapszerződéstől Románia európai uniós csatlakozásáig (1996. szeptember 16. – 2007. január 1.)

A következő időszakot alapjában véve az euroatlanti integráció határozta meg. Ez a folyamat Magyarország és Románia belpolitikájára, a romániai interetnikus viszonyokra és az államközi kapcsolatokra egyaránt kihatással volt, és bizonyos stabilitást is jelentett ezeken a területeken – holott ezek az évek sem teltek eseménytelenül. A horvát–szerb és a boszniai konfliktust ugyan eddigre sikerült lezárni, ám 1999 elejére az egykori Jugoszlávia újabb régiója, az albánok és szerbek lakta Koszovó borult lángba, 2001-ben pedig Macedónia sodródott a polgárháború szélére. Az utóbbi konfliktus eszkalálódására ugyan végül nem került sor, de Koszovó kérdése a magyar–román nemzetépítő diskurzusokban is fontos hivatkozási alap lett. Koszovóban, a véres múltbéli előzmények után a kilencvenes években újra jelentkeztek az interetnikus feszültségek a többségi albánok és a kisebbségben lévő szerb lakosság között. A konfliktus oka a nyolcvanas évek végétől egyre jobban intézményesülő diszkrimináció volt – a szerbek privilegizált helyzete, illetve a tartomány autonómiájának megvonása. A koszovói összecsapások a NATO katonai beavatkozásához vezettek Szerbia ellen, ami szerb vereséggel és Koszovó nemzetközi protektorátus alá helyezésével – és Belgrád számára de facto elvesztésével – zárult. Mind a friss NATO-tag Magyarország, mind a csatlakozni kívánó Románia támogatta a katonai szövetség intervencióját, de ezt nem övezte mindkét országban hasonló társadalmi támogatottság. Magyarországon is ellentmondásos volt a katonai akció megítélése, ám Romániában még komolyabb ellenállást kellett leküzdenie a kormánynak – egyrészt mivel Belgrád hagyományosan jó szövetségese volt Bukarestnek, másrészt azért, mert a román nacionalista körök megrettentek a koszovói események esetleges precedens-voltától. A nemzetközi beavatkozást kiváltó etnikai konfliktus ugyanis kísértetiesen emlékeztetett azokra a forgatókönyvekre, amelyeket a nemzetállam-védők Erdély és a Székelyföld kapcsán 1990 óta megfogalmaztak.²²¹ A román nacionalisták ijedtsége annál nagyobb volt, hogy Magyarország immár NATO-tagként maga mögött tudhatta a szövetség erejét is. Nem csoda, hogy ebben az időszakban – de még később is – Koszovó visszatérő

²²¹ Gabriel Andreescu is rámutatott a kilencvenes évek Romániája és Jugoszláviája közötti párhuzamokra. Lásd Gabriel Andreescu: *Ruleta. Români și maghiari, 1990–2000*. Polirom, Iași, 2001. 63. és 324–328. Valóban, nem egy áthallást lehet felfedezni az 1986-os szerbiai Művészeti Akadémia memoranduma és az 1991-es Hargita–Kovácsna jelentés szövege között. A memorandummal kapcsolatban lásd Korhecz Tamás: Gondolatok, melyek lángra borították a Balkánt. A Szerb Tudományos Akadémia „Memorandumáról”, valamint Részlet a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os memorandumából. *Pro Minoritate* 1999/tél, továbbá Milosavljević, Olivera: Visszaélések a tudomány tekintélyével. In Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 206–240.

eleme lett a különféle magyar és román diskurzusoknak. Ilyen jellegű konfliktus azonban nem következett be ebben az időszakban, Románia pedig gyorsan kezdte behozni lemaradását – a 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadást követően sietett kifejezni segítőkészségét az USA felé, és katonákat is küldött Afganisztánba. A 2003-as iraki háború felértékelte az országot, elhelyezkedésének és készségességének köszönhetően pedig 2005-ben amerikai–román megállapodás született állandó amerikai katonai bázisok létrehozásáról. Mindez ugyan nem járt minden feszültség nélkül az EU vonatkozásában, mindenesetre növelte Románia nemzetközi súlyát.²²² Ugyanakkor a magyar–román államközi kapcsolatok is fokozatosan egyre kiegyensúlyozottabbak lettek, még a státustörvénnyel kapcsolatos átmeneti feszültségek ellenére is. Egészen addig, hogy a francia–német megbékéléssel együtt kezdték el emlegetni Budapest és Bukarest viszonyát, igaz, utólag ez is ugyanolyan túlzásnak bizonyult, mint a Koszovóval való riogatás. Mindazonáltal az integrációs igazodási kényszer kétségkívül jelentősen hozzájárult a problémák megoldásorientált kezeléséhez.

Romániában nagy várakozások övezték Emil Constantinescu és a jobbközép Romániai Demokrata Konvenció győzelmét az 1996 végi választásokon. Az ellenzéki szavazók és a „poszkommunista” Ilescu-érából kiábrándultak bizakodva fordultak az „igazi rendszerváltás” ígéretét megtestesítő elnök és a kormány felé, mint ahogy a magyar választók is sok reményt fűztek az RMDSZ koalíciós részvételéhez. A Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt vezetésű soktagú kormánykoalíció (a Konvencióba tömörült pártokon – például a Parasztpárton és a Nemzeti Liberális Párton – kívül tagja volt még a Petre Roman vezette Demokrata Párt és az RMDSZ) azonban sok tekintetben csalódást okozott. Az állandósult belső csatározások és politikai instabilitás (négy év alatt három miniszterelnök váltotta egymást a kormányok élén,²²³ 1999-ben még egy „bányászjárásra” került sor, amely során a kormányzat csak nagy nehézségek árán tudta megállítani a Bukarest felé tartó bányászokat stb.), a külpolitikai kudarcok (a NATO-bővítés első köréből való kimaradás), a népszerűtlen gazdasági intézkedések és a recesszió következtében növekvő infláció, munkanélküliség és romló életkörülmények²²⁴ megtépázták népszerűségét. Ugyanakkor a Konvenció kormányai véglegesítették Románia nyugati orientációját, szükséges, korábban elodázott reformokat indítottak el, az RMDSZ kormányzati részvétele pedig egészen új dimenziót nyitott a „magyar kérdés” vonatkozásában is – felvillantva a romániai magyarság politikai integrációjának lehetőségét. A felemás eredményeket hozó ciklus végére a koalíció szétesett, és korábban nem

²²² Varga Ádám: Románia és a NATO: a különleges partner. *Nemzet és Biztonság* 2012/4. 3–9.

²²³ Victor Ciorbea (1996–1998), Radu Vasile (1998–1999) és Mugur Isărescu (1999–2000).

²²⁴ Iulian Stănescu: *Puterea...* i. m. 93.

látott magasságba emelkedett a szélsőségesen nacionalista Corneliu Vadim Tudor és pártja, a Nagy-Románia Párt népszerűsége. Az elnökválasztás 2000. decemberi második fordulójában számos jobboldali és magyar szavazó végül a sovinszta politikus győzelmét megakadályozandó szavazott az általuk nem éppen kedvelt Ion Iliescu visszatérésére.

Iliescu újabb elnöki mandátuma és Adrian Năstase miniszterelnöksége 2000–2004 között sokak meglepetésére nem az 1996 előtti idők visszatérését jelentette, hanem – többé-kevésbé – a Konvenció reformjainak továbbvitelét, lassan javuló gazdasági mutatókat, valamint külpolitikai sikereket eredményezve (Románia 2000-ben megkezdte csatlakozási tárgyalásokat az EU-val, 2004-ben pedig a NATO tagja lett). Bár a kormányzó Szociáldemokrata Párt nem rendelkezett parlamenti többséggel, Năstase kormánya mégis szokatlanul stabilnak bizonyult, ami nagyrészt az RMDSZ támogatásának volt köszönhető. A Szociáldemokrata Párthoz köthető oligarchák („bárók”) és különféle korrupciós botrányok miatt azonban a 2004-es elnökválasztás második fordulóját Năstase riválisa, a demokrata párti Traian Băsescu nyerte, aki ezt követően a jobbközép D. A. Szövetséget (PD-PNL) vezető Călin Popescu-Tăriceanut bízta meg kormányalakítással, átcsábítva az RMDSZ-t és a Humanista Pártot is a szociáldemokratáktól.

A két új szövetséggel kiegészített demokrata–nemzeti liberális párti koalíció kormányzatát azonban meghatározták Băsescu, az aktív („játékos”) elnök gyakran váratlan kezdeményezései és sajátos politikai manőverei, amelyekkel eleinte egy stabilabb kormánytöbbséget próbált létrehozni és a kényszerű szövetségesek (a PUR/PC és az RMDSZ) kiszorítására irányultak, később pedig Călin Popescu-Tăriceanu kormányfővel (2004–2008) való konfliktusai, illetve a jobboldal egy pártban való egyesítésének célkitűzése. Ezek a törekvések azonban csak kis részben teljesültek, tartósították a pártpolitikai küzdelmeket, és a koalíció 2007-es felbomlásához (és kétpárti – PNL-RMDSZ – kormányhoz) vezettek. Másrésztől kudarcot vallott a Băsescu felfüggesztésére és menesztésére tett kísérlet is. Mindazonáltal a beérő reformoknak és a kedvező világgazdasági konjunktúrának köszönhetően Románia ebben az időszakban kezdett kilábalni a kilencvenes évek kilátástalanságából és stagnálásából, gazdasága gyorsan növekedett, amit az életszínvonal javulása kísért. Ekkor zárult le sikerrel a hosszúra nyúlt integrációs folyamat is: az ország 2007. január elsején az Európai Unió tagja lett. Nagy hatású eseménynek bizonyult a román állampolgárok számára a schengeni övezetre érvényes vízumkötelezettség feloldása is 2003-ban. Ennek következtében a korábban is jelentős kivándorlás masszív hullámmá erősödött, ami közép távon hozzájárult a munkanélküliség és a szociális feszültségek csökkenéséhez, valamint a hazautalt pénzek révén a romániai fogyasztás növekedéséhez, ám – egyéb negatív

társadalmi következményei mellett – együtt járt a jól képzett munkaerő „elszívásával” is. A kivándorlás következtében mindazonáltal több millióval csökkent Románia lakossága: a külügyminisztérium becslései szerint 2013-ban több mint 2,5 millió román állampolgár élt külföldön (elsősorban Olaszországban, Spanyolországban, Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában).²²⁵

Ez az egy évtizedes időszak érdekes változások kezdetét is jelentette a nemzetépítő diskurzusok tekintetében is. A kilencvenes években még meghatározónak tűnő „magyar” vagy „erdélyi kérdés” fokozatosan kezdett kikopni a nyilvánosságból, majd fokozatosan a fő kampánytémák közül is. Míg az 1996-os elnökválasztás során Iliescu még egy, Samuel Huntington könyvéből származó, Erdélyt Romániáról „leválasztó” térképpel riogathatta a választókat, hogy ez valóra válhat, ha ellenfele győz,²²⁶ és az ezredfordulón kisebbségek hisztéria támadt, amikor erdélyi magyar és román értelmiségiek az ország föderalizálására tettek javaslatot,²²⁷ néhány évre rá, a 2000-es évek közepe után már közel sem kapott ekkora szerepet ez a kérdés. A kilencvenes évek és az ezredforduló emblemikus sovinsztái – Gheorghe Funar és Corneliu Vadim Tudor – csillagai is elérték a zenitét és elkezdtek halványulni: Funart 2004-ben nem választották újjá Kolozsváron, a Nagy-Románia Párt politikai súlya pedig a 2000–2004 közötti csúcspontot (amikor a mandátumok kb. negyedével a parlament második legerősebb pártja volt) követően csökkenni kezdett, a 2008-as választásokon pedig már a bejutási küszöböt sem érte el. A nacionalista pártok hanyatlását a kisebbségellenes és nemzetállam-védő diskurzusok részleges háttérbe szorítása kísérte. Mivel a román politikai elit nagyobb részét alkotó „konjunkturális nacionalisták” már nem kényszerültek arra, hogy folyamatosan felvegyék a versenyt a „meggyőződéses nacionalistákkal”, már csak alkalmanként éltek a hazafias retorikával (igaz, ilyenkor nem haboztak a kilencvenes években megismert diskurzusokhoz nyúlni). Mindennek következtében a kétezres évek elejétől már nem is az 1989 után elért kisebbségi jogok korlátozása vagy a kisebbségek erőszakos asszimilációját célzó intézkedések foganatosítása került a román nemzetállam-építés középpontjába, hanem a további jogbővítés megállítása, a status quo megőrzése. A 2003-ban népszavazással megerősített alkotmánymódosítás is ezt tükrözte: bár Romániát továbbra is egységes nemzetállamként határozták meg, „*alkotmányos szintre emelkedik a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban való anyanyelvi-használati*

²²⁵ Radu Ciocoiu: Harta interactiva a comunitatilor romanesti din diaspora. *Newsromania.info* 2014. 11. 2. <http://newsromania.info/harta-interactiva-comunitatilor-romanesti-din-diaspora/> (letöltve: 2016-03-16)

²²⁶ Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség* 1997/3–4. (9–10.) sz. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=7&cikk=M970319.HTM> (letöltve: 2016-03-16)

²²⁷ A Memorandumot lásd <http://www.provincia.ro/>

jog, megjelenik a felekezeti oktatásnak mint új oktatási formának az elismerése.”²²⁸ Ez az eltolódás – az integrációs igazodási kényszer mellett – részben annak is köszönhető, hogy 1996–2007 között az RMDSZ végig vagy kormányon volt, vagy kívülről támogatta a kormányt, így részese volt a végrehajtó hatalomnak is, mindenesetre mind az országos, mind a helyi politikára érvényesnek tekinthető ez a megállapítás. Szerepet játszhatott ebben a javuló magyar–román államközi viszony is, ami a Konvenció és főleg a Tăriceanu-kormány idejére volt jellemző, a Năstase-kormánnyal való kapcsolatok a státustörvény körüli nézeteltérések következtében voltak átmenetileg feszültek.

Az éppen aktuális belpolitikai kontextus meghatározó voltát számos példával lehetne bizonyítani, a témánkba vágók közül az egyik legszemléletesebb az 1997-es képviselőházi és a 2001-es szenátusi „Har–Kov-indítványok” ügye. Az a tény, hogy 1997-ben az akkor ellenzékben lévő szociáldemokrata párti²²⁹ és nacionalista²³⁰ képviselők támadták a jobbközép Ciorbea-kormányt (benne a Nemzeti Liberális Párttal) és az RMDSZ-t, négy évvel később pedig az éppen ellenzéki nemzeti liberálisok és a szélsőséges Nagy-Románia Párt fordult a szociáldemokrata Năstase-kormány és az azt támogató RMDSZ ellen, azt bizonyítja, hogy a „Har–Kov-jelenség” a pártpolitikai csatározások egyik eszköze is lett. Alátámasztotta ezt a nemzetépítő diskurzusok és érvek, kritikák és védekezések „szerepcserés” visszatérése is, vagyis hogy az épp kormányon lévő pártoknak azt kellett megvédeniük, amit ellenzékbeli nemrég hevesen támadtak.²³¹ Ez érthető módon nem járult hozzá a diskurzus hitelességéhez és a valódi problémák megfogalmazásához, mi több, kezeléséhez.²³²

A székelyföldi románság képviseletére vállalkozó szervezetek és személyek ebben a tízéves időszakban egyre inkább defenzívába szorultak, csakúgy, mint az őket támogató „központi” elitcsoportok. A decentralizáció előrehaladását és a központi hatalom befolyásának párhuzamos csökkenését továbbra is fenyegetésként élték meg saját pozícióikra és közösségükre, illetve a román nemzetállam eszméjére nézve. Ez nyilvánult meg azokban a diskurzusokban, amelyeket a különféle petícióikban, emlékirataikban, felhívásaikban és tiltakozásaikban használtak – Bukarest támogatását és segítségét remélve, valamint a helyi

²²⁸ Illyés Gergely–Kántor Zoltán: *Románia...* i. m. 89.

²²⁹ Akkori nevén a Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja (PDSR), 2001-től Szociáldemokrata Párt (PSD).

²³⁰ A Román Nemzeti Egységpárt és a Nagy-Románia Párt tagjai.

²³¹ Erre a 2001-es indítvány vitájában, a szociáldemokrata és humanista párti frakció nevében Liviu Maior szenátor is rámutatott, amikor felszólalásában a nemzeti liberális bírálókat az 1997-es, fordított helyzetre emlékeztette. Lásd *Stenograma ședinței Senatului din ziua de 17 decembrie 2001*. www.senat.ro.

²³² Erre a 2001-es indítvány vitájában, a szociáldemokrata és humanista frakció nevében Liviu Maior szenátor is rámutatott, amikor felszólalásában a liberális bírálókat az 1997-es, fordított helyzetre emlékeztette. *Stenograma...* i. m.

románság mozgósítására törekedve. A székelyföldi románok – értelmezésük szerint – veszélyeztetett helyzete és rendszeres diszkriminálása, a (nemzetállami) tekintély megrendülése, a helyi (magyar) hatalom állandósulása és visszaélései, a magyarországi befolyás növekedése és gazdasági térnyerése, a régió „enklavizálódása” és a magyar szegregacionizmus érvényesülése jelentek meg az említett indítványokban vagy például a 2000. áprilisi sepsiszentgyörgyi román gyűlésen megfogalmazott dokumentumban. De ugyanezek a diskurzusok nyilvánultak meg azokban a tiltakozásokban is, amelyek rendre felmerülnek a székelyföldi megyék élére kinevezendő magyar nemzetiségű prefektusok ellen – például Kovászna megye esetében, 2005-ben.²³³ Az e téren aktív román személyiségek ezért 2005 májusában megalapították ernyőszervezetüket, a Kovászna és Hargita Megyei Románok Civil Fórumát (*Forumul Civic al Românilor din Harghita și Covasna, FCRCH*),²³⁴ amelynek célkitűzése, hogy egy platformon fogja össze a két megyében tevékenykedő román civil kulturális és társadalmi egyesületeket, szervezeteket és személyeket.

A fentiekből is látható, hogy a romániai – és azon belül a székelyföldi – magyarságra nézve egyértelműen pozitív elmozdulásra került sor az 1996 előtti időszakhoz képest. A kilencvenes évek végén elfogadott oktatási és nyelvhasználati törvény (később az alkotmány említett módosításai), a restitúcióban elért elmozdulás (2001),²³⁵ továbbá a szimbolikus téren keresztülvitt követelések (pl. az anyanyelvű feliratok kihelyezése a vasútállomásokon, a nemzeti jelképek megengedőbb használata, amit egy himnuszéneklés miatti botrányt követően módosított a kormány 2002-ben vagy az aradi Szabadság-szobor felállítása), a decentralizáció előrehaladása stb. mind a romániai magyarság közösségként való megmaradása, otthonosságának növelése felé tett lépéseként (is) értékelhető. Ennek korlátait jelzi ugyanakkor, hogy a központi hatalom továbbra is jelentős mértékben beleszólhat az egyes közösségek életébe (pl. a prefektúrán és a dekoncentrált intézményeken keresztül) vagy az állami magyar egyetem ügye. Miután az RMDSZ koalíciós partnereinek ellenállása miatt nem sikerült visszaállítani az önálló állami magyar egyetemet (a Babeş–Bolyai Egyetem szétválasztásával), megalakult a magyar kormány által finanszírozott Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, amelynek székhelye ugyan Kolozsváron van, de Marosvásárhelyen és Csíkszeredában létrehozott karai mérsékelhetik a Székelyföldről történő „agyelszívást”. Szintén problémaként jelentkezik – és ezt szinte minden elemzés kiemeli –, hogy nem történt meg a kisebbségi jogok átfogó törvényi rendezése, ami bizonytalanná teszi

²³³ Rostás Szabolcs: Magyar prefektusok. Tiltakoznak a székelyföldi románok Bukarest döntése ellen. *Mno.hu* 2005. 01. 08. http://mno.hu/migr_1834/magyar-prefektusok-585216 (letöltve: 2016-03-16)

²³⁴ <http://www.forumharghitacovasna.ro/index.html>

²³⁵ Bárdi Nándor: *A romániai...* In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 335.

az említett eredményeket, lévén, hogy azokat a hatalom tulajdonképpen bármikor „visszaveheti”. Ez a félelem a jogok (be)biztosítására irányuló kisebbségi törekvésekben testesül meg, amelyeket az emancipatorikus és autonomista diskurzusokkal támasztanak alá – akár a multikulturalizmuson alapuló modellekkel, akár a különféle autonómia-formákkal. Az előbbieket felvonultató diskurzusok a romániai magyarság integrációjára helyezik a hangsúlyt egy multikulturális, modernizált (liberális demokratikus) Románián belül.²³⁶ Egyfajta átmenetnek tekinthetők az RMDSZ által szorgalmazott kisebbségi törvény-koncepciók, amelyek a kisebbségek személyi és kulturális autonómiáján keresztül képzelik el az integrációt, míg az utóbbiak a „hagyományos” személyi és területi önkormányzatok kombinációjára épülnek, és a 2000-es évektől az RMDSZ riválisainak diskurzusaiban váltak dominánssá.

Épp az autonómia-diskurzus lett a szövetségtől független szervezkedések referenciapontja: a belső nézeteltéréseket már a Konvencióval közös kormányzás is fokozta, de az autonómia tartósan zárójelbe tétele a „radikálisoknak” az RMDSZ-ből való kiszorulásához és önálló szervezeteik létrehozásához vezetett. A 2003 tavaszán Tőkés László elnökségével megalakult Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, az ősszel megalapított Székely Nemzeti Tanács és a 2004-ben létrejött, Szász Jenő vezette Magyar Polgári Szövetség (amelynek bejegyzése csak 2008-ban sikerült Magyar Polgári Párt néven) mind a különféle autonómia-formák nyílt képviselője mellett foglaltak állást.²³⁷ Az autonomista szervezkedések, gyűlések, petíciók, törvényjavaslatok, népszavazás-kezdemenyyezések, szimbolikus akciók és egyéb aktivitások lépéskényszerbe hozták az RMDSZ-t, amire – kormányközeli vagy kormányzati helyzetből – csak az elért eredmények (a jogbővítések mellett például az infrastrukturális fejlesztések) hatékonyabb kommunikációjával és versenytársaiénál „visszafogottabb” diskurzusok révén nyílt módja a szövetségnek. Ebben az időszakban például a már említett kisebbségi törvény tervezetével válaszolt a kihívásra, de adott esetben „radikálisabb” diskurzusokhoz is folyamodtak vezető politikusai, mint például amikor Markó Béla egy 2006-os ünnepi beszédében a magyar nyelv hivatalos használata mellett tette le a garast²³⁸).

1996–2007 között Magyarországon egy jobboldali és három szocialista-liberális kormány váltotta egymást²³⁹. A romániai (és külhoni) magyarokhoz és Romániához való viszonyulásukat tekintve továbbra is érvényesültek a köztük korábban is érzékelhető

²³⁶ Lásd pl. Salat Levente: *Etnopolitika. A konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

²³⁷ Ugyanakkor sem az EMNT, sem az SZNT nem rendelkezik jogi személyiséggel.

²³⁸ Markó Béla kézdivásárhelyi beszéde. *Transindex.ro* 2006. 03. 15. <http://figyelo.transindex.ro/?cikk=685> (letöltve: 2016-03-16)

²³⁹ Horn Gyula (1994–1998, MSZP–SZDSZ), Orbán Viktor (1998–2002, FIDESZ–FKGP–MDF–KDNP), Medgyessy Péter (2002–2004, MSZP–SZDSZ), Gyurcsány Ferenc (2004–2006 és 2006–2009, MSZP–SZDSZ)

különbségek, mi több, talán egyre élesebben váltak el egymástól az egyes ciklusok gyakorlatai (különösen ha a következő, 2007 utáni időszakot is számításba vesszük). Míg a baloldali koalíciók az államközi kapcsolatokban pragmatikus, konfliktuskerülő és kompromisszumkereső politikát folytattak, a FIDESZ vezette koalíció négy éve alatt (1998–2002) a „nemzeti érdek” gyakran felülírta a jószomszédi viszonyt, az Orbán-kormány pedig nem ijedt meg az esetleges konfliktusok felvállalásától sem. Ez utóbbi aktív, kezdeményező magyarságpolitikáját a magyar gazdaság javuló helyzete és az euroatlanti integrációs sikerek is elősegítették. A budapesti kormányzat a támogatáspolitikai bővítésén túl,²⁴⁰ előszeretettel élt a szimbolikus politizálás eszközeivel is: például megsokasodtak a magyarországi politikusok erdélyi látogatásai és ünneplései – gyakran román kollégáik ingerültségére –, továbbá a határokon átívelő nemzetegyesítés jegyében, 2001 júniusában elfogadta a státustörvényt. Bár a szomszédos államokban élő magyarok támogatásáról rendelkező törvény kiváltotta Románia ellenállását is (Szlovákiáé mellett), amely nemzetközi fórum, az Európa Tanács Velencei Bizottsága elé vitte az ügyet, a bizottság véleményét követően az év végére sikerült kétoldalú megállapodást kötni az alkalmazásáról. A FIDESZ-re már ebben a kormányzati időszakban jellemző volt a romániai magyar „belpolitikában” való aktív szerepvállalás, amely során az RMDSZ „belső ellenzékét” támogatta. Ez időnként komoly konfliktusokat eredményezett a két formáció között. 2002 után – a Medgyessy- és a Gyurcsány-kormány alatt – szokatlanul tartósan, szokatlanul jó volt a magyar–román államközi viszony. Az európai uniós csatlakozás hajrájában és – Magyarország 2004-es belépését követően – a tagság első éveiben, Budapest támogatta Bukarest integrációját is, és minden jel szerint nem kért „cserébe” semmit, sőt látszólag még azokkal a – csekély, de mégis meglévő előnyéből fakadó – esetleges lehetőségekkel sem élt, amelyekkel nyomást gyakorolhatott volna a román kormányokra bizonyos kérdésekben.²⁴¹ Helyette látványos közös kormányülésekre került sor 2005-ben és 2006-ban, magyarságpolitikai szempontból nem túl sok eredménnyel.

Az időszaknak a határon túli magyarokkal kapcsolatos legfontosabb közéleti vitáira a státustörvény (2001)²⁴² és a kettős állampolgárságról szóló népszavazás (2004)²⁴³ kapcsán került sor – az első voltaképpen a második előzményének is tekinthető. Mindkét szerteágazó –

²⁴⁰ Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi...* i. m. 370.

²⁴¹ Orbánt 2011-ben meg akarták buktatni. Kovács András interjúja Stefano Bottonival. *Origo.hu* 2016. 02. 07. <http://www.origo.hu/itthon/20160204-stefano-bottoni-allambiztonsag-koztarsasag-magyarorszag-baloldal-jobboldal.html> (letöltve: 2016-03-14)

²⁴² Ezzel kapcsolatban lásd Kántor Zoltán (szerk.): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.

²⁴³ Lásd A kettős állampolgárságról. Adatok, állásfoglalások, elemzések. <http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/index.html> (letöltve: 2016-03-16)

a nemzettudattal, nemzetépítéssel és nacionalizmussal kapcsolatos diskurzusok sokaságát megmozgató – vita szerencsétlensége főképp abban rejlett, hogy az aktuális belpolitika, a rövid távú pártérdekek alá gyűrte a külhoni magyarok ügyét; még akkor is, ha a megszólalók jó része valóban az általa képviselt véleményt tartotta a leghelyesebbnek (vagy legalábbis hitt benne). A 2004-es népszavazás ügye – amely mellett utólag el is halványult a korábbi, igaz főként az értelmiségre és politikusokra korlátozódó eszmecsere – nemcsak tartós sérüléseket okozott a magyar–magyar kapcsolatokban (a külhoni magyarok érzelmeiről most nem is beszélve), hanem újra rámutatott a magyarországi társadalom mély belső megosztottságára és a magyar(országi) nemzettudat meghasonlottságára; „bónuszként” megerősítve a régi, de jól instrumentalizálható sztereotípiákat is a „nemzetietlen” baloldaltól és a „nacionalista” jobboldaltól.

IV. 4. Az európai uniós csatlakozás utáni időszak (2007. január 1. – 2015 vége)

Az euroatlanti integráció megvalósulása²⁴⁴ együtt járt a magyar és a román nemzetépítés kereteinek módosulásával, mivel mindkét állam tekintetében gyakorlatilag megszűnt az „igazodási kényszer”. Az elsődleges cél teljesülését követően azonban újabb kihívások érték a két országot, ilyen volt Koszovó függetlenségének kikiáltása is, ami megosztotta az EU tagjait. Az unió tagállamai saját belső viszonyaiknak megfelelően ismerték vagy nem ismerték el az új országot, Románia pedig – továbbra is kitartva évtizedes, a sikeres etnikai szeparatizmus precedens-értékével kapcsolatos aggályai mellett – mindmáig a függetlenség elutasítói közé tartozik.²⁴⁵ Hasonlóképpen érintik Bukarestet és Budapestet a nyugat-európai nemzetállamok devolúciójával és az ottani önrendelkezési igényekkel kapcsolatos, Európai Unión belüli fejlemények is, igaz, az utóbbi években meglehetősen ellentmondásos módon. A romániai magyarok számára 2007. január 1. után egyre egyértelműbbé vált, hogy az uniós tagságtól nem várhatják problémáik automatikus megoldását, sőt, az Unió jóval kevésbé támogatja közösségi igényeiket, mint ahogy azt remélték. Amint Stefano Bottoni rámutat: többen hiába jelezték már az ezredforduló előtt, hogy a bővítés az etnikai-nemzetiségi kérdésekkel való szembenézésre és az emberi és kisebbségi jogok kollektív alkalmazásának megfogalmazására fogja kényszeríteni az Európai Uniót, ez egyelőre nem következett be. Mi

²⁴⁴ Igaz, az integráció még nem maradéktalan, hiszen Romániát 2016-ig nem vették fel a schengeni övezetbe, és egyik ország sem vezette be az eurót.

²⁴⁵ Csakúgy, mint például – hasonló okokból – Szlovákia.

több, a nyugat-európai önrendelkezési törekvések újabb hulláma, vagyis „Katalónia és Skócia függetlenségi törekvései azt az – egyébként hamis – üzenetet hordozhatják, hogy a nemzeti kérdést nem decentralizációval, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzetállami keret megtartásával lehet leginkább kezelni. Ennek a logikának esnek áldozatul többek közt a magyar autonómatörekvések, annak ellenére, hogy semmilyen komoly biztonsági kockázatot nem jelentenek...”²⁴⁶ Az uniós fórumok és intézmények az autonómia-igényeket továbbra is azzal hátrítják el maguktól, hogy mindebben a nemzetállamok az illetékesek, és ezen egyelőre nem tudtak érdemben változtatni a különféle uniós és más nemzetközi felszólalások, petíciók vagy olyan kezdeményezések, mint a közös brüsszeli Székelyföld-iroda.²⁴⁷ Bottoni azt is látja, hogy az őshonos kisebbségek ügye Nyugat-Európa számára összemosódik a bevándorlók problémájával, amely ráadásul 2001. szeptember 11. (és az azóta történt európai merényletek) után biztonságpolitikai kérdéssé is vált a kormányok számára.²⁴⁸

Ugyanakkor az uniós tagsággal megerősödött Bukarest fokozatosan újabb „nemzeti projektbe” fogott, mégpedig az 1991 óta napirenden lévő, de többször is háttérbe szorult besszarábiai/moldovai kérdés megoldásába. Traian Băsescu már 2006-ban felvetette Voronyin moldovai elnöknek a Moldovai Köztársaság és Románia egyesülését (az Európai Unió keretében), és bár ezt a Nyugat és Oroszország között egyensúlyozó Voronyin elutasította, Románia az elkövetkező években jelentősen megkönnyítette a román állampolgárság felvételét a moldovaiak számára. Néhány év múlva Băsescu ismét tematizálni kezdte az egyesülés kérdését, amelyről egy 2013-as televíziós műsorban egyenesen Románia „következő nagy középtávú célkitűzéseként” beszélt.²⁴⁹ Miután Moldova a 2010-es évek közepére elhúzódó válságba süllyedt, és újra erőre kapott a Romániával való egyesülésre törekvő mozgalom, Bukarest ezen törekvése – az Európai Unió tagjaként és az Amerikai Egyesült Államok megbízható szövetségeseiként²⁵⁰ – nem is tűnik olyan irreálisnak, különösen az ukrainai válság kontextusában.

²⁴⁶ Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 292–293.

²⁴⁷ Szucher Ervin: Felemás székely siker. *Krónika* 2015. március 25. 1., 4., a brüsszeli irodával kapcsolatban lásd pl. Pál Katalin: Székelyföld Brüsszeli Képviseleti Irodája. *Polgári Szemle* 2015. december 4–6. sz. http://www.polgariszemle.hu/?view=v_article&ID=577 (letöltve: 2016-03-13)

²⁴⁸ Stefano Bottoni: *A várva...i.* m. 293.

²⁴⁹ Uo. 300.

²⁵⁰ Románia 2010-ben csatlakozott az amerikai kezdeményezésre Kelet-Európában kiépített rakétapajzs-rendszerhez, a Deveseluban kialakított bázis 2015 végére működőképessé is vált. Lásd pl. Andrei Luca Popescu: Scutul antirachetă de la Deveselu devine operațional. De cine ne protejează și cât a costat. *Gândul.info* 2015. 12. 18. <http://www.gandul.info/stiri/scutul-antiracheta-de-la-deveselu-devine-operational-de-cine-ne-protejeaza-si-cat-a-costat-14924204> (letöltve: 2016-03-13)

A magyar–román viszonyra érdekes módon hatott a 2013 végén kirobbant, közvetlenül belpolitikai indíttatású, de az Oroszországgal való kapcsolatok és az ukrajnai oroszok és orosz ajkú népesség miatt geopolitikai és etnikai színezetet is kapott ukrajnai válság.²⁵¹ Kelet-ukrajnai orosz csoportok autonomista és szeparatista megmozdulásai, valamint a Krím-félsziget váratlan orosz annexiója 2014 tavaszán ismét elbizonytalanította a kelet-európai államhatárokat – és megint etnikai alapon. Miután a székely zászló miatti szimbolikus konfliktus egy évvel korábban magyar–román államközi szintre emelkedett – amit a nemzetközi sajtó és az elemzők is észleltek,²⁵² újra felhelyezve Erdélyt és a Székelyföldet a potenciális konfliktusforrások térképére – most ismét megjelent a világsajtóban az „erdélyi kérdés”, ugyanebben a beállításban.²⁵³ Anélkül, hogy túldimenzionálnám az ukrajnai fegyveres konfliktushoz és – a szinte hidegháborús hangulatot idéző – nemzetközi válsághoz képest valóban eltörpülő ügyet, de talán nem véletlen, hogy 2014 nyarán Brassópojánán szűk körű megbeszélésekre került sor az autonómiáról román és erdélyi magyar RMDSZ-es politikusok és szakértők között. Ezek megszervezése kötődött a kilencvenes évekbeli „neptuni” tárgyalásokat is szervezőkhöz, és az egyik találkozón a bukaresti amerikai nagykövetség is képviseltette magát.²⁵⁴ 2015 őszén pedig az amerikai követség politikai attaséja látogatott el Sepsiszentgyörgyre.²⁵⁵

A 2008 végén, a Tăriceanu-kabinet mandátumának lejártával megtartott parlamenti választások után sajátos nagykoalíció alakult két, korábban rivális párt, a Băsescu elnökhöz közeli Demokrata Liberális Párt (PDL) és a Szociáldemokrata Párt összefogásával. A szövetség azonban átmenetinek bizonyult, a koalíció ősszel felbomlott, a Traian Băsescu újabb győzelmét hozó 2009 végi elnökválasztást követően pedig új kormány alakult, a PD-L és az RMDSZ részvételével. Az államfő továbbra is aktív szereplőként lépett fel a román politikai életben, és második ciklusára komoly befolyást sikerült összpontosítania a

²⁵¹ A legújabb geopolitikai fejlemények (az ukrajnai válság) székelyföldi vonatkozásaira jó példa: Balogh Levente: Dezinformáció és álelemzés: kinek érdeke az autonómia lejáratása? *Krónika* 2014. augusztus 29–31.

²⁵² Rudolf Hermann: Rumäniens Szekler wollen Flagge zeigen. *Neue Zürcher Zeitung* 2013. 02. 11. <http://www.nzz.ch/aktuell/international/rumaeniens-szekler-wollen-flagge-zeigen-1.17994324> (letöltve: 2016-03-13), illetve Hungary and Romania face off over an ethnic dispute. 2013. 02. 21. <http://www.euractiv.com/section/languages-culture/opinion/hungary-and-romania-face-off-over-an-ethnic-dispute/> (letöltve: 2016-03-13)

²⁵³ Martin Leidenfrost: Wettrüsten den Fahnen. *Freitag.de* 2014. 04. 16. <https://www.freitag.de/autoren/der-freitag/wettruesten-der-fahnen> (letöltve: 2016-03-13)

²⁵⁴ „Neptun 2”: mi történik, ha románok és magyarok egy asztalhoz ülnek? *Transindex.ro* 2015. 07. 14. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=25328> (letöltve: 2016-03-13). Lásd még: Antal Árpád és Tamás Sándor autonómiát kértek Székelyföldnek az amerikaiak által szervezett román – magyar kerekasztalon. *Rmdsz.ro* 2014. 10. 27. <http://www.rmdsz.ro/sajtoszoba/hir/antal-arpad-es-tamas-sandor-autonomiat-kertek-szekelyfoldnek-az-amerikaiak-által-szervezett-roman-magyar-kerekasztalon> (letöltve: 2016-03-18)

²⁵⁵ Kíváncsi diplomata. Háromszéken tájékozódott az amerikai attasé. *Krónika* 2015. október 29. 4.

kezében.²⁵⁶ Ám a 2008-as gazdasági világválság miatti megszorítások és a folyamatos politikai küzdelmek miatt az elnök és Emil Boc kormánya lassan elhasználódott. Az Ungureanu-kabinet közjátéka után, 2012 tavaszán a Szociálliberális Unióba (USL) szövetkezett ellenzék alakíthatott kormányt, Victor Ponta vezetésével, akit az évvégi választások is megerősítettek funkciójában. A kétharmados győzelmet szerző koalíció azonban nem bizonyult túl eredményesnek: a megszorítások fenntartása népszerűtlenséggel járt és a decentralizációs programot sem sikerült keresztülvinni. 2014 elejére ez a koalíció is felbomlott – a nemzeti liberálisok helyét az RMDSZ vette át – igaz, csak az évvégi elnökválasztási kudarcig, amikor is Klaus Johannis nagyszebeni polgármester az ellenzékkel szövetkező liberálisok jelöltjeként vereséget mért Pontára. A választások után az RMDSZ kilépett a kormánykoalícióból, Ponta pedig – miután az Antikorrupciós Ügyészség (DNA) vádat emelt ellene – 2015 novemberében lemondott, egy szakértői kormánynak adva át a hatalmat. A romániai belpolitikai élet utóbbi néhány évét épp az Antikorrupciós Ügyészség látványos aktivitása határozta meg, amely 2002-es alapítása után egyre tevékenyebbé vált, és a politikai elit egyre magasabb szintjeire ért el.²⁵⁷

Miután fokozatos hanyatlást követően a Nagy-Románia Párt 2008-ban nem jutott be a törvényhozásba, első pillantásra akár úgy is tűnhetett, hogy Romániában leáldozott az általa megtestesített „meggyőződéses” sovinszta politikai retorikának. Ez azonban csak látszólag volt igaz: egyrészt időközben a PRM számos nacionalista politikusa igazolt át a többi pártba,²⁵⁸ erősítve azok „konjunkturális nacionalizmusát”, másrészt – ahogy arra Kántor Zoltán és Pászkan Zsolt rámutat: „*A nacionalista, nemzetállamban való gondolkodás továbbra is központi eleme a romániai pártoknak. A nacionalista politika háttérbe szorulása fontos eredmény, de magában rejti azt a veszélyt is, hogy láthatatlansága miatt a kívülről szemlélődő – elemző vagy politikus – meg lesz tévesztve.*”²⁵⁹ Azóta több eset is bizonyította, hogy a szkepszis jogos volt, különösen akkor, ha az RMDSZ épp nem volt kormányon. Például 2008-ban indult meg az a vizsgálat, amely a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium visszaállamosításához és a restitúciós bizottsági tagok elítéléséhez vezetett 2012-

²⁵⁶ Iulian Stănescu: *Puterea...* i. m. 141–142.

²⁵⁷ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Sipos Zoltán: „A korrupcióellenes harc kulcsa az ügyészek függetlensége” – Laura Codruța Kövesi, a DNA főügyésze. *Átlátszó Erdély* 2015. 08. 5. <http://atlatszoz.hu/2015/08/05/a-korrupcioellenes-harc-kulcsa-az-ugyeszek-fuggetlensege-laura-codruta-kovesi-a-dna-fougyesze/> (letöltve: 2016-03-13)

²⁵⁸ Ezzel kapcsolatban lásd Kántor Zoltán–Pászkan Zsolt: Elenyészett a nacionalizmus Romániában? *Pro Minoritate* 2009/Tavaszi. 63–65.

²⁵⁹ Uo. 68.

ben.²⁶⁰ Ugyanez év tavaszán Victor Ponta, a Szociáldemokrata Párt elnöke egy nacionalista – kifejezetten magyarellenes – ürügy segítségével, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen kialakítandó különálló magyar kar elleni indítvánnyal buktatta meg az alig három hónapja hivatalba lépett Ungureanu-kormányt.²⁶¹ Szintén 2012-ben vált intenzívvé a központi hatóságoknak a székely zászló ellen folytatott szimbolikus hadjárata. Bár az eljárások már évek óta folytak, de az egyre több akció 2013 elejére nemcsak dacos ellenállást váltott ki a Székelyföldön, hanem diplomáciai konfrontációkhoz vezetett Budapestről is. De az RMDSZ kisebbségi törvénytervezetéről, majd a decentralizációról szóló, a 2000-es évek végétől felerősödő közvitában is érezhetőek volt a háttérben meghúzódó román nacionalista-nemzetállami reflexek, akár a kulturális autonómia, akár a magyar jellegű (vagyis „etnikai alapú”) székelyföldi régió volt a tét, még ha a nyilvánosságot inkább a modernizációs diskurzusok is uralták. Hasonlóképpen, az RMDSZ dél-tiroli mintájú autonómia tervének 2014-es fogadtatása is inkább a régi, a román nemzetállam egységére vonatkozó diskurzusokat idézte – igaz, ahhoz képest, hogy a törvényjavaslat az elnökválasztási kampány idején került be az átpolitizált közbeszédbe, általában viszonylag higgadtak voltak a reakciók (a szélsőségesek „szokásos” hisztérikus megnyilvánulásait leszámítva).²⁶²

Összességében véve, a 2007–2015 közötti történésekből kitűnik, hogy jóllehet az euroatlanti integrációval megszűnt a két országnak a kisebbségek vonatkozásában (is) fontos „megfelelési kényszere”, a romániai belpolitika instabilitásának²⁶³ következtében még szükség lehet az RMDSZ-re; akkor is, ha a szövetség súlya (vagyis „zsarolási potenciálja”) több okból is csökken. Ez főképp az RMDSZ magyar szavazóbázison belüli népszerűségének eróziójából (elitjének és hitelességének elhasználódásából) és mobilizáló képességének gyengüléséből fakad, másrészt a romániai magyarság általánosan romló demográfiai mutatóiból, harmadrészt pedig a rivális aktorok tevékenysége is érezteti hatását (igaz, ez utóbbit az RMDSZ eddig sikeresen semlegesítette). A román közéleti elitek számára ugyanis

²⁶⁰ Az ügyről lásd <http://www.13020.ro/page/a-13020-as-dosszie-a-per> és <http://kozvita.transindex.ro/?kozvita=192>

²⁶¹ Megbukott az Ungureanu-kabinet, Ponta alakít kormányt. *Transindex.ro* 2012. 04. 28. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=17198> (letöltve: 2016-03-14)

²⁶² Lásd pl. Adina Oșan–Ela Giurgea: REACȚII ale politicienilor români după prezentarea oficială a proiectului privind autonomia Ținutului Secuiesc. *Mediafax.ro* 2014. 09. 18. <http://www.mediafax.ro/politic/reactii-ale-politicienilor-romani-dupa-prezentarea-oficiala-a-proiectului-privind-autonomia-tinutului-secuiesc-13298736> (letöltve: 2016-03-14). Az utóbbiakra lásd pl.: BOGDAN DIACONU: Nu e o coincidență că UDMR prezintă proiectul de AUTONOMIE în ziua REFERENDUMULUI don SCOTIA. *Ziuanews.ro* 2014. 09. 14. <http://www.ziuanews.ro/politica/bogdan-diaconu-nu-e-o-coincidenta-ca-udmr-prezinta-proiectul-de-autonomie-in-ziua-referendumului-din-scotia-132562> (letöltve: 2016-03-14)

²⁶³ Amihez az is hozzájárult, hogy 2008 után – az államfő mandátumának öt évre bővítésével – különváltak a parlamenti és az elnökválasztások.

az RMDSZ nemcsak a „mérleg nyelve” pozícióját kihasználó „alkalmi” partnert jelent, hanem a magyar kisebbséget – annak legnagyobb képviselőjeként – a román politikába egyszerre integráló és pacifikáló erőt is. A szövetséggel együtt kormányozni továbbra is „jól néz ki” külföldön, ami – csakúgy, mint a szász Klaus Johannis elnökké választása – kiválóan hasznosítható a már a kilencvenes évek vége óta rendszeresen felbukkanó, a kisebbségi kérdés kezelését egyedülállóan sikeres „román modellként” beállító diskurzusokban.²⁶⁴ Az RMDSZ politikai integrációja eközben a bukaresti kormányzat „egy lépés előre, két lépés hátra” típusú, a nemzetállami eszme híveinek megfelelő kisebbségi politikáját is legitimálhatja, miközben az „erdélyi kérdés” véglegesen lekerül a magyar–román viszonyrendszer napirendjéről. A nemzeti alapú magyar érdekképviselet ugyanis – a már említett okokból kifolyólag – egyre inkább a Székelyföldre szorul vissza, legalábbis ezt mutatják a 2012-es helyhatósági választások eredményei, amelyeken, a korábbi ciklusoktól eltérően, már csak Hargita és Kovászna megyében sikerült megszerezni a megyei tanácsok elnökségét, és az erdélyi városok vezetésében is apad az RMDSZ befolyása. Ami pedig továbbra is megmarad belőle, azt viszonylag csekély ráfordítással ellenőrizni tudja a hatalom, adminisztratív eszközökkel, titkosszolgálati vagy különféle „alternatív” módszerek alkalmazásával akadályozva meg, hogy a szövetség például az emancipatorikus-autonomista diskurzusok erőteljesebb használatával, a magyar közösséget azokkal mozgósítva próbáljon meg kitörni ebből a helyzetből. Erre utalnak egyrészt a Román Hírszerző Szolgálat egyes megnyilatkozásai, amelyek a korábbi időszakhoz hasonlóan továbbra is fenyegetésként tekintenek a székelyföldi és budapesti magyar nemzetépítő törekvésekre,²⁶⁵ másrészt pedig az utóbbi évek azon fejleményei – több székelyföldi magyar politikus elleni vizsgálatok elindítása –, amelyek ugyan az átfogó korrupcióellenes fellépés keretébe illeszkednek, de az RMDSZ elitje egy részének kiiktatásával fenyegetnek.²⁶⁶ Ha azonban ezek a trendek folytatódnak, akkor gyakorlatilag olyan – korlátozott hatáskörű, „vidéki”, vagyis a szó mindkét értelmében „provinciális” – erővé válhat a szövetség, mint amilyenek a dualizmus kori nemzetiségi vagy a két világháború közötti magyar etnikai pártok voltak.

Ez ugyanakkor nyilván csak sovány vigasz lehet a székelyföldi románság nevében fellépők számára, akik továbbra is rendszeresen felhívják a figyelmet a két megyében élő románok képviseletének hiányosságaira, számuk csökkenésére és közép távon való beolvadásuk

²⁶⁴ Lásd pl. Kisebbségek Kánaánja. Kiss Edit interjúja Alina Gorghiuval. *Székely Hírmondó* 2015. 05. 11.

<http://www.hirmondo.ro/web/index.php/aktualis/66341-Kisebbsgek-Knanja.html> (letöltve: 2016-03-14)

²⁶⁵ Lásd pl. Balogh Levente: Az autonómia ellen a román hírszerzés. *Krónika* 2014. július 29. 1., 5., valamint Balogh Levente: magyarveszélyt vizionál a SRI. *Krónika* 2015. október 7. 1., 5.

²⁶⁶ 2016 elejéig ben több székelyföldi polgármester, köztük a csíkszeredai Ráduly Róbert és a sepsiszentgyörgyi Antal Árpád ellen indított vizsgálatot az Országos Korrupcióellenes Ügyészség.

perspektívájára, valamint a helyi magyar kihívásokra – a román állam által elvett javak visszaszolgáltatásával kapcsolatos kifogásaiktól a szimbolikus ügyeken át az RMDSZ kisebbségi törvénytervezetéig és az egyéb autonomista megmozdulásokig.²⁶⁷ A Kovászna és Hargita Megyei Románok Civil Fórumához 2010-ben csatlakozott számos Maros megyei szervezet, megerősítve így a fórumot és bázisát – eddig ugyanis a két megyében élő 100 ezer románra hivatkoztak, de azóta már egy közel 400 ezres népesség nevében lépnek fel. A Fórum mindmáig gyakorlatilag az 1990 óta használatos nemzetállam-védő diskurzusokat használja megnyilvánulásaiban, ami részben megmagyarázza, hogy a székelyföldi magyar politikusok továbbra sem fogadják el partnerként az itt tömörülő személyeket és szervezeteket, nem tartva őket a helyi románok legitim képviselőinek.²⁶⁸

A fentiekből úgy tűnik, hogy az erdélyi magyar közösség egyfajta patthelyzetbe került a 2000-es évek végére, ami napjainkig nem is változott. Bár a decentralizáció folytatódása révén a magyarok helyi pozíciói javulhattak, az egyre szimbolikusabbá – a romániai magyarokat mozgósítani képes központi ügyé – váló autonómiával nem sikerült előrelépni, mi több, az eddigi eredmények megőrzéséért is küzdeni kellett a mindenkor román hatalommal. Az érdekképviselő és/vagy saját pozícióinak megőrzéséért az RMDSZ adott esetben – csakúgy, mint Bukarest – szintén nem habozott alkalmazni a jól bevált nemzetépítő diskurzusokat. Amikor például a 2008 végi választásokat követően a szövetség nélkül alakult meg az új kormány, majd – bevett szokás szerint – elkezdték leváltani az RMDSZ tisztviselőit is az állami szerveknél, a közösségépítésre, az elnyomó államhatalomra és a kisebbségi sérelmekre hivatkozva tiltakoztak az elbocsátások miatt.²⁶⁹ Ha kellett, akkor viszont alkudozni is tudtak a román politikusokkal, ami az 1990-es évek elejét idézte, azzal a különbséggel, hogy nőtt a tárgyalások tétje.²⁷⁰

Az RMDSZ-nek eddig az időszakig sikerült megakadályoznia a romániai magyarság nemzeti alapú érdekképviselőt megosztó konkurencia kialakulását, versenytársainak tevékenysége pedig a különféle gyűlések és népszavazás révén inkább a társadalom mozgósítására terjedt ki. 2007-től azonban tétje is lett a versengésnek: az európai parlamenti választásokon Tökés László és az RMDSZ jelöltjei egymással szemben indultak, és

²⁶⁷ Az egyes konkrét kezdeményezések listáját lásd Dr. Ioan Sabău-Pop–Dr. Ioan Lăcătușu (coord.): *Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș în slujba dăinuirii neamului românesc în Transilvania: FCRCHM 2005–2015*. Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2015. 249–263.

²⁶⁸ Bíró Blanka: Antal: nehéz román partnert találni. *Krónika* 2015. október 9–11. 3.

²⁶⁹ Eltemették a román kormányt Csíkszeredában. *Transindex.ro* 2009. 05. 02.

<http://itthon.transindex.ro/?hir=20989> (letöltve: 2016-03-16) és Az RMDSZ Európában is tiltakozik a magyar intézményvezetők leváltása miatt. *Transindex.ro* 2009. 05. 16. <http://itthon.transindex.ro/?hir=21084> (letöltve: 2016-03-16)

²⁷⁰ „Neptun 2”... i. m.

versenyhelyzet alakult ki a 2008-as helyhatósági választásokon is. Bár a Székelyföldön az szövetség kihívója, a Magyar Polgári Párt viszonylag jól szerepelt, az évvégi parlamenti választásokon kudarcot vallott. A következő év végi EP-választásokra ugyan szövetséget kötött az RMDSZ a Tőkés László vezette Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal, ám a 2012-es önkormányzati már három rivális magyar formáció indult. Az RMDSZ, a Magyar Polgári Párt és az újonnan létrehozott Erdélyi Magyar Néppárt közötti harc végül a szövetség több mint 80%-os győzelmével zárult, amit az év végén tartott parlamenti választásokon is meg tudott ismételni.²⁷¹ A 2012-es parlamenti választások jól mutatják, hogy a nemzetépítő diskurzusokat magyar–magyar viszonylatban is lehetett alkalmazni. Például egy RMDSZ-es politikus azzal mozgósított a kampányban az egységes (RMDSZ vezette) képviselő mellett, hogy „Látjuk, hogy a román politikusok közül most sokan visszafogják magukat, de nagy a valószínűsége, hogy elszabadul a magyarellenes pokol, ha december 9-e után nem vagyunk erősek.”²⁷²

Az RMDSZ visszaszorítására vagy legalább meggyengítésére azonban nem csak erdélyi magyar riválisai, hanem – tőlük korántsem függetlenül – még két jelentős hatalmi tényező tett kísérletet. Az egyik Traian Băsescu elnök volt, aki viszonylag gyakori székelyföldi látogatásait egyrészt saját népszerűsége megőrzésére, másrészt az RMDSZ kulcsfontosságú szavazóbázisának megosztására használta.²⁷³ Az erre vonatkozó bírálatokat látszottak igazolni azok a nyilatkozatok is, amelyek szerint a szövetség egyik régi kihívójának számító Szász Jenő is az elnök újráválasztását támogatta.²⁷⁴ Az erdélyi magyar kisebbség mezőjét kívülről befolyásoló másik politikai mezőt a budapesti aktorok versengése alkotta. A FIDESZ – mint ahogy ellenzékéből már 2008-ban is kiállt az MPP mellett – a második Orbán-kormány megalakulása után nyíltan támogatta az RMDSZ politikai monopóliumának megtörését. Egyes politikusai ennek megfelelően vettek részt a 2012-es romániai választási kampányokban is. Az RMDSZ-nek csak 2013-ra, riválisai kudarcát követően sikerült kiegyeznie a magyar kormányzattal.

Magyarországnak a romániai magyar nemzetépítésben való részvételében a román uniós integráció óta jelentős fordulat állt be, amelynek áttekintése során külön kell kezelni az államközi viszonyokra és az „erdélyi magyar belpolitikára” kifejtett magyarországi hatásokat.

²⁷¹ Az MPP távolmaradása miatt itt már csak az EMNP-vel kellett versenyeznie az RMDSZ-nek.

²⁷² Antal: Elszabadul a magyarellenes pokol, ha december 9-e után nem erős a magyar képviselő. *Rmdsz.ro* 2012. 10. 31. <http://www.rmdsz.ro/sajtoszoba/hir/antal-elszabadul-a-magyarellenes-pokol-ha-december-9-e-utan-nem-eros-a-magyar-kepviselo> (letöltve: 2016-03-16)

²⁷³ A székelyeket dicséri, az RMDSZ-t támadja Băsescu. *Transindex.ro* 2007. 08. 14. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=5942> (letöltve: 2016-03-16)

²⁷⁴ Farkas Réka: Băsescut támogatja az MPP (Cotroceni-ben ünnepelt Szász Jenő). *Háromszék* 2009. 12. 3. http://www.3szek.ro/load/cikk/24714/b%C4%83sescu_tamogatja_az_mpp_cotroceni-ben_unnepelt_szasz_jeno_-_farkas_reka (letöltve: 2016-03-16)

Ami az előbbieket illeti, a szocialista-liberális kormányok passzív, a jószomszédi kapcsolatokra törekvő, mégis kevés látványos eredménnyel járó politikáját 2010 után a jobbközép FIDESZ–KDNP kormányzat jóval aktívabb politikája váltotta fel. A könnyített honosítás, a külhoni szövetségesek anyagi támogatása, a szimbolikus politizálás megélnkülése, az autonomista diskurzusok stb. könnyen vezethettek volna a Budapest és Bukarest közötti kapcsolatok megromlásához, ám ez néhány incidenstől és átmenetileg feszültebb időszakról eltekintve – ilyen volt például Nyirő József 2012-es jelképes újratemetése és a romániai önkormányzati választási kampányban való részvétel,²⁷⁵ a székely zászló miatti konfrontáció²⁷⁶ vagy a Tusnádfürdő betiltásával való román fenyegetőzés 2013-ban – mégsem következett be. Feltehetően sem az Orbán-, sem az egymást váltó román kormányoknak nem állt érdekében a kapcsolatok tartósabb befagyasztása.

A magyar–magyar viszony tekintetében ez az időszak a magyarországi és erdélyi magyar politikum összefonódásának fokozódásában és intézményesülésében hozott újat. Bár ahogy láthattuk, a budapesti kormányok – különösen a jobboldaliak – korábban sem maradtak távol az erdélyi politikai élettől, a 2010-es kétharmados győzelmet követően két szinten is erősödött a kapcsolatok intézményesülése. Az MPP és az EMNT, majd az EMNP már említett támogatása a FIDESZ részéről beleilleszkedett abba a stratégiába, amely egy egységes, centralizált, Budapest-központú magyarságpolitika kialakítására irányult. E stratégia eszközei közé sorolhatjuk a támogatáspolitikai átalakítását és a könnyített honosítást, továbbá olyan programok kidolgozását, amelyek megvalósulása – legalábbis az elképzelések szerint – egy egységes (magyar) kulturális,²⁷⁷ oktatási²⁷⁸ és gazdasági²⁷⁹ tér létrejöttét eredményezné a

²⁷⁵ Corina Ionel: Presedintele Parlamentului Ungariei merge marti in Mures pentru a sustine candidatii PCM / Blaga si Anastase ii recomanda sa isi amane vizita in Romania. *Hotnews.ro* 2012. 06. 04.

http://www.hotnews.ro/stiri-alegeri_locale_2012-12433658-presedintele-parlamentului-ungariei-kover-laszlo-merge-marti-judetul-mures-pentru-sustine-candidatii-pcm-blaga-anastase-recomanda-isi-amane-vizita-romania.htm (letöltve: 2016-03-16)

És Iván András: Kövérrrel ijesztgetik a románokat. *Index.hu* 2012. 06. 07.

http://index.hu/kulfold/2012/06/07/kover_erdelyben_kampanyol/ (letöltve: 2016-03-16)

²⁷⁶ Răzvan Cărcu: Steagul secuiesc, arborat pe Parlamentul Ungariei. MAE: Gestul Budapestei, de natură „să provoace” opinia publică românească. *Adevărul.ro* 2013. 02. 15. http://adevarul.ro/news/eveniment/steagul-secuiesc-arborat-parlamentul-ungariei-1_511e4b5600f5182b85654047/index.html (letöltve: 2016-03-16)

²⁷⁷ Lásd pl. A magyar közművelődés szakpolitikai koncepciója. Szerk. Cserép László–Dr. Németh János István. http://andragogiai-szakbizottsag.hu/mu_pdfs/mu_32/A_magyar_kozmuvelodes_szakpolitikai_koncepcioja.pdf (letöltve: 2016-03-16)

²⁷⁸ *Magyar nemzetpolitika. A nemzetpolitikai stratégia kerete.* Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium. Nemzetpolitikai Államtitkárság.

http://bgazrt.hu/dbfiles/htmltext_files/6/0000000206/nemzetpol_strat_2_2013.pdf. (letöltve: 2016-03-16) Itt külön is érdemes kiemelni a *Határtalanul!* programot, amely a magyarországi iskolások külhoni kirándulásait (illetve magyar–magyar csereprogramokat) segíti elő.

²⁷⁹ *Wekerle Terv. A magyar gazdaság Kárpát-medencei léptékű növekedési stratégiája.* Nemzetgazdasági Minisztérium <http://2010-2014.kormany.hu/download/1/45/a0000/Wekerle%20Terv.pdf>, Erdély vonatkozásában

Kárpát-medencében. Világosan látszik, hogy ez a koncepció elméletileg azt a keretet lenne hivatott pótolni, amely 1918 végén megszűnt – vagyis a Kárpát-medencére kiterjedő magyar állami kereteket –, legalábbis a magyar nemzetiségű népesség vonatkozásában, a transzszuverén nemzetépítés eszközeként (tulajdonképpen egyfajta „virtuális/posztmodern nemzetállamként”). A másik szintet a könnyített honosítás bevezetése jelentette. Ez 2015 végére kb. 800 ezer személyt juttatott újonnan magyar állampolgársághoz²⁸⁰ (döntően Erdélyben), ami – a magyarországi választójog biztosításával – ténylegesen is politikai közösséget hozott létre a magyarországi és külhoni magyarokból. 2010 májusáig Erdély inkább csak közvetve játszhatott szerepet a magyarországi politikában: egyes meghatározó erdélyieken keresztül, mint például Tőkés László vagy Markó Béla, valamivel aktívabban, de talán még jellemzőbb volt a passzív szerep, vagyis hogy a régiót a magyarországi politikai elit egyfajta hátszínként, ideológiai díszletként, szimbolikus nemzetépítésre, saját imázsának javítására vagy hazai üzenetelésre használta (e cselekvések kiemelt színtere hagyományosan a Tusnádfürdői Bálványosi Szabadegyetem). Ezt követően azonban a korábban inkább kulturális és szimbolikus téren zajló nemzetépítés egy markáns politikai síkkal is kiegészült, a magyarországi pártok erdélyi jelenléte pedig immár szavazóbázisuk közvetlen növelésére is irányul. Noha a budapesti „magyarságpolitikai centrum” kiépítése nem járt teljes sikerrel – az RMDSZ-t nem sikerült más formációval kiütni, de a szlovákiai Híd–Most is megőrizte önállóságát –, a 2014-es magyarországi választásokon a főleg Erdélyből beérkező külhoni szavazatok elsöprő többségét a FIDESZ–KDNP-re adták le.²⁸¹ A kormánypártnak tulajdonképpen csak a radikális Jobbikkal kellett megküzdenie a külhoni szavazatokért, a többi ellenzéki erő elenyésző aktivitásával szemben ugyanis csupán ez a párt folytatott kampányt Erdélyben.

Az utóbbi évek fejleményeinek egyik, egyelőre még nem megválaszolható kérdése, hogy közép távon milyen hatása lesz Erdélyben a 2000-es évek vége óta lényegesen jobbra tolódó magyarországi belpolitikának. Itt a FIDESZ–KDNP kétharmados győzelmei mellett a Jobbik parlamentbe való bejutása és 2015 végére a legnagyobb ellenzéki párttá válása²⁸² is fontos változás, ugyanis a Jobbik egy olyan militáns radikalizmust tett mindennappossá a magyarországi közéletben, amely jóval agresszívebb az egykori MIÉP-énél. Ezt a Jobbikhoz

lásd Jakabos Janka–Mátis Jenő (szerk.): *Mikó Imre Terv. Az erdélyi gazdasági együttműködés programja*. Kolozsvár, 2013. <http://neppart.eu/admin/data/file/20130919/miko-imre-terv-webre.pdf>

²⁸⁰ MÁÉRT – Semjén: megvalósulóban van a nemzetegyesítés. *MTI* 2015. december 3.

²⁸¹ Sőt, egyes kritikusok a FIDESZ újabb kétharmados többségéért is a külhoni szavazókat teszik felelőssé, mintegy igazolva a 2004-es népszavazás negatív kampányát.

²⁸² Nézőpont: A Jobbik az év vesztese. *HVG.hu* 2015. 12. 16.

http://hvg.hu/itthon/20151216_Nezopont_A_Jobbik_az_ev_vesztese (letöltve: 2016-03-16)

kötődő Magyar Gárda (majd Új Magyar Gárda), továbbá az olyan szélsőjobboldali, nyíltan irredenta szervezetek, mint a Magyar Nemzeti Gárda, a Székely Gárda vagy a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom erdélyi tevékenysége²⁸³ is mutatja, ami kiszámíthatatlan bonyodalmakhoz vezethet.²⁸⁴ Másik kérdés, hogy a 2010 utáni nagyívű, a Kárpát-medencei egységes oktatási-, kulturális-, gazdasági- és (politikai) tér létrehozására vonatkozó tervekből mi fog megvalósulni. Vajon meglesznek-e a magyar államnak a koncepció megvalósításához szükséges erőforrásai, és az mennyire lesz összhangban a többi érintett ország saját fejlesztési (és nemzetépítési) elképzeléseivel. Az is kérdéses, hogy az – európai integráció elmélyítését a nemzetállami szuverenitás nevében ellenző – Orbán-kormányzat hogyan tudja feloldani a saját retorikája és a nemzetállami határok elhalványítására irányuló egységes Kárpát-medencei terek programja közötti ellentmondást. De a kettős állampolgárság kapcsán is már többször felmerült, hogy beláthatatlan következményekkel járhat a Kárpát-medencei migrációs folyamatokra, és végső soron hozzájárulhat a Magyarországon kívüli magyar népesség elvándorlásához – akár Magyarországra (ami Budapest egyik célja is lehet, tekintettel a rossz magyarországi demográfiai kilátásokra), akár máshova.

²⁸³ Kitiiltaná a Jobbikot Romániából Băsescu. *Krónika* 2014. március 13. 2. és Román ősztűz alatt a Jobbik (EMI-tábor) *Háromszék* 2013. 08. 12. http://www.3szek.ro/load/cikk/62479/roman_ossztuz_alatt_a_jobbik_emi_tabor (letöltve: 2016-03-16). Az erdélyi radikális mozgalmakról lásd Sipos Zoltán: Kisgyermekes családok és karlendítés: magyar nemzeti radikálisok Erdélyben I. *Átlátszó.hu* 2014. 05. 27. <http://atlatszo.hu/2014/05/27/kisgyermekes-csaladok-es-karlendites-magyar-nemzeti-radikaliskok-erdelyben-i/> (letöltve: 2016-03-16) és uő: Vér nélkül nem lehet: magyar nemzeti radikálisok Erdélyben II. *Átlátszó.hu* 2014. 05. 28. <http://atlatszo.hu/2014/05/28/ver-nelkul-nem-lehet-magyar-nemzeti-radikaliskok-erdelyben-ii/> (letöltve: 2016-03-16) és uő: Kemény székely legények: magyar nemzeti radikálisok Erdélyben III. *Átlátszó.hu* 2014. 05. 29. <http://atlatszo.hu/2014/05/29/kemeny-szekely-legenyek-magyar-nemzeti-radikaliskok-erdelyben-iii/> (letöltve: 2016-03-16)

²⁸⁴ Bence Melinda–Gyergyai Csaba: Robbantani akart a HVIM? *Krónika* 2015. december 2. 1., 3. és DIICOT: húsz bomba robbant volna Kézdin. *Krónika* 2015. december 31. 1., 3.

V. Az érem két oldala – a „Har–Kov-jelenség” és az autonómia diskurzusai

„Székelyföld (Terra Siculorum) autonómiája nem sérti Románia területi integritását és nemzeti szuverenitását; a területi önkormányzás a közösségek államon belüli önrendelkezésének jogára, a szubszidiaritásra, az öngazgatás elvére épül.

A történelmi Székelyföldön meghonosult autonómiát a székely székek szervezettsége és hatásköre testesítette meg, amelyek létezésére már az 1200-as évek írott dokumentumaiban utalás található. A székely székek autonómiája területi önkormányzásként működött, sajátos társadalmi és közigazgatási felépítéssel, sajátos jogokkal és különleges státussal.

A székek mai polgárai – a települési gyűléseken és választott közképviselői révén – újból kinyilvánítják a területi autonómia iránti igényüket, megfogalmazták a követelésüket az önkormányzás törvényes kereteinek Székelyföld autonómia-statútuma általi szavatolására.

A székelység (siculitas) ismeri történelmét, őrzi hagyományait, megfogalmazza követeléseit, s a történelmi feltételeknek megfelelően igényli a területi autonómiához való jogot. Európa jogállamaiban alkalmazott megoldások igazolják a régiók területi autonómiájának alkalmazhatóságát és életképességét, azokét a régiókét, amelyeknek számbeli többségben lévő polgárai s ezek közössége a nemzeti identitás megőrzéséért védelemre szorul, a történelmi, társadalmi, kulturális sajátosságoknak megfelelő intézkedéseket igényel.

Az Európa Tanács 1993/1201. számú Ajánlása 11. szakaszában előírja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek azon jogát, hogy azokban a régiókban, ahol ezen személyek a lakosság számához viszonyítva többségben vannak, autonóm vagy helyi hatóságokkal, vagy saját történelmi és területi feltételeknek megfelelően, sajátos státussal rendelkezzenek.

Az Európai Parlament az Unió állampolgárságára vonatkozó, 1991. november 21-i Határozata 3. szakaszában kinyilatkozza, hogy az Unió és a tagországok bátorítják a területükön történelmileg jelenlévő etnikai és nyelvi közösségek identitásának kifejezését és együttélésük elősegítését, garanciát vállalva az állampolgárok tényleges egyenlőségének biztosítására, a sajátos helyi-, regionális-, vagy csoport önkormányzási formák szavatolására, a régiók közötti együttműködés, a határokat túllépő kooperáció elősegítésére...

„Mi, a Kovászna, Hargita és Maros megyei románok képviselői – polgármesterek, polgármesterhelyettesek, helyi és megyei tanácsosok, parlamenti képviselők, egyházi személyek, valamint a civil szervezetek vezetőségei, akik ma, 2006. november 18-án, Marosfőn összegyűltünk, aggódva amiatt a veszélyes fordulat miatt, amelyre az etnikai alapú területi autonómia megvalósítása révén e vidék enklavizálását célzó magyar civil és politikai vezetők alkotmányellenes nyilatkozatai és akciói következtében került sor, elfogadjuk a következőket:

17 éve számtalanszor küldtünk vészjelzést a – megalapozatlanul »radikálisokra« vagy »mérsékeltekre« felosztott – magyar politikusok valódi szándékai tekintetében – és lám, most világosan azt kéri, hogy az úgynevezett »Székelyföldet« vonják ki a román állam hatalma alól, és helyezték kizárólag magyar uralom alá.

Nem a jogok hiánya vagy az etnikai diszkrimináció készíteti őket a hasonló akciókra, hanem az, hogy nem hajlandók elfogadni a román adminisztratív hatalmat. Soha, a magyar vezetők által kidolgozott egyetlen dokumentumban sem fejezték ki hajlandóságukat a román népességgel való párbeszédre és békés együttélésre. A terület jelenét és jövőjét érintő egyetlen kezdeményezésükben sem kérdezték meg a románokat, noha több mint egyharmadát alkotják a három megye össznépeiségének.

A súlyos helyzet, ahova jutottunk, az utóbbi 17 évben hatalmon lévő román politikai osztály kompromisszumainak és engedményeinek a következménye. Az RMDSZ-nek kiszolgáltattott itteni románokat magukra hagyták, és „járulékos veszteségnek” tekintették. Még most sem értették meg, hogy a probléma valójában nem csak az ezekben a megyékben élő románoké, hanem az egész országé. Mint ahogy azt sem értik, hogy bár a magyar autonómia nincs **de iure** elfogadva, **de facto** létezik ebben a térségben.

A valóságban azok, akiket diszkrimináció súlyt, és akiknek segítségre van szükségük, a három megyében élő románok, mivelhogy a magyar többség uralja a területet, úgy adminisztratív, mint politikai és gazdasági szempontból, tevékenységüket kizárólag etnocentrikus módon folytatva.

Számon tartva a tényállás súlyosbodását, a románok legitim képviselői felhívást intéznek az egész román társadalomhoz, Románia Parlamentjéhez, Elnöki Hivatalához és

²⁸⁵ Székely Nemzeti Tanács: Bemutató http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=2%3Asznt&catid=1%3Abemutato&Itemid=3&lang=fa (letöltve: 2016-03-10)

Kormányához, csakúgy, mint a Pátriárkátus, a Román Akadémiához, a tömegmédiához és a civil társadalom képviselőihez – hogy foglaljanak állást, és juttassanak kifejezésre, nyilvánosan és egyértelműen egy határozott álláspontot a magyar vezetők etnikai alapú területi autonómia megszerzésére irányuló szeparatista és szegregacionista akciói vonatkozásában...”

A Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Képviselőinek Gyűlésén elfogadott Nyilatkozat, 2006. november 18. [részlet]²⁸⁶

V. 1. Bevezetés

Jelen fejezetben²⁸⁷ két témakör – a székelyföldi autonómia és a székelyföldi románok helyzete –, illetve az ezeket övező két diskurzus, azok mechanizmusai és a működésük közötti hasonlóságok bemutatására teszek kísérletet. Hipotézisem szerint a „magyar” autonómia- és a „román” Har–Kov-diskurzus szervesen kiegészítik egymást, részben egymásból táplálkoznak, sőt tulajdonképpen ugyanannak a témának a két megközelítéséről, mintegy „az érme két oldaláról” beszélhetünk. A két beszédmód közötti megegyezések és párhuzamok az azokat kezdeményező és folytató legfontosabb aktorok egyik fő törekvéséből, a nemzet- (vagy közösség-) építésre irányuló erőfeszítésekből, valamint az általuk alkalmazott számos módszer és eszköz hasonlóságából következnek. Eközben mindkét diskurzus gyakorlatilag az összes általam vizsgált nemzetépítő diskurzust felsorakoztatja, használja és integrálja, ekképp végeredményben ugyanabban a kérdéskörben egyesítve a két témát.

Ebből kifolyólag problematikusnak tartom, hogy miközben a magyar elképzelésekről és a különféle magyar–magyar vitákról rengeteg anyag áll a magyarul olvasó rendelkezésére,²⁸⁸ a román nézőpont(ok)ról és a konkrét román álláspont(ok)ról eddig viszonylag kevés

²⁸⁶ Declarația adoptată la Adunarea Reprezentanților Românilor din Județele Covasna, Harghita și Mureș, din 18 noiembrie 2006. In Dr. Ioan Sabău-Pop–Dr. Ioan Lăcătușu (coord.): *Forumul...* i. m. 99–101.

²⁸⁷ A fejezet alapjául a következő publikációm szolgált: „A Székelyföld nem létezik!” A székelyföldi autonómia az 1989 utáni román politikai diskurzusban. In Lagzi Gábor (szerk.): *Közép-Európa a 21. század közepén: regionális és civil társadalom*. Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Veszprém, 2014.

²⁸⁸ Lásd Bakk Miklós áttekintését: Az autonómia... i. m. 39–41., továbbá Bognár Zoltán összeállítását: Romániai... i. m. Valamivel újabb és rövidebb összefoglalást ad, nemzetközi összehasonlításban: Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 368–386. A téma egy részét bemutatja Eplényi Kata: Székelyek és autonómia. Tervek a mérlegen (2003–2006). *Regio* 2006/3. 61–80.; lásd még: Székelyföldi autonómiaküzdelem az elmúlt 22 évben – kötelező olvasmány fiataloknak. *Nemeselod.ro* 2012. 11. 13. <http://www.nemeselod.ro/1305/hirek/autonomiakuzdelem-az-elmult-22-evben-kotelezo-olvasmany-fiataloknak.emnp> (letöltve: 2014. 09. 29.), továbbá a *Magyar Kisebbség* 2004/1–2. tematikus számát (Autonómia-modellek Erdélyben)

használható, összefoglaló elemzés született,²⁸⁹ miközben többen hangoztatják az érdemi vita, eszmecsere elengedhetetlenségét, kiemelve a párbeszéd pozitív példáit.²⁹⁰ Jelen szövegben – elsősorban terjedelmi korlátok miatt – nem törekszem sem az autonomista mozgalom vagy a magyar javaslatok és viták ismertetésére (ami a hivatkozott szakirodalomban egyébként is megtalálható), sem pedig ezek román fogadtatásának részletes elemzésére vagy a „Har–Kov-jelenség” szisztematikus áttekintésére. Ehelyett, a két diskurzus bemutatásán keresztül egyrészt megpróbálom bebizonyítani – és erre irányul az első fő kérdésem is –, hogy a (magyar) autonómia-diskurzus és a (román) Har–Kov-diskurzus összekapcsolása megállja a helyét, másrészt a bukaresti törvényhozás elé került autonómia-tervezetekre adott román reakciókat vizsgálom meg. Miközben kronologikus sorrendben – a teljesség igénye nélkül – kiemelek néhány magyar „autonomista” kezdeményezést vagy olyan, magyarokkal kapcsolatos folyamatot, amelyek a magyar autonómia-diskurzus magvát képezik, és amelyek román fogadtatásából áll össze a „Har–Kov-diskurzus” jelentős része, arra a kérdésre keresem a választ, hogyan viszonyult a román politikai elit az etnikai autonómia valamilyen formájához az 1989–2015 közötti időszakban.

Az egyes közösségeket képviselő, azokat szervező és irányító elitek és a többnyire általuk termelt és forgalmazott diskurzusok előtt azonban még röviden meg kell térni magukra a közösségekre is, vagyis a sokat emlegetett „közemberekre”. Mind a székelyföldi magyar, mind a román népesség száma kissé bizonytalan, mivel magát a Székelyföldet is többen, többféleképpen határozzák meg. Például a Székely Nemzeti Tanács a „történelmi Székelyföldre” hivatkozik (Aranyosszék nélkül), egy 10 000 km² területű régióra, amelynek magyar nemzetiségű lakossága kb. 610 000 fő (az összlakosság 75%-a), román nemzetiségű lakossága pedig 176 000 fő (a népesség 22%-a),²⁹¹ míg az RMDSZ 2014. őszi statútumának Maros, Hargita és Kovászna megyét felölelő régiójában kb. 611 000 magyar (a három megye

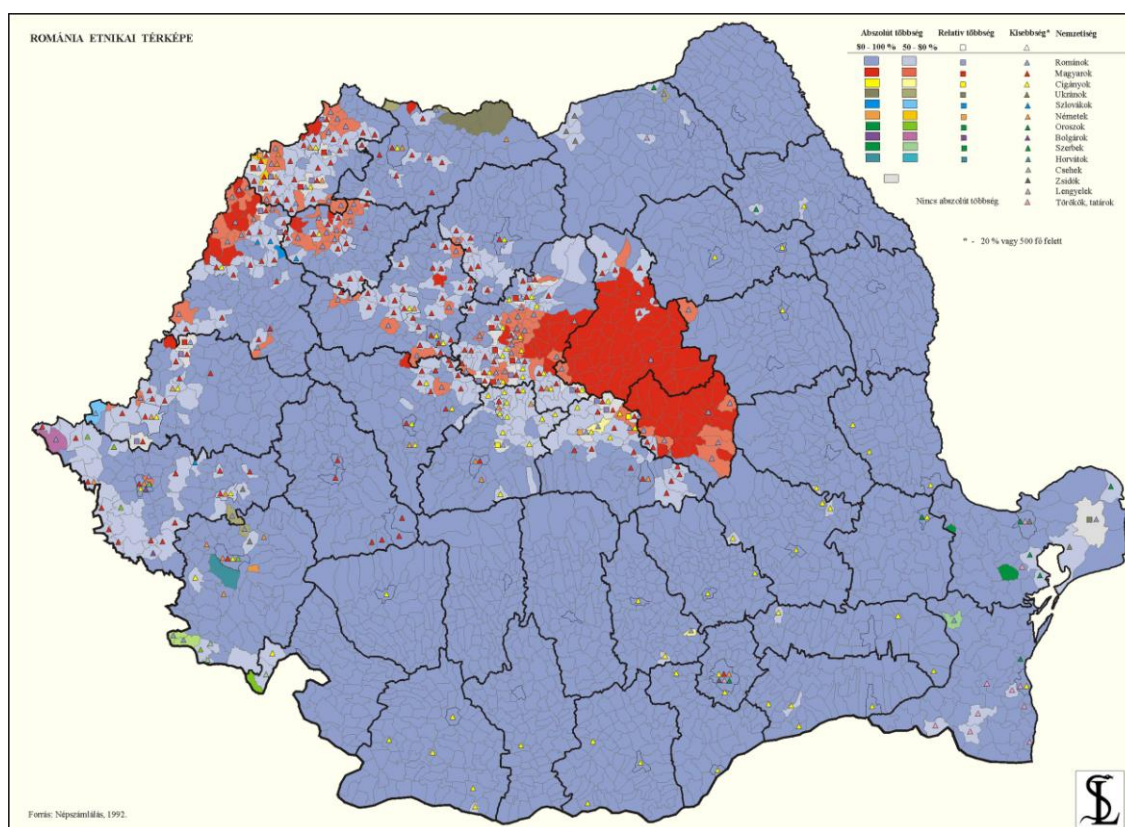
²⁸⁹ Például röviden lásd Szabó Tamás: Regionalizáció Romániában: elképzelések, tervezetek, kilátások. *Mensura Transylvanica.ro*

http://www.mensura.ro/iras/regionalizacio_romaniaban_elkepzelesek_tervezetek_kilatasok (letöltve: 2014. 09. 29.).

²⁹⁰ Rostás Szabolcs: Meg kell szólítani a román társadalmat. Interjú Kántor Zoltánnal. *Krónika* 2013. 11. 5. <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/meg-kell-szolitani-a-roman-tarsadalmat> (letöltve: 2014. 09. 29.), továbbá Öszinteség nélkül nem megy. Román–magyar párbeszéd Sepsiszentgyörgyön regionalizmusról, autonómiáról. *Transindex.ro* 2013. 11. 18. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=21769&nyomtat=1> (letöltve: 2014. 09. 29.), ill.: Tusványos 2014. Senki nem érti, de mindenki akarja az autonómiát. *Transindex.ro* 2014. 07. 26. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=23946> (letöltve: 2014. 09. 29.)

²⁹¹ Székelyföld autonómiája. 2005. 02. 01. Szent.sic.hu http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=56%3Aszekelyfoeld-autonomiaja&catid=8%3Aautonomia&Itemid=11&lang=fa (letöltve: 2016-03-13).

lakosainak 58%-a) és 365 ezer román (a népesség 35%-a) él.²⁹² A román diskurzusokban is változó a helyzet: eleinte csak Hargita és Kovászna megyéről volt szó (kezdőbetűikből született a kissé furán hangzó „Har–Kov” /románul *Har–Cov*/ mozaikszó is), ahol 100 000 román él, de a két megye később kiegészült Maros megyével, amivel a románok száma és aránya jelentősen gyarapodott – közel 400 000 főre (a 2011-es népszámlálás adatai szerint viszont csak kb. 365 000 román nemzetiségű lakosa van a három megyének). Bár a székelyföldi románok nevében fellépők rendre a száz- vagy négyszázezres számra szoktak hivatkozni, a történelmi Székelyföld településein *ténylegesen* kisebbségi helyzetben élő románok száma ennél jóval kisebb (kevesebb, mint 60 000 fő).²⁹³ A többi román ugyanis olyan településeken lakik, ahol a lakosság többségét románok alkotják: Marosvásárhelyen és Maros megye északi, nyugati és déli részén, Hargita megye északi részén (Maroshévízen és környékén, valamint Balánbányán), végül Kovászna megye déli csücskében (a Bodza-vidéken).

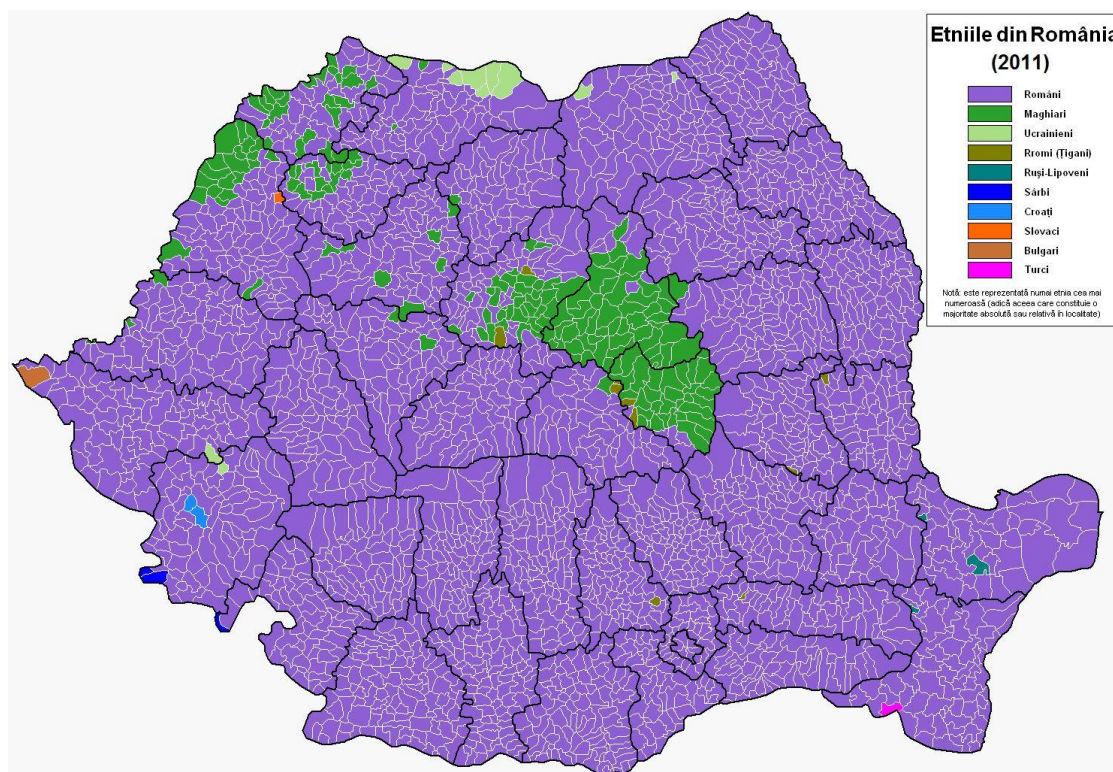
Románia etnikai térképe (1992). Forrás: Sebők László térképgyűjteménye.

²⁹² Forrás: Ioan Lăcătușu: *Coordonate demografice ale comunităților românești, maghiare și rome din județele Covasna și Harghita potrivit datelor provizorii ale Recensământului Populației și Locuințelor din 20 octombrie 2011.* <http://www.forumharghitacovasna.ro/news/page63.html> (letöltve: 2016-03-13).

²⁹³ A Székely Nemzeti Tanács tervezetében szereplő adatok alapján.

Nemzetiség/év	1910	1930	1992	2002	2011
Román	23,5% (8,1%)	29,1% (13,8%)	35,3% (17,8%)	36% (17,8%)	34,9% (16,8%)
Magyar	69,8% (90,7%)	61,6% (82,8%)	60,7% (80,9%)	59,2% (80,2%)	58,4% (80,3%)
Német	4,9% (0,7%)	4,3% (0,5%)	0,4% (0,08%)	0,2% (0,06%)	–
Roma	–	2,8% (1,3%)	3,5% (1,15)	4,4% (1,8%)	5,8% ²⁹⁴ (2,7%)

A Székelyföld területének nagy részét felölelő megyék (első helyen a mai Maros, Hargita és Kovászna megye, *dőlten, zárójelben csak a magyar többségű Hargita és Kovászna megye*) lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1910-es, 1930-as, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján; 1910-ben anyanyelvi, utána nemzetiségi adatok).²⁹⁵

Románia etnikai térképe (2011). Forrás: wikipedia.

²⁹⁴ Forrás: Kiss Tamás–Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 2012/34. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012. A szerzők az önkormányzatok becslései alapján Hargita és Kovászna megyében, illetve Maros megye egykori maroszséki részén (Marosvásárhely nélkül) 2011-ben 72 ezerre teszik a romák számát, ami a terület népességének 11,3%-a. Uo. 54–55.

²⁹⁵ Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> és Ioan Lăcătușu: *Coordonate...* i. m.

V. 2. Autonómia VS. a „Har–Kov-jelenség”

A romániai magyarok képviselőiben fellépők gyakorlatilag a történelmi Magyarország 1918-as összeomlása, azaz Erdély Nagy-Romániába történő integrálásának kezdete óta törekednek a kollektív kisebbségi jogok kivívására az elszakított magyarok közösségként való fennmaradása és fejlődése érdekében.²⁹⁶ Az autonómia különféle formái már a két világháború közötti időszak politikai közbeszédében előkelő helyet foglaltak el.²⁹⁷ Ezeket az 1989-es fordulat után csupán „le kellett porolni” és esetleg korszerűsíteni, román részről azonban most is ugyanabba az intranzigens elutasításba ütköztek, mint egykor. A magyar elitek ezért elkezdtek feszegetni a meglehetősen merev, de a demokratizálódással és az euroatlanti integrációval párhuzamosan mégiscsak lazuló román nemzetállami kereteket. Ez egyrészt a helyi önkormányzatokon keresztül, azok mozgásterének kihasználásával és bővítésével történt, másrészt a keretek megváltoztatására irányult, a román törvényhozásban például törvényjavaslatok, alkotmánymódosítás-javaslatok beterjesztésével, harmadrészt társadalmi mozgósítással és külső fórumokon való fellépéssel megtámogatott nyomásgyakorlás által, népszavazások, tüntetések, petíciók, budapesti és „brüsszeli lobbizás” segítségével folyt.

Ami az autonómiát illeti, Kántor Zoltán és Majtényi Balázs – többek közt – tömören összefoglalták, hogy miről is van szó: *„Bár a kisebbségi jogok katalógusát nehéz lenne összeállítani, bizonyos, hogy e jogok képzeletbeli hierarchiájának csúcsán a kisebbségi autonómia helyezkedik el, s azt tartják a kisebbségvédelem legfejlettebb eszközének. Az autonómia a kisebbség belső önrendelkezését jelenti, »a legmagasabb jogi státust, amelyet egy kisebbség egy államban elérhet«.* Így az a nemzeti kisebbségek politikájának lényegi eleme, és azon olyan – közigazgatási vagy egyéb területi – egységek létrehozását/megteremtését értjük, amelynek keretében a kisebbséghez tartozóknak valódi esélyük van dönteni az őket érintő kérdésekről. Az autonómia intézménye olyan államon belüli berendezkedés, melynek a hatalom szinte minden eleme átadható. A hatalom leadása két, egymástól eltérő úton valósulhat meg: mint területi autonómia, ha a nemzeti kisebbség egy területen többséget alkot, s a személyi autonómia révén, ha a kisebbség szétszórta él az adott területen. A személyi elv lényege, hogy az nem egy terület földrajzi határaihoz, hanem a

²⁹⁶ Ezekről a törekvésekről lásd Bárdi Nándor: A szupremácia... i. m.

²⁹⁷ A székelyföldi autonómia-elképzelések kapcsán lásd Zahorán Csaba: Egy kis... i. m. 133–149. A korabeli közbeszédrel kapcsolatban lásd Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás*... i. m. A második világháború utáni magyar autonómiáról lásd Stefano Bottoni: *Sztálin*... i. m.

*kisebbséghez tartozó személyek szabad választásához kötődik.*²⁹⁸ A fentebb jelzett kontextusban ugyanakkor az autonómia nemcsak célként jelenik meg, hanem egyúttal fontos magyar nemzetépítő, legitimáló, mozgósító eszközzé és jelképpé is vált. Ilyenformán gyakorlatilag folyamatosan jelen van a magyar nyilvánosságban – mind a romániaiában, mind a magyarországiában – igaz, változó intenzitással.²⁹⁹ A román nyilvánosságban a kilencvenes évek legelején bukkant fel, aztán háttérbe szorult, majd 2003 után került ismét vissza, de szinte mindig valami veszélyes, káros, megkérdőjelezhetetlenül elutasítandó (de a legjobb esetben is gyanús) magyar törekvésként.

Mindeközben a Székelyfölddel, főképp pedig a székelyföldi magyar–román együttéléssel kapcsolatos román nyilvánosságot – még ha nem is kizárólagosan, de döntően – az ún. Har-Kov-diskurzus uralja. Ennek lényegét Biró A. Zoltán ragadta meg nagy pontossággal: „*A »Har-Kov probléma« olyan diskurzus, amely alapvetően a Hargita és Kovászna megyében élő románok nehéz helyzetéről szól. Több száz újságcikk, hivatalos és nem hivatalos panasz, illetve följelentés, parlamenti vizsgálat és kormánydokumentum, meg nem számlálható közéleti és magánvélekedés alkotja. A közéleti szereplők és a hivatalok állásfoglalásai ezt a diskurzust PROBLÉMÁVÁ, legitim és meg nem kérdőjelezhető romániai valósággá változtatták. Tartalmát (..) a negatív utópia adja (...). Ezt a tartalmat lehet esetenként vitatni, részlegesen cáfolni, de a diskurzus működését és érvényességét alapvetően belátható időn belül nem lehet. Következésképp az általa kitermelt problémát sem.*”³⁰⁰ Ez tehát a székelyföldi valóság sajátos, kizárólag román nacionalista szempontból történő értelmezése, amelynek központi és rendszeresen ismétlődő elemei a következők: a székelyföldi románok magyarosodása és magyarosítása, diszkriminációja és marginalizálása (sőt elűldözése); a felülről (az elitek részéről) és kívülről (Magyarország felől) folyamatosan szított románellenesség, szeparatizmus és szegregacionizmus; a magyarok privilégiumai; a román állam tekintélyének és szuverenitásának sérülése; a magyar nacionalizmus térnyerése; Budapest elfogadhatatlan mértékű befolyása. Ebben a diskurzusban közvetlenül vagy áttételesen sokszor jelennek meg a magyar autonómia-törekvések, sőt maga a román diskurzus

²⁹⁸ Kántor Zoltán–Majtényi Balázs: Autonómia-modellek Erdélyben. Jövőkép és stratégia. *Magyar Kisebbség* IX. évf. 2004/1–2. (31–32.) sz. 4–5.

²⁹⁹ Az autonómia „utazósebessége”. Beszélgetés Bakk Miklós politológussal, kolozsvári egyetemi docenssel. *Krónika* <http://www.kronika.ro/szempont/az-autonomia-autazosebessegea/print> (letöltve: 2014. 09. 29.), továbbá lásd még: Bakk Miklós: *Az autonómia-tervek...* i. m., ill. Salat Levente: *Az autonómia elérése egyre lehetetlenebb.* *Erdélyi Riport* 2013. április 15. <http://www.erdelyirport.ro/&8222;az-auton%C3%B3mia-el%C3%A9r%C3%A9se-egyre-lehetetlenebb&8221;-r-959.html> (letöltve: 2014. 09. 29.).

³⁰⁰ Biró A. Zoltán: „Csodálatos” és „intoleráns” vidék. Jegyzetek a Har-Kov problémáról. In Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 170–171.

is gyakran kifejezetten a magyar törekvésekre adott válaszként fogalmazódik meg.³⁰¹ Már tehát itt megtalálhatjuk az autonómia- és a Har–Kov-diskurzus közötti közvetlen kapcsolatot. A Har–Kov-diskurzus másik síkját a saját, román közösséggel való törődés teszi ki, amely főképp a három székelyföldi megyében számbeli kisebbségben élő románok problémáira, az identitásukkal, közösségépítésükkel és fennmaradásukkal kapcsolatos nehézségekre vonatkozik. Ezek a témák számos tekintetben emlékeztetnek a kisebbségben – különösen a szórványban³⁰² – élő magyarok problémáira, és jelentősen erősítik a román beszédmód sérelmi jellegét.

A magyar autonómia-diskurzushoz hasonlóan a Har–Kov-diskurzus közvetlen előzményei is a két világháború közötti időszakba nyúlnak vissza, amikor megjelent a színen a székelyföldi románság mint aktor, de az előzményekből jól látható, hogy mindkét diskurzus mintázatai és logikája már azelőtt elkezdett kialakulni.³⁰³ A Har–Kov-diskurzus az 1989 végi fordulat óta folyamatosan jelen van a román parlamentben és nyilvánosságban, az iránta való érdeklődés azonban ingadozó. Néhány párt és képviselő, illetve a média egyes szereplői (például a helyi román lapok) ugyan igyekeznek állandóan napirenden tartani, de a székelyföldi románság helyzete csak ritkán válik országos „ügyé”. Ahhoz ugyanis több körülmény együttállására, elsősorban a megfelelő belpolitikai konstellációra van szükség. Ugyanakkor a Székelyföld helyzetének és az ottani magyar–román viszony relatív rendezetlenségének³⁰⁴ következtében a különféle érdek- és véleménykülönbségek könnyedén instrumentálizálhatók és egyaránt beépíthetők a magyar autonómia- és a román Har–Kov-diskurzusba.³⁰⁵ Ez azt jelenti, hogy szinte minden közéleti kérdés – egy sepsiszentgyörgyi könyvtárigazgató kinevezésétől egy csíkszeredai utca átnevezésén át az egyes felekezetek helyi támogatásáig – etnicizálható. Sőt, ez az üzleti- vagy akár a magánszférára is kiterjedhet (nyelvhasználat egy bevásárlóközpontban, kocsmai verekedés stb.).

Akár a többi nemzetépítő diskurzus, az autonómia- és a Har–Kov-diskurzus is kettős jelleggel bír: egyszerre szolgálják a saját elképzelt közösség vagy struktúra (egyrészt az erdélyi/székelyföldi magyarság és az autonóm Erdély/Székelyföld/, másrészt a román nemzet

³⁰¹ Hasonlóképpen, mint ahogy a Vatra Românească és a Román Nemzeti Egységpárt létrejöttét a román nyilvánosságban gyakran a Romániai Magyar Demokrata Szövetség megszerveződésére adott román „nemzeti válaszként” értelmezték-értelmezik.

³⁰² Lásd pl. Szucher Ervin: A négy fal között felvállalt identitás. *Krónika* 2014. 03. 06., Főcze János: Conlocuitoare. *Transindex* <http://welemony.transindex.ro/?cikk=23702> (letöltve: 2014. 09. 29.), Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség* 2000/2.

³⁰³ Lásd a III. fejezetet.

³⁰⁴ Ez alatt azt értem, hogy az interetnikus kapcsolatok 1990 óta alakuló szabályozása nem kielégítő mindegyik érintett fél számára.

³⁰⁵ Biró A. Zoltán: „Csodálatos”... i. m. 173., 177–178.

és az egységes és oszthatatlan román nemzetállam) védelmét, valamint azok építését. E tevékenységeket a két diskurzus kezdeményezőinek és művelőinek többsége egyaránt a klasszikus nemzetépítés hagyományaiból kiindulva, azokat tovább építve – esetleg aktualizált formában – folytatja. Például az egyik, a román parlament elé beterjesztett székelyföldi autonómia-tervezet kapcsán megfogalmazott (magyar) kritika szerint *„a benyújtott tervezet koncepciótlanságában is átsüt egyfajta bántóan eltorzult nemzetállam-felfogás. (...) olyan közjogi keretet kíván konstituálni, amely alapvetően a nemzetállami felfogás által határozható meg. (...) Ez az egységes román nemzetállamban nem lenne más, mint egy székelyföldi nemzetállam.”*³⁰⁶ Másik részük viszont korszerűbbnek tűnő eszközökkel él: a kisebbség integrációját és autonómiáját ötvözni próbáló RMDSZ-es kezdeményezések vagy a regionalizmusra épülő (akár közös magyar–román transzietnikus) elképzelések. Ezzel szemben a Har–Kov-diskurzus művelői esetében nagyobb az összhang: ők gyakorlatilag mind a francia modellen alapuló – bár többnyire már a Nyugaton is meghaladott – és a román alkotmányban is megjelenő nemzetállami eszme (egy állam – egy nemzet, centralizált intézményrendszer stb.) hívei, amiből nem is akarnak engedni.

Szintén azonos a két beszédmódban, hogy mindkét esetben emancipatorikus igényekről, egyenrangúságról és jogok érvényesítéséről van szó. Míg az autonomisták a központi hatalommal és annak helyi struktúráival (a központi irányítású állami intézményekkel, erőszakszervezetekkel) és a helyi románsággal (és általában a románokkal) szemben törekednek minderre, a Har–Kov-diskurzus művelői a helyi magyar hatalom (az önkormányzatok és szerveik) és a helyi többségben lévő magyar lakosság irányában fogalmazzák meg ezeket a követeléseket. Mindkét esetben az elitek jövőképet, perspektívát is kívánnak nyújtani közösségeik számára, amelyet ennek érdekében mobilizálnak és szólítanak fel egységes fellépésre. Míg a magyarok az autonómia – a nagyobb önállóság, a források elosztásának és felhasználásának fokozottabb ellenőrzése – révén a közösségként való fennmaradást ígérik a székelyföldi és erdélyi magyarságnak, a román vezetők a Har–Kov-diskurzuson keresztül a központ támogatását kérik, amelyért cserébe a román nemzetállamiság és etnikum székelyföldi jövőjének biztosítását kínálják. Mindeközben mindegyik aktor jócskán merít a nemzetépítő diskurzusok tárházából, a különbségek inkább felhasználásuk módjában és stílusában mutathatók ki. Az autonomista beszédmód sérelmi típusára jó példa az a szöveg, amelyet „kisebbségügyi árnyékjelentésként” három romániai

³⁰⁶ Varga Attila: Autonómia – mint politikai beszédtema, mint társadalmi igény, mint közjogi állapot. *Magyar Kisebbség* 2004. 1–2. (31–32.) sz. 217–218. Csapó József Székelyföld autonómia-státútumáról van szó, amelyet 2004-ben nyújtottak be a román törvényhozáshoz.

magyar civil szervezet terjesztett az ENSZ Faji Megkülönböztetés Elleni Bizottsága elé. A magyarok diszkriminációját számos diskurzussal támasztja alá, főképp az elnyomó államhatalomával, az emancipációéval és az asszimilációéval.³⁰⁷ A két beszédmód összegabalyodását az is szemlélteti, hogy az RMDSZ „etnokratikus, örökös hatalma” és a magyar többségű megyékben „gyakorlatilag megvalósult autonómia” – a Har–Kov-diskurzus fontos visszatérő toposzai – tulajdonképpen megegyezik a magyar autonómia-diskurzusban – igaz, kissé másképp – megfogalmazódó célokkal.

Nem csoda, hogy mivel a nemzetépítés mintái adottak és alapjában véve azonosak, ezek gyakran meglepően egyformán jelentkeznek mindkét beszédmódban. Jó példa erre a „Székelyföld mint belső anyaország” koncepció,³⁰⁸ amely az erdélyi szóránymagyarság támogatását célozza a magyar tömbterület részéről – szinte a tükörcépének tekinthető az a román kezdeményezés, amely szorosabbra fűzné a Hargita, Kovászna és Maros megyében (kisebbségben, szóránnyhelyzetben) élő románok és a Móc föld közötti kapcsolatokat.³⁰⁹ Szembeötlő párhuzamokkal találkozni a gyakran precedensként hivatkozott nemzetközi fejlemények kapcsán is – a kilencvenes évek elején Nagorno Karabah és a délszláv polgárháború, az ezredfordulón és 2008-ban Koszovó volt az elrettentő példa (igaz más és más okból és előjellel az egyes diskurzusokban). De az is érdekes, ahogy a magyar aktorok Dél-Tirollal és más európai autonómiákkal példálózhatnak, míg a románok számára Franciaország a hivatkozási alap.

Az autonómia-diskurzus művelői között a helyi román közösséghez és a román államhoz való viszonyulásban az eltérések inkább esetlegesek, és a konkrét helyzetek és személyek függvényében alakulnak. Az RMDSZ-t elsősorban a párt aktuális kormányzati vagy ellenzéki szerepe befolyásolja, a többi aktor ebből a szempontból önállóbb, még ha ott is megfigyelhetők bizonyos korlátok, mindenesetre mindegyik szereplő szükség szerint helyezi a hangsúlyt a románokkal (vagy a magyar riválisokkal) való konfrontációra, vagy összpontosít saját közösségének szervezésére. Ez a magyar államhoz és a nemzetközi fórumokhoz való viszonyulásra is érvényes. Ami a Har–Kov-diskurzust illeti, a „nemzetállam-védők” megnyilatkozásaiból kitűnik, hogy szerintük a román közösségek fennmaradását és fejlődését csakis az erős román nemzetállam tudja megfelelően biztosítani.

³⁰⁷ *Discrimination Against the Hungarian national Minority in Romania. Shadow Report for the Treaty-based Committee on the Elimination of Racial Discrimination.* Pro Regio Sicularum Association–Bolyai Initiative Committee–Hungarian National Council of Transylvania. <http://www.emnt.org/admin/data/file/20140108/2010-08-09-shadow-report-for-the-treaty-based-co.pdf> (letöltve: 2016-03-10)

³⁰⁸ Székely: a „belső anyaország” kulcsszóval győzték meg a székelyföldieket a szóránnypartnerségről. *Transindex.ro* 2013. 11. 14. <http://itthon.transindex.ro/?hir=34691> (letöltve: 2016-03-10)

³⁰⁹ Comunicat. O puncte trainică între Țara Moșilor și Arcul Intra-carpatic, 21 mai 2011. In Dr. Ioan Sabău-Pop–Dr. Ioan Lăcătușu (coord.): *Forumul...* i. m. 393–394.

Romániát elsősorban a többségi román nemzet államának tekintik, ahol a románok érdekeinek alá kell rendelni a nem román kisebbségek érdekeit, ezt pedig a központi kormányzat és intézményrendszere hivatott biztosítani. (Akár jellemzőnek tekinthető egy, az utóbbira javaslatot tevő román szociológus következő állítása: „Ezen vélemények és javaslatok figyelembe vétele a Kormány stratégiájában normalizálná a helyzetet, és visszaadná a vidék egyre jobban fogyatkozó és elbátortalanodott román lakosainak nemzeti méltóságát és bizalmát.”³¹⁰) Eközben nem zavarja őket, hogy a centralizált nemzetállam eszméjének védelme és érvényesítése konfrontálódik a magyar közösség igényeivel, még akkor sem, ha ez akár komoly és tartós szembenállást is eredményezhet. És mivel az autonómia, különösen a területi autonómia nyíltan megkérdőjelezi a centralizált nemzetállamot, a konfliktus úgymond kódolva van, ami pedig a közösségek közötti határok újratermelését is segíti. Ugyanakkor a „nemzetállam-védők” is gyakran fogalmazzak meg olyan közösségi igényeket, amelyek kielégítése nem a másik rovására történne, vagy állnak elő a saját közösségüket nem konfrontatív módon építő elképzelésekkel. A körülményeket figyelembe véve a székelyföldi román közösség építése talán még a helyi magyarénál is nagyobb erőfeszítéseket igényel, vagyis folyamatos „nemzetépítő” munkát, mozgósítást, az élet különféle síkjainak fokozott nemzetiesítését, ami könnyen vezethet konfliktushoz. A román Har–Kov-diskurzus – ideértve az autonómiatörekvések elleni tiltakozást is – mindenesetre alkalmasnak tűnik a konfrontatív közösségépítésre, hasonlóan a magyar autonómia-diskurzus ebbéli funkciójához.

Természetesen a két beszédmód egyike sem tekinthető homogénnek. A magyaron belül eleve adott a „mérsékelt–radikális” felosztás,³¹¹ ahol inkább a „radikálisok” emancipatorikus és autonomista-diskurzusai emlékeztetnek jobban az egykor szintén autonómiát követelő erők diskurzusaira – a történelmi Magyarországon (Román Nemzeti Párt) vagy Nagy-Romániában (Országos Magyar Párt). E néhai formációk ugyanis a különféle paktumok ellenére sosem kerültek kormányra – ellentétben az RMDSZ „mérsékeltjeivel”. Léteznek azonban más hozzáállások és vélemények is. Csak említésképpen: például Salat Levente egy interjúban a már meglévő (ún. „funkcionális”) autonómiák meglétének fontosságára mutat rá (anyanyelvi iskolarendszer, helyi közigazgatási autonómia, az egyházak autonómiája, kulturális autonómia és közbirtokosság),³¹² Magyarai Nándor László szarkasztikus blogbejegyzéseiben – többek

³¹⁰ Maria Cobianu-Băcanu: *S.O.S. – românii din Covasna și Harghita*, Editura Universităţii „Petru Maior”, Târgu-Mureş, 1998. 255.

³¹¹ Ezekről bővebben lásd Kántor Zoltán–Majtényi Balázs: *Autonómia... i. m.*, Bakk Miklós: *Az autonómia-tervek... i. m.*, Varga Attila: *Autonómia – mint... i. m.*, illetve Borbély Zsolt Attila: *Az erdélyi magyar politikai érdekképviselet negyed évszázada*. Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, 2015.

³¹² Nem elég frusztrált a romániai magyarság az autonómiához? Kertész Melinda interjúja Salat Leventével. *Transindex.ro* 2013. 09. 20. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=21289> (letöltve: 2016-03-10). Lásd még: Levente

közt – a budapesti kormányzat Erdély-politikájának vagy a székelyföldi szimbolikus politizálásnak az autonómiával kapcsolatos ellentmondásait bírálja az utóbbi években,³¹³ de Jakab Attila is kritikusan ír „az autonómia kényszerképzetéről” és a Székelyföld mítoszairól.³¹⁴ Ugyanígy a Har–Kov-diskurzus sem egyeduralgó: például Gabriel Andreescu, Smaranda Enache vagy Marius Cosmeanu³¹⁵ meglehetősen másképp látják a székelyföldi magyar–román viszonyt. Marius Lazăr is a Fórum körüli szerzőktől eltérő következtetésekre jut a Székelyföld-képet dekonstruáló tanulmányában,³¹⁶ csakúgy, mint Ștefan Bruno a székelyföldi interetnikus feszültségek okait vizsgáló munkáiban³¹⁷ vagy Dan Manolăchescu, aki a Székelyföld mítoszait veszi górcső alá könyvecskéjében.³¹⁸ Noha az említett szerzők és az általuk képviselt – egyébként szintén sokszínű – „alternatív” beszédmód is sokkal több figyelmet érdemelne, általában a háttérbe szorulnak a két „mainstream” mögött, ami az utóbbiak szintén közös vonása.

V. 3. Az autonómia- és a Har–Kov-diskurzus genezise

Az 1989 végi fordulatot (forradalmat) követő időszakban – ahogy Bakk Miklós írja – „az erdélyi magyarság politikai képviselői több javaslatot is megfogalmaztak a magyar kisebbség román államba való integrációjának lehetséges közjogi keretéről.”³¹⁹ A kezdeti javaslatok a két világháború közötti elképzelésekre, az 1945-ös Nemzetiségi Statútumra, az ember- és kisebbségjogi dokumentumokra és az európai példákra támaszkodhattak. Az RMDSZ 1989. december 25-i Kiáltványa³²⁰ a statútumot vette mintául, és ez tükröződött még a Nemzeti Megmentési Front 1990. január 5-i – Domokos Géza és Király Károly által szorgalmazott –

Salat: The Chances of Ethnic Autonomy in Romania – between Theory and Practice. In Zoltán Kántor (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet– L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 128.

³¹³ Például *Autonómiázás mint puszta „nyelvjáték” és valami „más”* vagy *Busó-járás autonómiáért*. Lásd <http://systemcritic.blogspot.hu/>

³¹⁴ Jakab Attila: *Székelyföld. Mítosz és valóság*. Műhelytanulmány 15, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2005. 31–34.

³¹⁵ Lásd pl. Gabriel Andreescu: *Ruleta...* i. m.

³¹⁶ Marius Lazăr: *Percepții identitare și relații interetnice în Secuime*. Elemente pentru o „deconstrucție” și o „reconstrucție”, In Lucian Nastasă–Salat Levente (ed.): *Relații interetnice în România postcomunistă*. Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2000.

³¹⁷ Ștefan Bruno (coord.): *Dimensiunile urii interetnice în Secuime*. Editura BCS, București, 1998, 2001. és uő: *Secuii și românii. Evoluția unei neînțelegeri*. InterAcademic Press, Indianapolis, 2009.

³¹⁸ Dan Manolăchescu: *Székelyföld mítoszai*. ZAKA Edit Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009.

³¹⁹ Bakk Miklós: *Az autonómia-tervek...* i. m. 39.

³²⁰ Domokos Géza: *Esély...* i. m. 18–20.

Nyilatkozatában is,³²¹ ám az – Domokost idézve – „*a leggyorsabban megtagadott, majd tökéletesen elfeledett dokumentuma [lett] az új politikai rendszernek.*”³²² Később fokozatosan a két világháború közötti és a jelenkori európai példák lettek az irányadók.³²³

Miközben az első időszak az önálló magyar intézményrendszer visszaállítása, a kollektív jogok követelése és több szimbolikus ügy jegyében telt, az RMDSZ-en belül fokozatosan körvonalazódtak az autonómiatörekvések is. Már a szövetség első, 1990. áprilisi nagyváradi kongresszusán elfogadott program megemlíti a helyi önkormányzati rendszer kialakításának célját, és ezt folytatta a következő, 1991. májusi marosvásárhelyi kongresszus is, amely a kérdést övező diskurzusba hozta az erdélyi magyar közösségre – mint a román nemzettel egyenrangú államalkotó tényezőre – értett „társnemzet” fogalmát, illetve „nem hivatalos dokumentumként” ismertté vált Szöcs Géza „Nemzetiségi törvénytervezet-csomagja” is.³²⁴ A területi autonómia elképzelése 1991 őszén kapott nagyobb – országos – nyilvánosságot az RMDSZ Székelyföldi Politikai Csoportjának agyagfalvi megemlékezése révén.³²⁵ A meglehetősen zaklatott politikai legkörben (kormányválság, a Hargita–Kovászna jelentés elkészítése, alkotmányozás) azonban a szövetség vezetése elhatárolódott a csoport szervezkedésétől.³²⁶

Mindezzel egy időben, a székelyföldi „rendszerváltás” sajátos körülményei közepette alakult ki a Har–Kov-diskurzus is. A hatalomváltás, csakúgy, mint egész Romániában, a magyar többségű régióban is ellentmondásosan zajlott (nem történt meg a korábbi, kompromittálódott struktúrák és személyek teljes körű lecserélése), egyúttal pedig etnikai színezetet is kapott. A valóban „végigvitt” rendszerváltástól tartó, számos esetben privilegizált helyzetüket és dominanciájukat féltő román elitcsoportok a kezdeti bénultság után szintén megszervezték magukat, Hargita és Kovászna megyében kisebb, Maros megyében nagyobb sikerrel.³²⁷ Ennek eredményeképp jött létre a nacionalista *Vatra Românească* kulturális szervezet, majd a Román Nemzeti Egységpárt, és ez vezetett a marosvásárhelyi román

³²¹ Uo. 90–92, a nyilatkozat megszületésének körülményeiről lásd uo. 83–92.

³²² Uo. 83.

³²³ Bakk Miklós: Az autonómia-tervek... i. m. 39.

³²⁴ Uo. 40–41.

³²⁵ Ezzel kapcsolatban lásd Magyarai Nándor László, Magyarai-Vincze Enikő, Birtók József: *Ünnepélyes keretek közt „végre kimondani”. Adalékok az agyagfalvi ünnepség- és botrány háttérének feltárásához.* Kézirat, a Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratkatalógusa. K191. Már ez a kezdeményezés is jelezte a sajátos székelyföldi – a többi erdélyitől eltérő – törekvéseket és regionális identitásépítést, amelyek a későbbiekben sem tűnnek el.

³²⁶ Domokos Géza: *Esély...* i. m. 218–235., lásd még Király Károly: *Nyílt kártyákkal II. Az önrendelkezés útja.* Duplex Könyvkiadó, Pécs, 1999. 9–52. Az ügy – és különösen az RMDSZ vezetőségének elhatárolódása kapcsán – lásd Borbély Zsolt Attila: *Az erdélyi...* i. m. 36–38.

³²⁷ Lásd még Tánczos Vilmos: *A székelyföldi...* i. m. és *Ultranacionalista román szervezetek Hargita és Kovászna megyékben.* 1992, kézirat, a Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratkatalógusa. K354.

mozgósításhoz is 1990 első hónapjaiban,³²⁸ illetve az első „Har–Kov-ügyhöz” 1991-ben. Bár az autonómiatörekvések – ahogy láttuk – a magyar önszerveződés kezdeti fázisában még nem jelentkeztek konkrét, kiforrott formában, a román reakciókban mégis fontos szerepet kaptak. Az öngazgatás követelését ugyanis össze lehetett mosni a magyar nemzeti öntudat újbóli nyílt felvállalásával, amit román részről többnyire a magyar nacionalizmus kiújulásaként értelmeztek. A román aggályokat a folyamatosan hangoztatott kisebbségi igények, majd az október 19-ére, Agyagfalvára meghirdetett „autonomista” népgyűlés is táplálta. Az RMDSZ elhatárolódása ellenére a román parlamentben heves támadások érték a kezdeményezők mellett a szövetséget is. A kirohanások mintegy előkészítették a terepet ahhoz a vitához, amelyet a már említett, ún. Hargita–Kovácsna jelentés felolvasása követett.

A parlamenti bizottság által 1991 folyamán összeállított jelentés nyolc fejezetben mutatta be a székelyföldi románság helyzetét, már-már apokaliptikus képet rajzolva a két megyében 1989 végén és 1990 első hónapjaiban kialakult (majd szinte állandósult) helyzetről.³²⁹ A terjedelmes iromány lényegében arról számolt be, hogy a székelyföldi (magyar többségű) területeken beindult politikai, társadalmi, gazdasági folyamatok a Románián belülről és kívülről egyaránt táplálkozó magyar nacionalizmus hatására románellenes jelleget öltöttek. A fordulat során a karhatalom több tagját meggyilkolták, számos románt bántalmaztak és elűldöztek, az új vezetők kinevezése pedig etnikai alapon történt. A jelentés részletesen taglalta a Hargita és Kovácsna megyei románokat ért atrocitásokat, a magyar nacionalista megmozdulásokat és provokációkat, Budapest gazdasági és politikai beavatkozásait, a román állam intézményei és a románok szervezetei (pl. a Vatra Românească), illetve az ortodox egyház elleni agressziót, a románokat ért diszkriminációt stb. Különösen nagy hangsúlyt fektettek a szöveg megfogalmazói az oktatási intézmények türelmetlen és erőszakkal történő, etnikai alapú szétválasztására. Mindezek következtében a románellenesség általánossá vált, és érezhető maradt a térségben, de a becslések szerint összesen vagy 4 000 román nemzetiségű személynek, főleg értelmiséginek el is kellett távoznia a két megyéből. A szöveg kiemelte az „egyszerű emberekre” kívülről (Magyarországról és a „magyarbarát” nyugati körökből) és felülről (az RMDSZ felől) érkező erőteljes befolyást is, amely eltorzítja az egyébként inkább problémamentes román–magyar együttélést. Ki kell emelni a jelentés terjedelmes történeti bevezetőjét is, amely a román nacionalista történeti narratíva kontextusában helyezte el az 1989–90-es történéseket – annak megannyi magyarellenessé sztereotípiájával és motívumával –, de az egész szöveget a nemzetállam-védő nézőpont és a magyar szeparatizmust és az erdélyi

³²⁸ László Márton–Novák Csaba Zoltán: *A szabadság...* i. m. különösen 83–149.

³²⁹ Zahorán Csaba: *Románüldözés...* i. m. 275.

magyar és magyarországi irredentizmust hangsúlyozó, a nemzeti egység és az államhatalom jelentőségét kidomborító vagy épp a kisebbségi elitek legitimitását megkérdőjelező diskurzusok és toposzok határozták meg.

A bizottság két RMDSZ-es (magyar) tagja azonban a jelentést nem írta alá, hanem számos állítását egy szintén részletes különvéleményben vitatta vagy cáfolta. (Például a távozni kényszerült románok egy részéről kimutatták, hogy azok a Székelyföldre kötelezően kihelyezett, és most önszántukból hazatérő román tanárok voltak.) A jelentés felolvasása, valamint a parlamenti vita a korábbi ülések feszült légkörében zajlott, az élő televíziós közvetítés pedig komoly publicitást biztosított az említett diskurzusok számára. Ezek az irat vitája során is előkerültek, a két ügy (az agyagfalvi gyűlés és a jelentés megvitatása) kapcsán több román képviselő és szenátor – kormánypártiak és ellenzékiek egyaránt – erőteljes fellépést követelt a székelyföldi megyékben. Egyes javaslatok számos területen korlátozták volna a magyar közösség azon jogait, amelyekre az 1989 végi fordulat révén tett szert, ami egyfajta kisebbségjogi „visszarendeződési” szándékot tükrözött. Voltak, akik a magyar polgármesterek és a helyi magyar közigazgatás felfüggesztését, a magyar szervezetek betiltását, büntetőeljárások megkezdését indítványozták, de javaslatok érkeztek a hadsereg és a karhatalom mozgósítására és önkéntes nemzeti gárdák szervezésére is. A felvetések között szerepelt még a magyar ünnepek és nemzeti jelképek betiltása, az önálló magyar oktatás felülvizsgálata és a magyar–román határforgalom fokozott ellenőrzése is.³³⁰ A gyakran indulatos magyarellenességbe átszapó nacionalizmus elsősorban a kormányzó Nemzeti Megmentési Frontot és az ellenzékben lévő, szélsőségesen nacionalista Román Nemzeti Egységpártot jellemezte, míg a többi párt felszólalói visszafogottabbak voltak, és inkább általánosságban ítélték el mindennemű erőszakot, szélsőségességet és sovíniszta megnyilvánulást. Végül a Front „kevésbé harcias” javaslatokat terjesztett be, „nemzeti megbékélésre” szólítva fel a lakosságot. Azt indítványozta, hogy vizsgálatokat kell folytatni a bűnösök felelősségre vonása érdekében, mérlegelni kell a sértettek anyagi és erkölcsi kártérítésének módját, meg kell vizsgálni a helyi közigazgatási szervek eljárásának törvényességét (és szükség esetén le kell váltani a mulasztásokat elkövetőket), a jelentést pedig le kell fordítani idegen nyelvekre, és el kell juttatni az érdekelt nemzetközi szervezetekhez.³³¹ A több ülésen is zajló vitát egy parlamenti határozat elfogadása zárta 1992. február 12-én, amely lényegében a Front javaslatait tartalmazta. A törvényhozás „tudomásul

³³⁰ *Monitorul Oficial al României (M. O.)* 238. (1991. október. 15.) 9., 16., 20.; *M. O.* 251. (1991. október. 25.) 12., 18–19.; *M. O.* 254. (1991. október. 29.) 14.

³³¹ *M. O.* 262. (1991. november 5.) 10.

vette” a jelentés tartalmát³³², amit a nacionalisták keveselltek, és később rendre számon kérték a problémák orvoslását.

A jelentésben és vitája során ugyan elsősorban a székelyföldi románellenes atrocitásokról és a románok elüldözéséről volt szó, de fontos hívószavakként jelentek meg a szeparatizmus – főleg az oktatás kapcsán – és az autonómia is, az ezekhez kötődő különféle diskurzusokkal. A szovjet nyomásra létrehozott, a románokat szerintük hátrányosan érintő Magyar Autonóm Tartományt már a történeti bevezetőben nevesítették a szerzők,³³³ hogy később is kizárólag negatív kontextusban bukkanjon fel az autonómia fogalma. A jelentés konklúziója is egyértelműen leszögezte: „*A Forradalom teljesen románellenes módon lett értelmezve, (...) hogy eljött a pillanat a – köztudottan Sztálin parancsára létrehozott – régi Magyar Autonóm Tartományhoz való visszatérésre.*”³³⁴ A vitában is világossá vált az a szándék, hogy az autonómiát románellenes törekvésként állítsák be, és ekképp diszkreditálják. Jó példa erre Gheorghe Dumitraşcu kormánypárti szenátor felszólalása: „*a magyar és székely barátoknak a rendelkezésére állt két megye, hogy bemutassák nekünk, hogyan lehet autonómiát csinálni, közigazgatást, (...) méltányos nemzeti politikát, barátságot románok és magyarok között és így tovább. Rendelkezésükre bocsátottunk két megyét, és azt csinálták, amit láthatnak...*”³³⁵ Szintén a kormánypartból jött az a felvetés, hogy meg kellene változtatni „*az ország központi vidékének közigazgatási beosztását,*”³³⁶ míg egy ellenzéki képviselő egy később gyakran visszatérő motívummal állt elő: „*a két megye autonómiája, deklarált vagy sem, egészen addig érvényben van, amíg még tolerálva lesz. Itt a törvényeket szelektíven alkalmazzák, a hivatalos nyelvet csak alkalomszerűen (...) használják, a prefektusokat nem a kormány, hanem az RMDSZ nevezi ki, az ügyészség és az igazságszolgáltatás egyazon ellenőrzés alatt áll stb.*”, egyúttal pedig nemzetbiztonsági kockázatként is értékelve a kérdést: „*A jelentés tárgyát alkotó események és a 'Székelyföld autonómiájának' kinyilvánítása között közvetlen kapcsolat van. Milyen csodálatos előfeltételt, ideális hidfőt jelent egy ilyen autonóm térség a fáradhatatlan térképrajzolók számára!*”³³⁷

A jelentés és megvitatása lehetővé tette, hogy a magyar autonómia fogalma a román politikai diskurzusban és – a nagy sajtónyilvánosságnak köszönhetően – a szélesebb

³³² Románia Hivatalos Közlönye 1992. február 19. 1–2.

³³³ M. O. 245. (1991. október 18.) 9.

³³⁴ Uo. 45.

³³⁵ M. O. 254. (1991. október 29.) 33.

³³⁶ Ion Zgorcea (Nemzeti Megmentési Front). M. O. 238. (1991. október. 15.) 20.

³³⁷ Mircea Creţu (PUNR), M. O. 254. (1991. október 29.) 7.

közbeszédben egyaránt negatív előjelet kapjon, valami kategorikusan elutasítandó dologgá, nemzetbiztonsági ügyé, egyfajta „románellenes mumussá” váljon.³³⁸

Azért tartottam fontosnak viszonylag részletesen foglalkozni a „Hargita–Kovászna jelentéssel”, mert ez az irat alapozta meg a Har–Kov-diskurzust. Kialakította annak kereteit, megadta a sérelmi alaphangot és a korábbi nacionalista történeti narratíva szinte változatlan átvételével a háttérrel is, a szövegében pedig már megtalálható számos azok közül a tartalmi elemek, motívumok és toposzok közül, amelyek később, a kilencvenes évek során³³⁹ e diskurzus jellegzetességévé váltak. Vagyis mindazok a tényezők, amelyek a Ceaușescu-diktatúra utolsó évtizedében látszólag megállíthatatlanul románosodó közélet, a többnyire mesterségesen létrehozott, de egyre teljesebb „székelyföldi román világ” 1989–90-ben bekövetkezett hirtelen széthullásával és magyarral való „leváltásával” jelentek meg problémaként az itt élő románok számára.³⁴⁰ A nemzeti-kommunista diktatúra védőhálójának megszűnését követően a helyi román elitcsoportok gyengének és magukra hagyottnak érezték magukat a magyar elitekkel szemben. A székelyföldi román dominancia megroppanásából fakadó frusztráció³⁴¹ és a fordulat utáni vélt és valós sérelmek összekeveredtek a román közösség jövőjére irányuló aggodalmakkal. A jelentés egyaránt felsorakoztatott a nemzeti és nemzetállami egységet védő és közösségépítő diskurzusokba illeszkedő érveket és állításokat – a székelyföldi román oktatás, művelődés és az ortodox egyház helyzetéről, a románok számára idegenné váló közegről (a magyar szimbólumok megjelenése, nyelvhasználat), a magyar nacionalista múltszemlélet feltámadásáról, a románok politikai kiszolgáltatottságáról (az RMDSZ dominanciája) és közéleti marginalizálódásáról (kisebbségbe szorulás társadalmi értelemben is) stb. –, amelyek egy komoly központi támogatás vagy pozitív diszkrimináció nélkül veszélyeztetett, kis közösség kapcsán fogalmazódtak meg, meglehetősen drámai stílusban.

³³⁸ Az ilyen beállítás egyik friss példája a *Lumea lui Banciu* nevű televíziós műsor 2014. augusztus 27-i adása, amelyben a műsorvezető az RMDSZ tervezetének közzététele előtt ecsetelte az autonómia veszélyeit. A műsort lásd http://inregistrari.b1.ro/view-27_Aug-2014-lumea_lui_banciu-85.html (letöltve: 2014. 09. 29.). Az elhangzottak miatt egy romániai emberjogi szervezet bepanaszolta a műsorvezetőt az Országos Audiovizuális Tanácsnál és az Országos Diszkriminációellenes Tanácsnál. Ezzel kapcsolatban lásd Banciunak Erdély Kurdisztán, és a románok a törökök. Transindex.ro 2014. 09. 03. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24236> (letöltve: 2016-03-16)

³³⁹ Ezzel kapcsolatban lásd *Hungarofóbia a székelyföldi román sajtóban*. 1992, kézirat, a Jakabffy Elemér Alapítvány kéziratkatalógusa. K356.

³⁴⁰ Bővebben lásd Biró A. Zoltán–Gagy József: Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet. In Gagyi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.

³⁴¹ Erről marosvásárhelyi kontextusban lásd László Márton–Novák Csaba Zoltán: *A szabadság...* i. m. 87–91. és 146–147.

V. 4. Párhuzamos diskurzusok

A két diskurzus tehát tulajdonképpen egyszerre jelent meg és bontakozott ki az 1990-es évek legelején, és azóta is egymással párhuzamosan van jelen a romániai nyilvánosságban. Bár ez a jelenlét nem mindig egyformán erős – valamikor az egyikre, máskor a másikra irányul nagyobb figyelem –, lényegében folyamatos. Még akkor is, ha időnként valamelyik diskurzus mintegy búvópatakként alámerülni látszik, és csak később bukkan ismét a felszínre. Alakulásuk és jelentőségük szempontjából öt rövidebb szakaszra oszthatjuk fel az 1989 vége óta eltelt huszonhat évet: a kezdeti periódus után a kilencvenes évek első, hosszabb fele következett (1992–1996), majd az ezredforduló évei (1996–2003) és a 2003–2014 közötti bő évtized után az utolsó időszakot a 2014-es fejlemények nyitották meg.

A fentebb taglalt első időszakot a Romániát „megváltoztathatatlanul”³⁴² egységes és oszthatatlan nemzetállamként meghatározó alkotmány, illetve a „Hargita–Kovászna jelentés” elfogadása zárta 1991-1992 fordulóján. Az etnikai alapú területi autonómia elvetéséhez – az alkotmány és a jelentés körüli viták mellett – hozzájárult még a szintén 1991-es nemzetbiztonsági törvény is,³⁴³ amely a Románia egységességét és területi integritását fenyegető nemzetbiztonsági veszélyek közé sorolta a „szeparatista” kezdeményezéseket, adott esetben akár visszaélésekre is lehetőséget adva a központi hatalom szerveinek.

V. 4. 1. A kilencvenes évek zaklatott első fele (1992–1996)

Ezt követően, a kilencvenes évek első felében szilárdult meg mindkét beszéd mód. 1992 és 1996 vége között, a nacionalista pártokra támaszkodó Nicolae Văcăroiu-kormány idején az autonómia kérdése nem volt jelen a román politikai életben, pontosabban mondva a magyar politikai diskurzusok „gettójába” szorult. Itt, a magyar eliteken belül 1992–1993 között zajló viták során bontakozott ki a „belső önrendelkezés” koncepciója, és született meg az arra alapozó, Csapó József által összeállított Memorandum.³⁴⁴ Bakk Miklós rámutat, hogy Csapó tervezetében jelent meg a később az RMDSZ dokumentumaiban meghatározóvá vált hármas

³⁴² Ezt az alkotmány VI. címe, 148. szakaszának 1. pontja biztosítja, amely szerint „*Nem képezhetik felülvizsgálás tárgyát a jelen Alkotmánynak a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellegére (...) a terület integritására (...) és a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései.*”

³⁴³ *Legea nr. 51 din 1991 privind siguranta nationala a Romaniei* <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/legea/51-1991.php> (letöltve: 2016-03-16)

³⁴⁴ Bakk Miklós: Az autonómia-tervek... i. m. 42.

autonómia-koncepció: a romániai magyarok személyi autonómiája, a helyi öngazgatási autonómia és a nemzeti alapú területi autonómia. Egyúttal viszont az is kitűnt, hogy „*a Csapó-féle megközelítés nem konkretizálja a romániai államhatalmi struktúrákhoz és a belső jogrendhez való kapcsolódást, ami rendkívül megkönnyítette a tervezet mögötti politikai törekvés félremagyarázását.*”³⁴⁵ Bár a Memorandum nem vált az RMDSZ hivatalos álláspontjává, az 1993. januári brassói kongresszuson elfogadott program alaptétele lett a belső önrendelkezés, a helyi és regionális öngazgatás, valamint a személyi és kulturális autonómia. Az RMDSZ végül 1993 decemberében nyújtott be a parlamentben egy törvényjavaslatot „Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről” címmel. Ez egy olyan kerettörvény-javaslat volt, amely „*lényegében a »nemzeti kisebbség« definíciójából adódó, a kisebbségi jogokat lépésről lépésre elérő stratégia egy lehetséges összekapcsolását fogalmazta meg a »belső önrendelkezés« programjából következő, átfogó közjogi státusra irányuló törekvéssel.*”³⁴⁶ A javaslat megvitatására azonban nem került sor. Az RMDSZ ugyan 1994-ben felállított egy bizottságot, amely megkezdte a törvényjavaslatban említett autonómia-státutumok kidolgozását,³⁴⁷ de a kérdés lassan lekerült a szövetség napirendjéről. Annak ellenére, hogy több tervezet is elkészült, az 1995. májusi kolozsvári kongresszus pedig a területi autonómia igényét is megjelenítette az RMDSZ programjában, az esetleges kormányzati részvétel felülírta az autonomista törekvéseket. Bakk Miklós összefoglalása szerint az RMDSZ kezdeti „identitáskeresését” követően a kilencvenes évek közepére az autonómia egyszerre lett a gyakorlati politizálással szemben alkalmazható kritikai eszköz és olyan tematizációs kiindulópont, amelyhez vissza lehetett nyúlni a szervezeti reformkezdeményezések során.³⁴⁸

Ahogy az eddigiekből is látszik, a romániai magyarok autonómatörekvései kezdettől fogva heves és szinte egyöntetű ellenérzést váltottak ki a román elitekből. Az öngazgatást megfogalmazó vagy felvállaló személyeket és csoportokat továbbra is vehemensen támadták és megbélyegezték. 1991 vége után a reflexszerű ellenérvek az alkotmányra hivatkoztak, ám ezen túl is megfogalmazódtak olyan válaszok, amelyek megoldásként vagy a problémát felvető és képviselő tényező – egyes politikusoknak vagy az RMDSZ egészének – a politikai életből való „kiközösítését”, vagy magának a problémának – a Székelyföldnek mint régiónak – a kiiktatását javasolták. Az elsők közé tartoznak az arra irányuló felvetések, hogy vonják felelősségre és helyezték törvényen kívül a magyar pártot, amit a szövetség esetében az

³⁴⁵ Uo. 42–43.

³⁴⁶ Uo. 43.

³⁴⁷ A bizottság munkájáról lásd uo. 45–48.

³⁴⁸ Uo. 50.

etnikai alapú politikai pártok alapításának tilalmával támasztottak alá (ez alól az RMDSZ érdekvédelmi szövetségként mentesült). Ezek általában a szélsőségesen nacionalista erők irányából jöttek. Kolozsvár 1992–2004 közötti sovinszta polgármestere, Gheorghe Funar például 1993-ban, az autonómiatörekvéseket megfogalmazó brassói RMDSZ-kongresszus után javasolta a magyar párt betiltását,³⁴⁹ amit később többször is megismételt: például 2007-ben a Nagy-Románia Párt szenátoraként,³⁵⁰ illetve 2013-ban és 2014-ben.³⁵¹ Hasonló kitartással küzdött az RMDSZ ellen Petre Țurlea képviselő is,³⁵² aki 1995-ben, az RMDSZ kolozsvári, az autonómiát újra célként kitűző kongresszusa után, ahogy könyvében fogalmaz, „újra kérte – ezt tette minden évben 1990 óta – az RMDSZ törvényen kívül helyezését”, a szövetséget „a román Nemzet és Állam deklarált ellenségeként” aposztrofálva.³⁵³

Ebben az időszakban a Székelyföld kapcsán a román nyilvánosság – egyébként inkább szerénynek nevezhető – érdeklődése elsősorban az ottani román közösségépítés nehézségeire és a magyar önszerveződés jelentette kihívásokra irányult. A helyi román vezetők az 1989 után dinamikusan újrainduló magyar nemzetépítéssel szemben Bukaresttől vártak támogatást. A központi kormányzat azonban a rossz gazdasági helyzetben csak kis részben tudta kielégíteni az igényeiket: 1994-ben megalakult a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség, a román nemzetállami szemléletet tükrözte az 1995-ben elfogadott oktatási törvény is, ám a centralizált kereteknek – a fokozatos demokratizálódással járó – lazulását egyre komolyabb problémaként élték meg a székelyföldi román elitek. A Har–Kov-diskurzus a központból, a szélsőséges nacionalista pártok részéről is kapott támogatást, legszemléletesebb korabeli szintézisét pedig Maria Cobianu-Băcanu szociológus már említett munkája testesíti meg (*S.O.S. – românii din Covasna și Harghita*), amely jóllehet csak 1998-ban jelent meg, ám alapját a Hargita és Kovászna megyében 1994–1996 között készített interjúk képezik. A könyv tulajdonképpen a „Hargita–Kovászna jelentés” folytatásaként is értelmezhető, ahogy sorra veszi a két megyében élő románok sérelmeit és problémáit, és konkrét stratégiát is megfogalmaz a helyzet megváltoztatása érdekében.³⁵⁴

³⁴⁹ Petre Țurlea: *Români...* i. m. 622.

³⁵⁰ Vasile Măgrădean: Funar (PRM) vrea interzicerea prin lege a UDMR ca partid politic. *Mediafax.ro* 2007. 10. 29. <http://www.mediafax.ro/politic/funar-prm-vrea-interzicerea-prin-lege-a-udmr-ca-partid-politic-1016616> (letöltve: 2016-03-16)

³⁵¹ Funar îi scrie lui Băsescu să facă referendum împotriva autonomiei teritoriale. *Napocanews.ro* 2014. 08. 11. <http://www.napocanews.ro/2014/08/funar-ii-scrie-lui-basescu-sa-faca-referendum-impotriva-autonomiei-teritoriale.html> (letöltve: 2016-03-16)

³⁵² Petre Țurlea Prahova megyei képviselő a Nemzeti Megmentési Front után a PDSR és a Román Nemzeti Egységpárt képviselője is volt, de függetlenként is ténykedett.

³⁵³ Petre Țurlea: *Români...* i. m. 650.

³⁵⁴ Maria Cobianu-Băcanu: *S.O.S...* i. m. 247–255.

V. 4. 2. A magyar kérdés integrálása (1996–2003)

Merőben új helyzetet teremtett az RMDSZ kormányzati szerepvállalása 1996–2000 között, majd a szociáldemokrata párti kormány külső támogatása 2000–2004 között. Ám ahhoz, hogy partner lehessen a román politikai formációk számára, az RMDSZ-nek mintegy zárójelbe kellett tennie az autonómiatörekvések nyílt felvállalását, ami helyett az önkormányzatiság fokozatos, a „kis lépések politikája” révén történő megvalósítását tűzték ki célul a szövetség vezetői. Az autonómia az RMDSZ „belső ellenzékének” ügyévé vált, és csak 1998 őszén – a koalíciós kormányzás csekély eredményei láttán Tőkés László tiszteletbeli elnök által kezdeményezett alsócsernátoni fórumon – kapott újra nagyobb figyelmet. Az Alsócsernátonban ismételten megfogalmazott székelyföldi autonómiaigényekre a román nyilvánosság elutasítással reagált,³⁵⁵ és az RMDSZ sem állt az egységbontónak tekintett szervezkedés mellé. Az egész ügy – és ekképp az autonómia kérdése is – így tovább mélyítette a szövetségen belüli ellentéteket, amelyek később a „radikálisok” (vagy „autonomisták”) kiválásához vezettek.

Érdemes még megemlíteni egy másik autonomista – vagy inkább „föderalista” – kezdeményezést is. Erdélyi magyar és román értelmiségiek egyfajta transzietnikus, erdélyi regionalizmust állítottak szembe mind a magyar etnikai alapú elképzelésekkel, mind pedig a román centralizált nemzetállami hagyománnyal. Azok az ingerült, már-már hisztérikus reakciók, amelyeket a Provincia körüli szerzők Memoranduma a román elitekből kiváltott, azonban inkább Bukarest bizonytalanságáról árulkodtak, mintsem a projekt hatásáról, amely viszonylag korlátozott maradt.³⁵⁶

Ugyanakkor a Székelyföldön az ezredfordulóra megszilárdult az a „kettős hatalmi szerkezet”, amelynek kialakulása 1989 végén kezdődött, és amely egyszerre épült a magyar helyi (önkormányzati) hatalomra és a központi hatalomban való RMDSZ-es részvételre, valamint a megmaradt román hatalmi struktúrákra. Tánczos szerint az 1996 végi kormányváltás ellenére az *„új kormány vezető ereje, az erdélyi gyökerekkel rendelkező parasztpárt egyáltalán nem változtatott az előző kormány kisebbségi politikáján, és a*

³⁵⁵ Lásd pl. Rostás Szabolcs: Mit kíván az erdélyi magyar nemzet? valamint Román Győző: zsákutcában az RMDSZ. Beszélgetés dr. Csapó I. József szenátorral. *Erdélyi Napló.org* 1998. szeptember 15. <http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/1998/8en-37t.htm> (letöltve: 2016-03-16) és Határozat Székelyföld autonómiájáról. *Erdélyi Napló.org* 1998. szeptember 22. <http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/1998/8en-38.htm> (letöltve: 2016-03-16)

³⁵⁶ <http://www.provincia.ro/mindex.html>. Ezzel kapcsolatban lásd még Kántor Zoltán–Majtényi Balázs: Autonómia-modellek... i. m. 11.

Székelyföld vonatkozásában is fenntartotta, sőt megerősítette a korábbi kettős hatalmi szerkezetet.”³⁵⁷

A román nacionalisták számára azonban ez is túl sok volt, és mindezt – Bukarestben és a Székelyföldön egyaránt – elfogadhatatlannak tartották, különösen a további magyar igények fényében. Ahogy egy jeles képviselőjük fogalmazott: „Az 1996–2000 közötti időszakban egy sor, az egységes román Nemzetállam ellen irányuló akciót jegyeztek fel, ezek szerzői úgy az RMDSZ vezetői, mint annak egyszerű tagjai voltak.”³⁵⁸ Az ellenzékbe szorult Társadalmi Demokrácia Romániai Pártja (PDSR) és a szélsőséges nacionalista pártok így a „magyar kérdést” alkalomadtán kijátszhatták a kormánykoalíció elleni támadások során, amihez kapóra jöttek a helyi román szervezetek igényei és követelései is. Ilyen alkalmakkor a Har–Kov-diskurzus akár az országos politika szintjére is emelkedhetett: Székelyföldről kiinduló román kezdeményezések és belpolitikai machinációk gerjesztették az 1997-es és 2001-es „Har–Kov-ügyeket” is. A parlament elé terjesztett, a kormányt bíráló ellenzéki indítványokban³⁵⁹ és az azokat követő vitákban visszatértek az 1991-es Hargita–Kovászna jelentésből és annak indulatos vitájából ismerős témák és érvek, esetenként pedig még a stílus is. Az indítványok szövegében és az egyes parlamenti felszólalásokban – a szokásos diskurzusokon túl – ismét vegyesen fordult elő a nemzetállam-védő és közösségépítő megközelítés. Míg az 1997-es indítvány szerzői elsősorban oktatási kérdésekre, illetve a székelyföldi román művelődés és kultúra nehézségeire koncentráltak (de például „magyar paramilitáris csoportok” ténykedését is említették), a 2001-es dokumentum a régió „enklavizálódására” („belső határ létrejöttére”), az állam tekintélyének itteni megrendülésére és a magyarországi befolyás veszélyeire helyezte a hangsúlyt. Mindkét szöveg felhozta a románok diszkriminációját, és bírálta az RMDSZ „egyeduralmát”, benyújtóik és támogatóik pedig határozott központi beavatkozásokat sürgettek a románok jogainak és érdekeinek hatékonyabb védelmére, intézményeinek megerősítésére.³⁶⁰

Azzal, hogy a „Har–Kov-jelenség” az adott pillanatokban ismét a politikai élet fókuszába, valamint a média figyelmének középpontjába került, feltehetően teljesült is a kérdés tematizálóinak egyik fő célja – annak ellenére, hogy közvetlen politikai eredménnyel egyik

³⁵⁷ Tánczos Vilmos: *Kettős...* i. m. 361.

³⁵⁸ Petre Țurlea: *Români...* i. m. 700.

³⁵⁹ 1997-ben a képviselőházban, 2001-ben pedig a szenátusban vitatták meg és szavazták le az „egyszerű indítványokat”. Moțiune. *Monitorul Oficial al României, partea a II-a, debateri parlamentare*. Anul VII – Nr. 205. (1997. november 27.) 12–14.; *Moțiunea privind incapacitatea Guvernului de a asigura exercitarea autorității Statului pe întreg teritoriul țării* <http://www.senat.ro/pagini/control%20parlamentar/motiuni/Harghita-Covasna.pdf> (letöltve: 2014. 09. 29.), ill. *Stenograma ședinței Senatului din ziua de 17 decembrie 2001*. www.senat.ro.

³⁶⁰ Uo.

esetben sem jártak, mivel a kormánypárti többség mindkét alkalommal elvetette az indítványokat. A székelyföldi románság fokozottabb támogatásának és a magyar nemzetépítés ellensúlyozásának azonban objektív körülmények szabtak határt: az állami beavatkozás korlátai (forráshiány, törvényi keretek), az RMDSZ pozíciói és az integrációs igazodási kényszer.

A két parlamenti indítvány közötti időszakban is több megmozdulásra került sor, illetve emlékiratok születtek a székelyföldi románok nevében – például 1999 májusában vagy 2000 áprilisában, ez utóbbihoz egy tüntetés is kapcsolódott Sepsiszentgyörgyön –, többek közt a nemzeti tér, az elnyomó helyi hatóságok, a kisebbségi lét, a szeparatizmus és a dicső múlt és a történelemhamisítás diskurzusaira építve, ám ezek nem érték el a „nagypolitika ingerküszöbét”.³⁶¹ A Har–Kov-diskurzust ebben az időszakban mintegy sűrítve jelenítik meg Maria Cobianu-Băcanu és Ioan Lăcătușu könyvei, olyan beszédes címeikkel, mint „*A kovásznai és hargitai románok elmagyarosításának drámája*”³⁶² vagy „*Egy román térség – Kovászna–Hargita – enklavizálásának tendenciái*”,³⁶³ amelyek közül az utóbbi már az Székely Nemzeti Tanács által felelevenített autonómia-diskurzusra is reflektál.

V. 4. 3. Az autonómia „ellenzékben” (2003–2014)

A 2003-as évet bizonyos értelemben mindkét diskurzus vonatkozásában választóvonalnak tekinthetjük. Ettől kezdve mind a magyar–magyar viták, mind pedig a román Har–Kov-diskurzus homlokterébe a magyar autonómiatörekvések kerültek. Ami a magyar autonómia-diskurzust illeti, az a következő, több mint egy évtizedben jelentősen átalakult, pontosabban mondva forgalmazóinak struktúrájában következtek be nagy változások. Az RMDSZ-en belüli szakadást követően először a Tőkés László körüli csoport, majd a korábbi „belső ellenzék” intézményesült, immár a szövetségen kívül. Az új szervezetek – az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és később az Erdélyi Magyar Néppárt, a Székely Nemzeti Tanács, valamint a Magyar Polgári Szövetség (később Magyar Polgári Párt) – legfontosabb hívószavává pedig az autonómia vált. Ebben az időszakban az RMDSZ vagy kormányon, vagy kormányközeli

³⁶¹ Lásd *Memoriul Asociațiilor culturale românești din județele Covasna și Harghita, adresat Președinției, Parlamentului și Guvernului României, în data de 31 mai 1999.*, ill. *Memorandumul adresat de reprezentanții societății civile și filiale locale ale partidelor politice românești, primarului și Consiliului Local al municipiului Sf. Gheorghe, la mitingul de protest din 13 aprilie 2000.* In Ioan Lăcătușu: *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc Covasna – Harghita.* Editura România Pur și Simplu. București, 2004. 210–214. és 215–219.

³⁶² Maria Cobianu-Băcanu: *Drama maghiarizării românilor din Covasna și Harghita.* Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2000.

³⁶³ Ioan Lăcătușu: *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc Covasna – Harghita.* i. m.

helyzetben volt, szüntelenül helyezkedve a román pártok és a magyar riválisok között a 2008-as választások után tartósan instabillá váló romániai politikai térben, miközben a Magyarországról – elsősorban a FIDESZ irányából – érkező kihívásokkal is meg kellett birkóznia.

A székelyföldi autonómia diskurzusát a román parlamentben egy „kívülálló” szereplő, a – 2003 nyarán civil szervezetként megalakult és azóta is önállóan működő (de végeredményben az RMDSZ egyik riválisának tekinthető) – Székely Nemzeti Tanács újította fel. 2004 tavaszán az SZNT által elfogadott, a szervezet elnöke, Csapó I. József nevével fémjelzett autonómia-statútumot (amelynek alapjául Csapó 1995-ös tervezete szolgált) az RMDSZ néhány képviselője a román törvényhozás elé terjesztette. Miután a magyar szövetség által nem támogatott és komoly magyar–magyar vitát is gerjesztő törvényjavaslatot³⁶⁴ a parlament érdemi vita nélkül elvetette, 2005 őszén újra beterveztették, ugyanazzal az eredménnyel.

Ezen kívül az SZNT, illetve az EMNT és a 2011-ben bejegyzett Erdélyi Magyar Néppárt változatos formában folytatta az autonómia-diskurzust: az erdélyi magyar nyilvánosságon túl igyekeztek bevonni különféle nemzetközi – elsősorban uniós – fórumokat is, a Székelyföld autonómia-statútumát pedig angol és román nyelven is kiadták.³⁶⁵ Mindezek ellenére a román nyilvánosságban nem sikerült érdemi vitát kezdeményezni az ügyben, amiben – az automatikus elutasítást leszámítva – az is szerepet játszhatott, hogy a tervezet csak általánosságban és szórványosan tér ki a leendő autonóm régióban élő román nemzetiségűek helyzetére. A 2010-es magyarországi választásokat követően az autonómia ügye Budapestről is több támogatást kap, igaz, ez többnyire a retorika síkján nyilvánul meg. Az SZNT 2010. november 19-i budapesti ünnepi ülésén határozatok születtek a szervezet *„történelmi folytonosságáról”*, a *„székely autonómatörékvés beépítéséről a nemzeti együttműködés rendszerébe”*, valamint a magyar uniós elnökség kapcsán folytatandó autonomista kezdeményezésekről. Itt különösen az első határozat az érdekes, ez ugyanis – legalábbis diskurzív szinten – közvetlen kapcsolatot létesít az 1918. november 19-én, Budapesten megalakult Székely Nemzeti Tanács és az aktuális SZNT között. Ez a folytonosság az ünnepi ülés alkalmából megjelent ingyenes kiadvány, a „Székely Nép” első számának cikkeiben (és névválasztásában) is tetten érhető, ahol az 1918-ban létrejött SZNT története összekapcsolódik a 2003 óta működő (vagyis „újraalakult”) szervezet tevékenységével, kiegészítve az „alapító atyák” galériájával (Jancsó Benedektől, „a budapesti elnöktől” Paál

³⁶⁴ A törvényjavaslatot lásd *Magyar Kisebbség* 2004/1–2. (31–32.) sz. 261–294. és 295–303., véleményezését és elemzését lásd ugyanebben a lapszámban

³⁶⁵ *Székelyföld autonómia statútuma – Statutul de autonomie al Ținutului Secuiesc – The autonomy statute of Szeklerland*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009.

Árpádon, „a székely köztársaság atyján” át Bethlen Istvánig, „az államférfiig”).³⁶⁶ Az SZNT által több tízezer példányban megjelentetett³⁶⁷ ingyenes kiadvány későbbi számai³⁶⁸ is jócskán támaszkodtak a történelmi diskurzusra: a különféle aktuális fejleményekről és kezdeményezésekről, mint például a Székely Szabadság Napjáról, a Székelyek Nagy Meneteléséről, az európai polgári kezdeményezésről a nemzeti régiók védelmében, az európai autonómia-párhuzamokról és az erdélyi falugondnoki szolgálatról szóló cikkeket, illetve az SZNT kronológiáját és határozatait így egészítik ki (és legitimálják) a székelyek és a kora középkori Erdély történetét, az 1848–49-es szabadságharc egyes mozzanatait és a székely vértanúkat taglaló írások. A 2012-es pünkösdi számot például teljes egészében Nyirő Józsefnek (és újratemetésének) szentelték („*A székely apostol hazatér*”).

Az EMNT és SZNT kezdeményezéseivel párhuzamosan az RMDSZ is megpróbálta érvényre juttatni saját autonómia-koncepcióját vagy annak egyes elemeit. Ám a szövetség eközben végig kényes helyzetben volt: az a törekvése, hogy kormányra kerüljön vagy kormányon maradjon továbbra is kizárta egy, az etnikai alapú területi autonómiát nyíltan előírányzó törvénytervezet felvállalását (ami azonnal ellehetetlenítette volna a román pártokkal való koalíciókötés lehetőségét). Az RMDSZ politikusai és szakértői ezért „mérsékeltebb”, a román alkotmányos és politikai kontextust jobban figyelembe vevő javaslatokkal álltak elő. A 2005-ben a kormány által benyújtott kisebbségi törvénytervezet³⁶⁹ a székelyföldi területi autonómia helyett sajátos, a kisebbségek „kulturális autonómiáját” lehetővé tevő, de politikai integrációjukat nem veszélyeztető konstrukciót javasolt. A szövetségnek azonban a kormánykoalícióban való részvétele ellenére sem sikerült keresztülvinnie a tervezetet, és az megakadt a véleményező bizottságokban.³⁷⁰ Hasonló sorsra jutott az RMDSZ autonómia-koncepciójának másik lényeges eleme, a 2009-ben benyújtott regionalizációs tervezet is,³⁷¹ amely Románia fejlesztési régióinak átszervezését célozta meg.³⁷² Az 1998-ban kialakított, de sokáig csak papíron működő régiós felosztás, amely a

³⁶⁶ *Székely Nép. Ünnepi kiadvány.* Budapest, 2010. november 19. 1. sz. Kiadja a Székely Nemzeti Tanács budapesti ünnepi ülésének szervezőbizottsága.

³⁶⁷ Például a 2012. I. negyedévi (3.) számban 100 000 példány szerepel, míg a 2014. I-II. negyedévi (7.) számban pedig 40 000.

³⁶⁸ Lásd <http://www.autonomia.sic.hu/szekely-nep.html> (letöltve: 2016-03-16)

³⁶⁹ A tervezetet lásd *Magyar Kisebbség* 2005/1–2. (35–36.) sz. 83–107., véleményezését és elemzését lásd ugyanebben a lapszámban.

³⁷⁰ Vö. Dan Oprescu: „Odiseea” ununi proiect de lege: Statutul minorităților naționale di România (varianta UDMR din 2005) *Cotidianul.ro* 2011. 08. 24. <http://www.cotidianul.ro/odiseea-unui-proiect-de-lege-statutul-minoritatilor-nationale-din-romania-varianta-udmr-din-2005-155704/> (letöltve: 2016-03-16)

³⁷¹ *Lege pentru modificarea și completarea Legii nr. 315/2004 privind dezvoltarea regională în România cu modificările și completările ulterioare.* <http://www.senat.ro/legis/PDF/2009/09L432FG.pdf>

³⁷² Erről bővebben lásd Csutak István: *Új? Régi? Jó? Új régiókat Romániának,* Alutus Kiadó, Csíkszereda, 2007, <http://www.scribd.com/doc/26847636/Tanulmany-Csutak-Istvan-Uj-Regi-Jo> (letöltve: 2014. 09. 29.).

Központi (*Centru*) fejlesztési-statisztikai régióba sorolta be Maros, Hargita és Kovászna megyét, ugyanis több szempontból is hátrányosan érintette a székelyföldi magyarokat. Egyrészt a magyarok aránya a régió lakosságán belül alig érte el a 30%-ot, másrészt az, hogy fejlettebb megyékkel kerültek össze, csak növelte a három székelyföldi megye lemaradását.³⁷³ A fejlesztési-statisztikai régiók jelentősége akkor nőtt meg, amikor felmerült, hogy azok idővel komolyabb jogkörökkel is bíró közigazgatási egységek alapjaivá válhatnak.³⁷⁴ Az RMDSZ elképzelése azzal számolt, hogy Maros, Hargita és Kovászna megye együtt alkotnának egy „NUTS 2” szintű fejlesztési régiót, több észak-erdélyi megyével közösen pedig egy „NUTS 1” makrorégiót. A tervezet ugyan figyelembe vette az etnikai elvet, de helyette a modernizációs diskurzust helyezte érvelése középpontjába. Az RMDSZ javaslata végül beleveszett a romániai közigazgatási reform azóta is tartó vitájába. Ennek az egyre nehezebben követhető folyamatnak³⁷⁵ ugyan egy sajátos (eticizált) színpoltját képezi, mégis csak az egyik – és korántsem a legfontosabb – érdeket jeleníti meg a román pártok és más helyi és országos politikai és gazdasági érdekcsoportok közötti küzdelemben. Ugyanakkor magyar szemmel a tét nem csak az RMDSZ, hanem a székelyföldi és erdélyi magyarok számára is rendkívül nagy, hiszen a régiók átalakítása hosszú távra meghatározhatja a romániai magyar közösség érdekérvényesítő és fejlesztési lehetőségeit. A leendő régiók hatásköreiről és területéről évek óta folytatott vitában a szövetség célja továbbra is a magyar lakosságú megyék „egyben tartása”, lehetőleg minél kevesebb „román jellegű” területtel együtt.³⁷⁶

Az RMDSZ törvénytervezetei elakadását követően sem adta fel, és hosszú tárgyalások eredményeképpen sikerült elérnie,³⁷⁷ hogy a román alkotmány esedékes módosítása során a

³⁷³ Uo. 21, 30.

³⁷⁴ Lásd Ladó-Burista Réka: Románia küszöbön álló regionális átszervezése. *Délkelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly* Vol. 1. No. 1 Spring 2010/1 tavasz. http://www.southeast-europe.org/pdf/01/DKE_01_M_EU_LBR.pdf (letöltve: 2014. 09. 29.) és Szabó Tamás: *Regionalizáció...* i. m.

³⁷⁵ Ezzel kapcsolatban lásd Ionela Gavril: Proiecte și discuții privind regionalizarea în perioada 2010–2013. *Agerpres.ro* 2013. 03. 2. <http://www.agerpres.ro/doc-reg/2013/03/02/proiecte-si-discutii-privind-regionalizarea-in-perioada-2010-2013-16-35-28> (letöltve: 2016-03-16), ill. Florin Bărbuță: Retrospective 2013 – Descentralizarea – asumată de Guvern, contestată la CCR; regionalizarea – amânată. *Agerpres.ro* 2013. 12. 18. <http://www.agerpres.ro/politica/2013/12/18/retrospective-2013-descentralizarea-asumata-de-guvern-contestata-la-ccr-regionalizarea-amanata-12-11-15> (letöltve: 2016-03-16), újabban lásd Radu Eremia: Cioloș: un guvern de tehnocrați nu-și poate asuma regionalizarea. Trebuie o decizie politică. *Adevărul.ro* 2016. 01. 29. http://adevarul.ro/news/politica/ciolos-guvern-tehnocrati-nu-si-asuma-regionalizarea-trebuie-decizie-politica-1_56ab86695ab6550cb83eb5f7/index.html (letöltve: 2016-03-16). Lásd még Ladó-Burista Réka: *Románia...* i. m.

³⁷⁶ Lásd még: Szabó Tamás: *Regionalizáció...* i. m., ill. *Hargita Megye Tanácsa: Javaslatcsomag a régióátszervezési és területi-közigazgatási reformmal kapcsolatban.* (Munkaanyag, Ver. 1., 2013.) <http://elemzo.hargitamegye.ro/wp-content/uploads/2013/03/RegionalizacioJavaslat.pdf> (letöltve: 2016-03-16).

³⁷⁷ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Cseke Péter Tamás: Román alkotmány: kisebbségbarát verzió. *Erdélyi Riport* 2013/23. 8–9., ill. Még nem áttörés, de már nyitás (interjú Markó Bélával). *Erdélyi Riport* uo. 10–12.

javaslatok közé bekerüljön a magyar célok megvalósításának legalább a *lehetősége* (pl. a lehetőség a kulturális autonómia szerveinek létrehozására, a hagyományos térségek alrégiókba való szerveződésére és a kisebbségi jelképek szabad használatára), ami a jövőre nézve kiiktathatná az autonómia ellen a „szokásos módon” felhozott alkotmányossági ellenérveket. Az alkotmánybíróság azonban 2014 elején – többek között – ezeket a módosítási javaslatokat is elvetette, a politikai helyzet megváltozásával – a szociáldemokrata-liberális (PSD–PNL) koalíció 2014-es felbomlásával a kormány elveszítette az alkotmány módosításához szükséges parlamenti kétharmadot – az alkotmánymódosítás is lekerült a napirendről.

Az autonómia-tervek parlamenti kudarcaival párhuzamosan viszont számos olyan megmozdulásra került sor, amelyek világossá tették a román politikai elit és a közvélemény számára, hogy a magyar öngazgatási törekvéseknek van tömegbázisa is, és nem csupán a magyar elitesz csoportok érdekeit tükrözik. Az autonómia-diskurzust szavakkal és tettekkel egyaránt dinamizáló konkurens csoportok megjelenésével az RMDSZ-nek fel kellett vennie a versenyt a parlamenten kívül, vagyis a retorikában és az utcai megmozdulásokban is. Ez már 2006-ban sikeresen megtörtént, amikor Markó Béla RMDSZ-elnök és a Tăriceanu-kormány miniszterelnök-helyettese beszédet tartott a „Szövetség a Székelyföldért önkormányzati társulás” megalakulása alkalmából, az autonómia melletti állásfoglalását pedig komoly felzúdulás fogadta román részről. Az RMDSZ egyik koalíciós társa, a Demokrata Párt egyik képviselője szerint Markó beszédével kizárta magát a mérsékelt politikusok közül, míg Emil Boc pártelnök szeparatizmust emlegetve arra figyelmeztette az RMDSZ-t, hogy ha túllépi az alkotmányos kereteket, akkor pártjára a továbbiakban nem számíthat partnerként. Az – akkor még – szintén szövetséges Konzervatív Párt alelnöke, Mircea Chelaru, egyenesen Markó lemondását követelte, állam- és románellenes szándékokkal vádolva meg a magyar politikust. Az ellenzéki Szociáldemokrata Párt szóvivője ugyancsak „különösen súlyosnak” tartotta Markó Béla állításait, és kérdőre vonta Traian Băsescu elnököt is, miért hallgat. A Nemzeti Parasztpárt alelnöke is ostorozta a kormányzatot a reakció hiánya miatt, és kérte a miniszterelnököt, hogy vonja meg támogatását az etnikai alapú területi autonómiára irányuló kisebbségi törvény tervezetétől. A románok és magyarok közötti viszony megmérgezésével vádolta Markó Bélát, és szélsőséges diskurzusának radikalizálódását bírálta, kizárólagosságra törekvő gazdasági érdekcsoportokat sejtve az RMDSZ akciói mögött.³⁷⁸

³⁷⁸ Sfidarea maghiara. <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2006-09-25/sfidarea-maghiara.html> Eredetileg: Ziua 2006. 09. 25. (letöltve: 2016-03-16)

Az autonomista aktivitások közül érdemes megemlíteni a Székely Nemzeti Tanács által 2006. március 15-ére Székelyudvarhelyre összehívott „Székely Nagygyűlést”;³⁷⁹ az RMDSZ 2006. október 15-i agyagfalvi nagygyűlését; az SZNT által a Székelyföldön 2006–2008 között megszervezett nem hivatalos, mozgóurnás népszavazást, amellyel a közel 400 ezer szavazásra jogosult személy közül vagy 210 ezret sikerült megszólítani, akik több mint 99%-os arányban az autonómia mellett tették le voksukat;³⁸⁰ továbbá az RMDSZ és a rivális formációk által 2009-ben és 2010-ben megtartott önkormányzati nagygyűléseket; az EMNP 2012-es sepsiszentgyörgyi autonómia-tüntetését; az SZNT szervezésében 2013 óta megrendezett „Székely Szabadság Napját”, illetve a 2013 őszi „Székelyek Nagy Menetelését”. Ide sorolhatjuk a székely zászló kapcsán 2012 végén kibontakozó, 2013-ban Budapest és Bukarest között is diplomáciai feszültséget generáló eseményeket is,³⁸¹ amelyek szintén sok alkalmat biztosítottak az autonómia melletti és elleni megnyilatkozásokra. Más jellegű, de szorosan ide kapcsolódik az az „árnyékjelentés”, amelyet három romániai magyar civil szervezet – köztük a Tőkés László vezette Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a székelyföldi Pro Regio Sicularum Egyesület – nyújtott be az ENSZ Faji Megkülönböztetés Elleni Bizottságának 2010-ben. A dokumentum egyik fő témája a székelyföldi magyarok diszkriminációja, amelynek orvoslására a szerzők szerint a régió különleges státusa és területi autonómiája lenne az adekvát megoldás.³⁸²

Az összképet ugyanakkor némileg bonyolítják az RMDSZ és riválisai közötti nézeteltérések. Ahogy egy székelyföldi magyar napilap publicistája az SZNT törekvései kapcsán fogalmazott: *„sok kezdeményezés az erdélyi magyarság belső politikai csatározásainak áldozatául esett. Ez történt a helyi népszavazásokkal, a belső referendummal, több tüntetéssel, a székelyföldi önkormányzati nagygyűléssel.”*³⁸³

A román Har–Kov-diskurzus elsősorban abban az értelemben változott meg 2003 után, hogy az eddigiéknél szervezettebben kezdett reagálni a magyar kezdeményezésekre, amivel még szorosabbá vált a kettévált magyar autonomista (az RMDSZ és a „radikálisok”) és a román diskurzusok közötti kapcsolat. A nyíltan autonomista megmozdulások és

³⁷⁹ Erről lásd Bálint B. Eszter: Félkatonai székelyek menni autonómia. *Transindex.ro* 2006. 03. 09. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=4026&nyomtat=1> (letöltve: 2016-03-16)

³⁸⁰ Népszavazás Székelyföldön. *Sznt.sic.hu* 2008. 02. 23. http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&catid=9%3Anepszavazas&id=85%3Anepszavazas-szekelyfoeldoen&Itemid=12&lang=fa (letöltve: 2016-03-16)

³⁸¹ Lásd a VI. 2. fejezetet.

³⁸² Meghallgatták a kisebbségügyi árnyékjelentés benyújtóit az ENSZ-nél. *Székelyhon.ro* 2010. 08. 11. <http://www.szekelyhon.ro/vilag/meghallgattak-a-kisebbsseguyi-arnyekjelentes-benyujtoit-az-ensz-nel> (letöltve: 2016-03-16)

³⁸³ Farkas Réka: Az autonómiaharc évtizede. *Háromszék* 2013. 10. 26. http://www.3szek.ro/load/cikk/64680/az_autonomiaharc_evtizede (letöltve: 2016-03-16)

törvénytervezetek hatására a székelyföldi román nyilvánosságban fokozatosan az autonómia jelentette fenyegetés és az ellene való fellépés szükségessége vált a központi témává. Az autonómia elleni érvelést pedig szervesen egészítették ki a Har–Kov-diskurzus korábbi toposzai. A magyar igények teljesítése ugyanis a nemzetállam-védők szerint még tovább súlyosbítaná a „Har–Kov-jelenséget”, vagyis fokozná és intézményesítené a székelyföldi románok diszkriminációját, az RMDSZ „etnokráciáját” stb.³⁸⁴

A román politikai elit tehát hosszú idő múlva – a kilencvenes évek közepe után – újra kénytelen volt odafigyelni a magyar kezdeményezésekre és adekvát módon reagálni rájuk, mégpedig a legfelsőbb szinteken is. Egyrészt a parlamentben foglalkozni kellett a benyújtott törvényjavaslatokkal, másrészt válaszolni kellett az új magyar szervezetek és az RMDSZ nyilvános akcióira. Ebben az a körülmény is közrejátszott, hogy a magyar aktivitás jelentős médiaérdeklődést váltott ki, valamint hogy a változatos kormánykoalíciók tagjaként az RMDSZ kisebb-nagyobb megszakításokkal hatalmi pozícióban volt 2003–2014 között.³⁸⁵ A „magyar kérdést” tehát bármikor instrumentalizálni lehetett, főleg – de nem kizárólag – az ellenzék részéről.

Az autonomista szervezkedésekre adott román reakciók a pártok és a pillanatnyi kontextus függvényében meglehetősen változatosak voltak, de nagyrészt az eddigi mintákat követték. A radikális retorikát használó nacionalista csoportosulások és személyek általában a magyar irredentizmus és nacionalizmus, a szeparatizmus és a nemzeti egység diskurzusait felhasználva riogattak „az ország feldarabolásával”, rendszerint rendőri fellépést és a szervezők felelősségre vonását követelve, míg az RMDSZ aktuális partnerei többnyire megelégedtek az alkotmányra és a nemzeti egységre hivatkozó tiltakozásokkal. Abban viszont mindegyik román politikai szereplő egyetértett, hogy az etnikai alapú területi autonómia elfogadhatatlan és szóba sem jöhet.³⁸⁶ Jellemzőnek tekinthetjük Traian Băsescu elnök nyilatkozatait, aki például többször is leszögezte, hogy olyan helyi autonómia lesz Székelyudvarhelyen, mint Caracalban vagy Tulceában,³⁸⁷ valamint Victor Ponta egyik megnyilatkozását 2010 márciusában. Az éppen ellenzékben lévő Szociáldemokrata Párt frissen megválasztott elnökeként Ponta a Kovászna és Hargita Megyei Románok Civil Fórumának maroshévízi autonómia-ellenes nagygyűlésén szólalt fel, a szélsőséges

³⁸⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Ioan Lăcătușu–Ioan Solomon: *Un fals „referendum” pentru impunerea unei autonomii anacronice deja existente*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2007. A könyvnek már a címe is azt állítja, hogy a gyakorlatban már meg is valósult az autonómia.

³⁸⁵ Erről lásd a IV. fejezetet.

³⁸⁶ Lásd pl. *Stenograma ședinței Camerei Deputaților din 10 octombrie 2006., 13 februarie 2007, 20 februarie 2007.* www.cdep.ro (letöltve: 2014. 09. 29.) és *Stenograma ședinței Senatului din 12 februarie 2007.* www.senat.ro (letöltve: 2014. 09. 29.).

³⁸⁷ Kifütyülték Băsescut. *Új Magyar Szó*. 2009. július 20. 3.

nacionalista pártok képviselői társaságában, kijelentve, hogy: „*Egyetlen románnak sem kell távoznia arról a helyről, ahol született, ahhoz, hogy úgy érezze, a saját országában van. (...) Úgy gondolom, hogy a Székelyföld nem Románia, mivel nem létezik Székelyföld.*”³⁸⁸

A székelyföldi autonómia ügyét felvállaló SZNT-nek már a 2003-as megalakulására meglehetősen idegesen reagált a román politikai elit: a kormányzó szociáldemokraták elítélték az SZNT létrehozását, alkotmányellenesnek és „*az ország területi egysége és integritása ellen intézett megengedhetetlen merényletnek*” nevezve a területi autonómia tervezetét (és üdvözölve az RMDSZ szintén elutasító hozzáállását).³⁸⁹ A Nagy-Románia Párt pedig 2003 júniusában lépett, és olyan törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, amely teljesen felosztotta volna a Székelyföldet: Kovászna megyét Brassóhoz csatolta volna (egy 70%-ban román lakosságú megyét hozva így létre), Hargita megyét kettéosztva egyrészt újjáalakította volna Csík megyét, de a román többségű Maroshévízzel mint központtal (a régi-új megye így számottevőbb, 40%-os román lakossággal rendelkezett volna), másrészt a megye nyugati feléből és a környező területekből kialakította volna a szintén román többségű (70%-ban) Küküllő megyét. Végül még három várost is átnevezett volna, kiiktatva a nevükből a székelysége való utalást (Székelyudvarhelyből csak *Odorhei*, Székelykeresztúrból *Cristureni*, Kézdivásárhelyből pedig *Târgu Bârsei* lett volna).³⁹⁰ A 2004-ben és 2005-ben a parlamentnek benyújtott Csapó-féle autonómia-tervezet kapcsán a román pártok képviselői – az RMDSZ aktuális szövetségesei is – elsősorban arra hivatkoztak, hogy az az alkotmány több pontjával is ellentétes, különösen a Románia egységes és oszthatatlan nemzetállam jellegét megfogalmazó cikkellyel. Egyes nacionalista képviselők indulatosan utasították el a javaslatot, „*aberrációnak*”, sértőnek minősítve azt, sőt volt, aki terrorizmussal vádolta meg benyújtóit.³⁹¹

De még az RMDSZ kisebbségi törvénytervezete is soknak bizonyult a szenátusban az aktuális ellenzék számára (2005-ben), amely a kulturális autonómiában is etnikai elvű szeparatizmust, a Magyar Autonóm Tartomány felélesztésének kísérletét látta, és elutasította

³⁸⁸ A gyűlésről lásd <https://www.youtube.com/watch?v=cWHI3WawUIQ> (letöltve: 2014. 09. 29.).

³⁸⁹ Proiectul de autonomie teritoriala a Tinutului Secuiesc, o grava incalcare a Constitutiei. *Curierul Național* 2003. 10. 30. <http://www.curierulnational.ro/Politic/2003-10-30/Proiectul+de+autonomie+teritoriala+a+Tinutului+Secuiesc,+o+grava+incalcare+a+Constitutiei> (letöltve: 2016-03-16). A szenátusban többen is felszólaltak az ügy kapcsán, lásd pl.: *Stenograma ședinței Senatului din data de 27 octombrie 2003.* www.senat.ro, ill. *Stenograma ședinței Senatului din data de 2 decembrie 2003.* www.senat.ro. De tiltakoztak például az ellenzékben lévő nemzeti liberálisok és Gheorghe Funar kolozsvári polgármester is.

³⁹⁰ *Expunere de motive la Propunerea legislativă pentru reorganizarea administrativ-teritorială a unor județe din centrul României.* <http://www.cdep.ro/proiecte/2003/400/20/5/em425.pdf> (letöltve: 2014. 09. 29.)

³⁹¹ *Stenograma ședinței Camerei Deputaților din 29 martie 2004., 12 octombrie 2005.* www.cdep.ro, ill. *Stenograma ședinței Senatului din 28 iunie 2004, 29 iunie 2004* www.senat.ro

egy „*párhuzamos intézményrendszer*” létrehozását.³⁹² A tervezett közigazgatási reform keretén belül a régiós felosztásról szóló említett, 2009-es RMDSZ-es törvényjavaslat kapcsán az ellenzéki politikusok – többek közt a későbbi külügyminiszter, Titus Corlăţean is – szintén „átláttak a szitán”, és „leleplezték” az „etnikai alapú autonomista téziseket”.³⁹³ A Székelyföld felosztása a 2010-es években is felbukkant, például 2011-ben napvilágot látott egy olyan vázlat – a Szociáldemokrata Párt egyik képviselőjétől –, amely a nacionalisták koncepcióit idézi, három különböző régióba sorolva az egyes székelyföldi megyéket.³⁹⁴ Megjelentek más érdekes elképzelések is, az egyiket például Traian Băsescu elnök vetette fel: nyolc régió („mamut-” vagy „szupermegye”) létrehozását javasolva, a két magyar többségű megye (Hargita és Kovászna) különállásának meghagyásával (de azzal a kitételrel, hogy nem egyesülhetnek).³⁹⁵

A székelyföldi régió elvetése mellett az autonomista megmozdulásokra is érkeztek harcias indítványok, még a mérsékeltabb formációkból is. A Demokrata Liberális Párt szóvivője 2014 márciusában – egy marosvásárhelyi autonomista felvonuláson történt kisebb incidenst követően – azt nyilatkozta, hogy tilos „*minden olyan rendezvény, egyesület, párt, amely akcióival, politikai programjával, politikai megnyilvánulásaival megszegi Románia Alkotmányát, vagyis a szuverenitás, a területi integritás, az egység eszméjét...*”, azaz a párttörvényt megsértő pártok, az RMDSZ és az MPP, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalommal együtt.³⁹⁶ 2013-ban és 2014-ben pedig Bogdan Diaconu, egy akkor szociáldemokrata párti képviselő (vagyis az RMDSZ aktuális koalíciós partnere) terjesztett be olyan törvényjavaslatokat, amelyek betiltanák az autonomista és szecesszionista kezdeményezéseket, megmozdulásokat és jelképeket, börtönbüntetéssel és feloszlattal

³⁹² Şedinţa Senatului din 26, 29 septembrie 2005; 6, 10, 12, 13, 24 octombrie 2005. www.senat.ro.

³⁹³ Stenograma şedinţei Senatului din 15 februarie 2010. www.senat.ro

³⁹⁴ Romania feliata in 12 regiuni. Cum crede deputatul PSD Surupaceanu ca ar trebui impartita tara. *Pro TV*. 2011. 06. 08. <http://stirileprotv.ro/stiri/politic/romania-feliata-in-12-regiuni-dupa-pdl-a-venit-randul-usl-sa-faca-imparteala-voi-ce-credeti.html> (letöltve: 2016-03-16)

³⁹⁵ Marius Vulpe, Florin Ciornei: Oferta lui Traian Băsescu pentru UDMR. *Evz.ro* 2011. 06. 22. <http://www.evz.ro/oferta-lui-traian-basescu-pentru-udmr-935006.html> (letöltve: 2016-03-16), ill. Marius Vulpe: Oferta de reorganizare 8 superjudeţe + zona specială Har-Cov, o greşeală de traducere. *Evz.ro* 2011. 06. 22. <http://www.evz.ro/parlamentarii-udmr-au-refuzat-oferta-lui-traian-basescu-8-superjudete-zona-speciala-har-cov-i.html> (letöltve: 2016-03-16), valamint Antalfi József, Gáspár Botond, Pál Gábor: Újabb elrománosítási hadjárat van folyamatban? *Udvarhelyi Híradó* 2011. június 17–19. 1., 5. De már korábban is körvonalazódtak „érdekes” javaslatok: például egy 2002-ben Sinaián megtartott kormányzati regionalizációs tanácskozáson, ahol Hargita és Maros, valamint Kovászna és Brassó megyék összevonását is mérlegelték. Lásd *România şi politica regională*. <http://www.cjph.ro/upload/files/file/TEMP/romania.pdf> (letöltve: 2016-03-16)

³⁹⁶ Laura Ciobanu: Adriana Săftoiu (PDL): UDMR şi PCM ar trebui interzise. *Evz.ro* 2014. 03. 14. <http://www.evz.ro/adriana-saftoiu-pdl-udmr-si-pcm-ar-trebui-interzise-1086803.html> (letöltve: 2014. 09. 29.).

sújtva a bűnösnek talált személyeket és szervezeteket,³⁹⁷ sőt nemes egyszerűséggel magát az RMDSZ-t is törvényen kívül helyezné Diaconu.³⁹⁸

A 2000-es évek politikai fejleményeinek hatására – ahogy már említésre került – a Hargita és Kovászna megyében ténykedő román civil, kulturális, közművelődési és egyéb szervezetek, szövetségek és egyesületek egy része 2005 májusában megalapította a Kovászna és Hargita Megyei Románok Civil Fórumát. A Fórum a székelyföldi románok eddigi önszerveződésének hagyományait folytatva a centralizált román nemzetállam eszmeiségét és annak helyi képviselőjét ötvözi a közösségépítéssel, a Román Ortodox Egyházra és az állam központi struktúrára (prefektúrák, hadsereg stb.) támaszkodva lép fel a helyi románok érdekeinek védelmében, azok érvényesítésére és a magyar autonómiatörekvések ellenében, döntően a Har–Kov-diskurzus részeként. A Fórum és egyes tagjai aktivitásának jó részét – a román közösség-szervezés mellett – az teszi ki, hogy megpróbálják felhívni a figyelmet a fenyegetésként érzékelt magyar kezdeményezésekre, és tiltakoznak ellenük. Így szólaltak fel többször is az RMDSZ kisebbségi törvénytervezete,³⁹⁹ a szövetség által javasolt régiós beosztás⁴⁰⁰ vagy egyszerre mindkét törekvés ellen,⁴⁰¹ de például válaszoltak a Székely

³⁹⁷ *Propunere legislativă pentru interzicerea manifestărilor și organizațiilor de tip extremist.*

<http://www.cdep.ro/proiecte/2013/600/80/3/pl683.pdf> (letöltve: 2016-03-16), ill. *Propunere legislativă privind interzicerea autonomiei teritoriale și al oricărei forme de secesionism.*

<http://www.cdep.ro/proiecte/2015/100/50/2/pl167.pdf> (letöltve: 2016-03-16).

³⁹⁸ Bogdan Diaconu: UDMR trebuie desființat după modelul interzicerii Partidului Comunist Român.

Adevărul.ro 2014. 04. 26. http://adevarul.ro/news/politica/udmr-trebuie-desfiintat-modelul-interzicerii-partiduluicomunist-roman-1_535bab100d133766a81c5435/index.html (letöltve: 2016-03-16). Diaconu

egyébként ebben az időszakban rendszeresen publikált RMDSZ- és magyarelleses szövegeket az *Adevărul* nevű napilapban, és a PSD fő „magyarfalójának” számított, erről lásd Cazul Bogdan Diaconu, varful de atac al PSD in problema extremismului maghiar. *Enational* 2012. 07. 06. <http://www.enational.ro/news/cazul-bogdan-diaconu-varful-de-atac-al-psd-in-problema-extremismului-maghiar-160089.html> (letöltve: 2016-03-16). Diaconu 2014 augusztusában kilépett a PSD-ből, és megalapította új, *Egységes Románia Párt (Partidul România Unită)* nevű formációját.

³⁹⁹ Scrisoare deschisă referitoare la dezbateră proiectului legii Statului minorităților naționale în forma dată de UDMR, 7 martie 2006. In Dr. Ioan Sabău-Pop–Dr. Ioan Lăcătușu (coord.): *Forumul...* i. m. 277., valamint Comunicat de presă referitor la proiectul legii Statului minorităților naționale și consecințele grave ce le-ar avea adoptarea lui în forma redactată de UDMR, 7 septembrie 2009. In: uo. 345. és Nicolae Popescu: Statutul Minorităților desființează caracterul național și unitar al statului român!!! *Foaie Națională.ro* 2011. 06. 15. <http://foaienationala.ro/statutul-minoritatilor-desfiineaz-caracterul-naional-unitar-al-statului-romn.html> (letöltve: 2016-03-16) és Vasile Stancu: Semnale de alarmă trase de oameni de știință referitor la prezentul și viitorul Poporului și Statului Român. *Condeii ardelean.ro* 2011. 06. 10–16.

<http://www.condeiiardelean.ro/articol/semnale-de-alarma-trase-de-oameni-de-stiinta-referitor-la-prezentul-si-viitorul-poporului-si> (letöltve: 2016-03-16)

⁴⁰⁰ Comunicat de presă prin care FCRCHM respinge orice variantă de reîmpărțire administrativ-teritorială a României care să contureze înființarea unei enclave etnice autonome sub forma așa-zisului „Ținut Secuiesc”, 15 iunie 2011. In Dr. Ioan Sabău-Pop–Dr. Ioan Lăcătușu (coord.): *Forumul...* i. m. 402.

⁴⁰¹ Apel prin care FCRCHM, împreună cu Asociațiunea ASTRA, solicită neacceptarea inițiativelor legislative propuse de grupările politice maghiare privind regionalizarea și Statutul minorităților naționale, 18 iunie 2011. Uo. 403

Nemzeti Tanácsnak is Románia kisebbségi politikája kapcsán.⁴⁰² A Fórum képviselői szinte minden helyi, országos vagy nemzetközi „magyar jellegű” témával kapcsolatban hallatják a hangjukat, legyen az a Háromszéki Magyarok Világtalálkozója,⁴⁰³ az alkotmány tervezett módosítására tett egyes, a román nemzet domináns státusát megkérdőjelező javaslatok,⁴⁰⁴ a Magyarok Világszövetsége 2010-es trianoni megemlékezésének szándéka,⁴⁰⁵ Koszovó függetlensége,⁴⁰⁶ sepsiszentgyörgyi utcaátnevezések,⁴⁰⁷ a „Székelység története” tankönyvvel kapcsolatos kritikák⁴⁰⁸ vagy a román U16-os jégkorongválogatott egyetlen román nemzetiségű tagját ért agresszió ügye.⁴⁰⁹ De nemcsak valami *ellen*, hanem bizonyos *kérdésekért* is felszólal a Fórum: például kulturális, közművelődési programok és rendezvények kapcsán,⁴¹⁰ vagy támogatást kérve a Hargita és Kovászna megyei románok kulturális projektjeire.⁴¹¹

A Fórum egyik oszlopos tagjának, a sepsiszentgyörgyi Ioan Lăcătușunak számos írása reagál a magyar autonómiatörekvésekre (is): 2007-es, Ioan Solomonnal közösen jegyzett könyve – *Egy hamis „népszavazás” egy már létező anakronisztikus autonómia kikényszerítésére*⁴¹² – az SZNT székelyföldi népszavazásai kapcsán született, de az autonómia

⁴⁰² Un răspuns adresat Consiliului Național Secuiesc. România își îndeplinește obligațiile asumate, iar Europa respinge autonomia teritorială pe criterii etnice, 20 aprilie 2011. Uo. 389.

⁴⁰³ Sesizare la CNCD privind organizarea manifestării „Întâlnirea Maghiarilor Covăsneni de Pretutindeni”, 20 august 2007. Uo. 315–319.

⁴⁰⁴ Observațiile FCRCHM la Propunerea legislativă de revizuire a Constituției României, 12 februarie 2014. Uo. 486–488.

⁴⁰⁵ Scriosare deschisă adresată Generalului (ret.) Marin Dragnea prin care se solicită să intervină la Federația Mondială a Veteranilor de Război pentru a face cunoscut autorităților franceze caracterul instigator al adunării prevăzute a se desfășura în data de 4 iunie 2010, la Trianon, în organizarea Uniunii Mondiale a Maghiarilor, 20 mai 2010. Uo. 359–360.

⁴⁰⁶ Comunicat prin care se solicită Președintelui, Guvernului și Parlamentului României, nerecunoașterea autodeclaratei independențe a provinciei Kosovo, 20 februarie 2008. Uo. 323.

⁴⁰⁷ Scrisoare adresată domnului Traian Igaș, Ministrul Administrației și Internelor prin care se solicită să se comunice constatările rezultate în urma verificării efectuate de către Corpul de Control al M.A.I. privind nelegalitatea hotărârilor Consiliului Local Sf. Gheorghe referitoare la schimbarea denumirii a 27 de străzi din municipiul Sf. Gheorghe, 5 octombrie 2010. Uo. 372.

⁴⁰⁸ Comunicatul CESCH prin care se afirmă că „manualul Istoria Secuilor cultivă lipsa de responsabilitate față de trecut, cu grave consecințe pentru formarea viitoare a tinerilor maghiari, fiind o provocare jignitoare antiromânească pe bani publici”, Sf. Gheorghe, 6 noiembrie 2012. Uo. 440–445.

⁴⁰⁹ Comunicat prin care FCRCHM își exprimă profundul regret față de actul de agresiune și umilința la care a fost supus singurul component de naționalitate română al echipei naționale de hochei U16, de Ziua Națională a României, de către coechipierii și colegii săi, cetățeni români aparținând minorității maghiare, 17 decembrie 2011. Uo. 413.

⁴¹⁰ Programul sărbătoririi Zilei Naționale a României, Sf. Gheorghe, 2006. Uo. 300., Invitație la „Seara Eminescu”, 7 ianuarie 2007. Uo 303. és Comunicatul CESCH referitor la concluziile formulate de către participanții la simpozionul cu tema „Revoluția de la 1848 din Transilvania. Noi contribuții documentare, 12 martie 2014. Uo. 491.

⁴¹¹ Scrisoare adresată Președintelui Senatului României, prin care se solicită deschiderea unei file bugetare separate în vederea susținerii proiectelor culturale ale românilor din județele Harghita și Covasna, 11 martie 2006. Uo. 278–280.

⁴¹² Ioan Lăcătușu–Ioan Solomon: *Un fals „referendum” pentru impunerea unei autonomii anacronice deja existente.* i. m.

ellen érvel a következő évben megjelent kötete is, az *Érvek az úgynevezett „Székelyföld” etnikai alapú területi autonómiája ellen*.⁴¹³ Ez utóbbiban Lăcătușu egy, nacionalista képviselők már hivatkozott felvételeire emlékeztető elképzeléssel is előáll, amikor több alternatívát is bemutat a térség területi átszervezésére. Az RMDSZ által szorgalmazott Maros, Hargita és Kovászna megyékből álló régió létrehozása helyett vagy Brassó megyét is a három székely megyéhez csatolná (így itt 42%-ra csökkenne a magyar népesség aránya), vagy pedig Kovásznát Brassó és Szeben megyével (19%-nyi magyar lakossággal), Hargitát és Marost pedig Beszterce-Naszóddal egyesítené (43%-nyi magyarral). Javaslatát azzal indokolja, hogy [azt] *„történeti, gazdasági és társadalmi érvek támasztják alá, de (...) a többség-kisebbség arány is kiiktatná annak a helyzetnek az aktuális perverz hatásait, amelyben a jelenlegi Kovászna és Hargita megyékben a nemzeti kisebbség helyi többség, a nemzeti többség pedig regionális kisebbség”*.⁴¹⁴ A 2010-es évek egyik fontos publikációja egy bukaresti akadémiai intézet kötete (kutatási jelentése) volt *A hargita-kovásznai román közösség gyengülése* címmel.⁴¹⁵ A székelyföldi románok asszimilálódását egy 2011-es kutatás alapján elemző könyv a Har–Kov-diskurzus legtöbb elemét felsorakoztatva taglalja a régió interetnikus viszonyait, és inkább csak tudományos jellege különbözteti meg a hasonló témájú szövegektől, az 1991-es „Hargita–Kovászna jelentéstől” a Fórum kiadványaiig. Noha megjelenését követően⁴¹⁶ volt rá esély, végül mégsem váltott ki komolyabb visszhangot a székelyföldi magyar–román nemzetépítés „univerzumán” kívül – vagy a román politikai elitek voltak túlságosan is mással elfoglalva, vagy nem voltak megfelelőek a körülmények, és nem álltak össze azok a tényezők, amelyek egy újabb „Har–Kov-ügy” kirobbanásához lettek volna szükségesek.⁴¹⁷

V. 4. 4. 2014 óta

Mivel az utolsónak választott szakaszhatár fejleményei még csak nemrég kezdtek kibontakozni, ezért itt csak egy rövid kitekintésre teszek kísérletet. Az előző, hosszabb

⁴¹³ Ioan Lăcătușu: *Argumente împotriva autonomiei teritoriale pe criterii etnice a așa-zisului „Ținut Secuiesc”*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2008.

⁴¹⁴ Uo. 68–73.

⁴¹⁵ Radu Baltasiu–Gabriel Săpunaru–Ovidiana Bulumac: *Slăbirea comunității românești din Harghita–Covasna*. Editura Etnologică. Colecția de Studii Sociologice, București, 2013.

⁴¹⁶ A könyv ugyan csak 2013-ban jelent meg, de szövege – kutatási jelentésként – már 2011-2012 fordulóján elérhető volt, és az interneten is megjelent: <http://www.cotidianul.ro/slabirea-comunitatii-romanesti-din-harghita-covasna-240853/> (letöltve: 2016-03-16)

⁴¹⁷ Mózes Edith: Nem „jött be” a magyar kártya. *Népújság* 2012. 09. 04. <http://www.hhrf.org/nepujzag/12sep/12nu0904.htm> (letöltve: 2016-03-16)

időszakhoz képest 2014 annyiban jelentett változást, hogy ebben az évben az RMDSZ is úgymond „intézményesen” bekapcsolódott a székelyföldi területi autonómia diskurzusába. Ehhez a rivális szervezetek, az elnökválasztási kampány és a fentebb érintett kezdeményezéseinek kudarcra teremtette lépéskényszerben folyamodott a szövetség. 2014 tavaszán ugyanis az Erdélyi Magyar Nemzeti Párt közzétette *Törvény Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról* című tervezetét,⁴¹⁸ és bár azzal a román politikusoknak nem kellett érdemben foglalkoznia – lévén az EMNP parlamenten kívüli erő – az RMDSZ-nek mindenképpen reagálnia kellett. Mégpedig annak ellenére, hogy belépett a Szociáldemokrata Párt vezette kormánykoalícióba is, ami elvileg ismét megkötötte a kezét. Végül azzal az autonómia-tervezettel állt elő a szövetség, amelyet már a 2013. májusi csíkszeredai kongresszus óta „lebegtetett”, de bemutatását többször is elhalasztotta. Az RMDSZ 2014 szeptemberében tette nyilvánossá *A romániai Székelyföld autonómia statútumát*, az elnökválasztási kampány idején. A dokumentum nagy érdeklődést és – ahogy várható volt – viharos és elutasító reakciókat váltott ki a romániai nyilvánosságban, még magyar–magyar viszonylatban is.⁴¹⁹ Salat Levente politológus szerint – a statútum tartalmára vonatkozó kritikái mellett – azért tekinthető fontos mozzanatnak a tervezet bemutatása, „mert eddig a román közgondolkodásban az a szemlélet uralkodott, hogy az autonómiatörekvések nem az RMDSZ-hez köthetők, hanem a magyarságon belül az ellenzékét képviselő kis pártok és egyéb szervezetek karolták fel azokat. A román megítélés szerint az RMDSZ felismerte a hatalomból való részesedés, illetve az erőforrások elosztásában való részvétel előnyeit, ezekre helyezte a hangsúlyt az utóbbi bő másfél évtizedben. Az autonómia kérdését pedig kizárólag a kampányok idején vette elő, rendszerint nem túl koncepciózusan, többnyire a választói viselkedéssel kapcsolatos megfontolásokból, és a kérdést rögtön el is felejtette azt követően, hogy a választások lezajlottak. Ehhez képest igen jelentős változás az, hogy az RMDSZ előállt

⁴¹⁸ A dokumentumot lásd <http://www.neppart.eu/admin/data/file/20140320/tOrveny-szekelyfOld-kUIOnleges-jogallasu-regio-l.pdf> (letöltve: 2016-03-16)

⁴¹⁹ A reakciókkal kapcsolatban lásd Putyinnal hozták összefüggésbe az RMDSZ kiszivárgott autonómiatervezetét. *Transindex.ro* 2014. 09. 08. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24274> (letöltve: 2016-03-16) és Megkérdőjelezte a kiszivárgott autonómiatervezet alkotmányosságát a Legfelső Bírói Tanács. *Transindex.ro* 2014. 09. 11. <http://itthon.transindex.ro/?hir=37312> (letöltve: 2016-03-16). Az első reakciók összefoglalását lásd Elutasított autonómiaterv. *Magyar Nemzet* 2014. szeptember 20. 16., ill. Kiss Előd-Gergely–Rostás Szabolcs: Össztűz az RMDSZ autonómiatervezetére. *Krónika.ro* 2014. 09. 21. <http://www.kronika.ro/belfold/ossztuz-az-autonomiatervezetre> (letöltve: 2016-03-16). A statútum szövegét lásd: http://www.rmdsz.ro/uploads/fileok/dok/A_romaniai_Szekelyfold_autonomia_statutuma.pdf (letöltve: 2016-03-16)

a maga tervezetével, amelynek megalkotási folyamatát nagy figyelem követte mind a rivális politikai szereplők, mind a szélesebb nyilvánosság részéről.”⁴²⁰

A román elitek számára valóban kihívást jelenthet, hogy „magyar részről” újra dominánssá vált az autonómia-diskurzus, még ha 2015 végéig az RMDSZ tervezete körül sem történt sok dolog. Nyilatkozataikat továbbra is az eddigi hozzáállás határozta meg: 2014 őszén a Klaus Johannist indító pártszövetség vezetőiként mind az elnökjelölt, mind Vasile Blaga a Băsesconál megismert fordulattal utasította el az etnikai alapú regionalizációt: „*Amennyi autonómia Oltban, annyi Hargitában is!*”, illetve a másik elnökjelölt, Victor Ponta kormányfő is csak az általános decentralizációt tudta elképzelni,⁴²¹ igaz, a 2014. júniusi és októberi háttértárgyalásokon ennél jóval rugalmasabbnak tűntek a jelen lévő román politikusok.⁴²² A Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fórumának újabb szövegei, valamint a 2015. júliusi bodzafordulói, októberi marosfői és marosvásárhelyi találkozókön elhangzottakat összefoglaló *Memorandum* elsősorban a korábbi asszimilációs diskurzus folytatásának tekinthető. A Marosvásárhelyen 2015. október 24-én elfogadott dokumentum a magyar többségű régióban élő románok aktuális helyzetét és kilátásait értékeli nemzeti szempontból, ismételten rámutatva „*de facto helyi számbeli kisebbségi státusukra*”, nehézségeikre és az őket érő diszkriminációra, továbbá hogy a románok 20-30 éven belül szinte az eltűnés szélére kerülhetnek a három megye jó részén. Megfogalmazói többek között azt kérik a parlamenttől, az elnöktől és a kormányzattól, hogy dolgozzon ki külön stratégiát a támogatásukra és sajátos érdekeik érvényesítésére.⁴²³

Ugyanakkor, a bizonytalan nemzetközi körülményekre (terrorizmus, ukrajnai konfliktus) is való tekintettel a román államhatalom időnként jelzi – akár utalásszerűen, egy-egy interjúban, akár látványosan, hatósági fellépéssel –, hogy szemmel tartja a helyi magyar és a budapesti nemzetépítési törekvéseket egyaránt, és nem szándékozik kiengedni a helyzetet az ellenőrzése alól. A román hírszerzés vezetőjének hivatkozott nyilatkozatain túl⁴²⁴ ezt tükrözi a belügyminisztérium „Nemzetközi közrendi és biztonsági stratégiája” is a 2015–2020 közötti időszakra, amely továbbra is lehetséges fenyegetésként tartja számon az etnikai alapú területi

⁴²⁰ Salat Levente: Az RMDSZ tervezete az autonómia látszatát próbálja keltetni. Kertész Melinda interjúja. *Transindex.ro* 2014. 09. 25. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24392> (letöltve: 2016-03-16)

⁴²¹ Lásd Alina Pop: Iohannis și Blaga despre autonomia cerută de UDMR: „Cătă autonomie în Olt, atâta și în Harghita!” *Adevărul.ro* 2014. 09. 10. http://adevarul.ro/locale/zalau/iohannis-bлага-despre-autonomia-ceruta-udmr-cata-autonomie-olt-atata-harghita-1_541082580d133766a805e347/index.html (letöltve: 2016-03-16) és Victor Ponta: Dacă autonomie înseamnă descentralizare, atunci vorbim în același limbaj cu UDMR. *Jurnalul Național.ro* 2014. 09. 11. <http://jurnalul.ro/stiri/politica/victor-ponta-daca-autonomie-inseamna-descentralizare-atunci-vorbim-in-acelasi-limbaj-cu-udmr-677392.html> (letöltve: 2016-03-16)

⁴²² „Neptun 2”... i. m. és Antal Árpád... i. m.

⁴²³ Memorandum. In Dr. Ioan Sabău-Pop–Dr. Ioan Lăcătușu (coord.): *Forumul*... i. m. 215–217.

⁴²⁴ Lásd a 264. jegyzetet (77. o.).

autonómiára irányuló megnyilvánulásokat,⁴²⁵ illetve a szélsőséges Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom kézdivásárhelyi aktivistáinak letartóztatása 2015 végén. A főügyészség szervezett bűnözés és terrorizmus elleni főosztályának (DIICOT) közleményében magyarázatként az áll, hogy „*a szélsőségesen nacionalista, magyarországi HVIM azt hirdeti Erdélyben, hogy akár a román állampolgárok és javaik elleni erőszakos támadásokkal is nehezíteni kell, vagy meg kell akadályozni, hogy a román hatóságot az államhatalmat gyakorolják az úgynevezett Székelyföldön,*”⁴²⁶ a fellépést tehát a már jól ismert diskurzusokkal igazolták a hatóságok a nyilvánosság számára. Ezekre a fejleményekre is utalt Antal Árpád sepsiszentgyörgyi polgármester, aki egy interjúban kifejtette, hogy „*egyrészt (...) ma már Románián nincs az a nyomás, ami megvolt az elmúlt években, sem a az Európa Tanács részéről, sem az Európai Unió részéről, se a NATO részéről, most már (...) »nem kell viselkednie« a román államnak a magyar kisebbséggel szemben, éppen ezért sokkal több mindent engedhet meg magának, mint az elmúlt egy-másfél évtizedben. Másrészt pedig azért, mert ma már a román–magyar viszony nem a politikum szintjén van, nem politikusok döntenek a magyarok kérdésében, hanem ezt a szerepet átvette egy másik rendszer. Elsősorban az erőszakos szervezetek: a titkosszolgálatok, a belügyminisztérium, a hadügyminisztérium, és amióta például a titkosszolgálatok és a belügyminisztérium stratégiájában megjelent az, hogy a magyar ügy, az autonómia kérdése (...) nemzetbiztonsági kockázatot jelent Románia számára, azóta beindult az úthenger a magyar közösség ellen. Ez kezdődött talán a Mikó-üggyel, folytatódott mindazzal, ami történt Gyergyószentmiklóson, Csíkszeredában, de hát ezt minden nap érezzük, legalábbis mi, akik a székelyföldi önkormányzatokban dolgozunk, azt érezzük, hogy a prefektustól a számvevőszékig, ha úgy tetszik, a terroristaellenes ügyészségtől a bíróságig, tehát a teljes román apparátus naponta azon dolgozik, hogy ellehetetlenítse a munkánkat.*” Hozzáteve azt is, hogy ez nem „kisebbségi paranoia”, és hogy egyértelműen összehangoltan működnek az említett hatalmi szervek, végül hogy egy új, kisebbség–többség közti paktumra lenne szükség.⁴²⁷

⁴²⁵ *Strategia Națională de Ordine și Siguranță Publică 2015–2020*. Ministerul Afacerilor Interne.

<http://www.mai.gov.ro/documente/transparenta/SNOSP%202015-2020%20.pdf> 6. (letöltve: 2016-03-16)

⁴²⁶ Bencze Melinda–Gyergyai Csaba: Robbantani... i. m. 2.

⁴²⁷ Interjú Antal Árpáddal, *mI* 2016. 01. 16.

<https://www.facebook.com/antalarpadandras/videos/408614215929759/> (letöltve: 2016-03-16). Lásd még Új román–magyar paktum kell. Az önkormányzatok „szétverésén” fáradoznak. *Székely Hírmondó.ro* 2016. 01. 11. <http://www.hirmondo.ro/web/index.php/aktualis/73866-romnmagyar-paktum-kell.html> (letöltve: 2016-03-16). Az Antal Árpád ellen 2016 februárjában kezdeményezett vizsgálattal kapcsolatban lásd Csinta Samu: Antal Árpád jövő ideje és a székelyföldi magyarság. *Magyar Idők* 2016. február 20. 10.

V. 4. 5. Összegzés helyett kérdések

A magyar autonómiatörekvésekre az utóbbi néhány évben adott román válaszok alapján úgy tűnik, hogy egyhamar nem fog feloldódni az a patthelyzet, amelyet a két markáns állásponthoz – az autonómia követeléséhez és annak merev elutasításához – való ragaszkodás eredményezett. Az RMDSZ-nek – az 1989-es fordulat óta elért minden kisebbségjogi vívmány ellenére – még kormányzati pozícióból sem sikerült elfogadtatnia „szerényebb” vagy burkoltan megfogalmazott elképzeléseit a kulturális autonómiáról és a regionalizációról. Azok ugyanúgy elbuktak a román nemzetállam-védők éberségén és hajthatatlanságán, mint a „radikálisabb” tervezetek (vagy pedig csendben szabotálták el őket koalíciós partnerei). A román alkotmánybíróság 2014 eleji döntése újra lehűthette a magyar reményeket, kérdésessé téve, hogy járható-e egyáltalán ez az út – és erősítve a határozottabb fellépést szorgalmazó hangokat. Bár az utóbbiak a magyar autonómia-diskurzus perifériáján már kezdettől fogva hallatszanak, féltő, hogy a hatalom görcsös kompromisszumképtelensége radikalizálhatja az egész közbeszédet. Ebben a helyzetben veszélyes precedensként jelennek meg a különféle autonomista és szeparatista mozgalmak sikerei,⁴²⁸ amelyekre hivatkozva olyan megmozdulásokat is kilátásba helyeznek egyes aktorok, mint útlezárások vagy a polgári engedetlenség eszközei.⁴²⁹ Megjósolhatatlan, hogy ilyen – esetleg bekövetkező – akciókra miképp reagálna a román hatalom, és hogyan viszonyulna mindehhez a magyar lakosság. Vagy fordítva: hogyan fogadnák a magyarok a regionalizációs folyamat számukra kedvezőtlen területi megoldását (vagyis a Székelyföld beolvasztását egy román többségű régióba, mi több, felosztását több régió között). A legsötétebb forgatókönyvek szerint az utcai megmozdulások, valamint Bukarest türelmetlensége és esetleges nacionalista (ellen)intézkedései végül valóban visszavezethetnek a marosvásárhelyi „fekete március” idejébe.

Ez azonban egyelőre nem látszik valószínűnek, mivel – ahogy Salat Levente egy interjúban rámutat – *„az erdélyi magyaroknak egy sokkal kisebb része volna kész áldozatokat hozni az autonómiáért, mint ahogy azt [az] autonómiaküzdelem szereplői elképzelik. Többek közt azért (...), mert az erdélyi magyarság helyzete sok tekintetben jobb, mint ahogyan azt az*

⁴²⁸ Lásd pl. a Dél-Tiroli Felszabadító Bizottságról szóló (a Pro Minoritate folyóiratból átvett) cikkeket a *Székely Népből* 2012. III–IV. negyedév 5. sz. 5., 10., valamint *Székely Népből* 2013. I–II. negyedév 6. sz. 5.

⁴²⁹ Izsák Balázs: akár útlezárásokra is szükség lesz. *Maszol.ro* 2014. 09. 07.

<http://www.maszol.ro/index.php/belfold/35014-izsak-balazs-akar-utlezarasokra-is-szukseg-lesz> (letöltve: 2016-03-16); B. Kovács András: Egy erőszakmentes tiltakozás utolsó eszköze (A polgári engedetlenség). *Háromszék* 2013. 08. 7.

http://www.3szek.ro/load/cikk/62325/egy_eroszakmentes_tiltakozas_utolso_eszkoze_a_polgari_engedetlenseg (letöltve: 2016-03-16)

autonómiaküzdelem bajnokai feltüntetik. Ezen állítás bizonyítékeként az általuk sűrűn emlegetett dél-tiroli példát szoktam felhozni. Ennek a nagyon sikeres autonómiatörekvésnek a történetéhez az is hozzátartozik, hogy voltak olyan periódusai az észak-olaszországi osztrák kisebbségnek, amikor az olasz hatóságok egyszerűen tiltották a német nyelv használatát. (...) Tulajdonképpen nem lehet letagadni, hogy az erdélyi magyarság jogállása és intézményes helyzete a román államon belül konszolidáltabb, mint valaha. Az autonómia érdekében hozandó áldozatokra nézve ez egy eléggé demobilizáló körülmény. Egy sikeres autonómiaküzdelemhez léteznie kell egy megfelelő szintű közösségi frusztrációnak ahhoz, hogy az emberek ebben lássák a megoldást.”⁴³⁰ Másrészt az is tény, hogy a nyílt konfliktus nem is áll a meghatározó felek érdekében. Az RMDSZ ugyanis annyira integrálódott a romániai establishmentbe, hogy túl sokat veszítene a helyzet kiélezésével, és még népszerűségének lassú eróziója ellenére is mindig elég nagy és stabil a közéleti befolyása. Egyelőre riválisainak sem sikerült megtörnie már-már monopolisztikus hatalmát, még a magyarországi támogatás segítségével sem. A székelyföldi magyar társadalom strukturális és mentális sajátosságai (kicsi és szegény középosztály, kiszolgáltatottság, megosztottság) is a jelenlegi status quo-nak (vagyis az RMDSZ-nek) kedveznek, és a lakosság elkeseredése is inkább a kivándorlásban és a politikai passzivitásban nyilvánul meg, mintsem a különféle alternatívák erősödésében, legyenek azok a szövetség kihívói vagy az erőszakos fellépés. Mint ahogy a román politikai elitek sem érdekeltek a jelenleginél nagyobb – és főképp „forróbb” – konfliktusokban. Az egymást követő bukaresti kormányoknak mindeddig sikerült elkerülnie az ellentétek további eszkalálódását, úgy, hogy mindig megadták azt a szükséges minimumot, amit épp muszáj volt – belső vagy külső nyomásra –, ezzel elviselhető mértékűre csökkentve a feszültséget, de ennél sosem mentek tovább. Közvetve, burkolt vagy nyílt nyomásgyakorlással a nemzetközi tényezők is a konfliktus elkerülését szorgalmazták, mindez együtt tehát a békés megoldások irányába terelte-tereli a feleket.

Megoldás – akár átmeneti, akár tartós – viszont csak a magyar–román párbeszéd folytatásával és elmélyítésével születhet, mind helyi, mind országos szinten. Ami az utóbbit illeti, Salat Levente szerint *„a legnagyobb probléma az, hogy a román közvélemény egyáltalán nincs meggyőződve (...) a [kisebbségi] jogoknak, előírásoknak a megalapozottságáról.”* Miközben az RMDSZ *„...nem figyelt arra, hogy [a kieroszakolt eredményekkel] párhuzamosan lépéseinek, célkitűzéseinek a társadalmi elfogadottságát is megalapozza a közvélemény megfelelő tájékoztatása révén. Ez a mulasztás végső soron*

⁴³⁰ Nem elég frusztrált... i. m.

magukat az elért eredményeket is kockáztatja.”⁴³¹ Mindez fokozottan érvényes a székelyföldi románságra is, amelynek helyzete az autonómiát elutasító érvelésekben visszatérő és hálás motívumként (gyakran eszközként) jelenik meg. Olyan kérdésként, amelyre hivatkozva nem nyíltan magyarellenes módon is lehet ellenezni a magyar törekvéseket. Ez megfontolandó körülmény az autonómia hívei számára, akik ugyan megkésve, de lassan mintha kezdenék felismerni, hogy az öngazgatáshoz elengedhetetlen a Székelyföldön élő románok megnyerése vagy legalábbis gyanakvásuk, bizalmatlanságuk „semlegesítése”. Ehhez pedig a velük folytatott párbeszéd és egyeztetések, a döntésekbe való bevonásuk lenne az első lépés.⁴³² Kérdés, hogy a magyar politikusoknak mennyire sikerül ellensúlyozniuk azoknak a székelyföldi román csoportoknak a befolyását, amelyekre bizonyos értelemben ténylegesen fenyegetést jelentenek a magyar autonómiatörekvések. Hiszen az autonómia valóban folytatná a számukra „otthonos” és előnyös, centralizált nemzetállam lebontását, tovább gyengítve már amúgy sem túl erős pozícióikat az erőforrásokért és befolyásért folyó versenyben. A végső kihívás természetesen a velük való kiegyezés lenne, hogy ők is érdekelték legyenek egy kölcsönösen elfogadható megoldás megteremtésében.

⁴³¹ Uo.

⁴³² Lásd pl. Tusványos 2014. Senki nem érti, de mindenki akarja az autonómiát. *Transindex.ro* 2014. 07. 26. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=23946> (letöltve: 2016-03-16), ill. Kántor Zoltán–Majtényi Balázs: Autonómia-modellek... i. m. 13–14.

VI. „ESETTANULMÁNYOK”

VI. 1. „Ortodox Székelyföld” – a Román Ortodox Egyház a székelyföldi magyar és román nemzetépítő diskurzusokban

„1989 után az egymást követő román kormányzatok legegységesebb románosítási akciósorozata – a megelőző évtized intenzív és bevált gyakorlatát folytatva, a több évtizedes tapasztalatokat hasznosítva – a Székelyföldön bontakozott, bontakozik ki. A tömbmagyarság régióinak vegyes lakosságúvá, a vegyes lakosságúak szórvánnyá (azaz 10 százaléknál kevesebb magyar által lakott településekké, térségekké) sorvasztása a bukaresti nemzetstratégia pontos menetrendje szerint folyik. A Székelyföld a romániai magyar nemzeti közösség belső anyaországa. Tehát e térség magyar jellegének megváltoztatása, vegyes lakosságúvá formálása a teljes romániai magyar nemzeti közösség kárára történik. Az 1989-es fordulat óta az ortodox és görög katolikus román egyházi intézmények és az állam erőszak-szervezetei (hadsereg, csendőrség, rendőrség) szervezése útján folytatódott, folytatódik a románosítás.”

Részlet az Erdélyi Magyar Kezdeményezés RMDSZ-platform elnöksége tagjainak állásfoglalásából, 2003⁴³³

„A román identitás megőrzéséhez ezen a vidéken aktívabb beavatkozásra lenne szükség az állam részéről, amelynek megfelelő programokkal kellene előállnia. A román állam nagyon el van maradva a magyar állam mögött, ami a román közösségek kulturális identitásának megtartását és gazdasági támogatását illeti. A magyar államnak nagyon jól megalkotott programjai vannak az itteni magyarok kulturális azonosságának megőrzése vonatkozásában. (...) Nem vagyunk a magyar etnikum kulturális identitásának megőrzése ellen – mi, itteniek értjük meg talán a legjobban a magyarokat, hogy mit jelent kisebbségnek lenni, és megőrizni az etnikai identitást –, de nekünk, kovásznai és hargitai románoknak, bár Romániában élünk, van egy különlegességünk, ami az életmódunkat illeti, és ezért kérnénk a román államot, hogy az is dolgozzon ki egy stratégiát azzal kapcsolatban, hogyan lehetne megőrizni, paradox módon, a saját országukban kisebbségben lévő románok szellemi és kulturális identitását.”

⁴³³ Hargita Népe 2003. június 12., 13.

Interjú Ioan Selejannal, Kovászna–Hargita püspökével [részlet], 2006⁴³⁴

E két – akár tipikusnak is tekinthető – idézetben rövidségük ellenére is be lehet azonosítani egyszerre több, a Székelyfölddel kapcsolatos nemzetépítő diskurzust. Felbukkan bennük a tér nemzetiesítésének és uralásának a diskurzusa, az elnyomó, ellenséges államhatalom, illetve az állami támogatás igényének diskurzusai, továbbá mindkét oldalról az asszimiláció fenyegetésének és a kisebbségi létnek a diskurzusai. A Román Ortodox Egyház székelyföldi jelenlétének („terjeszkedésének”, „térfoglalásának”, „visszatérésének”) meglehetősen ellentmondásos, kényes kérdéskörét azért is övezi olyan sok érzelem és indulat – magyar és román részről egyaránt – mert szinte az összes nemzetépítő diskurzust magában foglalja, ebben a fejezetben⁴³⁵ ezek beazonosítását kísérelm meg. Az első részben röviden felvázolom az ortodoxia és a román nemzetépítés kapcsolatát, a Román Ortodox Egyház helyét és szerepét a román nemzetállamban és a Székelyföldön, majd a fejezet második felében az ortodox egyház székelyföldi szerepvállalásának megjelenítését mutatom be három témán – a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség megalapításán, az egyházi építkezéseken és az egyház tevékenységén – keresztül. Számomra itt elsősorban az az érdekes, milyen diskurzusok mentén kapcsolódik be a Román Ortodox Egyház a román nemzetépítésbe a Székelyföldön, és ezáltal hogyan kerül szembe a magyarral.

VI. 1. 1. Ortodoxia, állam és nemzet a modern Romániában és a Székelyföldön

„22. §. A lelkiismeret szabadsága korlátlan.

Az állam az összes vallásfelekezetnek egyenlő szabadságot és védelmet biztosít, amennyiben gyakorlásuk nem ütközik a közrendbe, a jó erkölcsökbe és az állam szervezeti törvényeibe.

Az ortodox keresztény egyház és a görög katolikus egyház román egyházak.

A román ortodox egyház a románok nagy többségének vallása lévén, az ortodox egyház uralkodó egyház a román államban; a görög katolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezet előtt.

⁴³⁴ Tradițiile românești sunt amenințate. *Adevărul.ro* 2006. 01. 07. http://www.adevarul.ro/actualitate/Tradițiile-romanesti-amenintate_0_56394736.html (letöltve: 2016-03-16)

⁴³⁵ A fejezet alapjául a következő publikációm szolgált: Az egyház visszatér. A Román Ortodox Egyház a székelyföldi magyar és román nemzetépítés diskurzusában 1989 után. *Múltunk* 2012/4.

A román ortodox egyház a jelenben és jövőben független minden idegen fennhatóságtól, a hitelvek tekintetében azonban megmarad egysége a keleti ökumenikus egyházzal.”

Románia Alkotmánya [részlet],
1923⁴³⁶

Az ortodoxia és a román nemzeti identitás lényegében egymástól elválaszthatatlan és egymást kiegészítő, már-már azonos jelentésű fogalmak. Az ortodox vallás mind a dunai fejedelemségek román lakói, mind a történelmi Magyarország románsága jelentős része számára a modern nemzettudat előtti identitás egyik legfontosabb (ha nem egyenesen a legfontosabb) eleme volt. Meghatározó identitásformáló tényező maradt később is, annak ellenére, hogy a modern román nemzettudat alapjait – latin származás, kontinuitás – épp az ortodox egyházból leválasztott görög katolikus egyház tudós papjai fektették le. A modern nacionalizmusok kibontakozásával a Román Ortodox Egyház is magáévá tette ezt a román nemzeti eszmét.⁴³⁷ Lavinia Stan és Lucian Turcescu *Vallás és politika a posztkommunista Romániában* című könyvükben rámutatnak: azzal, hogy az ortodox egyház is átvette ezt a diskurzust, és a (modern) román nemzeti identitás egyik oszlopaként határozta meg magát, még nagyobb morális és politikai legitimitásra, valamint elismerésre tett szert a lakosság és a román állam részéről.⁴³⁸

Az ortodox egyház „nemzetiesedésével” párhuzamosan, a 19. századtól egy másik folyamat is beindult: az egyház fokozatosan alárendelődött a modernizálódó román államnak. Ez a függőségi viszony ugyanakkor előnyökkel is járt, mert mint olvashattuk, az 1923-ban elfogadott alkotmány „nemzeti egyházként” határozta meg a Román Ortodox Egyházat, és kinyilvánította annak elsőbbségét. Az egyház és az állam elvei és érdekei így a nemzeti eszmében találkoztak. Az ortodoxia gyakorlatilag államvallássá lépett elő, cserébe támogatta a mindenkori kormányzatot az ország román jellegének megszilárdításában.⁴³⁹ Ez különösen fontos volt az után, hogy az első világháború eredményeképpen Románia jelentős nem román jellegű területekkel gyarapodott. Az impériumváltást követően a román állammal párhuzamosan az ortodox egyház is dinamikus építkezésbe fogott a Székelyföldön. A cél a régió egyfajta spirituális integrációja – vagyis a román műltszemléletnek megfelelően reintegrációja – volt. Csík, Háromszék és Udvarhely megyében 1920–1940 között 30 új

⁴³⁶ Lásd Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*. Múzeumi Füzetek, 9. sz. Haáz Rezső Kulturális Egyesület–INFOPRESS Rt., Székelyudvarhely, 1994. 227–229.

⁴³⁷ Lavinia Stan–Lucian Turcescu: *Religie și politică în România postcomunistă*. Curtea Veche, București, 2010. 98.

⁴³⁸ Uo.

⁴³⁹ Uo. 55–59.

templom épült, amihez kápolnák, ortodox fészületek (*troițăk*) és haranglábak tucatjai, valamint 41 új parókia adódott. A második bécsi döntésig 37 új pap állt szolgálatba, hogy megakadályozza a románok (vagyis a „románnak tekintett” emberek) további beolvadását, illetve segítse „visszaszerezni az elveszett lelkeket”. Már akkor felmerült, hogy hozzanak létre egy, a volt székely székeket lefedő önálló ortodox püspökséget, ám ebben az időszakban erre nem került sor.⁴⁴⁰ Az ortodox egyház két világháború közötti székelyföldi ténykedése azonban nem váltotta be a reményeket. Ebben nagy szerepe volt a bécsi döntést követő „kis magyar világnak” is, amely megakasztotta, illetve négy évre visszafordította a székelyföldi román nemzetépítést. 1940-ben a román elit – a tisztviselők mellett az értelmiségiek és a papok – nagyobb része elmenekült, sok ortodox és görög katolikus templomot elhagytak, jó párat leromboltak vagy megrongáltak (román részről 26 lerombolt templomot és kápolnát tartanak számon a két megye területén⁴⁴¹). A „visszatért románok” jó része ismét „magyarrá vált”.⁴⁴²

A második világháború utáni politikai és társadalmi változások közepette az ortodox egyház és a román állam közötti viszony sajátosan alakult. Az időszakos üldöztetések ellenére a „Román Ortodox Egyház egy új, a *szimfónia* eltorzított koncepciójára épülő képletet állított fel az állami hatóságokkal való együttműködésére, amelyben az ’uralkodó’ nem volt többé keresztény-ortodox, de még csak vallásos sem, hanem egy ateista, az Egyházat alávetni kívánó állam.”⁴⁴³ Egyrészt a többi romániai egyházhoz hasonlóan alkalmazkodott az új körülményekhez, és „a fenyegetések és kegyek kombinációja olyan hajlékony partnerré változtatta a Román Ortodox Egyházat, amilyent az állampárt kívánt”,⁴⁴⁴ másrészt – különösen Nicolae Ceaușescu alatt – fokozódott az egyház nemzeti elkötelezettsége is, összhangban a rezsim jellegével és műltszemléletével.⁴⁴⁵ A világháborút követő években az

⁴⁴⁰ Ioan Lăcătușu: Mitropolitul Nicolae Colan și românii ortodocși din ținutul Harghitei și Covasnei. In uő: *Dăinuire românească în Harghita și Covasna*. Editura România Pur și Simplu, București, 2007. 55–57. Az ortodox egyház ténykedésébe betekintést nyújtanak például Aurel Nistor írásai, aki maga is megfogalmazta az egyházi és nemzeti célok azonosságát. (In Ioan Lăcătușu (ed.): Aurel Nistor. O pagină din istoria Bisericii și Neamului. Editura Carpații Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 1999.), illetve B. Kovács András: Egy erőszakos disszimilációs kísérlet kudarca. In uő: *Szétszabdalt...* i. m. 201–216., lásd még Pál János: Vissza- és elrománosítási... i. m.

⁴⁴¹ Lásd Ioan Lăcătușu: Starea bisericilor ortodoxe din Eparhia Covasnei și Harghitei – arc peste timp. *Condeiful ardelean.ro* 2012. 10. 19–11. 1. <http://www.condeifulardelean.ro/articol/starea-bisericilor-ortodoxe-din-eparhia-covasnei-si-harghitei-arc-pest-timp> (letöltve: 2016-03-16)

⁴⁴² Ioan Lăcătușu: Mitropolitul Nicolae Colan... i. m. 69–96. Lásd a Sepsiszentgyörgyi és a Csíkszeredai Esperesség területén lévő, 1940–1944 között lerombolt vagy megrongált ortodox és görög katolikus templomok listáját: Ioan Lăcătușu–Vasile Lechința–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 719–720., 722. Az 1940–1944 közötti időszakkal kapcsolatban lásd még Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate* 2002/Ősz., különösen 16–20.; újabban Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*. Jaffa Kiadó, 2011., különösen 140–144., 147–149.

⁴⁴³ Lavinia Stan–Lucian Turcescu: *Religie...* i. m. 67., továbbá 62–67.

⁴⁴⁴ Uo. 104.

⁴⁴⁵ Uo. 102–109.

egyház megpróbálta visszanyerni székelyföldi pozícióit is, ám a kommunista berendezkedés miatt, amelynek helyi kiépítésében a magyar kommunisták is tevékenyen részt vettek, erre nem vagy csak korlátozott mértékben nyílt lehetősége. Bár jelentős gyarapodást könyvelhetett el az 1948-ban felszámolt görög katolikus egyház híveinek „befogadásával”, az ötvenes években megszüntették a háború után újjáalakított Ojtozi és Udvarhelyi Esperességet. Általában véve a Székelyföldön sokáig inkább stagnált az ortodoxia; bizonyos változás csak az 1970-es évektől figyelhető meg, amikor hozzáláttak számos székelyföldi román templom és kolostor felújításához vagy befejezéséhez – például Sepsiszentgyörgyön, Baróton, Maroshévízen és Erdőszentgyörgyön.⁴⁴⁶ E tevékenységnek a Gyulafehérvári Ortodox Püspökség 1975-ös újraalapítása adott lendületet,⁴⁴⁷ az igazi „reneszánszra” azonban az államszocialista rendszer összeomlásáig kellett várni.

Az ortodox egyház Ceaușescu bukása után is kitartott a nacionalizmus mellett, „annyira meggyőződésből, amennyire rutinból”.⁴⁴⁸ Legitimációs eszközként is nagy szüksége volt rá, mivel tekintélyét megtépázta a kommunista rendszerrel való együttműködés.⁴⁴⁹ Az európai integráció folyamata során az ortodox egyház számos képviselője hangsúlyozta az ortodoxia és a román nemzeti érzés (*românism*) közötti kapcsolatot, a román nemzeti identitás megőrzésének fontosságát, szemben a modernizációs kihívásokkal (globalizáció, vallási konkurencia, szekularizáció). Stan és Turcescu szerint a Román Ortodox Egyház nacionalista diskurzusa arról tanúskodik, hogy a nacionalizmus az egyház legfontosabb dogmái közé emelkedett.⁴⁵⁰ Az ortodox egyház arra törekedett az 1989 utáni időszakban, hogy visszaszerezze egykori befolyását, csakúgy, mint az egyházak Közép- és Kelet-Európa többi országában. A Romániában működő „magyar” egyházak is hasonló célokat tűztek ki, kivéve részüket a kisebbségi magyar közösség- és nemzetépítésből. Noha a Román Ortodox Egyház az ezredforduló után kivonult a pártpolitikából,⁴⁵¹ továbbra is fontos közéleti tényezőként lép fel, amellyel a politikusoknak is számolniuk kell. Térhódítását jelzi a kommunista rezsim által államosított földek és épületek visszaszerzése mellett a látványos templomépítés is. Az egyház az államszocializmus alatt felduzzadt városokban és városrészekben szükségleteinek

⁴⁴⁶ Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 369., 202., 657. és saját gyűjtés.

⁴⁴⁷ Köszönettel tartozom Anca Șincannak, aki felhívta a figyelmemet erre a körülményre.

⁴⁴⁸ Lavinia Stan–Lucian Turcescu: *Religie...* i. m. 109.

⁴⁴⁹ Tom Gallagher: *Democrație și naționalism în România 1989–1998*. ALL EDUCATIONAL, București, 1999. 132–133.

⁴⁵⁰ Lavinia Stan–Lucian Turcescu: *Religie...* i. m. 110–112. – Ugyanakkor Tom Gallagher egy interjúban megjegyzi, hogy a Román Ortodox Egyház meglepő módon nem támogatta a nacionalista diskurzust, még ott sem, ahol pedig várható lett volna. (Lásd Tom Gallagher: E surprinzător că, în România, BOR nu a promovat un mesaj naționalist. *România Liberă.ro* 2007. 09. 11. <http://www.romanialibera.ro/exclusiv-rl/documentar/e-surprinzator-ca-in-romania-bor-nu-a-promovat-un-mesaj-nationalist-105749.html> (letöltve: 2016-01-18))

⁴⁵¹ Lavinia Stan–Lucian Turcescu: *Religie...* i. m. 86., 240–262.

kielégítésére számos új templomot épített, és igyekszik pótolni az elpusztultakat is: 1989 óta ortodox templomok ezreit emelték Romániában.⁴⁵² De arra is törekszik, hogy ismét beépülhessen a társadalom azon szegmenseibe, ahol korábban is jelen volt (iskolákban, laktanyákban, börtönökben, kórházakban), sőt a jótékonyági és karitatív tevékenység révén újabb szerepekben is megjelenik. A Székelyföldön 1989 decemberét követően lezajlott politikai-társadalmi átrendeződés fokozottan érintette az itt élő románokat. A központi hatalom átmeneti meggyengülése, illetve a hatalom részleges átvétele a helyi magyar elitek által elbizonytalanította a korábban szinte teljesen az államra – mégpedig egyre „románabb” államra – támaszkodó, a rendszerváltás miatt részben elit nélkül maradó román lakosságot. A Román Ortodox Egyház ezért felvállalta a román értékek és érdekek képviselését, mivel egyébként is úgy látta, hogy az ateista rendszer összeomlása után újra megerősítheti térségbeli jelenlétét. Eközben arra hivatkozik – tulajdonképpen legitim módon –, hogy ki kell szolgálnia az itt élő románok vallási-lelki szükségleteit, akiknek a száma jócskán megnőtt a 20. század utolsó évtizedeiben. Ám a legkomolyabb feladata valójában az lett, hogy a Székelyföldön gyakorlatilag kisebbségi – sokszor szórványkisebbségi – helyzetben lévő és meglehetősen vegyes összetételű románságot közösségként újjászervezze (vagy megszerveze), „megmentve” az asszimilációtól, és a régió teljes területén tulajdonképpen egyedülként jelen lévő román „társadalmi szervezetként” integrálja. Ebbéli törekvéseihez a magyar elitek – de részben a társadalom is – a legjobb esetben is távolságtartással, nemritkán pedig kifejezetten ellenségesen viszonyul. Egyrészt azért, mert a magyar közvélemény számára az ortodox egyház jelenlegi szerepvállalása a két világháború közötti „visszarománosítást” idézi – vagy egyenesen az akkori misszió folytatásának tűnik –, másrészt pedig mert a magyar elitek – akár az egyháziak is – a román szervezkedésben és érdekképviselésben saját közösségépítésük konkurenciáját látják.

A Székelyföldön tehát az újra „magára találó”, erősödő magyar nemzetépítés ellenében kell érvényesülnie az ortodox egyháznak, amihez az államszocialista időszak – ateista jellegű – modernizáció hatásai is hozzáadódnak. Mindezt azonban némiképp ellensúlyozza a románság arányának növekedése a régió összlakosságán belül. Ebben a tekintetben a görög katolikus egyház újjáalakítása sem járt komoly változással, a Román Ortodox Egyháznak ugyanis

⁴⁵² A különféle kimutatásokban 1000 és 3000 között mozog a számuk. Lásd *Grai Românesc* 2009/3. 16.; Románia după 1989: o biserică nouă la două zile. *Evenimentul Zilei.ro* 2009. 10. 28. <http://www.evz.ro/romania-dupa-1989-o-biserica-noua-la-doua-zile-video-873425.html>. (letöltve: 2016-01-18) A pontos adatok hiánya ugyanakkor hozzájárul a különféle vad becslések terjedéséhez is. Egy 2006-os cikkben például az szerepel, hogy 1990 óta „több mint tízezer (!) ortodox templom épült szerte Erdélyben. (...) Ezeknek a templomoknak a nagy része magyar lakosságú vidékeken épült...” Ortodoxia a Dnyesztvertől a Tiszáig? *Erdélyi Napló.org* 2006. 11. 21. http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/cikk_nyomtatás.php?id_cikk=6041 (letöltve: 2016-01-18)

sikerült megtartania híveinek többségét. Az ortodox egyház székelyföldi súlyának változásait érzékelteti az alábbi táblázat:

Felekezet/év	1910	1930	1992	2002	2011
Ortodox	10,9% (6,9%)	12,8% (8,9%)	34,3% (16,5%)	35,6% (17%)	33,8% (15,6%)
Görög katolikus	16,6% (5,1%)	17,4% (5,4%)	1,4% (0,2%)	1,2% (0,1%)	1,1% (0,1%)
Római katolikus	31,7% (53%)	30,5% (52,5%)	31,8% (50,4%)	30,9% (53,5%)	30,1% (52,7%)
Református	28,4% (25,5%)	27,1% (23,7%)	25,1% (21,4%)	24,1% (21,1%)	22,6% (20,1%)
Unitárius	5,8% (7,8%)	5,4% (7,2%)	4,4% (6,1%)	4,2% (6%)	3,9% (5,7%)
Evangélikus	4,5% (0,4%)	4,2% (0,4%)	0,5% (0,3%)	0,3% (0,2%)	0,2% (0,2%)
Zsidó	2% (1,3%)	2,1% (1,3%)	0,02% (0,009%)	0,02% (0,006%)	0,008% (0,003%)

*A Székelyföld területének nagy részét felölelő megyék (első helyen a mai Maros, Hargita és Kovászna megye, dőlten, zárójelben a magyar többségű Hargita és Kovászna megye) lakosságának felekezeti megoszlása az 1910-es, 1930-as, 1948-as, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások adatai alapján.*⁴⁵³

VI. 1. 2. Az alapítás diskurzusai – a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség megalapítása

Az ortodox egyház 1989 utáni székelyföldi tevékenységének origója kétségtelenül a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség (*Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei*) megalapítása volt. Létrehozása már 1990-ben felmerült, az egyházi-vallási vonatkozások mellett pedig hangsúlyosan jelent meg a kérdés nemzeti vetülete is. A román kultusz-államtitkárság 1991. nyári jelentése például rámutatott: „Az ortodox felekezeti tényező kontinuitásának biztosítása – a terület geopolitikai kontextusában – elsőrendű fontosságú a román etnikai elem

⁴⁵³ Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között.* <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> és <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>

megtartásának vonatkozásában.”⁴⁵⁴ A nemzeti, nemzetiesített tér diskurzusai, a nemzeti közösség építésének és védelmének, valamint a magyar nacionalizmus és irredentizmus fenyegetésének diskurzusai mind a püspökség megalapítása melletti érvként hatottak – az említett jelentésben, a nyilvánosságban és a különféle, háttérben zajló tárgyalásokon egyaránt.⁴⁵⁵ Mindezt az 1991 őszén a parlament elé kerülő „Hargita–Kovászna jelentés” is igazolni látszott, amire a jelentést övező nacionalista botrány is ráerősített. Hosszas előkészítő munkálatok után végül 1994 januárjában született határozat az új egyházmegye kialakításáról. Márciusban meghatározták területi kiterjedését: Hargita és Kovászna megyét és egy Maros megyei remetekolostort ölel fel, közel 100 000 ortodox hívővel, székhelyének Csíkszeredát választották, és véglegessé vált az elnevezése is. Miután májusban megalakult a püspökség egyházmegyei gyűlése, élére júliusban megválasztották és felszentelték Ioan Selejan arhimandritát.⁴⁵⁶ A püspök 1994. szeptember 25-i csíkszeredai beiktatása az egyházmegye létrejöttének szimbolikus pillanatává vált. A nagyszabású ünnepségen több ezren vettek részt, köztük egyházi és kormányzati személyiségek is, igaz, Ion Iliescu elnök és Nicolae Văcăroiu kormányfő nem jött el, „*valószínűleg, hogy ne vádolják meg őket »román nacionalizmussal«*” – emlékezett vissza egy húsz évvel későbbi interjúban Petre Țurlea, egykori kormánypárti parlamenti képviselő.⁴⁵⁷

A püspök megválasztása és beiktatása alkalmából elhangzott román beszédek és üzenetek egyértelművé tették, hogy a püspökség megalakulása hangsúlyosan nemzeti jelentőségű. Antonie Plămădeală erdélyi metropolita például kiemelte: az egyházmegye létrehozásának célja, hogy „*megőrizték a román földet, a román identitást, az ősök hitét*”, továbbá hogy a püspökség a megértés eszközeként működjön a térség keresztényei és lakói között.⁴⁵⁸ Ioan Selejan arra mutatott rá, hogy a románok itt fognak maradni, „*hegyeikhez tapadva*”, mint ahogy őseik is itt maradtak, a különféle hódítók lovai és tankjai ellenére is.⁴⁵⁹ Teoctist pátriárka a beiktatás napjáról úgy beszélt, hogy az „*nemzeti létünk helyreállításának aktusa az egyház révén (...) országunk szívében, ahol a románok több száz éve várták, (...) hogy közelükben és velük legyenek a mai papok és kolostorok, templomok, egyesek romokban, mások csupán alapjaikban...*”⁴⁶⁰ Az államfő levelében arra mutatott rá – megemlítve többek

⁴⁵⁴ Idézi Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 149.

⁴⁵⁵ Vasile Stancu: *Amintiri despre înființarea Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei*. Interviu cu prof. univ. dr. Petre Țurlea. *Condeiful ardelean* 2014. szeptember 19–október 2. 2. o.

⁴⁵⁶ Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 150–153.

⁴⁵⁷ Vasile Stancu: *Amintiri...* i. m. 2–3. Țurlea 1993-ig ténykedett a PDSR-ben, majd kivált és független lett, közeledve a szélsőségesen nacionalista pártokhoz.

⁴⁵⁸ Ioan Selejan megválasztásakor, 1994. július 12-én. Idézi: Lăcătușu–Lechințan–Pătrunjel: *Români...* i. m. 151.

⁴⁵⁹ Uo. 155.

⁴⁶⁰ Uo. 154.

közt a románok és a székelyek ezeréves együttélését is –, hogy elsősorban az ortodox és más keresztény papok feladata az egykori testvériség felélesztése, a miniszterelnök pedig azt írta levelében: a püspöknek integrálnia kell az új egyházmegyét az erdélyi ortodoxia spiritualitásába, és felélesztenie a „nemzeti egységért és az egyházi egységért vívott harc szép hagyományait”.⁴⁶¹ Adrian Năstase, a képviselőház elnöke kifejezetten egyenlőségjelet tett az ünnep keresztény-egyházi és nemzeti jellege között, hiszen a püspökség egyesíti a Hargita és Kovászna megyei ortodox románokat, és „erőt ad nekik, hogy békében (...) együtt éljenek a más nemzetből valókkal, miközben ortodox keresztények és románok is maradnak. Mindig is ez volt Ortodox Egyházunk hivatása”. Azt is hozzátette, hogy a püspökség az emberi jogok vizsgálója lesz, kisebbségek és többségek számára egyaránt, amit az etnikai kizárólagosságról való lemondás és a másik identitásának elismerése révén lehet sikeresen letenni.⁴⁶²

Érdekes szemelgetni az ünnepi beszédeknek a Székelyföldet jelölő megfogalmazásai közül is: „sokat próbált térség az ország közepén”, „egyfajta pusztaság [ahol] a román jelenlétet szakadatlanul visszaszorították”, „ahol a román Tigris és Eufrátesz ered”, „Románia szíve”, „ősi román földek”.⁴⁶³ Ezekben a gyakran emocionális megnyilatkozásokban ugyan rendszerint hangsúlyosan megjelent az egyes közösségek közötti békés együttélés és a kölcsönös tisztelet fontossága, viszont szerzőik egyúttal világosan be is tagolták a Székelyföldet a románság kollektív terébe. Bár ez nem a kizárólagosság igényével történt, még ez a „román” Székelyföld-kép is éles ellentétben áll a magyar köztudatban élővel, és jelzi a két szemlélet közötti szakadékot.

A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség létrehozása nyugtalanságot keltett a helyi magyar közvéleményben. Ez az egyházi esemény másodlagos, vagyis „nemzeti” jelentéséből fakadt, amely a magyar nyilvánosságban – de gyakran a románban is – elsődlegessé lépett elő.⁴⁶⁴ Magát a beiktatási ünnepséget a magyar elitek „erődemonstrációként”, a (román) állam újabb magyarelles lépéseként értelmezték.⁴⁶⁵ Az ünnepségről is ebben a szellemben tudósított a magyar sajtó: egy napilap az ortodox egyházi és állami elitnek – a rendfenntartó erők és a hadsereg támogatásával – megtartott felvonulásaként írt az eseményről („még Ceaușescu idejében sem látott mozgósítás”), amelynek 2000-2500 résztvevője többnyire

⁴⁶¹ Uo.

⁴⁶² Uo. 154–157.

⁴⁶³ Uo. 151–157.

⁴⁶⁴ Inczeffi Tibor: „Püspököt avatnak Csíkszeredában”. Romániai Magyar Szó 1994. szeptember

⁴⁶⁵ Romániai Magyar Szó 1994. szeptember 27.

máshonnan érkezett.⁴⁶⁶ A rendkívüli biztonsági intézkedésekről, amelyek bárminemű „spontán” incidenst voltak hivatva megelőzni, utólag Petre Țurlea is említést tett.⁴⁶⁷

A püspökség létrehozásnak jelentőségére a különféle évfordulók, nagyobb ünnepek alkalmából ismételten rámutatnak a román véleményformálók, ami a visszaemlékezésekkel együtt kiváló alkalmat nyújt az alapításhoz kapcsolódó diskurzusok felidézésére is. A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség fennállásának tizenötödik évfordulóján például „*Egy mécses a Kárpátokban. A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség, 15 év az alapítás óta. 1994–2009*” címmel jelent meg egy könyv,⁴⁶⁸ amelyben a szerzők felelevenítették az egyházmegye létrehozásának történetét, és részletesen bemutatták az 1994 óta elért eredményeit – a pasztorációs tevékenységtől a szociális-filantrop dimenzióig. Ugyanebben az évben, 2009. augusztus 23-án, a püspökség élén tevékenykedő Ioan Selejant címzetes érsekké szentelték,⁴⁶⁹ amire nagyszabású ünnepség keretében került sor Csíkszeredában, a hivatalban lévő miniszterelnök, Emil Boc részvételével. A magyar *Krónika* és a *Transindex* körülbelül 3000, míg a román *Ziarul Lumina* keresztény napilap 5000 résztvevőről tett említést.⁴⁷⁰ Hasonlóképpen ismétlődtek meg a nemzetépítő diskurzusok a „Hegyek Püspöksége”⁴⁷¹ huszadik évfordulójának megünneplése, Selejan 2014 végi bányászati metropolitává való választása, valamint az új püspök, Andrei Moldovan beiktatása kapcsán is. A 2014-es évforduló szeptember 21-i központi rendezvényén újfent képviseltette magát a román „világi hatalom”, érzékeltetve az esemény nemzeti vetületét is: a román prefektusok és alprefektusok, katonatisztek és több volt miniszter és tisztségviselő mellett Titus Corlățean külügyminiszter és Mircea Dușa honvédelmi miniszter is jelen volt. Daniel pátriárka pedig már méltató levelének címében összekapcsolta az érsek pasztorációs és hazafias tevékenységét („*két évtized dinamikus pasztorációja és hazafisága...*”), megemlékezve arról az építő, egyházi, kulturális stb. munkáról, amellyel Ioan Selejan „*létrehozta és konszolidálta a Kovászna–*

⁴⁶⁶ Birtók József: Püspökavatás Csíkban. *Romániai Magyar Szó* 1994. szeptember 28. – Sokatmondó az egyik tudósítás címe: Fegyverek és egyenruhák árnyékában: püspökség. *Romániai Magyar Szó* 1994. szeptember 27.

⁴⁶⁷ Vasile Stancu: Amintiri... i. m. 2.

⁴⁶⁸ Ioan Lăcătușu–Nicoleta Ploșnea (ed.): *O candelă în Carpați. Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei 15 ani de la înființare (1994–2009)*. Editura Grai Românesc, Miercurea-Ciuc, 2010. A Familia română – egy máramarosi kiadású, évente háromszor megjelenő, a román kultúrával és hittel foglalkozó folyóirat – 2011. novemberi száma is leköszölte a püspökség történetével foglalkozó részt. *Familia română. Revistă pentru solidaritatea românilor de pretutindeni – Români din Covasna și Harghita*. Baia Mare 2011/4.

⁴⁶⁹ Ínaltpreasfințitul Ioan – Crâmpoie biografice. *Familia...* i. m. 15–22. – A „címzetes érsek” csak a kitéüntetett személyére és nem a püspökségre vonatkozik.

⁴⁷⁰ Román erőfitogatás Csíkszeredában. *Krónika.ro* 2009. 08. 24.

<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=30888> (letöltve: 2014. 09. 25.); PS Ioan Selejan a fost ridicat în rang de Arhiepiscop onorific. *Ziarul Lumina.ro* 2009. 08. 24. <http://ziarullumina.ro/ps-ioan-selejan-a-fost-ridicat-in-rang-de-arhiepiscop-onorific-40449.html> (letöltve: 2016-03-17).

⁴⁷¹ „Eparhia Munților”

Hargitai Püspökséget”.⁴⁷² Az érsek románság érdekében folytatott tevékenységét több résztvevő is kiemelte, Selejan pedig átadta a püspökség „Hegyek Keresztje” nevű kitüntetését egy sor helyi és egyéb illetőségű személyiségnek. Az évforduló kapcsán Petre Țurlea a már hivatkozott interjúban felelevenítette az RMDSZ ellenséges viszonyulását a püspökség megalapításához 1994-ben, továbbá bírálta a politikusok és politikai pártok érdekérvényesítésének önző gyakorlatait, és hogy a bukaresti kormányok rendre magára hagyták a Kovászna és Hargita megyei románokat. Az egyébként meglehetősen nacionalistának tartott Văcăroiu-kormányzat (1992–1996) kapcsán pedig kijelentette, hogy „*A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség volt a Văcăroiu-kormány idejének egyetlen vívmánya a két megyében élő románok javára.*”⁴⁷³ Az érsek 2014. decemberi búcsúja után az új püspök 2015. február 15-i beiktatása szintén az egyházmegye megalapításának és tevékenységének méltatására adott lehetőséget.⁴⁷⁴

A vissza-visszatérő diskurzusok mellett az időnként hozzájuk társuló eseményekről szintén beszámol a média, tovább gyarapítva a nemzetépítő diskurzusokat. Igaz, az évek múltával ez fokozatosan a román nyilvánosságra korlátozódott, a magyar ugyanis már jóval kevesebb figyelmet szentel az alapítás körüli diskurzusoknak. A 2009-es évfordulóra és körülményeire még felfigyeltek a magyar újságírók is⁴⁷⁵ – nyilván az aktuális belpolitikai kontextustól nem függetlenül (az RMDSZ épp ellenzékben volt, és egyre több tisztviselőjét váltották le az állami hivatalokból, miközben közeledtek a választások) – de az utóbbi évfordulók és fejlemények már alig ütötték meg a magyar média ingerküszöbét, ami bizonyos mértékben az országos román sajtóra is igaz. Moldovan püspök beiktatásával is inkább csak a helyi román sajtó foglalkozott, egy helyi megyei magyar napilap pedig mindössze egy apró hírt közölt az ünnepségről (miközben mellette egészségügyi cikk számolt be a székely farsangolásról „*Kikacagták mindazt, ami rossz*” címmel).⁴⁷⁶ Bár a magyar érdektelenség nem feltétlenül az ortodox egyház iránti közönyről vagy ellenségességről tanúskodik, hanem akár annak is szólhat, hogy a püspökség léte megszokottá vált a magyar nyilvánosság számára, az egyéb tevékenységekre adott magyar reakciók – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk – inkább az előbbekire utalnak.

⁴⁷² Doru Decebal Feldiorean: „Sfântul munților” din inima României. *Condeiful ardelean* 2014. október 3–16. 8.

⁴⁷³ Vasile Stancu: Amintiri... i. m. 2–3.

⁴⁷⁴ Doru Decebal Feldiorean: „Eparhia Munților, povestea continuă”. *Condeiful ardelean* 2014. február 20–március 3. 8–9. o.

⁴⁷⁵ Lásd pl.: Boc vállán állva távolítaná el a magyar zászlókat Csíkszereda épületeiről Vadim. *Transindex.ro* 2009. 08. 24. <http://itthon.transindex.ro/?hir=21768> (letöltve: 2016-03-16); Érsekké avatták Selejant. *Hargita Népe.org* 2009. 08. 24. <http://www.hhrf.org/hargitanepe/2009/aug/hn090824t.htm> (letöltve: 2016-03-16)

⁴⁷⁶ *Csíki Hírlap* 2015. február 16. 3.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az említett diskurzusok mellett (a nemzetiesített tér, a nemzeti közösség építése és védelme, a magyar nacionalizmus és irredentizmus fenyegetése) számos további érvényesült az 1994 óta eltelt több mint huszonöt év során: a történelmi, politikai diskurzusok, a kisebbségi lét, a nemzeti egység, az elnyomó/támogató államhatalom diskurzusai egyaránt beazonosíthatók az idézett szövegekben.

VI. 1. 3. Hagymakupolás honfoglalás Románia szívében

„Ez az egyház, annak ellenére, hogy mindig volt szerepe a nemzet és a nemzetállam fenntartásában, valójában csak a 19–20. században, a független román állam létrejöttével jutott el oda, hogy nemzeti egyházként viselkedjen, és most éli ezt ki. Úgy érzi, hogy Románia határain belül az ortodox egyház mindenhol jelen kell legyen. A Kárpátok karéja fölött az egyház végre nyíltan megszentelheti a teret, és templomépítéssel kifejezheti azt, hogy ha a románság egyenlő az ortodoxiával, akkor az ortodoxia meg kell jelenjen szintisza magyar közösségekben is, mert ez a román állam területe.”

„Megszentelik a teret”. Interjú Nagy Mihály Zoltánnal [részlet],
2009⁴⁷⁷

„A püspökség arra volt hivatva, és hivatását ma is betölti, hogy kielégítse egy olyan román vidék románjainak lelki szükségleteit, amely az elnemzetlenítés viharainak prédájává vált. A vidék ortodox románjai felé irányuló történelmi és szellemi szükségletnek/szükségyszerűségnek bizonyult, az ő lelki hasznukért, és semmi esetre sem másvalaki ellenében. Az a hivatása, hogy minden lehetséges eszközzel, vallással és kulturálissal, újra felfedezze és kiemelje e vidék román múltját...”

Antonie Plămădeală, Erdély, Körösvidék és Máramaros metropolitájának levele Ioan Selejan püspökhöz [részlet], 1996. szeptember 25.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ „Megszentelik a teret”. Mi a magyarázata az ortodox terjeszkedésnek Székelyföldön? Interjú Nagy Mihály Zoltánnal, a Vallásügyi Államtitkárság magyar egyházakért felelős tanácsosával. *Transindex.ro* 2009. 09. 4. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=10105> (letöltve: 2016-03-16)

⁴⁷⁸ Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 158.

A Román Ortodox Egyház székelyföldi aktivitásának talán legszenvedélyesebben taglalt vetülete az egyház fizikai jelenléte Hargita és Kovászna megyében. A romániai magyar nyilvánosságot (de részben az erre fogékony magyarországit is) szinte teljesen uralják az egységesen és egyértelműen negatív diskurzusok ezzel a témával kapcsolatban. A leghatásosabban ezt – a Duna Televízió filmje alapján⁴⁷⁹ – a „*hagymakupolás honfoglalás*” szókapcsolata fejezi ki.

A magyar nemzeti tér és a Székelyföld – pontosabban azok reprezentációinak – vélt vagy valós megsértéséből fakadó indulatok elsősorban az ortodox egyháznak a két megyében 1994 óta megfigyelhető erősödését, térfoglalását övezik. Miután beiktatták, Ioan Selejan püspök energikus építkezésbe kezdett anyagi és emberi téren egyaránt, amit idővel szervezeti változások is követtek. A szükséges ingatlanok biztosítása mellett megkezdtek a leromlott állapotú székelyföldi templomok felújítását, de új templomokat és kolostorokat is építettek. A dinamikus kezdetet mutatja, hogy 2001-ig a két megyében vagy 120 építési területen folytak munkálatok.⁴⁸⁰ Ezek eredményeképpen húsz év alatt 34 templomot és több kápolnát, 6 kolostort és remetekolostort, valamint 25 paplakot emeltek, 140 templomot és 67 paplakot újítottak fel, számos templomot pedig kifestettek vagy újrafestettek.⁴⁸¹ A munkálatok dinamikáját mutatja, hogy a 2009–2014 közötti időszakban 4 új templommal és 10 paplakkal gyarapodott a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség.⁴⁸² Betöltötték az üres parókiákat is: míg 1994-ben 99 parókiát tartottak nyilván, 2009-re számuk 132-re, 2014-re pedig 151-re nőtt, a papok számának gyarapodásával együtt. Bár kezdetben alig szolgáltak a Székelyföldön helyi ortodox papok, arányuk 2009-re már 90%-ra nőtt. Az egyházmegye rajtuk kívül több száz embert foglalkoztat – 250 laikust és a tulajdonában lévő különféle vállalkozások alkalmazottait. 2006-ban a Csíkszeredai és a Sepsiszentgyörgyi Esperesség mellé két újat hoztak létre a régió két román többségű végében: a Hargita megye északi részén elterülő Maroshévízi és a Kovászna megye déli csücskében található Bodzafordulói Esperességet.⁴⁸³

Az ortodox egyház gyarapodását Erdélyben – és különösen a Székelyföldön – folyamatosan figyeli a magyar média, érzékenyen reagálva és beszámolva gyakorlatilag minden újabb objektum megjelenéséről, legyen az egy út menti ortodox kereszt (*troiță*),

⁴⁷⁹ Csáky Zoltán: *Hagymakupolás honfoglalás*. Csáky Zoltán és Marossy Géza dokumentumfilmje, 2001, Duna Televízió. Könyv alakban: Csáky Zoltán: *Hagymakupolás honfoglalás Erdélyben*. Dokumentumfilm az ortodox egyház terjeszkedéséről. In uő: *Hagymakupolás honfoglalás*. Püski, Budapest, 2004. 35–58.

⁴⁸⁰ Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 163.

⁴⁸¹ Ioan Lăcătușu–Erich-Mihail Broanăr: *Repere identitare românești din județele Covasna și Harghita*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2014. 181.

⁴⁸² Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei. 15 ani de hărnicie și jertfelnicie (1994–2009). *Grai Românesc* 2009/3. 9–11.

⁴⁸³ Uo.

városi templom vagy nagy kiterjedésű kolostoregyüttes.⁴⁸⁴ Jellemző példa az Erdőszentgyörgyön – egy különben csendes, Maros megyei kisvárosban – 2011-ben felállított kereszt ügye,⁴⁸⁵ de hasonló figyelem irányult a Maros forrásánál felállítani kívánt keresztre is ugyanez év nyarán.⁴⁸⁶ Ha néhány egyszerű kereszt ekkora felzúdulást okoz, nem lehet csodálkozni a komolyabb építmények keltette indulatokon. 2005-ben egy helyi magyar napilap cikkírója ekképp összegezte a Kovászna megyei építkezéseket: „Az elmúlt tizenöt év során Háromszék-szerte több ortodox templom építését kezdték meg, mint az erdélyi történelmi egyházakhoz tartozó felekezetek összesen...”⁴⁸⁷ 2012-ben egy erdélyi magyar napilapban „Döbbenetes méretű az ortodox térhódítás Erdélyben” címmel jelent meg egy összeállítás, amely – a nemzetiesített tér diskurzusába illeszkedve és a „hagymakupolás honfoglalás” toposzát is felhasználva – számba vette az utóbbi néhány év ortodox építkezéseit. A nagyváradi, szatmárnémeti és kolozsvári példák mellett hangsúlyosan jelennek meg a székelyföldiek is: az 1989 után, gyakran építési engedély nélkül emelt marosvásárhelyi ortodox templomok, a Nyárádszereda („színmagyar város”) zöldövezetébe tervezett harmadik templom,⁴⁸⁸ illetve a Sepsiszentgyörgyön épülő „új ortodox katedrális”, amely mellett a cikk megemlíti a belvárosi templom körüli huzavonát is.⁴⁸⁹ Mind a magyar, mind a román „oldalon” történelmi sérelmeket idéz fel az az ügy, amely a *Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fóruma* kezdeményezése nyomán került vissza 2012-ben a közbeszédbe. A fórum azoknak – a román kulturális örökség részét képező – ortodox és görög

⁴⁸⁴ A legújabb „helyzetjelentést” lásd Szucher Ervin–Nagy Orsolya–Kiss Előd–Gergely–Bíró Blanka–Bálint Eszter–Babos Krisztina: Döbbenetes méretű az ortodox térhódítás Erdélyben. *Krónika* 2012. április 27.

⁴⁸⁵ Gligor Róbert László: Két ortodox kereszt Erdőszentgyörgyön – mindkettő engedélyek nélkül. *Székelyhon.ro* 2011. 10. 19. <http://szekelyhon.ro/hirek/kozelet/ket-ortodox-kereszt-erdoszentgyorgyon-a-mindketto-engedelyek-nelkul> (letöltve: 2016-03-17)

⁴⁸⁶ Lásd például Isán István Csongor: Erdély elfoglalása szimbólumokkal. *Hargita Népe* 2011. augusztus 16. 3. – A keresztet hamarosan megrongálták, ami szintén bekerült az újságokba. Lásd Bemázolták a Marosfőn felállított ortodox keresztet. *Krónika.ro* 2011. 08. 17. <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=54414> (letöltve: 2014. 09. 25.).

⁴⁸⁷ Több templomot építettek, mint a többi felekezet. (Ortodox terjeszkedés Háromszéken) *Háromszék* 2005. március 23. A Kovászna megyei, 1990 és 2006 közötti egyházi (evangélikus, unitárius, református, római katolikus és ortodox) építkezések áttekintését lásd Váry O. Péter: Újkori templomépítés Háromszéken. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2006*. Fundația Diaspora–Editura Marineasa, Timișoara, 2007. 274–308.

⁴⁸⁸ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Máthé Éva: Száz hívő, három templom. *Krónika.ro* 2008. 12. 29. <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=25016> (letöltve: 2014. 09. 25.) A nyárádszeredai ortodox építkezés ellen védekező magyar diskurzusokat jól szemléltetik – és mozgatórugóikba is betekintést engednek – Nyárádszereda polgármesterének szavai egy 2015 eleji magyarországi rendezvényen, amelyen a kultúra és közösségépítés összefüggéseit hangsúlyozta, megemlítve azt is, hogy: „Tizenöt éve ellenállunk annak, hogy megmaradhasson ortodox templom nélküli magyar közösségnek a településünk.” Kultúra és barátság – vendégünk Tóth Sándor, Nyárádszereda polgármestere. *Zaol.hu* (Zalai Hírlap Online) 2015. 01. 24. <http://zaol.hu/kultura/kultura-es-baratsag-vendegunk-toth-sandor-nyaradszereda-polgarmestere-1674462> (letöltve: 2016-03-17)

⁴⁸⁹ Szucher Ervin–Nagy Orsolya–Kiss Előd–Gergely–Bíró Blanka–Bálint Eszter–Babos Krisztina: Döbbenetes... i. m.

katolikus templomoknak, kápolnáknak és egyéb építményeknek a helyén javasolt keresztek emelni, amelyeket a második bécsi döntést követően romboltak le. Bár már több ilyen keresztet is állítottak a Székelyföldön (például Vargyason), az elképzelés indulatos magyar reakciókat váltott ki. A magyar történelmi tudat ugyanis erőszakkal, a székelyek vagyonából és munkájával a Regátból betelepített román tanító és csendőr számára épített templomokként tartja számon az 1940–1944 között lerombolt építményeket.⁴⁹⁰

Ám a legtöbb támadás talán a Székelyföld közepén lévő marosfői apácakolostort érte, amelynek 2000-ben történt felszentelése a cikkíró szerint „*a székelység testébe szúrt újabb tüske, sőt, törkés*”. Miután a szerző felidézi, hogy az itteni románok őseit egykor a székely Lázár grófok telepítették ide, megállapítja, hogy míg a román beszivárgóknak már két temploma is van, az őslakosoknak csak egy kápolnája. A románok szerint „*Ilyen durva, ilyen vad székelyföldi térhódításra még a trianoni eufóriájukban sem gondoltak!*” Részben, mivel akkor községi pénzből építkeztek, míg most állami költségvetésből.⁴⁹¹ Egy magyarországi országos napilapban megjelent cikk szerzője a tér nemzetiesítése mellett az asszimiláció diskurzusait is felelevenítette a marosfői ortodox kolostor kapcsán, azok megannyi jellegzetes toposzával (pl. az érintetlen nemzeti tájjal, a történelmi sorrendből következő őshonosjövevény ellentéttel, a tervszerű és gyakran erőszakos román asszimilációval és térfoglalással stb.): „*Két éve nagyszabású építkezésbe kezdett Marosfőn a görögkeleti egyház. Az arra utazók először egy fafedelees, templom jellegű épületre lehettek figyelmesek. A kép naponta változott: fundamentumot öntöttek, falat emeltek. Ma már ember magasságnyi, sokat sejtető kőfal veszi körül az építkezést. A hargitai, kovásznai románoknak szánt, ortodox szellemi központnak nevezett épületegyüttes erődítményszerűen emelkedik ki a marosfői fenyőfák közül. Amint Minier Gábortól, a Hargita Megyei Tanács alelnökétől megtudtuk, sok ilyen építkezés folyik Romániában, s az esetek nyolcvan százalékában az ortodox egyház engedély nélkül építkezik.*”⁴⁹²

Az építkezéseken kívül több ortodox egyházi személyiségről neveztek el köztereket és iskolákat, vagy állítottak szobrot nekik székelyföldi városokban. A román többségű településeken, mint Maroshévízen, ez nem ütközött akadályokba, ám a túlnyomóan magyarok lakta helységeken ez ment mindig nehézségek nélkül: a sepsiszentgyörgyi Andrei Şaguna-szobor, illetve a főpap nevét viselő utca ellen például volt némi tiltakozás magyar oldalról,

⁴⁹⁰ Bíró Blanka: Székelyföldi kereszties háború: megjelölnék az egykor erőszakkal épített ortodox templomok helyét. *Krónika* 2012. május 31.

⁴⁹¹ Magyar Lajos: Fészkelődő „honfoglalók”. *Háromszék* 2000. augusztus 17.

⁴⁹² Kristály Lehel: Tovább tart a Székelyföld elrománosítása. *Magyar Nemzet* 2000. május 13. 23.

tekintettel a 19. századi püspök ellentmondásos történeti megítélésére.⁴⁹³ Az ilyen jellegű szimbolikus konfrontációk néha sajátos helyzeteket is tudnak produkálni: 2015-ben a kovásznai székhelyű *Iustinian Teculescu Kulturális-Keresztény Egyesület* kezdeményezésére az egészségügyi minisztérium Teculescu–Benedekre változtatta a 2010 óta a magyar Benedek Géza alapító főorvos nevét viselő szívkörház elnevezését. Az ügy gyorsan mediatiszálódott,⁴⁹⁴ és a helyi (magyar) hatóságok és az RMDSZ is felszólalt az ellen, hogy a szomszédos Vajnafalván született ortodox püspököt is „bevegyék” az intézmény nevébe. Bár közben kiderült, hogy a javasolt román név egy *másik* Teculescúra, a kovásznai születésű Nicolae Teculescu balneológusra utalt, a magyar napilap pedig helyesbített,⁴⁹⁵ a minisztérium mégis visszakozott. Ám ezután a román véleményformálókön volt a sor, hogy felháborodjanak a magyar intolerancián.⁴⁹⁶ Az egész ügy nemcsak egyszerre több nemzetépítő diskurzus (történelmi, emancipációs, államhatalmi, kisebbségi stb.) gerjesztésére is jó volt, hanem arra is, hogy megerősítse a problematikus vidék képét – ezt mérte fel a kovásznai városvezetés is, amikor a polgármester hangot adott azon aggodalmának, hogy a botrány visszavetheti a város számára alapvető fontosságú turizmust.⁴⁹⁷

Az ortodox egyház székelyföldi létesítményei iránt megnyilvánuló magyar ellenérzésnek több oka is van. Az egyik az, hogy a „tisztán magyar” Székelyföld képébe nem illik bele az idegennek tekintett (román) ortodoxia. Egy székelyföldi magyar politikus szerint *„mesterségesen igyekeznek megteremteni egy kulturális arculatot, amely mögött nincsen eltartó erő. Ezt azért teszik, mert a kultúrában mindig kevesebb pénzzel lehet nagy változásokat elérni. Lényegesen kevesebbel, mint mondjuk a gazdaságban. (...) Ez súlyos probléma, ezzel foglalkozni kell. Mert ha a Székelyföldet kulturális régióként kívánjuk meghatározni, akkor a releváns elem az, hogy Székelyföldön az ortodoxia nem államvallás, (...) nem ő határozza meg a társadalom értékrendszerét, és nem a vezérlő elve az itt működő kis társadalomnak. Nos, amíg az ortodoxia ezt tiszteletben tartja, nincs baj vele. A problémák akkor kezdődnek, amikor idegen erőforrások felhasználásával domináns kulturális jelenlétet kíván produkálni. Ez a szándék tetten érhető.”*⁴⁹⁸ Hasonló szellemben számol be a

⁴⁹³ Lásd pl. Kádár Gyula: *Miért nem szeretjük Şagunát?* *Háromszék.ro* 2010. 05. 18.

http://www.3szek.ro/load/cikk/29127/miert_nem_szeretjuk_%C5%9Eagunat (letöltve: 2016-03-17)

⁴⁹⁴ Bíró Blanka: *Nem kívánt keresztelő.* *Krónika* 2015. április 9. 1. és 4.

⁴⁹⁵ *Megtartaná a Teculescu nevet.* *Krónika* 2015. április 13. 1. és 2.

⁴⁹⁶ *Spitalul de Cardiologie revine la numele „Dr. Benedek Géza”.* *Observatorul de covasna.ro* 2015. 04. 29.

<http://stiri.covasnamedia.ro/2015/04/29/spitalul-de-cardiologie-din-covasna-revine-la-numele-dr-benedek-geza/>

(letöltve: 2016-03-17), továbbá a *Condeiu ardelean* 2015. május 1–14. számának több írását.

⁴⁹⁷ Bíró Blanka: *Teculescu-ügy: félti a hírnevét Kovászna.* *Krónika* 2015. április 23. 1. és 3.

⁴⁹⁸ Tibori Szabó Zoltán: *Ölre menés oltár előtt – avagy: ki ellen emeltetnek a szent falak?* *Szabadság.ro* 2000. 07. 29. <http://archivum.szabadsag.ro/archivum/2000/0jul-29.htm#E13E49> (letöltve: 2016-03-17). Kolumbán Gábor is hasonló szellemben nyilatkozott. Lásd Csáky Zoltán: *Hagymakupolás...* i. m. 31–32., 48.

„nyelvhatárra telepített” márkosi ortodox kolostorról egy magyar publicista is: „...Erdély történelmének e századi, egyik legjelentősebb változása a görögkeleti egyház térhódítása a térségben. Ami az építményeket illeti, '89 valóban mintha arra lett volna jeladás az ortodox államegyház számára, hogy (...) a fogyó és gyarapodó, az el- és bevándorló nemzetek új konstellációját mintegy szentesítve, látványként, betonba öntött saját intézményei formájában is megjelenítse. Nagy erők fogtak össze, az államegyház a költségvetés teljes bizalmát és támogatását élvezte. Így történt, hogy a keleti ihletettségű építészeti stílus előrenyomult egészen a magyar határig ama földön, amelyet eddig a gótika és az azt követő nyugati művészeti eszköztár befogadásaért tartottak számon a reneszánsztól a szecesszióig és így tovább.”⁴⁹⁹ Ez az idegenkedés így jelenik meg például egy mutatós képes albumban Csíkszereda rövid leírásakor: „A gyönyörű egységes tér hangulatát csak a tér egyik végét lezáró, 1934-ben épült, oda nem illő ortodox templom rombolja.”⁵⁰⁰ A folyamatra egyébként is úgy tekintenek, mint aminek jócskán vannak előzményei a két világháború között. Erre látványos példa épp az említett, Csíkszereda központjában álló, 1936-ban felszentelt ortodox templom (a mai székesegyház), amelyet a Csíki Magánjavak egy elkobzott ingatlanának a helyén emeltek.⁵⁰¹ Egyszerre több diskurzus is keveredik – szintén számos visszatérő motívummal – egy helyi magyar napilap 2014-es riportjában, amely egy, az ortodox egyház javára történt újabb kormányadomány kapcsán jelent meg. „A [kovásznai] Fenyő Szálló tulajdonoscserejének esetleges következményeit a kovásznai lakosság is csak találgatja – van, aki úgy tudja, Moldova Köztársaságból érkezők laknak majd ott, akiket honosítanak, később pedig kovásznai polgárokká válnak, így akarják a románság javára billenteni a lakosság etnikai arányának mérlegét. Mások állítják, a jelenlegi személyzetet elbocsátják, helyüket apácák és szerzetesek veszik át, de még olyan híresztelés is felröppent, miszerint a szálloda mellett impozáns kolostor épül, mely a görögkeletiek egyik fellelvárára lesz. Eme találgatások közös eleme az etnikai arányok megváltoztatása, a görögkeleti egyház térnyerése miatti aggodalom.”⁵⁰² Az üdülőkomplexumot állami tulajdonból a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség kezelésébe juttató 2013 végi sürgősségi kormányrendeletet ugyan helyiek

⁴⁹⁹ B. Kovács András: Kolostoralapítás Háromszéken. *Háromszék* 1999. július 29.

⁵⁰⁰ Pataki János: *Székelyföld. A legendák világa*. Budapest, 2005. 30.

⁵⁰¹ Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK, 2006. 61–62. <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/88075/3/ertekezes.pdf> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁰² Bokor Gábor: Ortodox térhódítás Kovásznán. *Háromszék.ro* 2014. 01. 08. http://www.3szek.ro/load/cikk/66643/ortodox_terhoditas_kovasznan (letöltve: 2016-03-17)

megtámadták, az ügy pedig a parlamentben is felbukkant,⁵⁰³ ám a fellebbviteli bíróság 2015 októberében érvényben hagyta a kifogásolt rendeletet.⁵⁰⁴

Az ortodox egyház terjeszkedése a magyar diskurzusokban egy többé-kevésbé egységes koncepcióvá áll össze. Ezt jól szemlélteti egy már idézett cikk szerzője: *„Hargita megye etnikai összetételének megváltoztatására tett további kísérleteket tapasztalhatunk az utóbbi időben. A tömbmagyarságot most az ortodox egyház vette célba. A két székely megyében létesített görögekeleti püspökség az utóbbi időben több nagyszabású építkezésbe kezdett. A terjeszkedésben bizonyos koncentrikusságot is felfedezhetünk. (...) Északon a megye határán, Maroshévízen, Hodoson, Borszéken. A másik irányban Marosfőn, amellyel légvonalban Balánbánya található. Ide még Ceausescu telepített munkaszolgálatosokat, kisebb bűncselekményt elkövetőket az ország minden zugából. Északkeleten Gyimesbükkön folynak munkálatok. Délen Tusnádfürdő lehet a terjeszkedés kiindulópontja. A megye nyugati részén Szentegyháza, majd Székelyudvarhely következik a maga apácaival.”*⁵⁰⁵ Valamint egy másik írásban olvasható: *„Nem tudom, hányadik öt éves tervét teljesíti túl az ortodox püspökség, elég az hozzá, a nagypataki kolostorral (...) a székely falvakat körbefogó kolostorgyűrű, a szintén minapi építésű, zarándokakcióiról nevezetes márkosfalvi apácakolostor szomszédságában újabb gyöngyszemmel gyarapodik.”*⁵⁰⁶

Noha a témával foglalkozó magyar nyilvánosságra inkább az itt érzékeltetett stílus a jellemző, érdemes legalább megemlíteni egy ettől különböző vonulatot is. A *Hagymakupolás honfoglalás* című filmmel kapcsolatban egy magyarországi publicista például így fogalmazott: *„A bekerítettség érzése, (...) ha másra nem, az ostromlott vár pszichózisának kialakítására mindenképpen jó lehet egy olyan játszmában, amelyben a Székelyföld lakói sakkfigurák a budapesti és regáti játékosok kezében.”*⁵⁰⁷

Hogy nem is annyira felekezeti kérdésről, a római katolikus, református, unitárius vallású vagy ateista magyarok számára „idegen” ortodox egyház iránti ellenszenvről, hanem sokkal inkább a magyar és román nemzetépítés rivalizálásáról van szó, jól mutatja az ún. „Cserehát-ügy” is. A Román Ortodox Egyházzal több vonatkozásban is komoly konfliktusban álló Görög Katolikus Egyház egy apácarendjének székelyudvarhelyi építkezése ellen ugyanis gyakorlatilag ugyanazon diskurzusok mentén lépett fel a helyi magyar közösség, mint az

⁵⁰³ *Ședința Camerei Deputaților din 18 februarie 2015.*

<http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=7459&idm=16&idl=1> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁰⁴ Bíró Blanka: Szállodaügy: nem adják fel. *Krónika* 2015. október 7. 3.

⁵⁰⁵ Kristály Lehel: Tovább... i. m.

⁵⁰⁶ A nagypataki kolostorról lásd B. Kovács András: A hit új katonái. *Háromszék.ro* 2006. 08. 16.

<http://www.3szek.ro/load/Oldal&id=34932> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁰⁷ Gavra Gábor: A gyarmatosító giccs. *Magyar Narancs* 2004/28.

„ortodox terjeszkedés” esetében. A még a kilencvenes évek elején kezdődő, bírósági eljárásokhoz, tüntetésekhez és karhatalmi intézkedésekhez vezető, végül 2010-ben a székelyudvarhelyi önkormányzat vereségével befejeződő ügyet nemcsak a zavaros tulajdonjogi viszonyok és engedélyezési eljárások teszik szövevényessé, hanem elsősorban a mögötte húzódó érdekek. Máig nem teljesen tisztázott, hogy az eredetileg helyi gyermekek kisegítő iskolájának szánt létesítményből hogyan lett a görög katolikus Szeplőtelen Szív Kongregáció által működtetett – máshonnan származókat is befogadó – árvaház, ám a központi hatalom beavatkozásának módjai és körülményei a legvadabb spekulációknak engednek teret.⁵⁰⁸ A magyar érintettek és média a „*rafinált [román] betelepítés*”⁵⁰⁹ mellett Ceaușescu „*Svájcba mentett pénzének atmoszféra*”⁵¹⁰ is emlegették – a helyi és erdélyi (közvetve pedig a magyarországi) magyar társadalmat pedig az asszimiláció veszélyét, az államhatalom elnyomó, önkényes mivoltát és a kisebbségi lét nehézségeit hangsúlyozó diskurzusok mozgósították. Román részről ugyanakkor a „saját államában elnyomott románság” diskurzusát a kisebbségi (magyar) bezárkózás és elszigetelődés motívumai, a székelyudvarhelyi magyarok románellenessége és intoleranciája, valamint helyi hatalmi túlsúlyának, visszaéléseinek toposzai uralták, gyakran kifejezetten a magyar erőszakosságot hangsúlyozva. Az egyik országos román napilap például az apácák elleni merényletekről és fenyegetésekről számolt be 1999-ben, amelyeket a cikk szerzői „*az RMDSZ egyes vezetői által kiprovokált botrány*” következményének tulajdonítanak.⁵¹¹ Egy másik román publicisztika pedig egyszerre hangsúlyozza – a székelyudvarhelyi román líceumot, a görög katolikus árvaházat és egy sportcsarnokot magában foglaló – cserehádi komplexum nyitottságát és etnikai semlegességét, és nevezi azt „*a Románok Dombjának*”, amelyre

⁵⁰⁸ Gáspár Botond: Maradhatnak a „mäicuțák” a Csereháton. *Székelyhon.ro* 2010. 03. 09.

<http://szekelyhon.ro/aktualis/maradhatnak-a-amaicuaaka-a-cserehaton> (letöltve: 2016-03-17) és Máthé László Ferenc: Cserehát – hogyan hát? *Udvarhelyi Híradó* 2005. 12. 29.

<http://www.kronika.ro/archivum/offline/cikk/52285/cserehat-%E2%80%93-hogyan-hat> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁰⁹ Szőke László: *Cserehát, a rafinált betelepítés forгатatókönyve*. <http://www.fekete-feher.info/3/post/2010/03/csereht-a-rafinlt-betelepts-forगतatonyve.html> (letöltve: 2016-03-17)

⁵¹⁰ A cserehádi ügy. *Mno.hu* 2006. 10. 27. http://mno.hu/migr_1834/a-cserehati-ugy-475160 (letöltve: 2016-03-17)

⁵¹¹ *Atentate împotriva măicuțelor de la Odorheiu Secuiesc. Jurnalul Național* 1999. május 6. 3. o. A központi román média által megrajzolt képet jól illusztrálják a következő cikkek, amelyeknek már a címválasztása is sokatmondó: Val Vălcu: Székelyudvarhely – az első erdélyi település, amely már nem tartozik Romániához [Odorheiu Secuiesc – prima localitate din Ardeal care nu mai aparține României]. *Adevărul* 1997. december 9. 1. és uő: Udvarhelyen egy éjszakán át tartó tárgyalások után állították vissza a törvényességet [La Odorhei – legea a fost repusă în drepturi după o noapte de negocieri]. *Adevărul* 1997. december 10. 1. A román publicisztikából lásd még: Casa „*Sf. Iosif*” *Odorheiu Secuiesc*. 2009. 11. 04. <http://casafiosif.blogspot.com/> (letöltve: 2016-03-17), illetve Prof. Gheorghe Badea: Români din Odorheiu Secuiesc în pericol de a-și pierde identitatea națională. *Ziarulevenimentul.ro* 2008. 01. 23. <http://www.ziarulevenimentul.ro/stiri-2/Medicale/romanii-din-odorheiu-secuiesc-in-pericol-de-a-si-pierde-identitatea-national--191522.html> (letöltve: 2016-03-17). Vö.: Gabriel Andreescu: *Ruleta...* i. m. 244–265.

„gyűlölettel tekint a volt irredenta polgármester, Szász Jenő”.⁵¹² Ugyanakkor azt a tényt, hogy a székelyudvarhelyi román líceum az árvaházban gondozott – többnyire román többségű videkekről érkező – gyerekek „utánpótlásának” köszönhetően maradhat fenn, az iskola igazgatója is megerősítette.⁵¹³

Azt is fontos azonban megjegyezni, hogy az ortodox egyház aktivitását nem csupán „a magyarok” figyelik ferde szemmel, hanem az egyház befolyásának növekedésétől tartó román értelmiségiek is.⁵¹⁴ A brit BBC egy 2013-as, a Román Ortodox Egyház politikai kötődéseit és pénzügyeit firtató riportja is inkább a román társadalmon belül húzódó törésvonalakra mutatott rá.⁵¹⁵ Ugyanakkor a kérdés nemzeti vonatkozásai kapcsán – a film által kiváltott vita során – egy kolozsvári magyar vallásszociológus véleményét így foglalta össze egy magyar hetilap: „az ortodox egyház építkezik ott, ahol szükség van rá, mert sok a hívő, és építkezik missziós célból ott, ahol még nincs, aki használná az épületet, emellett jól meghatározott pontokon kolostorokat is emel, (...) mára átestünk a templomépítési lázon, de ennek is meg kellett történnie. A lakosság térbeli átrendeződését az egyház nem követhette a múlt rendszerben, így a városiasodó román társadalom, bár a hitét nem veszítette el, a szertartásait nem volt hol megtartania.”⁵¹⁶

Az ortodoxia székelyföldi szimbolikus jelenléte viszont alkalmanként magyar–magyar (párt)politikai ellentétek során is instrumentalizálható. Amikor a Kovászna Megyei Tanács – az RMDSZ és a román képviselők összefogásával – elfogadta az ortodox egyház pályázati kérelmét, amely szerint egy huszonöt méteres vaskereszt épülne Zágonbárkányban, a Magyar Polgári Párt élesen kritizálta a döntést. Egy beszámoló szerint az MPP meghúzta a vészharangot: „a Mikesek ősi földjére vetül fenyegető árnyként, ha az ortodox egyház megépíti a Zágonbárkány legmagasabb pontjára tervezett hálaadó vaskeresztjét”, mivel „Tamás Sándor tanácselnök, hogy megőrizze jó viszonyát a bukaresti román kormánnyal, teret engedett az ortodox térhódításnak”,⁵¹⁷ fogalmazott a párt helyi vezetője.

⁵¹² Constantin Mustață: Unde te-ai ascuns, Szász Jenő? In uő: *România trădată*. Editura Eurocarpatica, București, 2010. 192.

⁵¹³ Ilie Șandru: Quod erat demonstrandum! *Condeiful ardelean* 2009. május 1–7. 3.

⁵¹⁴ Lásd például az *Evenimentul Zilei* bukaresti napilap idézett összeállítását és annak magyar nyelvű összefoglalását (452. jegyzet), továbbá Gabriel Andreescu: *Extremismul...* i. m. 35–45.

⁵¹⁵ The Power and the Faith: Romania's Orthodox Church. *BBC.co.uk* 2013. 08. 06.

<http://www.bbc.co.uk/programmes/p01cpcy7> (letöltve: 2016-03-17) és Tessa Dunlop: Romania's costly passion for building churches. *BBC News, Romania* 2013. 08. 7. <http://www.bbc.com/news/magazine-23420668> (letöltve: 2016-03-17)

⁵¹⁶ Csillapodóban a román templomépítési láz. Kiss Dénes vallásszociológussal Kustán Magyarai Attila beszélgetett. *Erdélyi Riport* 2013. szeptember 27. 24–25.

⁵¹⁷ Bíró Blanka: Huszonöt méteres ortodox vaskeresztet terveznek Zágonbárkányba. *Székelyhon.ro* 2012. 06. 06. <http://szekelyhon.ro/aktualis/haromszek/huszonot-meteres-ortodox-vaskeresztet-terveznek-zagonbarkanyba> (letöltve: 2016-03-17). A kereszt azonban egyelőre mégsem épült meg, 2013-ban ugyanis az ortodox egyház

Az ortodox egyház székelyföldi gyarapodására Ioan Selejan érsek és munkatársai egyébként meglehetősen büszkék, az eredményeket nem is mulasztják el szóvá tenni a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség ténykedését bemutató kiadványokban, interjúkban. Egy beszélgetés során például Selejan megjegyezte, hogy itt a legnagyobb az egy román lakosra jutó ortodox templomok száma, majd hozzátette: ez annak tudható be, hogy bizonyos román falvak el lettek magyarosítva, „*ma pedig van templomunk, de nincsenek hívek*”.⁵¹⁸

A Román Ortodox Egyház tevékenységét érő magyar és hazai bírálatokra időnként a román közösség nevében fellépők, az egyházhoz közeli román értelmiségiek vagy egyházi személyek is reagálnak.⁵¹⁹ Az erőltetett terjeszkedés vádját maga Selejan többször is visszautasította. Például a *Hagymakupolás honfoglalás* című könyvben olvashatjuk: „...egyetlen templom sem épült oda, ahol 5-10 vagy mondjuk húsz hívő család van. Hanem csakis oda, ahol románok vannak, vagyis, ahol a románok aránya számottevőbb. Példaként említeném a marosfői kolostort, hiszen Marosfőtől Vasláb felé a lakosság már többségében román.”⁵²⁰ Egy román napilap pedig Selejant idézve azt írta, hogy „*jelenleg már csak két épülő templom van – Sepsiszentgyörgyön és Szitabodza-Bodzafordulón –, amelyek mégis eléggé előrehaladott stádiumban vannak, egy-két éven belül be lesznek fejezve, és legalább száz évig nem kell itt építeni egy templomot sem*”.⁵²¹ A püspök felszólalt például a *Hagymakupolás honfoglalás* nyomtatott verziójának megjelenése kapcsán is, amiről így számolt be egy erdélyi magyar napilap: „*A románok kétezer éves történelmére hivatkozva*

kérte a támogatás más célra történő felhasználásának engedélyezését, amit az MPP képviselője elégedetten nyugtázott: „*Örvendetes tény, hogy nem fog megvalósulni a vaskereszt. Mint ahogy azt tudják, A Magyar Polgári Párt kifejezte véleményét és aggályait az illető kereszt tekintetében, és reméljük, hogy a jövőben sem fog szerepelni a támogatás végett benyújtott tervek között.*” România, Consiliul Județean Covasna. Proces verbal încheiat cu ocazia lucrărilor ședinței ordinare a Consiliului Județean Covasna, din data de 16 mai 2013, ora 12,00. 9–10. http://www.covasna.info.ro/f/procese_verbale_sedinte/2013/proces_verbal_2013_05_16.pdf (letöltve: 2016-03-17)

⁵¹⁸ Ion Longin Popescu interjúja Ioan Selejan püspökkel. *Formula AS.ro* 2001/485. <http://www.formula-as.ro/2001/485/spectator-38/spectator-2626> (letöltve: 2016-03-17)

⁵¹⁹ Ioan Lăcătușu: *Românii în mass-media maghiară din Harghita și Covasna. II. (2006–2009)*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2009. 109. Lásd még Ioan Lăcătușu: *Pagini din presa maghiară din județele Covasna și Harghita, referitoare la Biserica Ortodoxă din Arcul Intracarpatic (II)*. *Condeiful ardelean.ro* 2011. 09. 23–10. 6. <http://www.condeifulardelean.ro/articol/pagini-din-presa-maghiara-din-judetele-covasna-si-harghita-referitoare-la-biserica-ortodox-0> (letöltve: 2016-03-17); Vasile Câmpean: *Biserica Ortodoxă în mass-media maghiară*. *Buletinul Ligii cultural-creștine Andrei Șaguna 1998–2001*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2002. 92–96. (Kiemelések az eredetiben. Ioan Lăcătușu és Vasile Câmpean cikke egyébként nagyban megkönnyítette a válogatást a magyar sajtóban megjelent anyagok közül.)

⁵²⁰ Csáky Zoltán: *Hagymakupolás honfoglalás... i. m. 42*. Lásd még: „*Missziót vállaltunk ezen a vidéken.*”

Beszélgetés Ioan Selejan püspökkel, a Hargita–Kovácsna Görögkeleti Püspökség főpapjával. *Erdélyi Napló.org* 2003. 05. 7. <http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/2003/3en-18/3en-1827.htm> (letöltve: 2016-03-17).

⁵²¹ Problemele românilor și maghiarilor din Harghita și Covasna. *Cotidianul.ro* 2011. 01. 24. <http://www.cotidianul.ro/problemele-romanilor-si-maghiarilor-din-harghita-si-covasna-135583/> (letöltve: 2016-03-17).

*Ioan Selejan (...) elítéli Csáky Zoltán Hagymakupolás honfoglalás című kötetét, és a magyarság minden, hasonló jellegű megnyilvánulását irredentizmus- és revizionizmuskeltőnek tekinti. Szerinte szó sem lehet az ortodoxizmus honfoglalásáról, így »megszálló egyházzól« sem lehet beszélni, hiszen ők csupán azon a földön élnek és építkeznek, ahová Isten teremtette őket, és ahol már két évezrede ellenállnak a hol nyugatról, hol keletről érkező betolakodóknak. »Nemkívánatosnak és veszélyesnek tartom ezt a megnyilvánulást, amely egyházak és nemzetiségek közötti konfliktusokhoz vezethet, pontosan most, amikor még nem aludtak ki a balkáni és közel-keleti háborúk tüzei.« – fejtette ki a püspök.»⁵²² Egy megkérdozett sepsiszentgyörgyi ortodox pap szerint sem megalapozott a „terjeszkedés” vádja, mivel „egy templom felújítása nem propaganda vagy terjeszkedés”, az egyház pedig csak visszaszerzi a templomait, így amelyeket 1940–1944 között romboltak le, például Vargyason. Vagy egy *troiță* elhelyezése egy lerombolt ortodox templom helyén nem azt jelenti, hogy „román jeleket” helyeznek el, hiszen az nem román vagy magyar jelkép, hanem keresztény; tehát elhelyezése nem ortodox terjeszkedés.⁵²³*

Az új ortodox templomok építése mellett a média olyan kisebb-nagyobb eseményekről is be szokott számolni, amelyek a templomépítések kapcsán szintén nemzeti többletjelentést nyernek, mindkét oldalról. Apró, de jellemző eset a csíkszeredai ortodox székesegyház oszlopainak graffitivel való összefirkálása 2003-ban. Ezt Selejan szándékos jelképgyalázásként értékelte, annak ellenére, hogy más, nem egyházi épületekre is kerültek graffitik. Rendőrségi ügy lett a dologból, a gimnazista elkövetőt pedig kizárták az iskolából. Egy 2011-es cikk a marosvásárhelyi ortodox istentiszteletek kihangosítására panaszkodott.⁵²⁴

Míg a magyar közbeszédben az ortodox egyház jelentős erőforrásokkal rendelkező, dinamikusan terjeszkedő, erőteljes szervezetként jelenik meg, képe valamivel összetettebb a román nyilvánosságban. Egyfelől a régiót érintő román diskurzusok szinte folyamatosan közvetítik azt a törekvést, ahogy az ortodox egyház integrálni próbál a román-ortodox világba egy, az ország közepén elterülő romániai régiót.⁵²⁵ Ez tükröződik a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség megalapítása alkalmából elhangzott – fentebb idézett – ünnepi beszédekben csakúgy, mint a Székelyföldön vagy annak peremén található ortodox

⁵²² Bálint B. Eszter–D. Balázs Ildikó: Az ortodox püspök tiltakozik. *Krónika* 2004. április 16–18.

⁵²³ A szerző interjúja. *Sepsiszentgyörgy*, 2009. tél.

⁵²⁴ Illusztrációképpen néhány újságcikk címe: „Graffiti a csíkszeredai ortodox templomon” (*Krónika* 2003. május 30.), „Firkálni veszélyes” (*Romániai Magyar Szó* 2003. június 25.), „Kicsapják a falfirkálót” (*Krónika* 2003. június 2.), „Ortodox erődemonstráció?” (*Krónika* 2011. április 27.).

⁵²⁵ Vö. B. Kovács András: Mű és emlék. *Romániai Magyar Szó* 1994. december 6.

láttnivalókat bemutató cikkekben, riportokban is.⁵²⁶ Például egy beszámolóban ezt olvashatjuk a Kovászna megye déli részén fekvő Keresztelő Szent János Születése-kolostor búcsúünnepéről: „*Leírhatatlan öröm látni, ahogy (...) a hívők gyülekeznek a kovásznai vidékről, de ősi hazánk sok, sok más megyéjéből is, Hargitából, Brassóból, Dâmbovițából, Constanțából, Bákóból (Bacău)...*”⁵²⁷ Egy helyütt Ioan Selejan is így foglalta össze építői ténykedésének eredményeit: „*Megemlítek egy kolostort, amely már bekerült egyházunk és nemzetünk köztudatába, mostantól már az évszázados korúak auráját hordozva: a marosfői kolostort. Aztán a nagypataki kolostort, a szitabodzait, a márkosit, a Bükklokban építettet. Élő kolostorok ezek, búcsúünnepükön hívők számottevő tömege vesz részt, nem csupán püspökségünk megyéiből...*”⁵²⁸ Még tágabb nemzeti kapcsolódást jelenített meg az az esemény, amikor Ioan Selejan érsek 2014. augusztus 15-én egy 150 méter hosszú román trikolórt szentelt meg szintén a marosfői Nagyboldogasszony ortodox kolostorban, az ottani nyári egyetem résztvevői és vagy 2000 hívő jelenlétében. A hatalmas zászló ugyanis a Prut két partján élő románok egységét jelképezte; egy közeli hegyen bontották ki, hogy eljusson „*Románia több városába, hogy szeptemberben Chișinăuban bontsák ki, egy, Románia és Moldova egyesülését követelő tüntetés során.*” Selejan érsek szavai egyszerre ragadták meg az aktuális román nemzeti projekt lényegét (vagyis Besszarábia reintegrálását), és létesítettek spirituális kapcsolatot Románia, Moldova és a Székelyföld között: „*...íme, ma elvégeztük a Szent Liturgiát, Nagyboldogasszony ikonja előtt és Románia e háromszínű ikonja előtt. Ez egy 150 méter hosszúságú ikon. Megszenteltem ezt az ikont, amely román várból román várba megy, és eljut egészen Chișinăuba, Caprianába, és mindenhova, ahol románok vannak.*”⁵²⁹

Másfelől a román szövegekben gyakran domborítják ki az ortodox egyház székelyföldi aktivitásának védekező jellegét. Az egyház itt vagy különféle magyar támadások célpontjaként tűnik fel, a médiában megjelenőktől egészen a fizikai fenyegetés – igaz, csak elszórt – eseteiig. Erre példa az 1991-ben közzétett „Hargita–Kovászna jelentés”,⁵³⁰ amely a

⁵²⁶ Lásd például La Toplița. *Jurnalul Național.ro* 2007. 02. 5. <http://www.jurnalul.ro/jurnalul-national/la-toplita-2874.htm> (letöltve: 2016-03-17). Egy rövidebb összefoglalás olvasható a *Familia română* említett, a Hargita és Kovászna megyei románoknak szentelt lapszámában – bevezetőjében a főszerkesztő „*a román hit templomainak és a román létezés tereinek*” nevezi a két megyét. *Familia română...* i. m. 3. Jelzésértékű az is, hogy a nagybányai kiadvány a székelyföldi ortodox püspökség bemutatásával kezdődik, ami közel egyharmadát teszi ki a terjedelmének. Átfogó képet nyújt még Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m.; Constantin Mustață: *Ev Mediu la Odorhei și Izvorul Mureșului, în Mileniul. III.* In uó: *România...* i. m. 191., 195.

⁵²⁷ Un sfânt colț de Rai – Mănăstirea Valea-Mare. *Condeiful ardelean.ro* 2011. 07. 1–7.

<http://www.condeifulardelean.ro/articol/un-sfant-colt-de-rai-manastirea-valea-mare> (letöltve: 2016-03-17)

⁵²⁸ Întâlnire cu o legendă a Mileniului. III. In: Constantin Mustață: *România...* i. m. 102.

⁵²⁹ *Condeiful ardelean* 2014. augusztus 22–szeptember 4. 9. Capriana egy, a Moldovai Köztársaság közepén, festői környezetben található kolostor.

⁵³⁰ Lásd az V. 2. fejezetet.

„szisztematikus etnikai tisztogatás” részeként említi egyes ortodox templomok megrongálását és megszenteltetését, valamint 12 pap kényszerű távozását (például Baróton, Székelyudvarhelyen, Parajdon, Gyergyószentmiklóson, Kézdivásárhelyen), de fenyegetésekről és inzultusokról számoltak be a később épült marosfői ortodox kolostor apácái is.⁵³¹ De az egyház felhívja a figyelmet a magyar többségű régiókban élő románság fogyására is, amikor például a nagyajtai ortodox pap, kissé melankolikus hangnemben, „*a baróti medence utolsó románjairól*”⁵³² beszél. Ioan Selejan érsek is hasonlóan fogalmazott a „nyelvüket elvesztő” vagy a régióból távozó románokról egy interjújában, illetve 2010-ben, a marosfői nyári egyetemen, ahol kijelentette: idővel „*elenyészik a hely identitása, mint ahogy elenyészett számos román identitása is a vidéken*”.⁵³³

Az ortodox „terjeszkedés” egy kevésbé elterjedt, így nem is annyira hangsúlyos eleme a térítés. Itt jól felismerhető az asszimiláció diskurzusa, pontosabban a két világháború közötti „visszarománosítás” lenyomata a magyar köztudatban. Azt, hogy valószínűleg nem (volt) teljesen megalapozatlan ez a magyar aggodalom, egy magyar történész is megerősítette, aki szerint 1990 után a nagyszebeni teológián olyan missziós területként tekintettek a Székelyföldre, ahol végre szabadon működhet az ortodox egyház, és vissza kell téríteni az elmagyarosodott románokat. „*Sok frissen végzett teológus jelentkezett Székelyföldre missziós munkára – nem nemzeti, hanem felekezeti megfontolásból. Nagyon sokan döbbenet vonultak vissza, mondván, hogy hát ott nincs kit téríteni: reformátusok meg katolikusok élnek Székelyföldön, akikkel még értekezni se lehet, hiszen magyarok.*”⁵³⁴ A térítés mint reális fenyegetés bukkan fel időnként a magyar közbeszédben. Egy erdélyi magyar újságíró egy cikkében rámutat: „*Az ortodox felekezethez tartozó, magyar nevű, magyar anyanyelvű, a székely társadalomba betagozódott*” népszerűség kategóriája „*még mindig több ezer embert öl*

⁵³¹ *Monitorul Oficial al României*. Nr. 245. Partea a II-a dezbateri parlamentare. 1991. október 18. 12., 15., különösen 26–27.

⁵³² Ultimii români. Spovedania părintelui Iustin Gârleanu. *Victor Roncea blog.ro* 2012. 02. 03. <http://roncea.ro/2012/02/03/ultimii-romani-spovedania-parintelui-iustin-garleanu/> (letöltve: 2016-03-17) Lásd még *Interviul realizat de domnul Dan Tanasă, referitor la problemele comunităților românești din bazinul Baraolt. Parohia Aita Mare.blogspot* 2012. 02. 04. <http://parohiaaitamare.blogspot.com/2012/02/interviul-realizat-de-domnul-dan-tanasa.html> (letöltve: 2016-03-17)

⁵³³ Iubirea lui Dumnezeu transcende diferențele dintre oameni. *Ziarul Lumina.ro* 2010. 06. 20. <http://ziarulumina.ro/iubirea-lui-dumnezeu-transcende-diferentele-dintre-oameni-27238.html> (letöltve: 2016-03-17); valamint Arhiepiscopul Ioan Selejan: „În secuire sunt români care vorbesc doar cu Dumnezeu în limba română, la biserică”. (*Adevărul.ro* 2010. 08. 15.) http://www.adevarul.ro/locale/brasov/brasov-secuime-secui-romani_0_317368370.html (letöltve: 2016-03-17). A fiatalok elvándorlását, ami a székelyföldi román közösséget – mérete miatt – jobban sújtja, mint az egyébként szintén hasonló gondokkal küszködő magyart, a helyi román értelmiségiek is komoly problémaként említették a velük készített interjújában.

⁵³⁴ „Megszentelik...” i. m.

*fel, s a székely falvakban újfent földhöz, ingatlanokhoz juttatott, de hívekkel nem rendelkező görögkeleti parókiák napjainkban új térítési akciókba kezdtek”.*⁵³⁵

Az ortodox egyház azonban határozottan visszautasítja a térítésre vonatkozó állításokat. Amint Ioan Selejan püspök fogalmazott egy magyar lapnak adott interjúban: *„Ismétlem, szó sincs erőszakról. A dolgokat úgy hagytuk, ahogyan találtuk... Nem folytatunk amolyan »rabló« misszionárius tevékenységet. Valahányszor beiktatok egy lelkészt, mindig felhívom a figyelmét az érzékenységre, amely erre a vidékre jellemző, meghagyjuk a szabadságát mindenkinek, hogy hozzánk vagy a magyar félhez menjen. Mindenkinek megadjuk a választás lehetőségét. Mégsem tagadom – hiszen említette is a missziókat –, hogy ahol még él román, és lelki szolgálatunkra igényt tart, gondoskodunk róla.”*⁵³⁶ Ezt állították a megkérdezett sepsiszentgyörgyi és székelyudvarhelyi interjúalanyok is. Az egyik úgy vélte: *„Nehéz lenne visszatéríteni az elmagyarosodott románokat az ortodox hitre, pedig sok településen éltek ortodoxok, sokan mondják, hogy szüleik vagy nagyszüleik ortodoxok voltak... Az ortodox egyház a kötelességét teljesíti, (...) nem akarunk másoktól semmit, hanem legalább megtartani a saját híveinket.”*⁵³⁷

VI. 1. 4. Ortodox „nemzetpolitika”: közösségépítés és érdekképviselet

„A románság emancipálásán dolgozunk, bár szinte lehetetlen visszaadni a nyelvét azoknak, akiknek valóban levágták. Azokra a két megye falvaiban élő elmagyarosodott románokra gondolok, akik román nyelven imádkoznak, román zsoltárokat énekelnek, de magyarul gondolkodnak és beszélnek egymás közt, és magyar nevük van. Mit gondol, hogy érzik magukat, amikor nem tudnak szót érteni az őseik nyelvén, román nyelven, a saját gyermekeikkel? Ezek az emberek egyfajta deportáltak. És a deportáltaknak egész falvaik vannak Hargita és Kovászna megyében, de az egykori Maros-Magyar Autonóm Tartományban is. Mi nem kérünk kulturális autonómiát, hanem azért kérjük a román állam segítségét, hogy megőrizzük az identitásunkat. A támogatások tekintetében szigorúan a bibliai elvek

⁵³⁵ B. Kovács András: Ortodox székelyek. (Szösszenetek). *Háromszék.ro* 2006. 08. 10. <http://www.3szek.ro/load/Oldal&id=34814> (letöltve: 2016-03-17). Lásd még a szerző írásait a *Szétszabdalt Székelyföld* c. kötetében.

⁵³⁶ „Missziót...” i. m.

⁵³⁷ A szerző interjúja. Székelyudvarhely, 2010. nyár és Sepsiszentgyörgy, 2009. tél.

szellemében járunk el, lévén, hogy mindnyájan testvérek vagyunk az Úr Jézusban. Az Ortodox egyház nem választhatja szét a szenvedést és a szegénységet a hívő nemzetisége alapján.”

Interjú Ioan Selejannal, Kovászna–Hargita ortodox püspökével [részlet],
2006⁵³⁸

A fejezet elején már szó esett róla, hogy az 1989-es fordulat következtében megrendült helyzetű székelyföldi román elitcsoportoknak részben új alapokra kellett helyezkedniük. A két világháború közötti hagyományokhoz visszanyúlva, a nemzeti eszme mellett az ortodoxiában mint a román identitáshoz szorosan kötődő (és egyúttal külső erőforrásokat is becsatornázni képes) tényezőben találták meg az új támaszt, vagyis egyszerre nemzeti és vallási alapon próbálták meg összefogni a székely megyékben élő románságot. Az egyszerre több szerepben is megjelenő ortodox egyház nemcsak kiegészíti az államot, hanem jó néhány tekintetben pótolja, helyettesíti is azt, különösen a románok számára. A Székelyföldön tehát az egyház és az állam kontúrjai még kevésbé válnak szét, amit a magyar közösség is jól érzékel. Ez nyilván hozzájárul az ortodoxiával szembeni magyar idegenkedéshez, amelyre korántsem elegendő magyarázat a már említett székely-magyar kulturális táj és az otthonosságérzet féltése, valamint az „elrománosodás” miatti aggodalmak. Jó példával szolgálnak erre egy székelyföldi magyar politikusnak a kilencvenes években elhangzott mondatai: *„A csíkszeredai ortodox elképzeléseket több szempontból is érdemes elkülöníteni. Politikai-társadalmi alapállásból elítélendő minden olyan tett, amelynek nyilvánvaló szerepe nem a városban élő mintegy 16 százaléknyi románság lelki-szellemi szükségleteihez való igazodás, hanem az erőszakos és erőszakolt, a magyar közösséget sértő társadalmi, nyelvi és vallási térhódítás. Amennyiben a nemrég létrehozott Hargita és Kovászna megyei Ortodox Püspökség nem bizonyul csupán belső vallási szervezési keretnek egy autonóm egyházon belül, hanem a létező helyzetet megváltoztató gazdasági és társadalmi pozíciókra törekszik, egyértelműen fellépünk ellene. Vallásgyakorlási szempontból viszont érthető, hogy a város jelenlegi román közössége lelkipásztorának paplakot akar.”*⁵³⁹ De idézhetünk egy másik elemzésből is: *„A kettős hatalmi szerkezetet kifejező szimbolikus struktúra egyik legfontosabb tényezője a székelyföldi ortodox egyház. Az 1990-ben (valójában 1994-ben – Z. Cs. megj.) létrejött csíkszeredai ortodox püspökség tevékenysége kifejezte azokat a román nemzetállami törekvéseket, amelyeknek ez az*

⁵³⁸ „Județele Harghita și Covasna au ajuns o Insulă a Șerpilor în centrul României”. Interviu cu P.S. Ioan Selejan. In Ion Longin Popescu: *O Insulă a Șerpilor în centrul României*. România Pur și Simplu, București, 2006. 5.

⁵³⁹ Botos László: Vaskereszt a Sapiaentia mögött. *Új Kelet* 2009. 04. 1. <http://www.ujkelet.ro/dokumentum-mainmenu-35/11581-vaskereszt-a-sapiaentia-mgtt.html> (letöltve: 2016-03-17)

intézmény a létét köszönheti.”⁵⁴⁰ Az említettek mellett jól felismerhetőek az elnyomó állam és a védekező nemzeti kisebbség diskurzusai, amelyek hangneme a későbbiekben sem sokat változott. Több mint egy évtized múlva, 2010 nyarán Tőkés László református püspök-politikus például arról beszélt, hogy továbbra is zajlik az egykori nemzeti kommunista hatalomnak a Székelyföld elrománosítását célzó nacionalista politikája, amelybe beleillik az ortodox egyház erőteljes terjeszkedése is a katolikus és protestáns többségű Székelyföldön.⁵⁴¹ 2011 nyarán pedig a tusványosi szabadegyetemen szintén „Erdély ortodox kolonizációját” róttá fel a román államnak.⁵⁴²

Az ortodoxia és a román nemzetépítés összekapcsolása nem légből kapott dolog. A Román Ortodox Egyház maga is nyíltan felvállalja a román nemzeti és nemzetállami eszmét, és ez kiemelt – és pozitív – eleme a kapcsolódó román nemzeti diskurzusoknak is. Ioan Selejan érsek egy, a székelyföldi tevékenységét felidéző interjúban is kiemelte, hogy „Mindenekelőtt, minden faluban, minden településen hagytam egy trikolórt. Az Úr ott volt már azelőtt is, hogy én 1994-ben eljöttem oda. Az Urat ott találtam, de úgy vélem, hogy azt, amit én hozzáadtam mint vagyont, az a román trikolór.”⁵⁴³ De az egyház, a nemzet és az állam székelyföldi összefonódását mutatják Maria Cobianu-Băcanu román szociológus megállapításai is: „Románia Nemzeti Ünnepeinek [december 1.] erős nemzeti többletjelentése van, de ugyanakkor egyházi is, lévén, hogy az Egyház főpapjai részt vettek a román nép történetében mérföldkönek számító 1918. december elsejei, gyulafehérvári események előkészítésében és megvalósításában, (...) a Román Nemzeti Ünnep megünneplésekor hagyománnyá vált az egyházi testület és a hívek nagyszámú jelenléte, egyszerű embereké, akik megindultsággal érzik át a nemzeti identitás kinyilvánítását Kovászna és Hargita vidékén, ahol a számbeli többségben lévő magyarok minden alkalmat felhasználnak annak aláaknázására nemzetellenes és interetnikus feszültségeket, konfliktusokat szító gesztusokkal és tettekkel...”⁵⁴⁴ A következőkben erre az összefonódásra fogok kitérni az ortodox egyház közösségépítő, valamint érdekképviseleti tevékenységére irányuló diskurzusokon keresztül,

⁵⁴⁰ Tánczos Vilmos: *Kettős...* i. m. 353–354.

⁵⁴¹ Tőkés: továbbra is folyik a Székelyföld elrománosítása. *Krónika* 2010. augusztus 4. Elérhető: <http://www.nagyvarad.net/t%C5%91k%C3%A9s-tov%C3%A1bbra-is-folyik-a-sz%C3%A9kelyf%C3%B6ld-elrom%C3%A1nos%C3%ADt%C3%A1sa-r-1475.html> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁴² Laszlo Tokes: În România se continuă colonizarea ortodoxă a Transilvaniei. *Jurnalul Național.ro* 2011. 07. 23. <http://www.jurnalul.ro/stiri/politica/laszlo-tokes-in-romania-se-continua-colonizarea-ortodoxa-a-transilvaniei-print-585545.html> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁴³ Ion Longin Popescu: ÎPS Ioan Selejan: „În fiecare sat, în fiecare localitate din Harghita și Covasna, am lasat un tricolor românesc”. *Formula AS.ro* 2015/1154. sz. <http://www.formula-as.ro/2015/1154/spectator-38/ips-ioan-selejan-in-fiecare-sat-in-fiecare-localitate-din-harghita-si-covasna-am-lasat-un-tricolor-romanesc-18807> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁴⁴ Maria Cobianu-Băcanu: *Biserica și religia – stâlpi de rezistență a identității naționale*. In uő: *Români în fața provocărilor secolului XXI*. România Pur și Simplu, București, 2009. 146–147.

amelyekből plasztikusan bontakozik ki a román nemzet- és nemzetállam-építés és az erdélyi (helyi és határokon átnyúló) magyar nemzetépítés rivalizálásának több aspektusa is.

Az új egyházmegye 1994-es megalakulását – a vallási-lelki gondozás mellett – élénk közösségi, kulturális és szociális tevékenység követte. Ioan Selejan püspök részt vállalt számos kulturális és művelődési feladatot ellátó szervezet és egyesület létrejöttében és működésében,⁵⁴⁵ de a székelyföldi románság ernyőszervezeteként 2005-ben megalakult „Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fórumának” is tiszteletbeli elnökévé választották. A püspökség lapja, a *Grai Românesc* 1999 óta jelenik meg, kiadója pedig számos teológiai, irodalmi és egyéb társadalomtudományi témájú kiadványt jelentetett meg.⁵⁴⁶

A már idézett Petre Țurleához hasonlóan Ioan Lăcătușu, sepsiszentgyörgyi román értelmiségi is úgy fogalmazott egy interjúban, hogy az 1989-es forradalom óta a csíkszeredai székhelyű püspökség megalapítása a legnagyobb eredmény. Selejan tehetséges menedzserként felismerte híveinek szükségleteit, és mindennemű térítés nélkül átvett olyan funkciókat az államtól, amelyek meghaladják az egyházmegye feladatait. *„Gazdasági, kulturális, és különösen közösségi funkciókat. És még valami: Andrei Șaguna nyomában járva, Ioan Selejan Főtisztelendő a meg nem alkuvás, a méltóság szimbóluma lett a román közösség számára, egy képviselő, aki szavaikat elviszi a legfontosabb döntéshozó fórumok elé, egészen az ország vezetéséig. Jelenléte a román szellemiség, az ortodox hit, a remény újjászületéséhez vezetett, visszaadva az ortodox papnak igazi szerepeit és fényét.”*⁵⁴⁷ Sikerrel „tértek vissza” a román papok az iskolákba, ahol az ortodox tanokat népszerűsítik az ifjúság körében; a püspökség anyagilag is támogatja az iskolákat és óvodákat.⁵⁴⁸ A püspökség karitatív tevékenységet is folytat, különösen az ezredforduló óta: például élelmiszerrel, segélyekkel támogatja a szegényeket, adománygyűjtéseket és természeti csapások utáni segélyakciókat is szervez, a beérkezett javakat pedig szétosztja a rászorulóknak között.⁵⁴⁹ Selejan egy 2010-es interjúban kifejtette: a még folyamatban lévő néhány építkezés mellett elsősorban a szociális kérdésekre kíván összpontosítani, különösen a gyermekek oktatására, továbbá otthonok létesítésére szegények és idősek számára.⁵⁵⁰ A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség papjainak

⁵⁴⁵ Erről bővebben lásd Centrul Eclesiastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” – Lăcaș de știință și cultură în slujba Bisericii și a Neamului; valamint: Centrul cultural „Patriarh Miron Cristea”, un colț de raie în „țara icoanelor”. *Familia...* i. m. 88–91.

⁵⁴⁶ Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Hargitaei. *Grai Românesc*, 2009/3. 11.

⁵⁴⁷ Visând spre veacul armoniei. Interjú Ioan Lăcătușuval. In Constantin Mustață: *România...* i. m. 121–156.

⁵⁴⁸ Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 163–164.

⁵⁴⁹ Uo. 12–13.

⁵⁵⁰ „Iubirea...” i. m.

tevékenységét Ioan Selejan püspök kitüntetésekkel honorálta, de – a Szent Szinódustól kapott címzetes érseki rang mellett – ő maga is részesült állami és egyházi elismerésekben.

Noha a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség aktivitásának rendkívül fontos szegmense a közösségépítés és szervezés, a magyar nyilvánosságban ez mégis alig jelenik meg, és akkor is leginkább az egyház nemzetépítő szerepvállalásával összemosódva, tehát barátságtalan beállításban. Holott ez ugyanolyan legitimnek tekinthető ténykedés, mint a „magyar” egyházaknak a magyar identitás erősítésére és újratermelésére irányuló fáradozásai, akár a Székelyföldön, akár Románia (vagy a Kárpát-medence) más régióiban.⁵⁵¹ A román közbeszédben ezzel szemben meglehetősen hangsúlyos az ortodox egyház ilyen tevékenységének a megjelenítése, védekező jellegének kiemelésével. A székelyföldi román közösség megszilárdítását hangsúlyozzák a püspökség létrejöttének 15. évfordulójára kiadott kötetben is: *„A pasztorálás 15 évének alapvető érdeme az ország e részén élő románok érzékelésének és perspektívájának radikális megváltozása: egy folyamatos »defenzívában« lévő közösségből, amely híján van azoknak a lehetőségeknek, amelyek segítségével megőrizheti és kinyilváníthatja sajátos identitását, olyan közösséggé vált, amely kis mérete ellenére képzett emberi potenciállal és erőforrásokkal rendelkezik, amely hitbéli és nemzetbéli testvérei támogatásával... nem csak »kaphat«, hanem »adhat« is maradandó értékeket a nemzeti és szellemi kulturális örökségbe...”*⁵⁵² A kisebb, szórvány jellegű román közösségek esetében még közvetlenebb az ortodox egyház és a románok kapcsolata. Egy székelyudvarhelyi ortodox pap megfogalmazása szerint az egyház *„kapcsolattartó pontként”* működik a románok között, ő pedig papként igyekszik megszervezni a helyi ortodox közösségi életet, és összefogni az egyház körül az ott élő kisszámú románt.⁵⁵³ Az ortodox egyház maga is gondosan ápolja-építi a „magára hagyott székelyföldi románság felkarolójának” a képét a megfelelő diskurzusok és toposzai segítségével (kisebbségben lévő románok, asszimiláció, történelmi jelenlét, védekezés). Antonie Plămădeală, Erdély metropolitája⁵⁵⁴ például a következőket írta a püspökség megalapításának második évfordulójára: *„A püspökség arra volt hivatott, és e hivatását ma is betölti, hogy kielégítse az elnemzetlenítés viharainak áldozatául esett román vidék románjainak spirituális igényeit. Történelmi és spirituális szükségszerűségnek bizonyult, a vidék ortodox románjai felé fordul lelki hasznuk érdekében, és semmi esetre sem valaki ellen irányult. Arra hivatott, hogy minden*

⁵⁵¹ Ezzel kapcsolatban lásd Jakab Attila: *Az erdélyi magyar történelmi egyházak társadalmi szerepe*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2003. 23–24.

⁵⁵² *Familia...* i. m. 14.

⁵⁵³ A szerző interjúja. Székelyudvarhely, 2010. nyár.

⁵⁵⁴ 1982–2005 között.

lehetséges, kiváltképp vallási és kulturális eszközzel felfedezze és hangsúlyozza e régió román múltját.”⁵⁵⁵

A már említett karitatív tevékenység bemutatása is fontos. A *Grai Românesc* abban a számában, amelyet Ioan Selejan érsekké avatásának szentelt, viszonylag nagy terjedelemben ismertette a püspökség karitatív-emberbaráti szerepvállalását.⁵⁵⁶ Noha az egyház ez irányú aktivitása számos más cikkben, interjúban is előkerül, és egy sepsiszentgyörgyi ortodox pap is megerősítette, hogy nem új jelenségről van szó,⁵⁵⁷ a magyar nyilvánosság erre szinte egyáltalán nem reflektál.

Ami a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség közéleti aktivitását illeti, a kép szintén összetett. Noha a Román Ortodox Egyház napjainkban már nem folyik bele a *párt*politikai életbe (legalábbis hivatalosan), tagadhatatlan, hogy betölt egyfajta „*nemzet*politikai” szerepet. Azzal, hogy részt vesz a román identitás ápolásában és megőrzésében, egyúttal a román–magyar nemzetépítési rivalizálásba is bekapcsolódik. Ez viszont a „magyar” egyházakra is érvényes, amelyek közül a református egyház nyíltan politizál, igaz, a politika (érdekképviselő) és a kisebbségi identitás védelme a romániai magyar kisebbség esetében még kevésbé választható szét. Például Tánzos Vilmos *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön* című, már idézett írásában nemzeti-szimbolikus lépésként is értékeli a csíkszeredai római katolikus segédpüspökség 1997-es létrehozását, mintegy válaszként az ortodox püspökség megalakítására. A segédpüspök azonban általában csak szervezeti okokat említ.⁵⁵⁸

Az ortodox egyház székelyföldi „*nemzet*politikai” tevékenysége a gyakorlatban – a már érintett közösség-szervezés mellett – főképp a románság képviselőjének és érdekérvényesítésének támogatására irányul. A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség rendre közvetít román panaszokat a médián keresztül a közvélemény, illetve a bukaresti politikai elit felé. A székelyföldi román elittel karöltve reagálni szokott a különféle romániai magyar kezdeményezésekre is. Ezek a reakciók a kétezres évek elejétől megszorodtak, miután magyar részről megélénkültek a három székelyföldi megye együttműködésének elmélyítésére, a regionalizációra és az autonómia kivívására irányuló törekvések, illetve a különféle

⁵⁵⁵ Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Români...* i. m. 158.

⁵⁵⁶ *Grai Românesc* 2009/3. 12–13.

⁵⁵⁷ A szerző interjúja. Sepsiszentgyörgy, 2009. tél.

⁵⁵⁸ Lásd például Egyház és politika. *Hargita Népe* 2003. június 10., valamint Kozma László beszélgetése Tamás József segédpüspökkel. *Vigilia* 2010/11., illetve a szerző interjúja, 2011. tél.

szimbolikus térfoglalási gyakorlatok.⁵⁵⁹ Az ortodox egyházvezetők és papok megnyilvánulásaiban jól tetten érhetők a helyi románság törekvéseit és egyenjogúságát támogató, a román nemzetállam egységét féltő, valamint a „szegregacionizmust” és „szeparatizmust” elítélő diskurzusok és toposzaik.

A püspökség 2003 márciusában megtartott egyházmegyei gyűlésén például a résztvevők kifejezték aggodalmukat az ország közigazgatási reformját illető vitákkal kapcsolatban, *„kérvén a román állam hatóságait, az elnöki hivatalt, a parlamentet, a kormányt, az ország alkotmányának és törvényeinek tiszteletben tartására felhatalmazott hatóságokat, hogy határozott módon intézkedjenek a pszeudoregiók megalakítására irányuló szélsőséges akciók megállítása (...) érdekében, amelyek az etnikai elvre, illetve Hargita, Kovászna és Maros megye szegregációjára és enklavizálására épülnek. Ezek a minden európai elvvel ütköző szegregációs próbálkozások csak a Magyar Autonóm Tartomány sötét időszakára emlékeztetik a régió 100 000 románját.”*⁵⁶⁰ Egyházi áldással került sor arra a 2006-os gyűlésre is, amelyen a székelyföldi románok képviselőiben fellépő politikusok és papok kerestek megoldásokat, *„hogy kikerüljenek az országukban »kisebbségiként« élők megalázó helyzetéből”*. Laurentiu Streza, Erdély metropolitája itt úgy vélekedett, hogy *„a romániai magyar kisebbségnek sokkal több joga van, mint a többségnek. Mégis folyton a kisebbség panaszkodik, hogy nincsenek jogai...”* Andrei Andreicuț gyulafehérvári érsek szintén *„aberrációnak”* nevezte az *„etnikai szempontú területi autonómiát”*, Selejan püspök pedig figyelmeztetett: *„ha a diszkrimináció ebben a ritmusban halad tovább, azt fogjuk kérni, hogy dolgozzanak ki egy törvényt a három megye románsága és a román nyelv védelme érdekében, mivel falvainkban nincsenek már iskolák, nincsenek már könyvtárak, a templomok pedig magukra maradtak”*.⁵⁶¹

A székelyföldi magyar szervezetek egyik, 2010-ben megtartott gyűlését követően Ioan Selejan – egy erdélyi magyar napilap beszámolója szerint – *„parlamenti vizsgálóbizottság létrehozását és a belügyminiszter székelyföldi látogatását kérte... (...) Az egyházi vezető is a hétvégi Székely Önkormányzati Nagygyűlés miatt aggódik, szerinte a hatóságoknak sürgősen ki kellene vizsgálniuk az egyebek között a magyar nyelv hivatalossá tételét követelő sepsiszentgyörgyi rendezvényt. Aggodalmát fejezte ki ugyanakkor amiatt, hogy hétfőn – a március 15-i megemlékezés alatt – a székely zászlót is kitűzték (...) a megyei önkormányzat*

⁵⁵⁹ Ezzel kapcsolatban lásd a VI. 2. fejezetet.

⁵⁶⁰ Din hotărâriile adoptate de Adunarea Eparhială a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei. Comunicat de presă. In *Buletinul Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna” (2002–2005)*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2006. 109.

⁵⁶¹ Ion Longin Popescu: Români din Harghita, Covasna și Mureș sună deșteptarea. *Formula AS.ro*, 2006/745. <http://www.formula-as.ro/2006/745/spectator-38/romanii-din-harghita-covasna-si-mures-suna-desteptarea-7521> (letöltve: 2016-03-17)

székhelyének a homlokzatára. (...) Azt is hangsúlyozta, hogy az itt élő románság kisebbségben van, és szükségük van az állam védelmére.”⁵⁶² Néhány nappal később, a Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fórumának maroshévízi nagygyűlésén az érsek a békés együttélés szellemében üzent a magyaroknak, de újfent aggodalmát fejezte ki a területi autonómiatörekvések miatt. Kifejezte aggályait amiatt is, hogy mi lesz, ha hivatalossá teszik a magyar nyelvet. Továbbá megállapította, hogy a két megyében élő románok „lassú magyarosításnak” vannak kitéve, igaz, ez nem erőszakkal történik, hanem azáltal, hogy „a közintézményekben nem nagyon beszélnek románul”. Azt is kijelentette, hogy felhívásuk nem a magyarok ellen irányul, hanem hogy felhívja a központi hatóságok figyelmét a régió fejlesztésének szükségességére.⁵⁶³ 2011-ben Ioan Selejan érsek hasonlóan nyilatkozott egy román nagygyűlésen: „...a Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fóruma Nagygyűlésének keretén belül kezdeményezzünk egy akciót a nemzeti méltóság és a nemzeti egyensúly megvédéséért. Mivel az utóbbi időben az ország ezen részében olyan akciók bontakoztak ki, amelyek érintették mind a román népet, mind pedig a nemzeti méltóságot.”⁵⁶⁴ Egy magyar hetilapnak 2014-ben adott interjúban kevésbé volt harcias az érsek, és inkább a kommunikáció fontosságát hangsúlyozta a decentralizáció kapcsán, mivel „mindennél fontosabbnak tartjuk, hogy ezt az országot megőrizzük a maga érintetlen egységében, nem csoda, ha riadalmat keltenek az olyan hangok, miszerint ez a terület elszakadni készül Romániától.” Szerinte épp a történelmi tapasztalatok miatt kellene elmélyíteni a párbeszédet és megnyugtatni az itt élő románokat.⁵⁶⁵

Egy bodzafordulói román pap, Florin Tohănean viszont évek óta rendszeresen elég keményen nyilatkozik a székelyföldi viszonyokról, gyakran aktualizálva a kilencvenes évek nacionalista diskurzusainak motívumait. Egy interjúban azt állította, hogy a két megyében „az állam tekintélye a nullához közelít”, ezért azt vissza kellene állítani; töretlenül zajlik a románok asszimilációja, pedig ősidők óta itt élnek, a román vezetők viszont magukra hagyták őket, „mert nekik nem számítunk, csak a politikai és anyagi érdekek számítanak.” A románokat diszkriminálják: ha nem tudnak magyarul, nem alkalmazzák őket, és például „nem hivatalosan”, de földet is tilos nekik eladni. „Tehát azokat a magyarokat, akik normális

⁵⁶² Borzolja a kedélyeket Bukarestben a SZÖN (Székely Önkormányzati Nagygyűlés). *Krónika*, 2010. március 16.

⁵⁶³ Ecouri în mass-media. *Forumharghitacovasna.ro* <http://forumharghitacovasna.ro/toplita/pressrelease.html> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁶⁴ Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș, Apel pentru apărarea demnității naționale. *Condeiu ardelean.ro* 2011. 04. 8–14. <http://www.condeiuardelean.ro/articol/forumul-civic-al-romanilor-din-covasna-harghita-si-mures-apel-pentru-apararea-demnitatii> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁶⁵ Csinta Samu: Autonómiakísértetek nyomában. Ioan Selejan ortodox püspökkel együttélése és önrendelkezési törekvésekről. *Erdélyi Napló* 2014. március 27. 1., 3.

feltételekkel románoknak akarják eladni a földjüket, egyszerűen száműzik, félreállítják, megbélyegzik.” Mi több, Tohănean még a sokat hangoztatott, közhelyszámba menő vélekedést is cáfolta, hogy az egyszerű emberek valójában békében élnének. Szerinte ez csak az idősekre igaz, mivel a szegregált oktatás, kultúra stb. következtében „A [magyar] fiatalokat revansista, intoleráns szellemben nevelik, megvetéssel minden iránt, ami román. A fiatalok között nincs meg ez az együttélés, ők elutasítanak mindent, ami román”, és attól tart, hogy a történelem – vagyis 1940 – megismétlődik.⁵⁶⁶ A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség új vezetője, Andrei Moldovan is a helyi románok problémáira, illetve arra a demográfiai veszélyre mutatott rá a 2015-ös marosfői nyári egyetemen, amely dominóhatással lehet a román intézmények jövőjére. A fiatalokat érintő nehézségek kapcsán pedig kihangsúlyozva, hogy nekik nem autonómia-konceptiókra, hanem a régió valós gazdasági potenciáljának hasznosítására van szükségük.⁵⁶⁷

Az idézetek jól illusztrálják a Román Ortodox Egyház viszonyát a magyar autonómiatörekvésekhez, irányuljanak azok a székelyföldi területi önkormányzatra vagy kulturális autonómiára. Ugyanezt a benyomást támasztották alá a három ortodox pappal készített interjúim is, amelyekben az alanyok a következő szavakkal utasították el az autonómia gondolatát: „a székelyföldi autonómia konfliktust jelent”, „alkotmányellenes”, „Románia egységes nemzetállam”, „a románok félnek is egy kicsit, hogy megismétlődik az 1940–1944 közötti időszak, a horthysta megszállás, amikor szenvedtek”.⁵⁶⁸ „Egyfajta diverzió és etnikai alapú szeparatizmus, ami megosztja a magyarokat és románokat”, „állam az államban”, „nem csak természetellenes, hanem szükségtelen is. Ugyanis mind a magyarok, mind a románok a román államban élnek, és mindenkinek megvannak az országos szinten elismert jogai.”⁵⁶⁹ „Ez itt Erdély, Románia. Az autonómia számomra nem létezik, nincs benne a szótáramban.”⁵⁷⁰

A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség a Székelyföldön 2013–14-ben felerősödött, „zászlóháborúnak” is nevezett szimbolikus versengésbe is beszállt, amikor 2013 júniusában két kilométernyi anyagot vásárolt, amelyből a két megye kolostoraiban 350 román zászlót

⁵⁶⁶ Părintele protopop Florin Tohăneanu: „Aici, dacă nu știi ungurește, ori înveți, ori pleci!” *Cotidianul.ro* 2013. 02. 01. <http://www.cotidianul.ro/aici-daca-nu-stii-ungureste-ori-inveti-ori-pleci-205749/> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁶⁷ Gina Ștefan: Episcopul Covasnei și Harghitei cere rezolvarea problemele cetățenilor români din sud-estul Transilvaniei. *Agerpres.ro* 2015. 08. 10. <http://www.agerpres.ro/social/2015/08/10/episcopul-covasnei-si-harghitei-cere-rezolvarea-problemele-cetatenilor-romani-din-sud-estul-transilvaniei-19-21-28> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁶⁸ A szerző interjúja. Sepsiszentgyörgy, 2009. tél.

⁵⁶⁹ A szerző interjúja. Székelyudvarhely, 2010. nyár.

⁵⁷⁰ A szerző interjúja. Erdőszentgyörgy, 2010. nyár.

készítettek.⁵⁷¹ Ezeket a különféle ortodox búcsúkon és egyéb alkalmakkor osztogatták – például a nagypataki kolostor júniusi, a szitabodzai és marosfői kolostorok augusztusi búcsúin –, ezzel is ellensúlyozandó a székely zászló térnyerését. A lapok nem felejtették el kihangsúlyozni az események nemzeti vonatkozását sem (egyetlen példa: „Az »Urunk Színeváltozása« kolostor búcsúja a Kovászna megyei Szitabodzán új alkalmat jelentett a Kárpát-kanyar és a világ minden ortodox románja számára, hogy kinyilvánítsa hitét és az Ország iránti szeretetét”⁵⁷²), beillesztve azokat a tér nemzetiesítésének diskurzusaiba. A kezdeményezést a „székelyzászló-botrányra” adott „logikus és természetes reakcióként”, ugyanakkor „problematikusként” értékelte egy kolozsvári magyar szociológus: „Problémásnak tartom, hogy egy szekuláris államban az ortodox egyház ilyen nyilvánosan vállal politikai szerepet. Nem kóser dolog, hisz az egyházakat is közpénzből tartják fenn, ráadásul adót sem fizetnek. Valószínű, hogy egy helyi okos román vállalkozó kitalálta ezt a székelyzászló-biznisz mintájára, így megvan a gazdasági haszonrésze is.”⁵⁷³

Az itt vázolt megnyilatkozások és események következtében a magyar köztudatban csak még jobban az államhoz kapcsolódik az ortodox egyház képe, ami által az egyház egész ténykedése nemzeti-hatalmi színezetet kap. És mivel képviselői rendre bírálják vagy teljesen elutasítják a magyar kisebbség legitim célkitűzéseit, mondhatni törvényszerű, hogy ez a kép összességében negatív lesz. A magyar közbeszédben ugyanis ezek a célok – különösen az autonómia (a fogalom agyonhasználtsága ellenére) – erős szimbolikus tartalommal telítődnek, így elutasításuk, valamint a kisebbségbarátnak nem nevezhető román nemzetállami eszméhez való dogmatikus ragaszkodás nemigen járul hozzá a magyar közösség és az ortodox egyház közötti kapcsolatok javulásához.

Az eddigiekben vázolt építkezésekhez és sokoldalú tevékenységhez természetesen meg kell teremteni a megfelelő anyagi feltételeket. A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség jócskán részesedett a két megyében lévő állami vagyontól, és számos adományt kapott magánszemélyektől is. A pénz egy részét pedig a püspök – jó menedzser módjára – vállalkozásokba, üzemekbe fektette be. Az ortodox egyház székelyföldi gazdasági aktivitását és anyagi helyzetét azonban nemcsak a helyi nyilvánosságban övezi kiemelt érdeklődés, hanem része azoknak a vitáknak is, amelyek a romániai közbeszédben folynak a Román

⁵⁷¹ Két kilométer román zászló. *Háromszék.ro* 2013. 06. 25.

http://www.3szek.ro/load/cikk/61057/ket_kilometer_roman_zaszlo&cm=97511 (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁷² Doru Decebal Feldiorean: Tricolorul Românesc dăinuie, alături de credința ortodoxă, în Carpați. *Condeiuul ardelean* 2013. augusztus 9–22. 8. o.

⁵⁷³ Péter László: problematikus a székelyföldi ortodox püspökség zászlóosztása. *Transindex.ro* 2013. 06. 25. <http://itthon.transindex.ro/?hir=33327> (letöltve: 2016-03-17)

Ortodox Egyházzal kapcsolatban. A médiában időnként felmerül, hogy miből telik az ortodox egyháznak a feltűnően sok építkezésre; nagy vita övezi például a Bukarestben felépítendő a „Nemzet Megváltása-székesegyházat”. Ennek elsődleges oka az, hogy az egyházak sokáig átláthatatlan finanszírozása számos spekulációra ad lehetőséget. A jelenség beleillik az egyházak 1989 utáni szerepéről zajló általános vitákba Közép- és Kelet-Európa egyes országaiban;⁵⁷⁴ Erdélyben – illetve a Székelyföldön – viszont ez a kérdés is elsősorban nemzeti színezetet kap.⁵⁷⁵

Az ortodox egyház állami támogatásának magyar értékelését nagyban befolyásolja az állammal szembeni bizalmatlanság. Ezzel kapcsolatban egy RMDSZ-es szenátor 2006 végén a következőképpen nyilatkozott: *„Csak óvatosan teszem fel magamnak a kérdést: látván a székelyföldi ortodox terjeszkedést, megéri-e nekünk pénzt fogadni el az államtól azon az áron, hogy az összes hazai felekezeteknek juttatott adomány töredéke fejében gomba mód szaporodhassanak tömbmagyar megyéinkben az ortodox létesítmények. Nincsenek számadataim, de állíthatom, a többségi vallás anyagi eszközeit szemlátomást ide irányítják. Egyházaink persze nincsenek olyan helyzetben, hogy visszautasítsanak bármilyen nagyságú állami átutalást, de attól tartok, ennek a későbbiekben megisszuk a levét.”*⁵⁷⁶ A székelyföldi ortodoxia aránytalanul nagy támogatása a magyar diskurzusok egyik központi eleme, amire a magyar elitek az „ortodox terjeszkedés” eseteiben már megfigyelt érzékenységgel reagálnak, ugyanakkor egy sepsiszentgyörgyi román értelmiségi szerint erre *„túl sokszor hivatkoznak, nagy zajjal”*.⁵⁷⁷ Egy már idézett magyar kutató úgy véli, hogy bár a különféle jogszabályok jelenleg figyelembe veszik az egyes vallási közösségek számarányának elvét és szükségleteiket, ám a pénzek elosztásánál törvényszerűen érvényesül az ortodox egyház súlya és érdekérvényesítési képessége a román közéletben.⁵⁷⁸ A Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség pedig a megalakulása óta folyamatosan kéri az állam (és a társadalom) anyagi támogatását, akár saját helyzetének megerősítésére, akár a székelyföldi románok oktatási-

⁵⁷⁴ Az ortodox egyház befolyásának növekedését a „nyugatos” és liberális román értelmiség gyakran egyházi-vallási „gyarmatosításként” értékeli: (Lavinia Stan–Lucian Turcescu: *Religie...* I. m. 87., illetve 83–88. vagy pl. Gabriel Andreescu: *Extremismul...* i. m. 35–45., továbbá Andrei Luca Popescu: *Republica Ortodoxă România. România Liberă.ro* 2007. 10. 03. <http://www.romanialibera.ro/actualitate/eveniment/republica-ortodoxa-romania-107589.html> (letöltve: 2016-03-17). Példa a kritikák visszautasítására egy, az ortodox egyház nemzeti jelentőségét hangsúlyozó indulatos replikában: Ilie Șandru: *Biserica Ortodoxă Română, târâtă pe taraba răutăților. Condeiful ardelean.ro* 2011. 04. 8–14. <http://www.condeifulardelean.ro/articol/biserica-ortodoxa-romana-tarata-pe-taraba-rautatilor> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁷⁵ Erdély vonatkozásában ugyanakkor nem szabad megfeledkezni az 1948-ban felszámolt görög katolikus egyház és az ortodox egyház közötti (azaz „román–román”) ellentétekről sem.

⁵⁷⁶ Megszavasták a kultusz törvényt a parlamentben. Interjú Sógor Csaba szenátorral. *Erdélyi Napló.org* 2006. 12. 19. http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/cikk_nyomatas.php?id_cikk=6216 (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁷⁷ A szerző interjúja. Sepsiszentgyörgy, 2009. tél.

⁵⁷⁸ „Megszentelik...” i. m.

kulturális igényeinek kielégítésére (ezek a román nemzeti diskurzusban amúgy is elválaszthatatlanok egymástól), sőt, a püspök időnként az *egész* térség fejlesztésének fontosságát is hangsúlyozza.

1997 novemberében – mintegy az ősztől a romániai nyilvánosságban és a politikai életben párhuzamosan kibontakozó újabb „Har–Kov-ügy” diskurzusaiba illeszkedve – Az *Adevărul* napilap felhívást intézett a címlapján a Hargita és Kovászna megyei román templomok megmentésére. A lap igazgatója gyűjtést hirdetett, és adakozásra szólította fel a „*jómódú embereket, mindenkit, akinek drága a román szellemiség sorsa*”: cégeket, intézményeket, állampolgári szervezeteket, politikai pártokat, „*minden románt az országban és a diaszpórában*”. Továbbá felhívta az olvasókat, hogy csatlakozzanak a napilap riportereihez, akik nemrég beutazták a két megyét, hogy lássák, mi maradt a román hívők templomaiból. A lap 10. oldalán „*A románság romjai*” címmel egészoldalas összeállítás foglalkozott a gyakran valóban siralmas állapotban lévő székelyföldi ortodox templomokkal.⁵⁷⁹ Másnap már az szerepelt a címlapon, hogy „*mindössze néhány óra alatt összegyűlt az első 172 millió lej Hargita és Kovászna számára*”,⁵⁸⁰ egy héttel később pedig már közel 600 milliónál (kb. 18 millió Ft) tartottak. (Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy mindez az évek óta elhúzódó válság közepette történt.) A kampány még sokáig folytatódott, a következő naptól kezdve a napilap rendre beszámolt a gyűjtés állásáról, közölve az adományozók nevét és gyakran lelkes támogató üzeneteit (beleértve az akkor épp ellenzékben lévő PDSR-t és PUNR-t is), továbbá Ioan Selejan püspök, majd a sepsiszentgyörgyi Andrei Şaguna Keresztény Kulturális Liga köszönetét is.⁵⁸¹ Néhány nap múlva az *Adevărul* címlapján közölték, hogy a kormány is megtámogatta a napilap kezdeményezését, és 1,17 milliárd lejt különített el a Kovászna és Hargita megyei ortodox templomok felújítására és megerősítésére.⁵⁸² Az összeg később – miután az RMDSZ-t is magában foglaló kormánypárti többség leszavazta a Hargita és Kovászna megyei románokat érintő ellenzéki bizalmatlansági indítványt – 1,5 milliárd lejre (akkori árfolyamon kb. 45 millió Ft) nőtt.⁵⁸³

2003-ban egy erdélyi magyar hetilap – a Ioan Selejannal készített interjú után – közzétett egy listát a püspökségnek 1994 és 2002 között juttatott kormányzati támogatásokról. A listán jó néhány tétel szerepel, két Dacia személyautó átadásától különféle ingatlanokig és komoly

⁵⁷⁹ Silviu Achim: Harghita și Covasna – ruinele românișmului. *Adevărul* 1997. november 19. 1., 10.

⁵⁸⁰ *Adevărul* 1997. november 20. 1. (akkori árfolyamon kb. 5,16 millió Ft)

⁵⁸¹ Uo. 4. és *Adevărul* 1997. november 24. 8.

⁵⁸² *Adevărul* 1997. november 28. 1.

⁵⁸³ 1997/802. kormányhatározat. *Monitorul Oficial* 353. 1997. december 11. Lásd:

<http://lege5.ro/Gratuit/geydkobq/hotararea-nr-802-1997-privind-acordarea-unui-sprijin-financiar-de-la-bugetul-de-stat-pentru-episcopia-ortodoxa-a-covasnei-si-harghitei> (letöltve: 2016-03-17)

pénzösszegekig, beleértve az 1997-es kormányhatározat részleteit is. Az egyházi támogatások aránytalanságát jól érzékelteti az a két, 2001-ben kibocsátott kormányhatározat, amelyek révén az állam 5,5 milliárd lejt (akkori árfolyamon több mint 57 millió forintot) utalt át az ortodox püspökségnek ingatlanvásárlásra, majd 2 milliárd lejt (közel 21 millió forintot) a csíkszeredai római katolikus Szent Kereszt-parókiának templomépítésre.⁵⁸⁴

Heves vitákat váltott ki – és ráerősített az elnyomó államhatalom diskurzusára – több marosvásárhelyi, csíkszeredai, sepsiszentgyörgyi állami tulajdonú ingatlan átengedése is. Jól jellemzi a kérdés ellentmondásosságát a Román Nemzeti Bank sepsiszentgyörgyi székhelyének ügye. A kovásznai megyeszékhely központjában álló, állami tulajdonú ingatlant 2004 végén – a kormányváltás napjaiban – kapta használatba a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség. 2005-ben azonban a kormányzati pozícióba került RMDSZ elérte, hogy a rendeletet visszavonják, és az ingatlan a megyei tanácshoz kerüljön. A püspökség erre pert indított a székházért, amely egészen 2011-ig elhúzódott, ám hiába született számára kedvező döntés, az ingatlant a megyei tanács továbbra sem volt hajlandó átadni. Az épületrészt végül 2014-ben, központi beavatkozás nyomán született megállapodást követően helyi intézmények vehették birtokba.⁵⁸⁵ A már említett, 2013 végén az ortodox egyháznak juttatott kovásznai Fenyő Szálló körül kibontakozó ügyből is hasonlóan hosszú történet lehet, mivel az adományozást megtámadók – nyilatkozatuk szerint – akár a strasbourgi emberjogi bíróságig (az Emberi Jogok Európai Bíróságáig) is készek elmenni.⁵⁸⁶

Az egyházaknak járó pénzek elosztása időnként vitákhoz vezet a helyi képviselőtestületekben is,⁵⁸⁷ a kép azonban változatos. Egy sepsiszentgyörgyi román városi tanácsos „mítosznak” titulálta azt az állítást, miszerint az egyes felekezetek közül az ortodox egyház kapná a legkevesebb pénzt a helyi hatóságoktól („*ugyanolyan keveset kapott, mind a többi*”),⁵⁸⁸ és a megkérdezett ortodox papok szerint sem jellemző a hátrányos megkülönböztetés. Egy székelyudvarhelyi pap 2010-ben javuló helyzetről számolt be,

⁵⁸⁴ Nyílt kormánytámogatások a székelyföldi ortodoxiának. *Erdélyi Napló.org* 2003. 05. 07.

<http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/2003/3en-18/3en-1828.htm> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁸⁵ Bíró Blanka: Tíz év után nyert a városháza. *Krónika* 2014. január 30. 3. Az előzményekkel kapcsolatban lásd pl.: Mégis hagymakupola kerül a bankházra. *Háromszék.ro* 2005. 02. 16.

<http://www.3szek.ro/load/Oldal&id=18608> (letöltve: 2016-03-17); Farkas Réka: Nem adja át a megye a banképületet. *Háromszék.ro* 2010. 10. 06.

http://www.3szek.ro/load/cikk/33076/nem_adja_at_a_megye_a_bankepuletet (letöltve: 2016-03-17); Doru Decebal Feldiorean: În date concrete, despre şantajul UDMR. *Condeiu ardelean.ro* 2012. 03. 09–22.

<http://www.condeiardelean.ro/articol/date-concrete-despre-santajul-udmr> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁸⁶ Bíró Blanka: *Szállodaügy...* i. m. 3. o.

⁵⁸⁷ Lásd például Váry O. Péter: Belvita az egyházak támogatásáról. *Háromszék.ro* 2009. 09. 23.

http://www.3szek.ro/load/cikk/22775/belvita_az_egyhazak_tamogatasarol_%E2%80%94_vary_o_peter (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁸⁸ A szerző interjúja. Sepsiszentgyörgy, 2009. tél.

ugyanakkor egy sepsiszentgyörgyi pap szerint ritkán, de egyes esetekben előfordul, hogy diszkriminálják az ortodox parókiákat, például a földek visszaszolgáltatása során.⁵⁸⁹ Ez utóbbi jelenség időnként felbukkan a román megnyilatkozásokban. A már idézett bodzafordulói román pap, Florin Tohănean egy 2007-es interjúban kijelentette, hogy az ortodox egyház által „visszakövetelt földek visszaszolgáltatásának” halogatása mögött az „etnikai alapú autonómia megszerzésének jól ismert vágya” áll, a magyarok vezette helyi hatóságok ugyanis azt a benyomást akarják kelteni, hogy Kovászna megyében nincs stabil alapja a román elemnek.⁵⁹⁰ Tohănean egy cikkben azt írta, hogy az ortodox egyházat napjainkban is diszkriminálják, de gazdasági eszközökkel. A helyhatóságok ugyanis többfelé is akadályozzák a Nagy Egyesülés (1918) után az állam által az egyháznak juttatott, majd 1945 után államosított földek és erdők visszaszolgáltatását, holott csak ezek segítségével tudták-tudnák megőrizni identitásukat a székelyföldi románok. A pap ezt a halogatást az ortodoxokhoz való ellenséges viszonyulás jelének tartja, ugyanis a magyar egyházak korrekt elbánásban részesülnek: „Az Ortodox Egyháznak minél kevesebbet adnak, és ha lehetséges, akkor semmit. És amint látni, ez lehetséges...” Majd így zárja cikkét: „Hogyha ez alkalommal sem hallja meg senki a hangunkat, akkor azzal a gondolatmal vigasztalom magam, hogy évek múlva az utódaink – olvasva ezeket a sorokat és más hasonlókat a levéltárakban – megértik, miképp történt, hogy Románia szívében már nem folyik egy csepp román vér sem.”⁵⁹¹ Az asszimilációnak és a (helyi) hatalom önkényének kitett közösséget itt a románok jelentik, de felbukkan az autonómiaellenes diskurzus is.

Az állami támogatások kérdéséről elválaszthatatlan az ortodox egyház gazdasági tevékenysége, amely szintén nem kerüli el a média figyelmét, különösen az általánosan mostoha gazdasági helyzetben. Illusztrációként itt csak két újságcikk címét említeném meg: „Ortodox egyház – virágzó vállalkozás a gazdasági krízisben” és „A pénz őszentsége. Az ortodox egyház gazdagodott a válság alatt”.⁵⁹² Nem lehet csodálkozni rajta, hogy a komoly nehézségekkel küszködő Székelyföldön is foglalkoznak a kérdéssel, mégpedig nem éppen barátságos hangnemben. Ennek oka feltehetően az, hogy a magyar elitek nemcsak a román nemzetépítő törekvésekbe illesztik be az ortodox egyház gazdasági aktivitását, hanem gazdasági konkurenciát is látnak benne. A verseny viszont nem egyenlő, hiszen az egyház

⁵⁸⁹ A szerző interjúja.

⁵⁹⁰ Doru Decebal Feldiorean: Discriminare!!! Interviu incendiar cu părintele Florin Tohănean, protopopul Întorsurii-Buzăului, care aduce în atenția opiniei publice metodele „ortodoxe” prin care autoritățile udemeriste împiedică Biserica Maică a Neamului Românesc să-și recupereze proprietățile din județul Covasna. *Condeiu ardelean* 2007. november 9–15. 1., 6.

⁵⁹¹ Pr. Prot. Florin Tohănean: Inima țării, în viitor fără sânge românesc? *Condeiu ardelean* 2008. április 4–10. 1., 3.

⁵⁹² *Krónika* 2009. május 28. és *Nyugati Jelen* 2011. december 7.

komoly adókedvezményeket élvez és különféle „alternatív” forrásokból (például az államtól) is pénzhez juthat. Főképp az ortodox egyház helyzeti előnyét kifogásolják a magyar lapok, rámutatva, hogy a térségben jóval több hívót gondozó római katolikus egyház csak követni próbálja a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség aktivitását.⁵⁹³ Egy cikkben például a következő szónoki kérdést teszi fel a szerző: „*Más kérdés, hogy e sorok írója eddig sem értette és most sem látja tisztán: milyen vallási célokat szolgálhat egy ingatlanbirodalom létrehozása Csíkszeredában?*”⁵⁹⁴ De vannak, akik még keményebben fogalmazzak: „*Selejan püspök sem mutatkozott szemérmesnek: beiktatása után egyházkerületének nehéz pénzzel megvásárolta a csíkszeredai UGIRA ingatlant, amelynek keretében ruhagyár is üzemel. Azóta elmaradhatatlan ügyfél az árveréseken, legutóbb 2003 novemberében csekély 3,4 milliárd lejt fizetett ki a csíkszeredai Romarta üzletsor földszinti épületszakaszáért. Aki nem ismeri a székelyföldi valóságot, azt hiheti, a szünet nélkül terjeszkedő ingatlanbirodalomra azért van szükség, hogy a püspökség jobban kielégíthesse a hívek tömegeinek vallási igényeit. A prózai valóság az, hogy új szerzeményeit bérbe adja kereskedelmi társaságoknak, igaz, ezen a téren nem tesz vallási vagy nemzetiségi megkülönböztetést. A tömegeknek tehát nincs nagy szükségük újabb szent hajlékokra.*”⁵⁹⁵

Ezzel szemben Ioan Selejan több alkalommal is megindokolta a püspökség gazdasági tevékenységét; egy már idézett interjúban például így fogalmazott: „*Az egyház nem vehet részt a szociális segélyezésben bizonyos alapok nélkül, különösen egy olyan szegény és viharvert egyházmegye, mint Hargita–Kovászna. Az egyház nem kíván meggazdagodni; olyan intézmény, amely áldás a szükségét szenvedők számára.*”⁵⁹⁶ Másutt azt nyilatkozta, hogy „*az egyháznak is alkalmazkodnia kell a piacgazdasághoz. Bármennyire furcsa is, de az embereknek ezt meg kell szokniuk...*” Majd hozzátette: a marosfői ortodox kolostor is hozzájárul a turizmus fellendüléséhez.⁵⁹⁷ Egy másik interjúban is beszélt „menedzseri” tevékenységéről: „*Ebben az évben 700 millió lejt adtam az épülő templomokra. Azt hiszi, a román államtól van? Nem! Példának hozom fel ezt a vállalatot, amelyet UGIRA-ként ismernek Csíkszeredában, s amelyről oly sokat írt a magyar sajtó. Olyan vállalkozássá tettem,*

⁵⁹³ Lásd p.: Daczó Dénes: Amikor a pénz prédikál. *Romániai Magyar Szó* 2000. 11. 02.

<http://www.hhrf.org/rmsz/00nov/r001102.htm> (letöltve: 2016-03-17); Kristály Lehel: Csendben munkálkodó ember vagyok. Beszélgetés Tamás József csíkszeredai segédpüspökkel. *Erdélyi Napló.org* 2001. 08. 14.

<http://www.hhrf.org/erdelyinapló/2001/1en-33.htm> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁹⁴ Az ortodox püspökség újabb beruházása. *Hargita Népe.org* 2003. 11. 21.

<http://www.hhrf.org/hargitanepe/2003/nov/hn031121.htm#E15E1> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁹⁵ A béke ortodox olajjága Csíkban. *Romániai Magyar Szó.org* 2004. 04. 10.

<http://www.hhrf.org/rmsz/04apr/04041003.HTM> (letöltve: 2016-03-17)

⁵⁹⁶ „Judetele...” i. m. 4.

⁵⁹⁷ Daczó Dénes: Amikor... i. m.

*hogy egy részében, ahol készruhágyár működik, 160-an dolgoznak. Nagy részük magyar: nem írtuk ki a felvételnél, hogy román munkásokat keresünk. Ha a román állam pénzéből építkeznénk, akkor ott állnánk kinyújtott tenyérrel az utcasarkon, és koldulnánk.*⁵⁹⁸

Az erdélyi magyar közbeszédben ugyanakkor szemlátomást jóval kevesebbet foglalkoznak a magyar egyházak hasonló tevékenységével. Bár itt is vannak nézetkülönbségek,⁵⁹⁹ ezeket többnyire elfedi az a konszenzus, amely a magyar egyházak kisebbségfenntartó (vagyis szintén nemzetépítő) szerepének fontosságát és nélkülözhetetlenségét övezi.

Az itt bemutatott, egymással versengő és ütköző, egymást többnyire kizáró diskurzusok arról tanúskodnak, hogy a magyar és a román közösségek nevében fellépő magyar elitek és a Román Ortodox Egyház kapcsolatát számos ellentét és feszültség terheli meg, ami szükségszerűen újra is termelődik. A valóság azonban – ahogy az lenni szokott – ennél jóvak árnyaltabb. Miközben a már idézett bodzafordulói ortodox pap megnyilatkozásai alapján tartósan rossznak tűnik a viszony a többnyire az RMDSZ és más magyar formációk által ellenőrzött helyi hatalom és az ortodox egyház között, a 2009–2010-ben megkérdezett ortodox papok erről másképp vélekedtek. Székelyudvarhelyen a néhány évvel korábbi helyzethez képest – amikor ellenséges volt – 2010-ben barátságosnak, normálisnak nevezte a kapcsolatot a megkérdezett pap. Szerinte a kommunikáció is javult az ortodox egyház és a városháza között. Sepsiszentgyörgyön és Zabolán úgyszintén jónak értékelte a viszonyt egy pap, míg az Erdőszentgyörgyön nyilatkozó pap bizonyos fenntartásainak adott hangot.⁶⁰⁰ Ioan Selejan egy 2011-es interjújában szintén jónak találta a katolikus magyarok és az ortodox románok közötti kapcsolatokat: *„Tamás József püspökkel, a katolikus papokkal és a protestáns lelkészekkel is jó kapcsolatban vagyunk. A magyar–román falvakban gyakran közösen rendezzük a vallási ünnepeket. Mi is meghívjuk őket az ortodox ünnepekre, és ők is meghívják minket a templomaikba. Az együttélés alapja a közös hitünk Krisztusban, a Szentháromságban. Vannak zavaró körülmények, szembenállások, de ezeket általában a helyi politikai ideológiák motiválják. Ám egyházmegyénkben nem csak ezek határozzák meg a hétköznapi viszonyokat. Mi, románok, kisebbségben vagyunk ezen a területen hazánkban, de*

⁵⁹⁸ „Missziót...” i. m.

⁵⁹⁹ Lásd „Megszentelik...” i. m.

⁶⁰⁰ A szerző interjúi. A megszólaltatott székelyföldi román értelmiségiek egyébként a konfliktusok gerjesztéséért általában „a politikát” és „a politikusokat” hibáztatták, de esetenként a média negatív szerepére is felhívták a figyelmet.

igyekszünk megvalósítani a keresztény együttélést.”⁶⁰¹ Tamás József csíkszeredai római katolikus segédpüspök ugyanakkor inkább formális viszonyról számolt be.⁶⁰²

A békés együttélés gyakorlatának egyik példája, amikor 2008 júliusában, Zágonban együtt imádkoztak a római katolikusok és az ortodoxok az új ortodox templom felszentelésekor. A római katolikus plébános és a magyar polgármester részvételéről elismerő szavakkal tudósított a *Condeiu ardelean* székelyföldi román lap is: „*A spirituális esemény, amelyre vasárnap szent napján Zágonban sor került, sokakat el kellene hogy gondolkodtasson, drága olvasók. Miért? Azért, mert nyilvánvalóan a Mennyek Országából kapott jelről van szó azon közösségnek köszönhetően is, amelyben mi, ortodox románok együtt imádkoztunk katolikus magyar testvéreinkkel, szintén a keresztény egyház egy felekezetének a híveivel. Anélkül, hogy akár egy pillanatig is átpolitizálnánk egy ilyen, a Szentlélek kegyelméből lezajlott alkalmat, úgy véljük, hogy számos önjelölt európai – annak a formációnak a tagjai, amelybe Zágon község polgármestere is tartozik – sokat tanulhatna lelkiség és tapintat vonatkozásában Kiss Öcsitől, az embertől és kereszténytől.*”⁶⁰³ De más tekintetben is tapasztalhatók a normalitás jelei: egy sepsiszentgyörgyi ortodox pap szerint ilyen volt az a megbékélés irányába tett ortodox kezdeményezés, hogy Szárazajtnán megemlékezést tartottak a magyar halottak emlékére is.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Az egyházszakadás nem a szíveket szakította el egymástól – beszélgetés Hargita–Kovászna megye ortodox érsekével. *Magyar Kurír.hu* 2011. 09. 13. <http://www.magyarKurir.hu/hirek/az-egyházszakadas-nem-sziveket-szakította-el-egymástól-beszélgetes-hargita-kovaszna-megye-orto> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁰² Csendben... i. m. és a szerző interjúja, Csíkszereda, 2011. tél.

⁶⁰³ Doru Decebal Feldiorean: Biserica, legătura dintre Zagon și cer. *Condeiu ardelean* 2008. július 11–17. 1., 9. és 2. („Kiss Öcsi” = Kiss József, Zágon RMDSZ-es polgármestere).

⁶⁰⁴ A szerző interjúja. Sepsiszentgyörgy, 2009. tél.

VI. 2. Szimbolikus nemzetépítések – a szimbolikus nemzetépítés diskurzusai a Székelyföldön

Itt, Hargita megyében, a románság büszkesége, a nemzeti jelképek iránti tisztelet másképp van, mivel a Hargita és Kovászna megyei románok számára a zászló a szuverenitást, a függetlenséget, a teljes Romániát jelenti, úgy, ahogy őseink ránk hagyták. Ezért vagyunk ma itt, mivel büszkék vagyunk arra, hogy románok vagyunk, és hogy bárhol a világon a román trikolor megbecsülést hoz, tiszteletet hoz. Tölgyesen felállítottuk Hargita legnagyobb háromszínű zászlóját, mivel a román trikolornak itt, Hargitában is itthon kell lennie. (...) Azt kérdelem magamtól, hogy – bár június 26-ának napját a törvény a Nemzeti Zászló Napjának szenteli – vajon hány Hargita és Kovászna megyei településen szerveztek ma ünnepséget a nemzeti zászló tiszteletére, vagy legalább hány megkopott zászlót cseréltek ki az intézményeken és épületeken? Mivel a nemzeti zászló nem csak a románoké, hanem a románok és az együttélő kisebbségek számára is nemzeti szimbólum kell, hogy legyen. Az e nemzeti jelkép iránti tiszteletet az ország minden polgárának egyformán ki kell fejeznie.

Mircea Duşa védelmi miniszter beszéde a román zászló napján [részlet], Gyergyótölgyes, 2014. június 26.⁶⁰⁵

Románia parlamentje zászlótörvényt készül megalkotni, amelynek egyetlen világos célja a székely zászló szabad használatának korlátozása. A mondvacsinált ok, hogy a községek, városok saját lobogót fogadhassanak el. (...) A törvény lényege, hogy megtiltja, hogy egy önkormányzat homlokzatára az állami zászló, az unió zászlaja és a központilag jóváhagyott helyi zászlón kívül mást is ki lehessen tűzni. Az elmúlt évek során a prefektusok támadásai a székely zászló ellen azért voltak eredménytelenek, mert nem volt tiltó törvény, amely ezeket a támadásokat eredményessé tette volna. A román hatóságok ezen akarnak változtatni. Ezek figyelembevételével fordulunk a székely önkormányzatokhoz és minden székely emberhez:

- 1. Egyetlen székely önkormányzat se fogadja el azt a megalázást, hogy közösségi/nemzeti jelképeinket Bukaresttel hagyassa jóvá. A székely zászlót Székelyföld zászlajaként elfogadta már a Székelyföldi Önkormányzati Nagygyűlés, nincs szükség arra, hogy a román hatóságok jóváhagyják, vagy módosítsák azt. Mi is tiszteljük Románia állami*

⁶⁰⁵ Un tricolor de 24 metri a fost arborat într-o comună din Harghita. Dusa: Tricolorul românesc trebuie să fie la el acasă și aici, în Harghita. *Adevărul.ro* 2014. 06. 26. http://adevarul.ro/news/politica/un-tricolor-24-metri-fost-arborat-intr-o-comuna-harghita-dusa-tricolorul-romanesc-trebuie-acasa-aici-harghita-1_53ac36fc0d133766a8eb7f3d/index.html (letöltve: 2016-03-17)

jelképeit, nem kívánjuk módosítani vagy feliratozni azokat, de hasonló tiszteletet várunk többségi honfitársainktól és az állam intézményeitől is a székely zászló iránt.

2. *Ha elfogadja a központi hatalom a törvényt, akkor Székelyföldön bojkottálni kell azt: egyetlen önkormányzat se fogadjon el saját zászlót. De elfogadhatatlan az a gondolat is, hogy bárki a székely zászlóra feliratot illesszen, bármit hozzátegyen vagy elvegyen róla. A székely zászló a székely nép egységét fejezi ki, ragaszkodását nemzeti hagyományaihoz, az egy és oszthatatlan Székelyföld, a székely haza eszméjéhez, ugyanakkor a jelenkori közös szabadságeszmény, az autonómiatörekvés jelképe is.*
3. *Ne higgye egyetlen székelyföldi polgármester sem, hogy ha engedelmeskedik, akkor az üldözői megnyugszanak. Ha beveszik a magyar feliratot vagy a székely zászlót, akkor a hatalom bent fogja keresni azokat. (...)*
4. *Válaszként mozgalmat kell indítani a székely jelképek védelmében. Hordja ki-ki a székely címert ruháján, mobiltelefonján, autóján, a zászlót pedig tűzzék ki közintézményekre, magánházakra, vonják fel az udvarokon.*

*Legyen a székely zászló mától a székely nemzeti ellenállás, a székely feltámadás jelképe is!
Áldott Húsvéti Ünnepeket!*

Nagypénteki felhívás a székely önkormányzatokhoz és a székely emberekhez a székely zászló védelmében [részlet], Izsák Balázs, az SZNT elnöke, Marosvásárhely, 2014. április 18.⁶⁰⁶

A nemzetépítésnek és nemzetállam-építésnek fontos síkját képezik azok a gyakorlatok, amelyek összességét szimbolikus politizálásnak szokták nevezni. Jelen fejezetben⁶⁰⁷ azt vizsgálom meg, hogy e gyakorlatok, valamint az őket kísérő/övező és – tőlük elválaszthatatlan – diskurzusok hogyan járulnak hozzá a Székelyföldön zajló rivális nemzetépítő törekvésekhez, hogyan válnak magyar és román „szimbolikus nemzetépítésekké”.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Nagypénteki felhívás a székely önkormányzatokhoz és a székely emberekhez a székely zászló védelmében *Sznt.sic.hu*
http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=748%3Anagypenteki-felhivas-a-szekely-oenkormanyzatokhoz-es-a-szekely-emberekhez-a-szekely-zaszlo-vedelmeben-&catid=13%3Akoezlemenyek&Itemid=18&lang=fa (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁰⁷ A fejezet alapjául a következő publikációm szolgált: Zahorán Csaba: *Trikolórok, farkasok és turulok földje. Magyar és román szimbolikus politikák Erdélyben 1989 után (kézirat)*

⁶⁰⁸ Köszönettel tartozom Bodó Juliannának és Biró A. Zoltánnak a fejezethez nyújtott hasznos megjegyzéseikért.

VI. 2. 1. Nemzetépítés szimbólumokkal

A szimbolikus nemzetépítés általában a nemzeti identitás különféle elemeinek, a nemzeti múlt dicső vagy tragikus eseményeinek és szereplőinek jelképeken és szimbolikus tevékenységeken keresztül történő megjelenítésében, felidőzésében és terjesztésében nyilvánul meg, változatos nemzetépítő diskurzusok felhasználásával vagy azokba ágyazva. Mindennek számos módja van. Miroslav Hroch – W. Smith alapján – a következő csoportokra osztotta fel a szimbólumokat, formáik és érvényesülésük kontextusa szerint: 1. nyilvános tevékenységek (menetek, ünnepségek, temetések, gyűlések stb.), 2. szóbeli megnyilvánulások (jelszavak, deklarációk, énekek, himnuszok), 3. ikonográfiai szimbólumok (képek, portrék, történelmi festészet, zászlók, bélyegek, plakátok), 4. emlékművek, 5. a táj és alkotóelemei.⁶⁰⁹ A fentiek közül a különféle nemzeti jelképekként működő tárgyak – köztér-elnevezések, feliratok, zászlók, emlékművek stb. – segítségével zajlik a „tér nemzetiesítése”, ami révén egy adott közösség egy nagyobb közösségbe (nemzetbe) integrálja a környezetét, és teszi azt otthonossá, mind saját maga, mind az egész nemzet számára. A nyilvános tevékenységek és szóbeli megnyilvánulások – ünnepek, szertartások, az itt elhangzó szövegek és jelszavak – pedig „a társadalom nemzetiesítésében” játszanak fontos szerepet – rajtuk keresztül a közösség birtokba veszi a teret, míg az egyének időről időre megélhetik és kifejezhetik nemzeti hovatartozásukat.

Míg az etnikailag többé-kevésbé homogénnek számító országokban a nemzeti szimbólumok használata legfeljebb az ideológiai, világnézeti törésvonalak mentén válthat ki – például „emlékezetpolitikai” – konfliktusokat, a vegyes lakosságú régiókban, mint Erdélyben vagy azon belül a Székelyföldön, mindez kiegészül a nemzeti tényezővel is. Például egy gyergyószentmiklósi vagy kézdivásárhelyi magyar emberre egyszerre „formál igényt” a magyar és a román nemzetépítés, identitására így egy időben hat a magyar nemzeti és a román nemzetállami eszme, illetve a belőlük következő, nemzetiesítő szimbolikus gyakorlatok –, hogy „jó magyarrá” vagy „jó románná” váljon, vagy az utóbbi esetben legalább „jó román állampolgár” legyen belőle.⁶¹⁰ Ez a rivalizálás a térben is jelentkezik, és amikor egyszerre több közösség is osztozik ugyanazon a területen, a tér nemzetiesítése egyúttal a birtoklás

⁶⁰⁹ Miroslav Hroch: *Národy nejsou dílem náhody*. Slon, Praha, 2011. 238. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy idővel a szimbólumok jelentése is változhat, ahogy arra Feischmidt Margit is rámutat az aradi vértanúk emlékművéről szóló tanulmányában (Feischmidt Margit: Lehorgonyzott mítoszok. Kőbe vésett stereotípiák? A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a millenniumi emlékoszlopok kapcsán. In: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai stereotípiák*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 388–389.).

⁶¹⁰ Az említett egyszerű példánál jóval összetettebb esetek is vannak: a románok, szászok, zsidók, örmények stb. még több identitásréteggel rendelkezhetnek, nem is beszélve a vegyes házasságokból származó emberekről.

igényét is kifejezi. A közösségek megjelölik azt a területet, amelyet „sajátjuknak” tekintenek, vagy amelyre igényt tartanak. A Székelyföld két legnagyobb nemzete – a magyar és a román – többek közt épp így igyekszik a saját képére formálni a környezetét, „belakni”, otthonossá tenni a régiót, illetve biztosítani benne saját pozícióit vagy dominanciáját. A szimbolikus nemzetépítés fontos részét képező szimbolikus térfoglalási eljárásokat tulajdonképpen az Erdély és a Székelyföld birtoklásáért („kié is ez a terület?”) folyó évszázados magyar–román versengés látványos megnyilvánulásainak is tekinthetjük.⁶¹¹ Bodó Julianna és Biró A. Zoltán a Székelyföld vonatkozásában a következő jeleit különböztetik meg a birtoklásnak: „nemzeti jelképek használata; a szimbolikus súlyú közéleti beszéd (hely, időpont, sorrend, hangnem, téma stb.); középületek birtoklása; templomépítés; új építkezések beindítása és azok megszentelése; középületek, iskolák, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyilvános térben; szimbolikus súllyal felruházott közösségi rendezvények, tömeggyűlések; a hadsereg és a rendőrség elhelyezési, megjelenési módozatai; területek és helyek átépítése stb.”⁶¹²

Az a körülmény, hogy még a túlnyomóan „magyar jellegű” Székelyföld sem tekinthető etnikailag homogén térségnek, így az itt élő közösségek a köztereken is kénytelenek osztozni, a nemzetállami logika és a dominanciára való törekvés szinte törvényszerűvé teszi a rivalizálást és a konfrontációt. A magyarok és románok közötti súrlódási felületet azonban nemcsak a térbeli találkozások, hanem a két nemzeti múltszemlélet közötti – említett – különbségek is növelik.

A következőkben az említett szimbólumokat és szimbolikus gyakorlatokat abból a szempontból tekintem át, hogy milyen módon vesznek részt a Székelyföld nemzetiesítésében. Elsősorban azt kívánom bemutatni, hogy a keretként használt relacionális viszonyrendszer elemei (pontosabban a pólusokat alkotó mezők aktorai – a román állam, a romániai magyar kisebbség, a magyar állam, a nemzetközi tényezők, a székelyföldi románság) hogyan törekedtek az 1989–2015 közötti időszakban a székelyföldi régió „magyarrá”, „székelymagyarrá” vagy „románná” tételére, miképp próbálták integrálni a régiót saját nemzeti vagy nemzetállami terükbe, illetve „külső” tényezőkként hogyan viszonyultak mindehhez.

⁶¹¹ Erről bővebben lásd: Bodó Julianna–Biró A. Zoltán: Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk...* i. m. 12.

⁶¹² Uo. 14.

VI. 2. 2. A szimbolikus nemzetépítések hagyománya Erdélyben és a Székelyföldön

A Székelyföldön napjainkban zajló szimbolikus politizálás a magyar és román párhuzamos nemzetépítések velejárójaként a múltbéli gyakorlatok közvetlen folytatásának tekinthető. A 19. század közepe óta kikristályosodott minták és gyakorlatok most is jól megfigyelhetőek, és – különféle formákban és hullámzó intenzitással, de lényegében változatlanul – érvényesülnek ma is, átíelve a régiót érintő államfordulatokon, társadalmi és rendszerváltozásokon, egyúttal viszonylag pontosan le is képezve azokat.

Az első komolyabb szimbolikus konfliktusra Erdély három legnagyobb, épp modern nemzetté váló népcsoportja között 1848–1849-ben került sor.⁶¹³ 1867 és 1918 vége között, a dualizmus idején a modern magyar nemzetállam-építés volt a meghatározó, ami egyszerre nyilvánult meg a tér nemzetiesítésében, „magyarosításában”, illetve Erdély román többségű részein a román szimbolikus térfoglalás akadályozásában. 1918-19, vagyis Erdély Romániához való csatolása óta a magyar nemzetépítés helyébe egy erőteljes román építkezés lépett, a tartomány új urai pedig a szimbólumok terén is hamar hozzáálltak a berendezkedéshez. A tér birtokbavétele a román nemzeti jelképek kihelyezése, a közterek átnevezése és a román nemzeti identitás megjelenítése révén történt. Például a románok latin eredetére utaló, Olaszországtól kapott capitoliumi farkas-szobrok felállítása (a Székelyföldön ez Marosvásárhelyt érintette), illetve a bizánci stílusú ortodox és görög katolikus templomok építése jelezte,⁶¹⁴ hogy az új „államalkotó” nemzet igényt tart a nem román jellegű városokra és túlnyomóan magyar régiókra – azaz a Székelyföldre – is, és azokat fokozatosan a saját képére szeretné formálni. Ez volt az oka számos magyar vonatkozású emlékmű eltávolításának is.⁶¹⁵ A második bécsi döntést követő évek ismét a magyar szimbolikus dominanciát hozták el a román rovására, de az átmenetinek bizonyult időszak után, a kommunista Romániában is megkezdődött egy teljesen újszerű társadalmi-politikai rendszer kiépítése. A társadalom egyre nagyobb mértékű ellenőrzése és „államosítása” a szimbolikus szférára is kiterjedt: a „burzsoá” és nemzeti jelképeket és ünnepeket munkásmozgalmi és internacionalista szimbólumokra és eseményekre cserélték le.⁶¹⁶ A romániai

⁶¹³ Lásd Pál Judit: Színek „háborúja”. A zászló mint nemzeti jelkép Erdélyben 1848-ban és az erdélyi politikai éliték. *Századok* 2013/3. 704–708.

⁶¹⁴ Lásd a VI. 1. fejezetet.

⁶¹⁵ Ehhez lásd pl. a *Trianoi Szemle* II. évf. 1. sz. (2011. január–március) térképmellékletét.

⁶¹⁶ Ezzel kapcsolatban lásd Lázok Klára: Ideológiával a mindennapokon túl. Ünneplési rítusok szervezése a Magyar Autonóm Tartományban. In Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. 479–507.

államszocializmus azonban idővel egyre nemzetibb jelleget öltött, hogy Nicolae Ceaușescu uralmának második felében a román nacionalizmus elérje újabb csúcspontját. Ekkor a munkásmozgalmi panteon és jelképek, illetve a felszabadító szovjet katonák mellé felzárkóztak a pártvezető személyi kultuszához is felhasználható nemzeti hősök⁶¹⁷ – a Székelyföldön a „három román országot először egyesítő” Vitéz Mihályon (Mihai Viteazul, szoborcsoportja Sepsiszentgyörgy központjában áll) át a '48-as Avram Iancuig (Marosvásárhely főterén) és Nicolae Bălcescuig (Petőfivel párban a csíkszeredai Mikó-vár előtt, valamint Gábor Áronnal szemben Sepsiszentgyörgy egyik lakótelepén). Az egykor teljes egészében székely-magyar jellegű városi köztereken, párhuzamosan a városok lakosságának és társadalmának változásaival,⁶¹⁸ ebben az időszakban jelent meg hangsúlyosan a román történeti narratíva. Az átalakulást a megyeszékhelyeken végrehajtott, gyakran drasztikus urbanisztikai beavatkozások is tükrözték – például Csíkszereda központjának átépítése vagy „új városközpontok” mesterséges kialakítása Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy hagyományos főtere mellett. Mindez – az uniformizált panelházakból álló lakótelepek terjeszkedésével együtt – egyszerre szolgálta a magyar többségű régió integrálását egy homogén, szocialista és román nemzeti térbe.

Ahogy már volt róla szó, az 1989 végén hatalomra került, régi-új román elitcsoportok számára a nemzeti kommunista diktatúra vége nem jelentett törést a román nemzetállam-építésben. Így Erdély és a Székelyföld szimbolikus újraértelmezésének és birtokbavételének folyamata is nemcsak hogy folytatódott, hanem új lendületet is kapott a kilencvenes években. A minta a két világháború közötti nacionalista gyakorlat lett, de számos, a Ceaușescu-korszakban népszerű motívum is tovább élt. Ugyanakkor a diktatúra korlátainak eltűnével a kisebbségi közösségek igényei is szabadon artikulálódhattak, így szinte azonnal napirendre került a korábban erővel elnyomott magyar nemzeti identitás szimbolikus megjelenítése is. Ez a „szimbolikus reneszánsz” Erdély-szerte különféle kontextusokban ment végbe: ott, ahol egyértelmű volt a hierarchia – vagyis nem kérdőjeleződött meg a román szupremácia – békésen zajlott, ám másutt konfliktusokhoz is vezetett. A magyar többségű Székelyföldön sok románt megdöbbenett a magyar jelképek felbukkanása, és ellenérzéssel fogadták a korábban háttérbe szorított „magyar világ” feltámadását. Itt ugyanis a magyar közösség és vezetői azonnal megragadták az államhatalom meggyengülésével kínálkozó alkalmat, hogy a nyolcvanas évek végére kialakult – szinte egyöntetűen igazságtalanként, sérelmesként és

⁶¹⁷ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Lucian Boia: *Történelem...* i. m.

⁶¹⁸ Ez egyszerre jelentett románosodást, másrészt az új városlakók tömeges megjelenését és a régi polgárság visszaszorulását.

tarthatatlanként felfogott – állapotot megváltoztassák. Ezzel szemben a magyar többségű régióban élő román lakosság épp ezt, az erőteljes román nemzetiesítés eredményeképpen létrejött környezetet szokta meg, vagy már ebben szocializálódott, tehát fenyegetésként élte meg a magyar előretörést.⁶¹⁹ A városi románok számára – különösen érvényes ez az első generációs, vidékről, számos esetben román falvakból betelepedett városiakokra – ez a világ jelentette az otthonosságot, és állt összhangban a (nemzeti) múltszemlélettel, amely a közoktatás és a média révén a román társadalom történeti tudatát alakította. De fontos szerepet játszik még a mozgósításban a konfliktusorientált és többnyire nemzeti-nacionalista diskurzust művelő média is.⁶²⁰ Az említett marosvásárhelyi konfliktus kiváltó okai között a visszaemlékezők meg szokták említeni a szimbolikus tényezőket is: az újra szabadon megtartott magyar nemzeti ünnepet, a főtéri Avram Iancu-szobron megjelent gyalázkodó szöveget, valamint egy gyógyszerhárra kiírt magyar nyelvű feliratot.⁶²¹ Az 1989. végi fordulatot követő napok-hónapok eseményeit az 1991-ben beterjesztett Hargita–Kovácsna jelentés idézte fel, amelyben többször is megemlíti a magyar jelképhasználatot, többnyire a (magyar) „nacionalista-soviniszta” megmozdulások kontextusában: „*A konfliktusos állapotok fokozódásához különféle évfordulós alkalmakkor Magyarországról jött magyar állampolgárok masszív áradata is hozzájárult, akik nagyon sok helyzetben magyar jelképeket függesztettek ki sok településen, amelyeken áthaladtak, megsértve a románok nemzeti érzéseit.*”⁶²² Egy másik visszaemlékezés szerint a március 15-i ünnepségen „*a Románia és Magyarország zászlóit vivő lovasok egy adott pillanatban a földhöz vágják a román zászlókat, és megtapossák őket a lovakkal...*”⁶²³ Szintén a március 15-i magyar ünnepségek kapcsán így fogalmaztak a jelentés szerzői „*A márciusi nagy rendezvényeket az iskolák, egészségügyi egységek, parkok, kereskedelmi egységek ünnepi »feldíszítése« kísérte a magyar állam zászlóival, a piros-fehérvörös színű kokárdák, szalagok és zászlócskák lépten-nyomon megtalálhatóak voltak. A különféle történelmi helyeken, egyes történelmi személyiségek szobrainál lezajlott gyűléseken (...) csak magyar nyelvű beszédek hangzottak el, a székely himnuszt énekelték, az RMDSZ, a MADISZ és más szervezetek részéről elhelyezett koszorúk szalagjai csak Magyarország*

⁶¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Biró A. Zoltán–Gagy József: Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet. In: Gyagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. 15–44.

⁶²⁰ Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Előjöttek a társadalmi frusztrációk. Cseke Péter Tamás interjúja Horváth Istvánnal. *Erdélyi Riport* 2013. április 6. 7–19.

⁶²¹ Ezzel kapcsolatban lásd László Márton–Novák Csaba Zoltán: *A szabadság...* i. m. 133–148.

⁶²² *Raportul...* i. m. 34.

⁶²³ Uo. 36.

zászlajának színeit viselték.”⁶²⁴ Másutt pedig azt írták, hogy a megemlékezések is – még az RMDSZ-szel együtt szervezett vallási/egyházi jellegűek is – gyakran „románellenes, nacionalista-irredenta” megmozdulásokká fajultak, amelyek során megsértették az itt lakó románok nemzeti érzéseit. A résztvevők Erdély autonómiáját és Magyarországhoz csatolását követelő jelszavakat hangoztattak, a székely himnuszt énekelték és magyar zászlókat lobogtattak. A sajtóban pedig egyfajta elméleti felkészítés folyt az „elkövetkező eseményekre” a székelyek úgynevezett „országának” megalakítására – azaz a szóban forgó terület teljes autonómiájára.⁶²⁵

Az itt használt diskurzusok feltűnő hasonlóságot mutatnak a Pál Judit 1848-as eseményekről szóló tanulmányában leírt jelenségekkel.⁶²⁶ A hirtelen bekövetkező radikális politikai fordulat mindkét esetben egyszerre járt elbizonytalanodással a hatalom és az interetnikus viszonyok tekintetében. A székelyföldi románok meglepődése, félelme és dühe a Ceaușescu bukását követő időszakban sokban emlékeztet a negyvennyolcas forradalom lázában égő Erdély nemzetiségi (román vagy szász többségű) vidékein lakó vagy azokon áthaladó magyarok benyomásaira. Pál Judit idéz például egy magyar hivatalnokot, aki így írt: „A nemzetiségi és császári zászlók, mint az Unio ellen intézett megannyi protestáció tűntek föl előttem, s méltó haraggal és nagy elkeseredéssel töltötték el belsőmet. Hiszen az Uniót az országgyűlés ünnepélyesen kimondotta (...). Ekkora ellenszegülés megbontránkoztatott. A szászok, kiket királyaink hazánkba befogadtak (...), az oláhok, kiket a magyar nagylelkűsége jobbágyi állapotjából felszabadított: most így hálálják meg a velek éreztetett jótéteményt, hogy a jogerőre emelkedett törvény ellen tüntetnek? Mit érdemel ez a szörnyű hálátlanság?”⁶²⁷ A párhuzamot erősíti, hogy 1990-ben is épp az 1848. március 15-i forradalom évfordulója – pontosabban annak eltérő nacionalista értelmezései – mozgósította mind a magyar, mind a román tömegeket.⁶²⁸

A kilencvenes évek agresszív, gyakran kormány szinten is jelentkező nacionalizmusa után egyfajta román–magyar „szimbolikus modus vivendi” alakult ki Erdélyben. Az első világháború vége óta eltelt közel egy évszázad során a térség a nemzeti szimbólumok vonatkozásában is többé-kevésbé integrálódott a román államba.⁶²⁹ A Székelyföldre ebből a szempontból inkább a határozószó „kevésbé” része érvényes, mivel a román jelképrendszer

⁶²⁴ Uo. 16.

⁶²⁵ Uo. 15.

⁶²⁶ Lásd Pál Judit: Színek... i. m. 689–710.

⁶²⁷ Idézi Pál Judit: Uo. 704–708.

⁶²⁸ *Raportul...* i. m. 16.

⁶²⁹ Ezzel kapcsolatban lásd Marius Cosmeanu: Önmagunkon és a rosszon túl (avagy az elsőként érkező és az utolsónak maradó joga). Szokoly Elek (szerk.): *Provincia 2001 – válogatás a folyóirat cikkeiből*. Pro Europa Kiadó, Marosvásárhely, 2003. 197–205.

viszonylagos szegénysége itt a kisebbségi (magyar-székely) szimbólumok bőségével társul. Ez utóbbiak használatát a hatalom – a nemzetállami szemléletnek megfelelően korlátozottan, de lassan mégis növekvő mértékben – engedélyezte, a magyar nemzeti ünnepek és megemlékezések megtartása mára elfogadott gyakorlattá vált, és még a magyar nyelvhasználat szimbolikus síkján is születtek olyan eredmények – például a helységnevtáblák kérdésében –, amelyekről korábban hallani sem akartak a román nacionalisták.⁶³⁰ E látszólag békés állapot ellenére valójában még jócskán léteznek súrlódási felületek, különösen a Székelyföldön, amelyekről a későbbiekben lesz szó.

VI. 2. 3. Nemzeti kellékek – farkasok és turulok, troițák és kopjafák

Erdélyben kétségkívül összetettebb a nemzeti-állami szimbólumok kérdésköre, mint az etnikailag homogén régiókban, a Székelyföldre, a többség–kisebbség viszonyrendszer sajátos, fordított helyzetéből adódóan ez még inkább érvényes. Itt ugyanis nem csupán a magyar és a román nemzeti jelképrendszer versengése zajlik, hanem a képet azok az ellentmondásos érzelmek is árnyalják, amelyekkel e szimbólumokhoz a lakosság viszonyul, magyarok és románok egyaránt.⁶³¹ A következőkben ezekre a vonatkozásokra térek ki.

A nemzeti identitást, egy bizonyos közösséghez való tartozást és az iránta tanúsított lojalitást a zászlók és címerek, illetve azok használata fejezi ki a legközvetlenebb módon. Romániában a törvények világosan meghatározzák a román lobogó és más országok (nemzetek) zászlójának és címerének használatát.⁶³² Az 1990-es években bevezetett, viszonylag szigorú szabályozás idővel kis mértékben módosult: 2002-ben egy kormányhatározat engedélyezte, hogy „a nemzeti kisebbségek (...) sajátos rendezvényeiken használhatják saját jelképeiket”.⁶³³ A regionális (helyi, megyei) zászlók tekintetében azonban továbbra is megmaradt némi bizonytalanság – vagy mozgástér –, azok használatát ugyanis nem tiltotta semmilyen törvény. Ennek köszönhetően a székely megyékben a 2000-es évek

⁶³⁰ Lásd Horváth István: Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. *Magyar Tudomány* 2009/11. 1304–1312., illetve Veress Emőd: Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* 2006/2. 35–41.

⁶³¹ Az erdélyi magyar és román nemzeti szimbólumokról lásd: Veres Valér: *Nemzeti...* i. m. 97–99., 111–114. és 120.

⁶³² Fábíán Gyula: A romániai magyar kisebbség politikai képviseletének jogi keretei. In: Szarka László–Vizi Balázs–Majtényi Balázs–Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 281–282.

⁶³³ Hotărâre 223/2002 privind modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 1. 157/2001 pentru aprobarea Normelor privind arborarea drapelului României, intonarea imnului național și folosirea sigiliilor cu stema României. *Monitorul Oficial* 2002/179.

második felében elterjedhettek a székely-magyar identitást is kifejező helyi zászlók és címerek (székely zászlók, megyei és városi jelképek), ami számos szimbolikus konfliktushoz vezetett,⁶³⁴ amit egy, az RMDSZ javaslatára 2015-ben elfogadott törvény sem tudott megoldani.

Az erdélyi köztetek és tájak nemzetiesítésében, a nemzeti színek után, fontos feladat jut a különféle emlékműveknek is. A korábbi időszakok nemzetépítései figyelemre méltó alkotásokat hagytak ránk, de az ekképp létrejött „nemzeti kulisszák” 1989 után is tovább bővültek és gyarapodtak a Székelyföldön, ami a használatukhoz társuló diskurzusok számának növekedésével is járt.

Az egyes emlékművek mintegy megtestesítik a két nemzet történelmét, hordozhatnak általánosabb jellegű vagy egészen konkrét üzeneteket is. Az előbbieik közé lehet sorolni például a románok latin eredetét tudatosító, a capitoliumi anyafarkast és a kis Romulust és Remust ábrázoló emlékmű másolatait, amelyekből a tágabb értelemben vett Székelyföldre ugyan csak két példány jutott, Marosvásárhelyre és Maroshévízre, ám a közelében több is található.⁶³⁵ A rendszerváltás utáni nemzetiesítésnek, valamint egy elhivatott nyugdíjas román fogorvos fáradozásának köszönhetően időnként még napjainkban is felavatnak egy-egy új farkas-szobrot. Ezek üzenete világos, ahogy az például Ioan Selejan, Kovászna–Hargitai ortodox érsekének a Maroshévízen 2010-ben emelt farkas-szobor avatásán elhangzott, a dicső múlt – a római eredet – diskurzusát felidéző beszédéből is kitűnik: *„Ez nemzeti büszkeségünk szobra, mivel ez volt a mi történelmünk, ez volt nemzetünk sorsa: hogy testvériesüljön, hogy kiegészüljön azokéval, akik Rómából jönnek. Büszkélkedünk ezzel, és megőrizzük az édes latin beszédet kultúránkban és nyelvünkben. Ma is a latin nyelv nyelvtanával és szerkezetével imádkozunk az Úrhoz. Valójában – ahogy mondják – mi, ez az ország, egy szláv tenger által körülvelt latin sziget vagyunk.”*⁶³⁶

Hasonló jellegűek az ősi magyar totemállatot ábrázoló turul-szobrok, továbbá a kopjafák; a székely identitást fejezik ki a rovásírásos feliratok és a székelykapuk is. Noha ezek az

⁶³⁴ Ezekről a későbbiekben lesz szó.

⁶³⁵ Az első farkas-szobrot még 1906-ban ajándékozta Róma városa Bukarestnek, további példányokat pedig a két világháború között állítottak fel Románia új tartományaiban (a Magyarországtól elcsatolt területeken Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Temesváron, Gyulafehérváron és Szatmárnémetiben, de került egy a besszarábiai Chişinăuba is). Lásd Ani Sandu: Lupoica la români. *Decât o Revistă* 2010/3. Nyár, 58. <http://issuu.com/decatorevista/docs/dor3/58> (letöltve: 2016-03-17). Az újabban emelték közül a szászrégeni, a dicsőszentmártoni, a segesvári, a négyfalusi és a brassói szobor található a Székelyföld közvetlen szomszédságában.

⁶³⁶ <http://marianolaru.3xforum.ro/post/17335/1/Toplita-monumentul-Lupa-Capitolina-amplasat-n-centru/> (letöltve: 2016-03-17)

Az ünnepről lásd Vasile Stancu: Zilele Topliţene – Zilele Miron Cristea. *Condeii ardelean* 2010. július 23–29. 6–7.

alkotások gyakran kötődnek valamilyen konkrét eseményhez is, a hangsúly inkább az általános jelentésükön van, azaz elsősorban a közösséget, a kollektív identitást jelképezik – akár aktuális többletjelentésekkel is kiegészítve.⁶³⁷ Ezt tanúsítja a Csíkszentkirályon 2011-ben felállított turul-szobor avatásán elhangzott egyik beszéd is: „*A globalizáció szükségessé teszi, hogy külsőségekben is megjelenítsük történelmi múltunkat, szimbólumokkal emlékeztessünk több mint ezer éves ittlétiünkre, ápoljuk gyökereinket, mert múlt nélkül nincs jövő. (...) E totemisztikus madár, a turul ma is él a magyarság tudatában. A nemzeti motívumot gyakran próbálták elhessegetni tudatunkból, azonban »szívós a nép emlékezete.« Hiába parancsolták le korábban emlékműveinkről, végérvényesen eltiúntetni nem tudták. A turulmadár, a magyarok ősi pogány hitvilágának emléke ma már nem pogány jelkép. Az évszázadok megszentelték nemes emlékét, ott áll az 1848-as szabadságharc és a II. világháborúban elesett hősök emlékére állított emlékműveken. Az Álmos és Árpád címerpajzsán fellelhető, szárnyait kiterjesztő turul számunkra az isteni gondviselés és iránymutatás nemzeti jelképe, az önálló magyar nemzeti identitás ősi jelképe. Csíkszentkirály község régi vágya egy turulmadár szobor állítása, amely számunkra a határokon étivelő nemzeti összetartozás jelképe. (...) A most felállított, nemzeti egységet képviselő emlékmű adjon erőt, hitet és kitartást, hogy biztosítani tudjuk a jövőt egy újabb ezer esztendőre itt Székelyföldön, ehhez kérjük a jó Isten segítségét.*”⁶³⁸ Már a kiragadott beszédrészletekben is felismerhető egyszerre több diskurzus: a dicső múltra vonatkozó, az elnyomó hatalom, a nemzeti egység és a nemzetiesített tér diskurzusai.

A nemzeti hősokeket, neves személyiségeket és jelentős eseményeket felidéző alkotásokat az különbözteti meg az előbbiektől, hogy esetükben egy konkrét üzenet kerül az általános elé. Az emlékművek spektruma talán ebben a csoportban a legszélesebb: egyaránt magában foglal középkori uralkodót és felkelőt, nemest és parasztvezért, a nemzeti mozgalmak vezetőit és politikusokat, a hazáért (Romániáért vagy Magyarországért) elesett katonákat jelképező szobrokat és rájuk utaló emléktáblákat, valamint jelentős események emlékét megörökítő alkotásokat, de kiterjed az egyetemes kultúrához és fejlődéshez való „nemzeti” hozzájárulásokra is. Mivel a magyar és román történelem nemzeti narratíváiban fontos szerep jut az egymás ellen vívott küzdelmeknek – és ennek megfelelően a két történelmi panteonban és kronológiában viszonylag kevés a mindkét nemzetet érintő, de „pozitív” vagy „semleges”

⁶³⁷ Ez talán a rovásírásos feliratok esetében a legszembetűnőbb, hiszen azokat még a magyarok közül is csak kevesen tudják elolvasni – a *forma* itt kétségkívül fontosabb a *tartalomnál*, vagyis a felirat konkrét jelentésénél.

⁶³⁸ Székely Ernő polgármester ünnepi beszéde a Turul-szobor avatón. Csíkszentkirály, 2011. 08. 21. [Csikszentkirály.ro http://www.csikszentkiraly.ro/esemenynaptar.php?id=443](http://www.csikszentkiraly.ro/esemenynaptar.php?id=443) (letöltve: 2016-03-17). Az ünnepségről lásd Létai Tibor: Turulszobrot avattak Csíkszentkirályon. *Székelyhon.ro* 2011. 08. 21. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/turulszobrot-avattak-csikszentkiralyon> (letöltve: 2016-03-17).

személy, illetve esemény –, az emlékművek jó részének olvasata is kettős, gyakran teljesen ellentétes. Különösen érvényes ez a 19–20. századi személyeknek és történeseknek emléket állító művekre, amelyek viszonylag gyakran szolgáltatnak okot (vagy inkább ürügyet) a nacionalista mozgósításra és ellenségkép-ápolásra.⁶³⁹ A nem túl gyakori kivételek közé tartoznak az államszocializmus idején, az internacionalizmus és az osztályharc ideológiája alapján emelt emlékművek (például az 1848–49-es magyar és román forradalmárok már említett „páros” szobrai: Nicolae Bălcescué és Petőfi Sándoré Csíkszeredában, Bălcescué és Gábor Ároné Sepsiszentgyörgyön), a háborús áldozatok emlékhelyeinek egy része, illetve a megbékélést hirdető alkotások. A művelődéstörténeti, tudományos vagy művészeti vonatkozású alkotások (pl. Bolyai, Eminescu) semlegesek, így „konfliktusmentesek” is.

Az emlékművek mellett a köztetek és intézmények elnevezése is beletartozik a szimbolikus politizálás eszköztárába. A nemzeti panteonból merített tér-, utca- és intézménynevek (iskolák, művelődési házak, szervezetek stb. nevei) a gyakori használat által az egyén otthonosságérzetének részévé, mindennapivá teszik a „nemzet nagyjait”. Etnikailag vegyes közegben az egyes nemzetekhez köthető személyiségek előfordulása – és az arányok – tükrözik a rivalizálást és az erőviszonyokat is.

VI. 2. 4. Nemzeti rítusok – állami és nemzeti ünnepek

A „nemzeti kulisszák és kellékek” létrehozása azonban önmagában még nem elegendő a tér nemzetiesítéséhez. Mindezeket ugyanis a különféle tevékenységek teszik élővé; a kialakítást követően – ahogy azt Bodó és Biró a térbirtoklási eljárások kapcsán megállapítják – szükség van a „fenntartásra, működtetésre és legitimáló értelmezésre” is.⁶⁴⁰ Erre a nemzeti ünnepek és évfordulók nyújtanak ismétlődő alkalmakat.

A székelyföldi magyar és román értelmiségi elit – az előbbi főleg közösség-szervező és identitásépítő feladatából, a másik „államalkotó” (országos szinten többségi) helyzetéből kifolyólag – meglehetősen hajlamos a befelé fordulásra, a párhuzamos létezés egyik legfeltűnőbb megnyilvánulásai pedig épp az egymástól elkülönülő közösségi rítusok. Az itt élő magyaroknak és románoknak – mint egykori vagy jelenlegi „államalkotó nemzeteknek” – egyaránt megvannak a legfontosabb nemzeti-állami ünnepeik, amelyeket kisebb jelentőségű

⁶³⁹ Lásd pl. a sepsiszentgyörgyi Şaguna-szobor körüli ellentéteket. Kádár Gyula: *Miért... i. m.* és Petre Ţurlea: *Monumente ale unor criminali maghiari în România*. Editura România pur și simplu, Bucureşti, 2004. 34–43.

⁶⁴⁰ Bodó Julianna–Biró A. Zoltán: *Szimbolikus... i. m.* 21.

vagy helyi vonatkozású megemlékezések egészítenek ki. Ám ezek az évfordulók gyakran a közös múlt párhuzamos, egymással ellentétes értelmezéseire épülnek. Mi több, még a két fő nemzeti ünnep is tartalmaz olyan elemeket, amelyek sérelemként vannak jelen a másik fél történelmi tudatában – március 15. a románok, december 1. pedig a magyarok érzékenységét sértheti (főképp „megfelelő” nacionalista diskurzusba ágyazva).⁶⁴¹ Az állami ünnepek kapcsán visszatérő módon fogalmazódik meg a helyi román vezetők részéről, hogy a magyar népesség is vegyen részt rajtuk és viszonyuljon megfelelő tisztelettel irányukban, ami az eltérő múltszemlélet miatt problematikus, és a magyarok – vagy legalábbis képviselőik – illojalitással és nacionalizmussal való megvádolásához vezethet.

A magyar ünnepek egy része „össznemzeti”, azaz érinti a Kárpát-medencében élő magyar közösségek mindegyikét, mintegy virtuálisan összekapcsolva az első világháború után több államba került magyarokat. Ilyen a hagyományos március 15-i nemzeti ünnep, az augusztus 20-i Szent István-nap, de például október 6-ról és október 23-ról is rendszeresen megemlékeznek egyes székelyföldi magyar közösségekben. 2010-ben a magyar kormányzat hagyományteremtő szándékkal vezette be a „Nemzeti Összetartozás Napját”, amely a történelmi Magyarország felbomlását szentesítő trianoni békeszerződésre utal, és a különböző országokban élő magyarság összetartozására helyezi a hangsúlyt, de még nem számít bevettnek a Székelyföldön. A Székely Nemzeti Tanács által Marosvásárhelyen március 10-én, 2013 óta megszervezett Székely Szabadság Napja⁶⁴² helyi – székelyföldi „autonomista” – kezdeményezés, ám a marosvásárhelyi román hatóságok ellenséges viszonyulása miatt kérdés, hogy sikerül-e a jövőben is megtartani a gyűléseket. Mindazonáltal mindkét esetben alkalmas a különféle diskurzusok megidézésére – ha engedélyezik, akkor az emancipatorikus, autonómista diskurzusokéra, ha betiltják vagy korlátozzák, akkor azokat az elnyomó államhatalom toposzaival is kiegészítve. Arra is van példa, amikor egy régebbi ünnep jelentése módosul – ilyen a csíksomlyói pünkösdi búcsú. Az eredetileg kizárólag egyházi-vallási esemény a rendszerváltás után nemzeti színezetet is kapott, és napjainkra ökumenikus nemzeti kegyhellyé, „*a kulturális értelmében vett nemzet, az »összmagyarság« rituális*

⁶⁴¹ Az már más kérdés, hogy a két felelevenített történelmi esemény milyen mértékben sérelmes az egyes közösségekre nézve. Ezzel kapcsolatban vö. pl. Egry Gábor: *Erdély március 15-e?* 2013. 03. 16. <https://erdelyimagyar.wordpress.com/2013/03/16/erdelyi-marcius-15-e/> (letöltve: 2016-03-17) és Kádár Gyula: Történelemhamisítás mint a gyűlöletkeltés eszköze. *Háromszék* 2015. április 9. 5.

⁶⁴² A 2013-as első megemlékezésről szóló beszámolókat lásd: A sajtóban a Székely Szabadság Napjáról. *Sznt.sic.hu* http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=607%3Aa-sajtoban-a-szekely-szabadsag-napjarol&catid=16%3Ahirek&Itemid=22&lang=fa (letöltve: 2016-03-17), a 2015-ös tiltásról lásd: Székely szabadság napja: megemlékezések és tiltakozó megmozdulások. *Mno.hu* 2015. 03. 10. <http://mno.hu/hatarontul/szekely-szabadsag-napja-megemlekezesek-es-tiltakozo-megmozdulasok-1276608> (letöltve: 2016-03-17)

reprezentációjának helyévé,⁶⁴³ minden évben több százezer résztvevővel. A rendszeres ünnepeken és évfordulókon kívül még számos egyszeri esemény nyerhet szimbolikus töltetet. Jó példa erre a második világháborút követően emigrációban elhunyt – és Magyarországon is ellentmondásos megítélésű – székely író-politikus, Nyirő József groteszk fordulatokat sem nélkülöző székelyudvarhelyi újratemetése 2012-ben.⁶⁴⁴ A román kormány ellenezte az újratemetést, amelyet Victor Ponta közleményében provokációként értékelt: „*Románia kormánya szükségesnek látja, hogy kiegyensúlyozottan és európai szellemben reagáljon arra a nyilvánvaló provokációra, amelyet a helyhatósági választási kampányban részt vevő szélsőséges politikai erők követtek el. (...) Továbbra is tiszteletben tartjuk Romániában a kisebbségi jogokat és elköteleztünk vagyunk ilyen tekintetben, ami országaink kapcsolatát segíti. De ez nem jelenti azt, hogy eltűrjük a szélsőségesek gesztusait, amelyeket csak választási érdekek vezérelnek. A szélsőséges, provokáló jellegű cselekményekre Románia kormánya európai módon, a törvény és alkotmány szellemében reagál, ahogyan a kisebbségi jogokat is érvényesíti.*”⁶⁴⁵ A román külügyminisztérium hasonló hangnemben reagált a magyarországi politikusok részvételére, mivel egyes politikusok nyilatkozatai „*mintha tudatosan járulnának hozzá a térség jószomszédi szabályainak megsértéséhez, és egy olyan személyiség dicsőítéséhez, aki minden nemzetközi értékelés szerint szélsőjobboldali, antiszemita tevékenységet folytatott.*” A közlemény szerint ez árt az államközi és interetnikus kapcsolatoknak egyaránt, miközben az utóbbiak kezelésének „*román modellje*” túltesz az európai szabványokon, ami nemzetközileg elismert tény. Ezzel kapcsolatban Kövér László a Duna TV-nek úgy nyilatkozott, hogy „*Az történt, hogy a román hatóságok minden jogot félretéve, felrúgva, gyakorlatilag a Ceausescu-időkre emlékeztető módon próbálták meg megakadályozni azt, amit az Európai Unióban egy átlagpolgár minden további nélkül, tulajdonképpen akadály nélkül megtehet, tehát, hogy a saját hozzátartozóinak a hamvait, akár holttestét hazahozza ide Erdélybe (...), és eltemesse annak rendje és módja szerint.*”⁶⁴⁶ De ilyen egyszeri, az emancipatorikus törekvéseket szimbolikusan megjelenítő esemény volt az SZNT által szervezett „Székelyek Nagy Menetelése” 2013 őszén vagy a Székelyföld határainak örtüzekkel való kivilágítása is két évvel később – az utóbbi a Nemzetpolitikai

⁶⁴³ Vörös Gabriella: A szakrális, a nemzeti közösség és az egzotikum élménye. A magyarországiak részvételének motivációjáról a csíksomlyói pünkösdi búcsúban. In Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók...* i. m. 69–84.

⁶⁴⁴ A *Transindex* ezzel kapcsolatos cikkeit lásd <http://kozvita.transindex.ro/?kozvita=179> (letöltve: 2016-03-17), de az eseménynek még nagyobb mediális visszhangja volt Magyarországon.

⁶⁴⁵ Nyirő József újratemetése – a román miniszterelnök közleménye. *MTI* 2012. május 27. www.mti.hu

⁶⁴⁶ Nyirő József újratemetése – a román külügyminisztérium csaldott Kövér László részvétele miatt. *MTI* 2012. május 28. www.mti.hu

Kutatóintézet szerint „elsősorban a mozgalmi bázis ébren tartása szempontjából nevezhető sikeresnek.”⁶⁴⁷

A román nemzeti ünnepek jóval szerényebb hagyományokra tekintenek vissza a Székelyföldön, lévén, hogy intézményesülésük csak 1918 után kezdődhetett meg, és a későbbiekben sem ment zavartalanul, a rendszerváltások ugyanis általában Romániában is átminősítették az évfordulókat. A jelenlegi, december elsejei nemzeti ünnepet csak 1990-ben vezették be, a többi országos ünnepnapot pedig még később. A „Nemzeti Lobogó Napjáról” (június 26.) és a „Román Nemzeti Himnusz Napjáról” (július 29.) rendelkező törvényeket 1998 májusában fogadta el a román parlament. Az utóbbi időben két újabbal gyarapodott a román nemzeti ünnepek sora: 2014 végén Havasalföld és Moldva 1859-es egyesülésének évfordulójával (január 24.), 2015 áprilisában pedig az egykori királyi Románia ünnepnapjával, május 10-ével (amely többek közt az állami függetlenség 1877-es kikiáltásának napja). A különféle ortodox egyházi ünnepségek és búcsúk viszont elterjedtek és népszerűek a román népesség – illetve a nem román ortodoxok – között.

Ha összevetjük a két közösség ünnepeit, kijelenthetjük, hogy a magyar ünnepek jóval nagyobb mértékben be vannak ágyazódva a Székelyföldön, mint a románok. Ez – a régió etnikai arányainak ismeretében – nem túl meglepő, és a tapasztalat is alátámasztja.⁶⁴⁸ Ugyanakkor részben az is állhat mögötte, hogy egyes magyar ünnepek már a Trianon előtti, illetve 1940–1944 közötti magyar nemzet- és államépítés hagyományaiból táplálkoznak,⁶⁴⁹ és innen ered az erdélyi magyarok közötti presztízszük is, annak ellenére, hogy Romániában nem számítanak hivatalos ünnepnapoknak. A magyar rendezvények másik része már a megváltozott körülmények – a kisebbségbe kerülés – közepette, mintegy a román nemzetállam-építés ellenében alakult ki, vagyis a határokon átnyúló magyar szimbolikus nemzetépítés részét képezik (például az említett „Nemzeti Összetartozás Napja”). Ezzel szemben a román évfordulókat jóval mérsékeltebb érdeklődés övezi, ami alól csak december elseje, a „Nagy Egyesülés” képez kivételt, amely az évek során ténylegesen Románia első számú nemzeti ünnepe lett. A hagyományossá vált katonai parádék és népünnepélyek pedig a sokszor nem éppen kedvező időjárás dacára is viszonylag sok embert mozgatnak meg a nagyobb román közösségekkel rendelkező székelyföldi városokban is.⁶⁵⁰ December elseje

⁶⁴⁷ Nemzetpolitikai Kutatóintézet: Milyen messze világíthatnak az őrütek? *Krónika* 2015. október 30–november 1. 14.

⁶⁴⁸ Az ünnepekhez való viszonyulásról lásd még Veres Valér: *Nemzeti...* i. m. 99–100.

⁶⁴⁹ Lásd Gerő András: *Képzelt történelem*. Polgart Könyvkiadó Kft., Budapest, 2004. 137–153.

⁶⁵⁰ Alina Mungiu-Pippidi román szociológus december 1-je kapcsán a román tömegek közömbösségéről és mesterséges ünnepi mozgósításáról ír, ami éles kontrasztban áll a magyarok spontán március 15-i ünneplésével.

egyébként „ideális” alkalom a dicső történelem – ráadásul kifejezetten „a magyarok” rovására megvalósult diadalról van szó – diskurzusának felelevenítésére, amit rendszerint az elért eredmények (vagyis a román Erdély) megőrzésének, a nemzeti egység védelmének és a szeparatizmus elutasításának a diskurzusai egészítik ki a nacionalisták részéről. Ezzel szemben a román trikolor és a himnusz napján tartott megemlékezések gyakran kimerülnek a hivatalosságok szónoklataiban és a katonai és karhatalmi egységek díszszemléjében, az ortodox egyház és különféle hazafias egyesületek tagjain kívül a lakosság részvétele meglehetősen ingadozó⁶⁵¹ – ami a román szimbolikus nemzetépítés korlátairól árulkodik (és nem csupán a Székelyföld vonatkozásában).

A kimondottan nemzetépítő-nemzetesítő, „hivatalos” ünnepek mellett azonban a helyi hagyományokból és a kisebb közösségek kollektív emlékezetéből merítő rendezvényt is találunk a Székelyföldön. A különféle helyi fesztiválok és városnapok elsődleges célja ugyan a szórakoztatás, az idegenforgalom fejlesztése, illetve a közösségépítés, ám interetnikus közegben ez kiegészülhet az identitásépítéssel is, vagyis etnikai színezetet kaphat. És mivel a nemzetesítő ünnepek szervezői is felismerték, hogy a népzene és néptáncos programok mellett a fesztivál-jelleg és a populáris kultúra „fogyaszthatóbbá” teszi, közelebb hozhatja a múltat az emberekhez, ezért a két rendezvénytípus gyakran fonódik össze. Az egyik legismertebb magyar esemény az immár több mint két évtizedes múltra visszatekintő, sepsiszentgyörgyi „Szent György Napok”, de érdemes még megemlíteni – többek közt – a „Kézdivásárhelyi Napokat – Őszi Sokadalmat” vagy a „Míves Emberek Sokadalmát” is Székelyudvarhelyen vagy a kifejezetten nemzeti-történelmi jellegű, a Nyerges-tetőn tartott megemlékezéseket. Román részről is találni ilyen jellegű rendezvényeket: például a helyi románok rendszeres programjait, az „Andrei Șaguna Napokat” és a „Nicolae Colan Napokat” vagy a maroshévízi „Miron Cristea Napokat”, illetve Sepsiszentgyörgy 1944. szeptemberi, „idegen megszállás alóli felszabadulásának” évfordulóját.⁶⁵²

Az ünnepek „működtetését”, a rendezvények lebonyolítását a magyar és román elitek, valamint a magyar kisebbségi és a román állami – kulturális, művelődési és oktatási – intézményhálózat biztosítja, adott esetben külső támogatással. A rendezvények általában a helyi és ide látogató (magyar vagy román) közéleti személyiségek és politikusok ünnepi

Alina Mungiu-Pippidi: *Transilvania subiectivă*. Humanitas, București, 1999. 215–216. Lásd még Veres Valér: *Nemzeti...* i. m. 100.

⁶⁵¹ Monica Vrâncianu: Ziua Imnului Național, sărbătorită în Piața Mihai Viteazul (FOTO). *Observatorul de Covasna.ro* 2013. 07. 29. <http://stiri.covasnamedia.ro/2013/07/29/ziua-immului-sarbatorita-in-piata-mihai-viteazul-foto/> (letöltve: 2016-03-17) és Székely Emőke: Ziua Drapelului a fost sărbătorită cu fast la Sfântu Gheorghe (FOTO). *Observatorul de Covasna.ro* 2014. 06. 26. <http://stiri.covasnamedia.ro/2014/06/26/ziua-drapelului-a-fost-sarbatorita-cu-fast-la-sfantu-gheorghe-foto/> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁵² Ioan Lăcătușu–Erich-Mihail Broanăr: *Repere...* i. m. 311.

beszédeiből, illetve koszorúzásból állnak, amit szavalás, valamint zenei, tánc- és egyéb művészeti produkciók egészítenek ki. A politikusok jelenléte az adott szimbolikus esemény presztízsről is árulkodik, de a Székelyföldön mind magyar, mind román viszonylatban többletjelentést is kap. A múlt felidőzésén túl a magyarországi hivatalosságok az anyaország támogatásának diskurzusával és a határokon átívelő nemzeti összetartozást tudatosítandó érkezők a magyar eseményekre, a román méltóságok pedig a központ támogatásának üzenetével és a nemzeti-nemzetállami egység diskurzusával – ami egyúttal a magyar lakosságnak is szól. Így volt ez 2009-ben és 2015-ben is, amikor magas rangú román politikusok Csíkszeredában ünnepelték meg a román zászló napját. Az előbbi évben Traian Băsescu elnök látogatott el Hargita megyébe, az utóbbiban pedig Gabriel Oprea ideiglenes miniszterelnök és Mircea Duşa védelmi miniszter jelenlétében tartottak nagyszabású rendezvényt, katonai parádéval és zászlófelvonással. Egyik esetben sem fogadták kitörő örömmel a látogatókat: 2009-ben Băsescu autonómia-ellenes kijelentései miatt bojkottálta az ünnepet Csíkszereda polgármestere, egy RMDSZ-es képviselő pedig – az elnyomó államhatalom és a nemzeti közösség védelme körüli diskurzusok toposzaival – azt nyilatkozta: *„Ha eljön Csíkba, és katonai parádén vesz részt, túlzott jelentőséget tulajdonít a katonaságnak. Főleg olyan körülmények között, amikor a Székelyföld folyamatos militarizálása folyamaton megy keresztül, a hadsereg és csendőrség létszáma növekszik, és ez tudatos betelepítést jelent, akkor ezt a látogatást csak a székelyföldi magyarság megalázásaként és megszegyenítéseként tudom értékelni.”*⁶⁵³ Beszédes egy helyi magyar napilap beszámolójából vett részlet is: *„A román zászló napja alkalmából ismét államelnököt fogadtak Csíkszeredában, de nem a csíkszeredaiak. A helyhatóságok és a lakosság feltűnő távolmaradással tiltakozott az ellen, amit ők erődemonstrációnak és erőfitogtatásnak tartanak: piros-sárga-kék bakancs-csattogtatásnak a Székelyföld közepén.”*⁶⁵⁴ Miután az államfő megrótta a hiányzó politikusokat, hangsúlyozva a kölcsönös tisztelet fontosságát *„...békéltető hangú beszédet mondott az ünnepségen, kifejtve, hogy a román állampolgároknak, bármilyen is legyen a nemzetiségük, egyenlő jogaik vannak, s ő személy szerint sokkal több »magyar etnikumú román állampolgárt« szeretne látni a hadseregben, a parancsnokok között is. Băsescu szerint a hadsereg azért van, hogy megvédje az állampolgárok szabadságát, s az elképzelhetetlen, hogy a katonaságot saját népe ellen*

⁶⁵³ Mihály László–Orbán Ferenc: Csíkban ünnepli a trikolórt Băsescu? *Hargita Népe.org* 2009. 06. 23. <http://www.hhrf.org/hargitanepe/2009/jun/hn090623.htm> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁵⁴ Rédei Attila: Zászlóünnep: távolmaradással tiltakoztak a helyhatóságok. *Csiki Hírlap* 2009. 06. 29. <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/22447/zaszlounnep-tavolmaradással-tiltakoztak-a-helyhatóságok> (letöltve: 2016-03-17)

fordíthassa bárki is. »A hadsereg a román állampolgárok mellett van, nemzetiségüktől függetlenül. Önök mellett volt a katonaság a 2005-ös Hargita megyei árvizek alkalmával is« – emlékeztetett az államelnök.⁶⁵⁵ Egy román szociológus publicisztikájában „románellenességként és a nemzeti szimbólumokkal való szembeszállásként” értékelte a magyar bojkottot, ami újra bebizonyította a „magyar vezetők és sugallatukra az egész nép ádáz románellenességét és nyíltan gúnyos viszonyulását Románia és története, értékei és jelképei iránt. (...) Személyesen – ismervén a magyarok pszichológiáját, amikor a történelmi vagy nemzeti eseményüket ünneplő románokkal szemtől szembe állnak – nem is vártam más attitűdöt. Ők, ezekben a helyzetekben kicsinyesek, rémültek, és teljesen elveszítik elvtelen ellenálló szellemüket és gögösségüket, amelyet másként tüntetőleg, arrogánsan kimutatnak, amikor maguk között vannak, tömegben vagy főnöki helyzetben vagy döntéshozói csoportként központi szinten. Az, hogy a magyar vezetők visszautasították, hogy részt vegyenek a harci zászló átadásának ceremóniáján, örökös és mérhetetlen románellenes szellemüket tükrözte, amellyel nemzeti és népi jelképeinket és teljesítményeinket kezelik. Primitivizmusukban, olyan népként, amely még úrnak hiszi magát azon népek sorsa fölött, amelyeket évszázadok során leigázott, kizsákmányolt és kizárt a társadalmi és politikai életből, vagy – napjainkban – azon küldetését teljesítve, hogy »civilizálja a népeket« a Kárpát-medencében, nem tudja elfogadni azok szabadság és egyenlőség iránti igényét.»⁶⁵⁶ A 2015-ös rendezvényen – amelyet „megfontolatlanak, enyhén provokatívnak” nevezett egy RMDSZ-es képviselő – Mircea Duşa védelmi miniszter után Gabriel Oprea megbízott miniszterelnök mondott beszédét: „Ma Románia Zászlaját tiszteljük meg – a független és szuverén, egységes és oszthatatlan román nemzetállam jelképét. Nagy megtiszteltetés és büszkeség számomra, hogy ezen az ünnepnapon itt, Csíkszeredában részt vehetek a ceremónián, amellyel díszhelyre helyezzük egyik nemzeti szimbólumunkat. (...) A maihoz hasonló ünnepek, segítenek, hogy ápoljuk a tudatunkban az azok iránti tiszteletet, akik a legfontosabb örökséget hagyták ránk: Romániát! Tisztelet azon románok áldozata előtt, akik elesetek a nemzeti terület védelmében, itt, Erdélyben és a világon mindenhol! (...) úgy vélem, hogy csak együtt, vallástól, nemzetiségtől vagy politikai nézetektől függetlenül szolgálhatjuk az országot, védhetjük az állampolgárokat, megmutatva, hogy igazi románok vagyunk és európai polgárok egyaránt! Szeretném üdvözölni a Hargita megyei rendőröket, mert kezdeményezték, hogy vonják fel a felügyelőség székhelyére a megye legmagasabb zászlaját a Védelmi Minisztérium katonáinak támogatásával, akiknek köszönöm

⁶⁵⁵ Uo.

⁶⁵⁶ Maria Cobianu-Băcanu: Ziuă drapelului – antiromânism și sfidare a simbolurilor naționale. In uő: *România la răscruce*. Editura România Pur și Simplu, București, 2011. 386. (A szöveg eredeti megjelenése: *Națiunea* 515. sz. 2009. július 1–7.)

a segítségét. Hasonlóképpen köszönöm minden helyi intézménynek és hatóságnak, hogy lehetővé tették ezt az eseményt. Az állam intézményei olyan horgonyok, amelyekre egy demokratikus állam támaszkodik, és egy modern államban, amilyen Románia, ezeket hívják elsőként, hogy támogassák és védjék meg a nemzeti szimbólumokat... ”⁶⁵⁷

A magyar ünnepeket rendszeresen színesítik hagyományörző lovas huszárok, míg a román rendezvények elengedhetetlen része – a népviseletbe öltözött románok mellett – a katonaság és karhatalom egységeinek felvonulása. A funkció mindkét esetben ugyanaz: a székelyföldi kisvárosok és falvak utcáin végigporoszkáló, díszes egyenruhájú huszárok, vagy a magyar zászlókat lobogtató menetek révén (pl. Kézdivásárhely központjában), csakúgy, mint a román díszszemlékkel és a hagyományos román körtánc, a hóra eltáncolásával az egyes közösségek mintegy szimbolikusan – még ha csak rövid időre is – birtokba veszik a teret, és tudatosítják jelenlétüket. A szokásos tevékenységek – nemzetiszínű kokárdák kitűzése, népviselet felöltése, zászlók lobogtatása, a nemzeti himnuszok és hazafias dalok (mint például a magyar „székely himnusz” vagy a román „*Noi suntem români*”) éneklése – szintén az identitás- és közösségépítés részét képezik. A nemzeti identitás rendszeres, nyilvános megélése egyszerre irányul befelé és kifelé, vagyis egyszerre erősíti a csoport kohézióját és demonstrálja létezését „a másik” előtt.⁶⁵⁸ A rendezvényeken elhangzó beszédek, a velük kapcsolatos beszámolók, riportok vagy publicisztikák nemcsak a kollektív (nemzeti) törekvésekre emlékeztetik az ünneplőket, legyenek azok a többség vagy egy kisebbség számára megfogalmazott, vagyis az etnikai mobilizáció eszközeiként működő célok –, hanem az aktuális nemzetépítő diskurzusok tudatosításában is közreműködnek.

VI. 2. 5. Szimbolikus találkozások⁶⁵⁹

A Székelyföldön mindenhol jelen lévő magyar és a szórványosabban előforduló román jelképrendszer között számtalan az érintkezési felület. Ennek megfelelően a szimbolikus térhasználat gyakorlata is rendkívül változatos formákat öltött az utóbbi huszonhat évben. A

⁶⁵⁷ Petrisor Cana–Violeta Fotache–Cristina Mathias–Andrei Stanca: Ziua Drapelului. Tricolor urias arborat în Secuime. *Evenimentul Zilei* 2015. 06. 28. <http://www.evz.ro/moment-istoric-400-de-militari-defileaza-in-harghita-in-fata-celui-mai-mare-drapel-romanesc-din-secuime.html> (letöltve: 2016-03-16) Az eseményről lásd még Mihály László fotóriportját: Bevonult a hadsereg Csíkszeredába és felvonta a megye legnagyobb trikolóját. *Transindex.ro* 2015. 07. 27. <http://fotok.transindex.ro/?galeria=1333> (letöltve: 2016-03-16)

⁶⁵⁸ Az ünnepek és az emlékezetpolitika kapcsán lásd: Feischmidt Margit–Rogers Brubaker: *Az emlékezés... i. m.*, különösen 75–76.

⁶⁵⁹ A magyar–román együttélésekről és „találkozásokról” a Székelyföldön lásd pl.: Biró A. Zoltán–Gagy József: *Román–magyar... i. m.*

megannyi egyedi példából azonban kirajzolódik a következő, többé-kevésbé általános érvényűnek tekinthető mintázat.

Erdély túlnyomó részén egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen a román szimbolikus dominancia. Erről tanúskodnak a régió teljes területén megtalálható román nemzeti jelképek, a román történelmet és kultúrát felidéző utcanevek, emlékművek stb., illetve az ezek köré szerveződő rendezvények. A román szimbolikus jelenlét azonban nem egyenletes – helyenként hangsúlyosabb, „sűrűbb”, míg a magyar többségű vidékeken – különösen a Székelyföldön – „elvékonyodik” vagy töredezetté válik, a kék-sárga-piros „hivatalos” felszín alól pedig rendre felsejlik a magyar jelképvilág. Itt a magyar szimbólumokkal keverten, helyenként csak másodsorban vannak jelen a románok, bár teljesen sehol sem tűnnek el. A hivatalokon lengedező román zászlók és egyes utcanevek még a legkisebb székelyföldi településen is emlékeztetnek a tágabb nemzetállami kontextusra. A hatóságilag mindenhol biztosított román jelenléttel, egyfajta „szimbolikus nemzetállami minimummal” szemben a magyar nemzeti jelképek előfordulása jóval esetlegesebb. Használatukat az említett törvények szabályozzák, de – csakúgy, mint a kisebbségi anyanyelvhasználat esetében – elsősorban az egyes magyar közösségek konkrét helyzete határozza meg, vagyis a magyar lakosság helyi aránya, szervezettsége és ereje, és nem utolsósorban a románsággal való kapcsolata. Minderre ugyanakkor relacionális mezők viszonyrendszerének rezdülései (az aktuális pártpolitika, az államközi viszonyok stb.) is kihatnak. Ha viszont az érintett felek tiszteletben tartják az adott helyen kialakult status quót, a szimbolikus találkozás általában nem jár konfliktussal, mint ahogy a nemzeti szempontból „semlegesnek” számító esetekben sem.

A probléma azonban gyakran már magának a status quónak az értelmezésénél kezdődik, azaz hogy a románok és a magyarok milyen viszonyokból indulnak ki, és mit tekintenek elfogadhatónak. Ahogy már az előző fejezetekben is láthattuk, 1989 utolsó napjaiban egy hosszas, tulajdonképpen máig tartó, konfrontációkkal tarkított alkufolyamat vette kezdetét az erdélyi magyar közösség (vagyis annak képviselőiben fellépők) és a mindenkori román államhatalom képviselői között. Ennek folyamán a magyar aktorok arra törekednek, hogy véget vessenek a románok nyomasztó és szinte általános szimbolikus dominanciájának, és szabadon érvényesülhessenek a magyar jelképek is. Ám ez a szándék keresztezi a román nacionalisták elképzeléseit, akik szerint a kisebbségek jelképei csak rendkívül korlátozottan, szigorú megkötésekkel fordulhatnak elő. „Túlzott” használatukban – kiváltképp, ha egyúttal egy szomszédos állam (értsd: Magyarország) nemzeti jelképei is – pedig illojális viselkedést, mi több, revizionizmust látnak. Mindez rendkívül könnyen vezethet összeütközésekhez.

Ahogy már többször is volt róla szó, a szimbolikus konfliktusok a részben önjáró, egymástól függetlenül is érvényesülő, de még gyakrabban egymásra reagáló és egymást gerjesztő magyar és román nemzetépítések rivalizálásából, e versengés dinamikájából következnek. Közvetlen forrásukat – az esetleg a háttérben meghúzódó egyéb érdekellentéteken túl – elsősorban a nemzetállami-nacionalista szemlélet egyik velejárójában, a kizárólagosságra való törekvésben kereshetjük. Vagyis jelen esetben a *totalis* szimbolikus dominancia megteremtésének szándékában, illetve „a másik” érzékenységének figyelmen kívül hagyásában. A feszültséget többnyire a történelem nacionalista és etnocentrikus értelmezése okozza, az, hogy a múlt egyes elemei – általában valóban ellentmondásos történelmi személyiségek, események vagy jelenségek – ellenérzést váltanak ki a másik közösségből, vagy egyenesen elfogadhatatlanok a számára,⁶⁶⁰ ezek a vitatott elemek pedig folyamatos kihívást jelentenek a szimbolikus együttélésre.

Itt röviden ki kell térni a szélsőséges csoportosulások szimbolikus akcióira is, mivel a leggyakrabban épp ezek vezetnek összeütközésekhez. A különféle magyar és román radikális szervezetek, csoportok és pártok⁶⁶¹ az 1989-es fordulat óta mindig is előszeretettel éltek a nemzeti jelképek széles skálájával. Bár a deklarációk szintjén általában saját nemzeti értékeik és érdekeik védelmére szervezik a megmozdulásaikat, azok rendszerint mégis más közösségek ellen irányulnak, nem egyszer elvitatva azok létjogosultságát is. Gyakran demonstratív módon vesznek részt az egyes nemzeti ünnepeken és évfordulókon, látványos felvonulásaik pedig többnyire számíthatnak a média figyelmére. Az autonómia melletti állásfoglalást irredenta és románellenes jelszavakkal vegyítő magyar radikálisok és az erdélyi és székelyföldi városokban masírozó, magyarelles retorikát használó román nacionalisták ténykedése több okból is problematikus. Egyrészt hozzájárulhat a két közösség közötti bizalmatlanság és feszültségek fokozásához, vagy legalább ahhoz, hogy a nyilvánosságban megerősítést nyerjenek a magyar–román etnikai konfliktus diskurzusai és reprezentációja, másrészt az ünnepek és egyes jelképek felhasználásával – mi több, kisajátításával – eltorzíthatják azok jelentését és üzenetét.⁶⁶²

⁶⁶⁰ Függetlenül attól, hogy ennek adott esetben van-e reális alapja, vagy csupán ellenségképre van szükség.

⁶⁶¹ A román politika szereplői közül elsősorban a „meggyőződéses nacionalista” aktorokat számítom ide: a Vatra Românească nevű szervezetet, az egykori Román Nemzeti Egységpártot (PUNR) és a Nagy-Románia Pártot (PRM), újabban a Noua Dreaptă (Új Jobboldal) nevű szervezetet és Bogdan Diaconu Egyesült Románia Pártját (PRU), a magyarok közül pedig az egykori Magyar Igazság és Élet Pártját (MIÉP), újabban a Jobbikot, a különféle magyar/székely gárdákat és a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalmat (HVIM). Ugyanakkor – ahogy már szó esett róla – adott esetben számos más aktor folyamodhat nacionalista vagy sovíniszta (esetenként antiszemita) diskurzusokhoz vagy ritkábban akár tettekhez is.

⁶⁶² Lásd például a magyar árpád-sávós vagy részben a székely zászló példáját, a magyar szélsőségesek részvételét a Székely Szabadság Napján 2014. március 10-én vagy a román Noua Dreaptă december elsejei székelyföldi felvonulásait – pl.: Antal Erika: A Székely Szabadság Napja Marosvárahelyen. *Maszol.ro* 2014. 03.

A konfliktusokra azért is érdemes alaposabban kitérni, mert Simon Harrison antropológus szerint „a szimbólumok politikai használata (...) talán a konfliktushelyzetek vizsgálatakor érhető leginkább tetten. A hataloméért, a gazdagságért, a presztízsért, a legitimitációért vagy más politikai erőforrásért folyó versengést mindig kísérik a fontos szimbólumokkal kapcsolatos konfliktusok, amelyek elsősorban a szimbólumok szempontjából oly fontos ellenőrzésért vagy manipulációért folyó küzdelmek.”⁶⁶³

A fentebb már taglalt nemzeti kellékek és rítusok szinte mindegyik eleme körül kialakulhatnak – és ki is alakulnak – ellentétek. Ezeket a média előszeretettel jeleníti meg kiélezett formában, „háborúkként”, szervesen integrálva a magyar–román szembenállás narratívájába. 1990 óta jó néhány ilyen konfliktussal találkozhattunk a Székelyföldön (ahogy Erdély más részein is), amelyekről az újságcikkek „zászlóháborúként”,⁶⁶⁴ „utcanév-háborúként”,⁶⁶⁵ „táblaháborúként”,⁶⁶⁶ „szoborháborúként”⁶⁶⁷ számoltak be. A valóságban e konfliktusok sokszor inkább a diskurzusban zajló „virtuális” küzdelmek, igaz, nemritkán nagyon is reális tettekhez vezethetnek: rongálásokhoz, felvonulásokhoz vagy különféle performanszokhoz. Ezek lefolyását és kimenetelét pedig – a már hivatkozott külső körülményeken (nemzetközi, pártpolitikai stb. kontextus) túl – főleg a helyi (erő)viszonyok határozzák meg, általában a többség javára. A kisebb kisebb-nagyobb sérelmek és aránytalanságok ugyanakkor jó érveként szolgálhatnak, erősítve az összefogás, a nemzeti egység és a nemzeti közösség védelmének diskurzusait. Például egy székelykeresztúri koszorúzás alkalmával a magyar polgármester a szórványra utalva jelentette ki, hogy „*Tőlünk 15–20 kilométerre (...) mindenért meg kell küzdenie a magyar lakosságnak, hiszen nem olyan toleránsak nemzeti szimbólumaink használatával vagy emléképületeink felújításával szemben,*

10. <http://www.maszol.ro/index.php/belfold/26061-a-szekely-szabadsag-napja-marosvasarhelyen> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁶³ Simon Harrison: A szimbolikus konfliktus négy típusa. In Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 2000. 193.

⁶⁶⁴ A már említetteken túl pl.: Lazăr Lădariu: Din nou despre „războiul drapelor”. *Cuvântul Liber.ro* 2014. 05.

28. [http://www.cuvantul-](http://www.cuvantul-liber.ro/index.php?mact=News.cntnt01.detail.0&cntnt01articleid=78298&cntnt01returnid=68)

[liber.ro/index.php?mact=News.cntnt01.detail.0&cntnt01articleid=78298&cntnt01returnid=68](http://www.cuvantul-liber.ro/index.php?mact=News.cntnt01.detail.0&cntnt01articleid=78298&cntnt01returnid=68) (letöltve: 2016-03-17) vagy „Zászlóháború” Székelyföldön: a román külügy is kiakadt Németh Zsolton. *Hvg.hu* 2013. 02. 6.

http://hvg.hu/vilag/20130206_Zaszlohaboru_Szekelyfoldon_a_roman_kulugy (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁶⁵ Pl. Farkas Réka: Újra utcanév-háború (Sepsiszentgyörgyön). *Háromszék.ro* 2011. 03. 24.

http://www.3szek.ro/load/cikk/37701/ujra_utcanevhaboru_sepsiszentgyorgy (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁶⁶ Pl. Ferencz Csaba: A nagytakarítást a Székelyföld-táblával kezdték (Táblaháború). *Háromszék.ro* 2007. 08.

21. http://www.3szek.ro/load/cikk/2327/a_nagytakaritast_a_szekelyfold-tablaval_kezdték_tablahaboru (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁶⁷ Pl. Szász Cs. Emese: Átpolitizáltak a szobraink. *Székelyhon.ro* 2013. 12. 17.

<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/marosszek/atpolitizaltak-a-szobraink> (letöltve: 2016-03-17), de magyar–magyar viszonylatban is találkozni ezzel a „militáns” kifejezéssel, ami némiképp árnyalja az etnikai szembenállást, lásd pl. Borbély László: Szobor-háború. *Hargita Népe.org* 2004. 08. 18.

<http://www.hhrf.org/hargitanepe/2004/aug/hn040818.htm> (letöltve: 2016-03-17)

mint itt, Keresztúron.” Hozzáteve, hogy sokszor a hatóságokkal dacolva is székely kaput kell állítani és világháborús emlékművet, mert „*ha mi nem tesszük meg, akkor megteszi más (...) ezekre más évszámok kerülnek, a sírokra pedig más nevek, letagadják azt, ami történt, és elismétlik százszor azt, ami nem történt meg.*”⁶⁶⁸ A találkozások mérlege viszont nem kizárólag negatív. Noha a média előszeretettel koncentrálnak inkább a konfliktusokra, a kilencvenes évek vége óta jó néhány pozitív esemény is történt. Amikor 1997-ben Victor Ciorbea román miniszterelnök köszöntötte a magyarokat március 15. alkalmából, követendő (és általában követett) példát állított az ország közjogi méltóságai elé.⁶⁶⁹

VI. 2. 6. Szimbolikus határvidékek, frontok és oázisok

Erdély magyar jellegű régióiban, a „tömbterületeken” igazi tétje is van a két nemzetépítés rivalizálásának. Az ún. „székely megyékben”, ahol jóval erősebb a magyar érdekképviselet, és a helyi hatalomra is a magyar dominancia a jellemző, valóban megakad a román szimbolikus nemzetépítés, ahogy a magyarral találkozik. Ez a leglátványosabban a Székelyföldhöz közeledve, majd annak határait átlépve bontakozik ki a megfigyelő előtt. Már a „határvidéken” egyre sűrűbben találkozni valamelyik (vagy mindkét) közösség jelképeivel, egyre több a román (vagy székely) zászló, többnyelvű – adott esetben megrongált – helységnévtábla stb., mintegy jelezve a „front” közelségét.⁶⁷⁰ Ez a front az 1990-es évek elején kezdett kirajzolódni, a jelkép- és nyelvhasználatra irányuló magyar törekvések és a rájuk való román hatalmi reakciók kölcsönhatásának eredményeként, és lényegében napjainkig alig változott a helyzete. Időbeli kezdetét a Hargita–Kovácsna jelentésben⁶⁷¹ is idézett szimbolikus események (a magyar zászlók és jelképek felbukkanása) jelentik, fenntartásához pedig olyan cselekedetek járultak hozzá, mint például a Maros megyei prefektus egy 1991-es intézkedése, amelynek következtében a megyében eltávolították a kétnyelvű táblákat,⁶⁷² vagy a Román Nemzeti Egységpárt vezetésének egy állítólagos utasítása, amelyben arra szólította fel polgármestereit – például a Székelyföldhöz közeli Segesváron, Szászrégenben vagy Radnóton –, hogy saját városaikban is állítsák fel a

⁶⁶⁸ Simon Eszter: Óriznék a Petőfi-kultuszt. *Krónika* 2013. augusztus 2–4. 8.

⁶⁶⁹ Tom Gallagher: *Furtul...* i. m. 178. Az akkori – az RMDSZ-t is magában foglaló – kormánykoalíció egyes gesztusait ugyanakkor éles bírálatok érték a román nacionalisták részéről. Lásd: Petre Țurlea: *Români...* i. m. 698–700.

⁶⁷⁰ A találó hasonlatot Tánzos Vilmos idézett szövegéből kölcsönöztem (*Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön...* i. m. 339–340.)

⁶⁷¹ A jelentésről lásd az V. 3. fejezet.

⁶⁷² 1991. június 1. Lásd Szepessy László (szerk.): *Húszéves...* i. m. 25.

capitoliumi farkas-szobor egy-egy másolatát.⁶⁷³ A 2010-es évek elején a székelyföldi város- és községházakon rohamosan gyarapodó székely zászlók is jól mutatták a régió kiterjedését, amit a prefektusi fellépések és perek annyiban tudtak csak befolyásolni, hogy a zászlók a középületekről a templomkertekbe vagy magánházakra és lakásablakokba kerültek át. Az utóbbi néhány évben pedig – mintegy a székely zászló térhódítására való reakcióként – egy román nemzetiesítési hullám is megfigyelhető: megszorodtak a nagyobb-nagyobb román trikolórok a Székelyföldhöz közeli vidékeken (pl. Radnóton,⁶⁷⁴ Marosludason stb.), de távolabb is (pl. a Beszterce-Naszód megyei Bethlen városában,⁶⁷⁵ sőt 2013-ban Bukarest mellett felavatták a világ legnagyobb zászlaját, amely a Guinness Rekordok Könyvébe is bekerült.⁶⁷⁶)

A román többségű Közép-Erdély és a magyar többségű Székelyföld találkozási pontján fekvő Marosvásárhelyen koncentráltan figyelhető meg a magyar–román szimbolikus egymásnak feszülés. A város egyfajta etnikai átmeneti zónának tekinthető, amelyre gyakran használják a talán kissé militánsnak tűnő, mégis találó „frontváros” kifejezést.⁶⁷⁷ A nemzetiségi arányok a 20. század derekáig még vitathatatlanul magyar jellegű településen az ezredforduló után billentek át a románok javára, 2000 óta pedig ismételten a román jelölt, Dorin Florea nyerte meg a polgármester-választásokat is. Főképp ez – valamint az 1990-es események következményei – áll amögött, hogy bár az egykor Székelyvásárhely nevet viselő város hagyományosan a Székelyföldhöz tartozik és annak a legnagyobb települése, az ötvenes-hatvanas években pedig a székelyföldi Magyar (majd Maros-Magyar) Autonóm Tartomány székhelye volt, mégis fokozatosan „távolodik” a székely régiótól. Mindazonáltal a továbbra is meglévő magyar politikai és kulturális pozícióknak és az ebből következő folyamatos egyezkedéseknek és alkuknak köszönhetően jelenleg viszonylag kiegyensúlyozott a szimbolikus térhasználat Marosvásárhelyen, igaz, bizonyos, a románság javára érvényesülő aszimmetriával.⁶⁷⁸

⁶⁷³ Ani Sandu: *Lupoica...* i. m. 59. (A szerző Segesvár főépítészére hivatkozik).

⁶⁷⁴ Parászka Boróka: Fiaink kedvenc tortája. *Mozgó Világ* 2014/8. 96–97.

⁶⁷⁵ Tania Budisan: Ziua Drapelului, de la înălțimea tricolorului arborat la Beclean. *Mesagerul de Bistrița-Năsăud.ro* 2012. 06. 26. <http://www.mesagerul.ro/2012/06/26/ziua-drapelului-de-la-inaltimea-tricolorului-arborat-la-beclean> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁷⁶ World's biggest flag unfurled in Romania. *Theguardian.com* 2013. 05. 27.

<http://www.theguardian.com/world/2013/may/27/worlds-biggest-flag-romania-guinness> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁷⁷ Lásd pl.: Parászka Boróka: Jelentés a frontvárosból. *Erdélyi Riport* 2014. szeptember 19. 9–11. vagy Kincses Előd: Marosvásárhely a Fekete március óta frontváros maradt. *Transindex.ro* 2015. 03. 17.

<http://itthon.transindex.ro/?hir=39153> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁷⁸ Marosvásárhely sajátos helyzetéről lásd György V. Imola: A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen. *Pro Minoritate* 2011/Tél. 40–53.

Marosvásárhelytől keletre azonban mintha egyfajta „kis Magyarországra” érkezne az utazó. A Székelyföldön – a törvényi szabályozás keretein belül⁶⁷⁹ – jóval szabadabban érvényesülhetnek a magyar nemzeti szimbólumok, mint Erdély nagy részén. Aki ide látogat, az főképp a magyar kultúrát és történelmet idéző emlékművekkel, magyar–román utcanevekkel, magyar és kétnyelvű feliratokkal, valamint a román zászlók mellett helyi – székely/magyar – regionális jelképekkel találkozhat. Sőt, mintha a másutt érvényesülő román dominanciát a Székelyföld „fokozott nemzetiesítésével”, magyarságának erőteljesebb hangsúlyozásával próbálnák ellensúlyozni a helyi magyar elitek. Amelyek egyszerre tekintenek a régióra és lakosaira háttérként, „*az ünnepi események lehetséges színhelyeként*”⁶⁸⁰ és tömegbázisként. De a Székelyföld viszonylagos biztonságában olyan emlékműveket is fel lehet állítani és olyan megemlékezéseket tartani, amelyeket román többségű helyen – közterületen – lehetetlen vagy legalábbis problematikus lenne. Például a Romániában háborús bűnösneként nyilvántartott, és ezért „tiltott” Wass Albertet idéző mellszobrot Székelyudvarhelyen⁶⁸¹ vagy a nemrég Csíkcsomortánban felavatott „Kárpátok Őrét” – egy eredetileg Kolozsváron álló első világháborús katonaszobor mását.⁶⁸² A Székelyföldön élő vagy ide látogató románok időnként nehezményezik is a magyar szimbolikus túlsúlyt, és arra panaszkodnak, hogy „*mintha nem is Romániában lenne az ember.*”⁶⁸³ Egyes helyi román szervezetek rendszeresen szóvá is teszik ezt, sérelmezve a román jelképek hiányát vagy negligálását, például hogy Kovászna megye zászlaján semmi sem utal a helyi románságra, a helyi tanács ülésterméből hiányzik a román címer stb..⁶⁸⁴ Egy 2000. áprilisi sepsiszentgyörgyi tüntetésen a gyűlést megnyitó beszélő a román nemzetiszínű vállszalag viselésének szabotálását is felrója a polgármesternek: „*A polgármester úr a két mandátuma folyamán szisztematikusan és tüntetőleg visszautasította, hogy a nyilvános ünnepi alkalmakon hordja a nemzeti zászló színeit viselő vállszalagot mint a polgármester*

⁶⁷⁹ Igaz, azokat sokszor – például a magyar és székely zászlók esetében – feszegetve.

⁶⁸⁰ Bodó Julianna: Ünnepi események és a média nyilvánossága. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk...* i. m. 188.

⁶⁸¹ A magyar wikipedia szerint Székelyudvarhelyen „furfangos módon játszották ki a tiltást”: az Emlékező Parkjában 2004-ben felállított szobron ugyanis a „Vándor Székely” felirat áll, miközben az valójában az emigrációban elhunyt íróat ábrázolja. Lásd pl. a solymári Wass Albert-szobrot:

<http://www.kozterkep.hu/~14581/#>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Wass_Albert#Wass_Albert_k.C3.B6zt.C3.A9ri_szobrai_.C3.A9s_eml.C3.A9km.C5.B1vei_a_K.C3.A1rp.C3.A1t-medenc.C3.A9ben (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁸² Rédei Botond: A Kárpátok Őre erősítse a hitet. *Székelyhon.ro* 2013. 07. 06.

<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/a-karpatok-ore-erositse-a-hitet> (letöltve: 2016-03-17). A szobornak egyébként Magyarországon is állnak másolatai: például Szilvásváradon:

<http://elmenyekvolgye.hu/szilvasvarad/89-a-karpatok-ore> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁸³ Maria Cobianu-Băcanu: *S.O.S....* i. m. 54–55. és 237–238., illetve uő: *Drama...* i. m. 44–45.

⁶⁸⁴ Memorandumul adresat de reprezentanții societății civile și filialele locale ale partidelor politice românești, primarului și Consiliului Local al municipiului Sf. Gheorghe, la mitingul de protest din 13 aprilie 2000. In: Ioan Lăcătușu: *Tendințe...* i. m. 215–220., továbbá uo. 20–23.

*megkülönböztető jelvényét és a román állam tekintélyének jelképét azon a területen, amelyet pasztorál, annak ellenére, hogy a törvény kifejezetten erre kötelezi őt, mi több, még azt is kijelentette a helyi sajtóban, hogy »nem tartja szükségesnek hordani ezt a vállszalagot«.*⁶⁸⁵

Ez a szemlélet elsősorban a hagyományos nemzetállami eszme híveire jellemző, akik még a magyar többségű vidékeken is a román szimbolikus dominanciát várnák el, és ha azt bármilyen módon csorbulni látják, akkor hevesen tiltakoznak, vagy a román jelenlét tüntető kinyilvánításával reagálnak (például a magyar vagy székely jelképekre román jelképekkel válaszolnak stb.⁶⁸⁶).

A román emlékművek székelyföldi előfordulása – a román nemzetállam kötelező jelképein és a korábbi korszakokból itt maradtakon kívül – talán a szórványvidékek magyar szimbólumainak helyzetére emlékeztet a legjobban. Csak itt a katolikus vagy református templomok és kertjeik, illetve a különféle magyar kulturális központok helyett főképp az ortodox templomok, román kulturális központok és iskolák, valamint egyes állami intézmények (különösen a központi irányítás alatt lévők) biztosítanak helyet a román nemzeti jelképeknek, egyfajta „román nemzeti oázisokként”. Ilyen „védett”, román nemzeti térként szolgál például a csíkszeredai Megyei Rendőrfőkapitányság, amely előtt – de az utcától elválasztó kerítésen belül – áll a kötelességük teljesítése közben elhunyt rendőrök emlékkeresztje, rajta az 1989. decemberi lincselések áldozatainak nevével is vagy például a sepsiszentgyörgyi laktanya, illetve számos ortodox templom kertje. A rajtuk kívüli román szimbólumok – szobrok, emléktáblák, keresztetek (troiţák) stb. – elhelyezése általában a helyi magyar hatalom jóindulatától vagy alkuktól függ. Ez pedig könnyen irritálhatja a román nemzetállam-védőket, mivel ilyen esetekben a kisebbségi létet tapasztalják meg a „saját országukban,” ami egy többségi nacionalista számára elfogadhatatlan (de legalábbis felháborító). A román vezetők gyakran féltékenyen őrzik saját nemzeti terükként kezelt „oázisaikat,” és agresszióként értelmezik, ha esetleg oda is „betolakodna” egy nem román jelkép. Jó példa erre egy sepsiszentgyörgyi román iskola esete, amelynek az igazgatója – aki egyúttal városi tanácsos is – szívós harcot folytatott először az ellen, hogy „iskolája” falára egy magyar emléktábla kerüljön, majd a magyar felirat kihelyezését igyekezett minél tovább megakadályozni.⁶⁸⁷ Regionális szinten így működik a Hargita északi részén fekvő

⁶⁸⁵ Cuvântarea de deschidere a mitingului de protest al societăţii civile româneşti din 13 aprilie la Sf. Gheorghe. In Vasile Stancu–Ioan Lăcătuşu (ed.): *Ioan Solomon magistrat, avocat și lider al românilor din Arcul Intracarpatic la 60 de ani*. Editura Eurocarpatca, Sfântu Gheorghe, 2014. 153.

⁶⁸⁶ Lásd például Trikolórerdő a Székelyföldre. *Krónika* 2015. november 19. 1. és 3.

⁶⁸⁷ Domokos Péter: Márvány és ármány. Funar szelleme kísért Sepsiszentgyörgyön. *Erdélyi Riport* 2005/1. A 2004-es Erdélyi Riport-cikk és Demeter J. Ildikó: A Brâncuși-iskola kivétel? (Újabb táblaháború Sepsiszentgyörgyön) *Háromszék.ro* 2015. 03. 27.

Maroshévíz, számos ortodox és görög katolikus templomával, kolostorával és szobrával (a capitoliumi farkastól Mihai Eminescu mellszobraig), valamint Marosfő kolostora, Kovászna megyében pedig a bodzafordulói román vidék.

VI. 2. 7. Konfliktusok

Az Erdély többi régiójához képest a Székelyföldön tapasztalható viszonylagos „szabadosságnak” is megvannak a korlátai. A számtalan példa közül csak néhányat említve: 1995-ben kisebb botrányt okozott, és vizsgálatot vont maga után, amikor egy székelyudvarhelyi szoboravatáson feltűntek a magyar zászlók és elénekelték a magyar himnusz;⁶⁸⁸ a 2000-es évek vége óta egy román civil fáradhatatlanul jelenti fel a székelyföldi önkormányzatokat a legkülönbélebb szimbolikus ügyek (magyar vagy székely zászlók, magyar nyelvű feliratok stb.) miatt;⁶⁸⁹ egy regionális román lap buzgón publikál minden olyan fényképet, amely valamilyen románellenesnek vélt vagy a román nemzetállami eszmét sértő – általában szimbolikus – jelenséget rögzít;⁶⁹⁰ 2014-ben, Szovátán egy helyi képzőművész által a saját telkén felállított Wass Albert-mellszobrot foglalt le a rendőrség, azzal, hogy bár a szobor magánterületen található, de az utcára néz,⁶⁹¹ és még sorolhatnánk az eseteket.

A többnyire helyi jelentőségű, elsősorban a helyi közbeszédet foglalkoztató témák időnként az országos vagy a nemzetközi média ingerküszöbét is eléri, adott esetben pedig komolyabb „ügyekké” vagy azok részévé válhatnak. Ilyen volt például a már említett 1991-es Hargita–Kovászna jelentés, illetve amikor tíz évvel később, egy újabb „Har–Kov-ügy” során a romániai nyilvánosságot felkavarta Ioan Rus belügyminiszter nyilatkozata, amelyben a politikus – előszedve a magyar kártyát és a tíz éve is bevált fordulatot – többek közt kijelentette, hogy a román állam elveszítette a tekintélyét a Székelyföldön. A belügyminiszter nyilatkozatára később több kormányparti politikus is ráerősített, amit a december elsejei csíkszeredai ünnepség és egy magyar himnuszéneklés is fokozott. Mindez végül egy 2001. december 17-én megvitatott ellenzéki szenátusi indítványban és annak vitájában csúcspontot

http://www.3szek.ro/load/cikk/79223/a_br%C3%A2ncu%C5%9Fi-iskola_kivetel_ujabb_tablahaboru_sepsiszentgyorgyon (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁸⁸ Raportul comisiei guvernamentale în faza finală – La Odorheiu Secuiesc a fost încalcate de patru ori legile României. *Curierul Național* 1995. február 15. 1.

⁶⁸⁹ A „patrióta blogger”, Dan Tanasă a magyar közbeszédben „hivatásos feljelentőként” szerepel, blogját lásd: <http://www.dantanasa.ro/> A témával kapcsolatban lásd még Lukács Csaba: Román rigójancsi. *Magyar Nemzet – Hétfégi magazin* 2016. február 13. 17., 20.

⁶⁹⁰ Lásd a Condeiu ardelean lapszámait, az interneten: <http://www.condeiuardelean.ro/>

⁶⁹¹ Bakó Zoltán–Gligor Róbert László–Szucher Ervin: Wass-gyűjtő hatóság. *Krónika* 2014. június 13–15. 1., 2.

ki. A vitában egy másik miniszter elismerte, hogy valóban vannak problémák „*a román állam tekintélyének szimbolikus dimenziója vonatkozásában*” (amelyek azonban a totalitárius múlt örökségei), de a tekintélyvesztés elsősorban erre, és nem a törvények betartására vonatkozik.⁶⁹²

Az ilyen jellegű konfliktusok általában a választott helyi (általában magyar többségű) és központi (román) hatalom közötti összetűzésekből is adódnak. Tipikusnak mondható a Kovászna megyei román prefektusok elleni tiltakozás is 2012–14-ben. Miután a kormányzat helyi képviselőjeként eljáró aktuális prefektus többször is energikusan fellépett a székely-magyar jelképek ellen, a helyi magyar politikusok válaszképp egy nagyméretű, a Székelyföldet szimbolizáló „*SIC – Terra Siculorum*” feliratú táblát helyeztek el a sepsiszentgyörgyi prefektúra előtt. A prefektus a táblát később egy ugyanakkora román zászlóval takartatta el, amelyet néhány nap múlva ismeretlenek megrongáltak. Az ügybe érdekes színfoltként egy bukaresti fotómodell is bekapcsolódott, aki egy nagy román zászlóval és félmeztelenül, kék-sárga-pirosra festett mellekkel állt ki Sepsiszentgyörgy határában a román nemzetállamiság mellett (decemberben).⁶⁹³ 2013 tavaszán pedig országszerte román tiltakozásokat váltott ki az az iskolai incidens, amikor egy román diáklányt megintette a tanára, hogy a magyar nemzeti ünnepen ne viselje román nemzetiszínű hajpántját.⁶⁹⁴ Időnként a Román Ortodox Egyház székelyföldi tevékenysége is ellentétekhez vezet, ám azok itt is kimerülnek a jelképes összecsapásokban – a médiában megjelenő kritikákban,⁶⁹⁵ illetve kisebb rongálásokban.⁶⁹⁶

Az így „felkapott” témák közé tartozik a „székely zászló-ügy”, amely évek óta borzolja a nemzeti kedélyeket, és jelenleg a székelyföldi régióban zajló szimbolikus rivalizálás egyik központi motívumát képezi.⁶⁹⁷ Aki régebb óta figyeli a magyar–román együttélést Erdélyben, azt nem lephette meg sem maga az eset, sem a belőle kialakult konfliktus és annak hevessege,

⁶⁹² *Stenograma ședinței Senatului din ziua de 17 decembrie 2001.* 15–16. és 24.

<http://www.senat.ro/PAGINI/Stenograme/Stenograme2001/01.12.17.doc.pdf> (letöltve: 2016-03-17). Lásd még Sipos Géza: Regionalizmust a magyarság nélkül. *Transindex.ro* 2001. 10. 30.

<http://itthon.transindex.ro/?cikk=379> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁹³ Sepsiszentgyörgy: trikoloros keblekkel a magyar szélsőségek ellen. *Maszol.ro* 2012. 12. 04.

<http://www.maszol.ro/index.php/szajtato/5924-piros-sarga-kek-keblekkel-tuntetett-szentgyorgyon-a-magyar-szelsosegesseg-ellen> (letöltve: 2016-03-17). Egy helyi magyar fotós szellemes választát lásd: Meghekkelték a székelyek a trikoloros keblű román modellt. *Maszol.ro* 2012. 12. 05. <http://maszol.ro/index.php/szajtato/5989-ujracsomagolt-zaszlos-meztelenkedes> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁹⁴ <http://kozvita.transindex.ro/?kozvita=263> (letöltve: 2016-03-17)

⁶⁹⁵ Lásd a VI. 1. fejezetet.

⁶⁹⁶ Pl. 2011-ben összefirkáltak egy, Marosfőn felállított ortodox keresztet: Troița de la Izvorul Mureșului a fost profanată. *Adevărul.ro* 2011. 08. 19. http://adevarul.ro/locale/brasov/troiita-izvorul-muresului-fost-profanata-1_50ad8f827c42d5a663975328/index.html (letöltve: 2016-03-17).

⁶⁹⁷ A téma antropológiai szempontból történő elemzését lásd Patakfalvi-Czirják Ágnes: Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló” kapcsán. *Regio* 2015/2. sz. 41–76.

jöllehet konkrétan a székely zászló körüli vita még csak néhány éves múltra tekint vissza.⁶⁹⁸ Magának a székely-magyar regionális jelképnek tekinthető napcsillagos-holdas, aransávós kék lobogónak a tervét 2004-ben fogadta el a Székely Nemzeti Tanács,⁶⁹⁹ és az első években különösebb problémák nélkül terjedhetett a Székelyföldön. Az SZNT által Székelyudvarhelyen megszervezett Székelyföldi Önkormányzati Nagygyűlés 2009 szeptemberében határozatot is hozott, amelyben a jelképet „*Székelyföld zászlajának és lobogójának nyilvánítják.*”⁷⁰⁰ Fokozatosan egyre több önkormányzat tűzte ki a román zászló mellé, amivel egyfajta félhivatalos státust kölcsönzött neki. Ám a körülmények 2012 tavaszán megváltoztak: az RMDSZ kikerült a kormányzati hatalomból, és a választási kampányoktól sem függetlenül ismét felerősödött a nacionalista politikai retorika, amivel néhány magyarellenesként is értelmezhető intézkedés is társult. A zászló egyszerre mintegy a román állam szuverenitását megkérdőjelező jelképpé, az államhatalom érvényesítésével dacoló helyi hatalom kihívásának megtestesülésévé vált. Miután Kovászna megye újonnan kinevezett román prefektusa felszólította a polgármestereket a zászlók eltávolítására, az önkormányzatok tiltakoztak, mozgósítva a székely zászló védelmében a székelyföldi magyar lakosságot is,⁷⁰¹ amire a prefektus perekkkel válaszolt. A székelyföldiek példáját számos magyarországi település is követte, megszólalt az ügyben Németh Zsolt külügyi államtitkár, majd a budapesti Parlamentre is kikerült a székely jelkép, ezzel is jelezve a magyar kormány álláspontját.⁷⁰² Az eredetileg helyi, majd országos jelentőségű ellentét így néhány napon belül államközi feszültséggé dagadt Magyarország és Románia között,⁷⁰³ ami látványosan megmutatta a

⁶⁹⁸ Lásd pl.: Daniela Munteanu: Războiul drapelilor în Har-Cov. *Jurnalul Național.ro* 2011. 02. 3. <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/razboiul-drapelelor-in-har-cov-567138.html> (letöltve: 2016-03-17). Egy elemzés Codrin Munteanu Kovászna megyei prefektus 2012. július 18-i nyilatkozatától számítja a vita kezdetét. Lásd Györi Tamás: *Románul (a)vagy magyarul gondolkodni? Gondolkodási struktúrák elemzése a székely zászló-vitáról közölt publicisztikák alapján.* Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről. 59. sz. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Cluj-Napoca, 2015. 6.

⁶⁹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd: Izsák Balázs: A székely jelképekről hitelesen – Kónya Ádám emlékére. *Sznt.sic.hu* 2010. 04. 30. http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&catid=18%3Acikkek-interjuk-beszedekek&id=379%3Aa-szekely-jelkepekrl-hitelesen&Itemid=24&lang=fa (letöltve: 2016-03-17).

⁷⁰⁰ A Székelyföldi Önkormányzati Nagygyűlés határozatai. *Sznt.sic.hu* 2009. 09. 05. http://sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=318%3Aa-szekelyfoeldi-oenkormanyzati-nagygyules-hatarozatai&catid=13%3Akoezlemenyek&Itemid=18&lang=hu (letöltve: 2016-03-17) Erről lásd még

Patakfalvi-Czirják Ágnes: Szimbolikus... i. m. 57.

⁷⁰¹ Kiss Bence: Kérjen bocsánatot Munteanu. *Transindex.ro* 2013. 01. 13. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=18815> (letöltve: 2016-03-17)

⁷⁰² Györi Tamás: *Románul...* i. m. 11–12. Lásd még „Zászlóháború dúl Székelyföldön”. *Mno.hu* 2013. 02. 05. <http://mno.hu/belfold/zaszlohaboru-dul-szekelyfoldon-1136527> (letöltve: 2016-03-17)

⁷⁰³ Lásd pl.: Cseke Péter Tamás: Székely zászló politikai szélben. *Erdélyi Riport* 2013. február 15. 8–9. Egy, a *Jurnalul Național* napilap által idézett felmérés szerint a megkérdezettek több mint fele úgy vélte, hogy a székely zászló kitűzése befolyásolja a román–magyar kapcsolatokat, 74%-uk szerint pedig kihat a két ország közötti viszonyra is. Sondaj IRES: 41% dintre români consideră că Ungaria este DUȘMANUL României. *Jurnalul Național.ro* 2013. 03. 14. <http://jurnalul.ro/stiri/observator/sondaj-ires-ungaria-dusman-romania-639136.html> (letöltve: 2016-03-17)

szimbólumok fontosságát a közéletben. A nemzetközi média is felfigyelt az ügyre,⁷⁰⁴ de az végül nem ment túl a szimbolikus akciókon és harcias nyilatkozatokon, igaz, belőlük hónapokon keresztül nem volt hiány – az elnyomó (román) állam és az anyaország diskurzusa a Magyarország beavatkozását elutasító román szélsőségesek tüntetése, illetve a román külügyminisztérium ingerült, az autonomista diskurzust rosszálló reakciói válaszoltak.⁷⁰⁵

Pedig tulajdonképpen máshogy is alakulhatott volna, hiszen a székely zászlót olyan regionális szimbólumként is lehetett volna értelmezni, amely a székelyek romániai integrációját is jelképezhette volna, annál is inkább, hogy nem is kötődik a magyar államhoz. Mi több, akár a székelyeknek az aktuális magyar, transz-szuverén nemzetépítésről való lassú leválasztásának eszközévé is válhatott volna, kifinomultabb módon, mint a két világháború közötti disszimilációs próbálkozások során. A székely szimbólumok terjedése és magyar zászló háttérbe szorulása jól mutatja a lokális identitásépítésben rejlő potenciált, amelyet azonban a román hatalom nem tudott – vagy nem akart – kihasználni. Feltehetően a nemzetállami eszméhez dogmatikusan ragaszkodó román nacionalistáknak még ez is túl sok lett volna, mivel számukra a román nemzetállam szimbolikus hegemoniájának bármilyen csorbítása elfogadhatatlan. Ebben nyilvánvalóan az a körülmény is közrejátszott, hogy a székely zászló jelentése tulajdonképpen a kezdetektől politikai funkcióval is bírt. Ugyanis viszonylag rövid idő alatt a székelyföldi autonómia-tervek szimbólumává vált, amit látványosan demonstrált a 2013 őszi, autonomista „Székelyek Nagy Menetelésén” lobogó zászlók tömkelege is.⁷⁰⁶ Ez pedig meghatározza az etnikai alapú autonómiát reflexszerűen elutasító román hatóságok és elites csoportok hozzáállását is, amelyek „szeparatizmust” és (nagy)magyar revizionizmust látnak (vagy akarnak láttatni) mögötte. Ekképp nem tűrhetik a székely jelkép hivatalos vagy kiemelt helyen való elhelyezését sem, amit a nemzetiesített tér, a nemzeti egység és a szeparatizmus elutasításának diskurzusaival támasztanak alá.

Az egymást gerjesztő magyar és román nemzetiesítésből szabályos „zászlóverseny” bontakozott ki. Ha csak a 2014-es év néhány fejleményét nézzük: tavasszal hatalmas, 15

⁷⁰⁴ Lásd pl.: Keno Verseeck: Diplomatische Krise: Ungarn ziehen gegen Rumänien in den Flaggenkrieg. *Spiegel Online.de* 2013. 02. 09. <http://www.spiegel.de/politik/ausland/diplomatischer-konflikt-zwischen-ungarn-und-rumaenien-a-882335.html> (letöltve: 2016-03-17); Rudolf Hermann: Rumäniens Szekler wollen Flagge zeigen. *Neue Zürcher Zeitung.ch* 2013. 02. 11. <http://www.nzz.ch/aktuell/international/rumaeniens-szekler-wollen-flagge-zeigen-1.17994324> (letöltve: 2016-03-17)

⁷⁰⁵ Győri Tamás: *Románul...* i. m. 12.

⁷⁰⁶ Lásd Mihály László: Kék arannyal. A Székelyek nagy menetelésének legjobb fotói. *Transindex.ro* 2013. 10. 27. <http://fotok.transindex.ro/?galeria=1013> (letöltve: 2016-03-17)

méter hosszú és 7 méter széles székely zászlót vontak fel Zeteváralján,⁷⁰⁷ míg ugyanez év júniusában, a román zászló napján, Mircea Duşa védelmi miniszter avatott fel egy 24 m²-es román trikolort a Hargita megye északi részén fekvő Gyergyótölgyesen. Augusztusban Ioan Selejan, Kovászna és Hargita ortodox érseke egy 150 méter hosszú román zászlót szentelt fel a marosfői kolostor udvarán;⁷⁰⁸ októberben a székelyudvarhelyi rendőrség udvarán helyeztek el egy méretes román zászlót,⁷⁰⁹ az október 23-i (magyar) megemlékezés alkalmából pedig egy szintén tekintélyes székely lobogót vontak fel a városközpontban.⁷¹⁰ Az év folyamán több bírósági ítélet is született a jelkép kapcsán: például Kézdivásárhelyen el kellett távolítani a székely zászlókat a polgármesteri hivatalról és a főtéri zászlórudakról, ám ezt követően a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom nevű magyar szélsőséges nacionalista szervezet aktivistái ötven zászlót tüztek ki magánházakra, pár hónap múlva pedig a budapesti kormány miniszterelnök-helyettese, Semjén Zsolt jelenlétében vontak fel székely zászlókat egy másik téren – a prefektusi tiltás ellenére.⁷¹¹ Semjén kijelentette, hogy *„Az Európai Unióban nincs precedens arra, hogy egy nemzeti közösséget korlátozzanak a saját szimbólumainak a használatában. Magyarországon a magyarországi románság olyan szimbólumokat használ, amilyent (sic!) akar, és úgy húzza fel vagy teszi ki, ahogy akarja. Az erdélyi, székelyföldi magyarságnak ki kell dolgoznia a saját megmaradása érdekében az autonómiakonceptiókat, és Magyarország azt fogja támogatni feltétlenül és minden erejével, amit Önök akarnak, elhatároznak és amit feltűznek a zászlókra. (...) Köszönetet mondok a polgármester úrnak, képviselő úrnak, a megyei tanács elnökének és mindenekelőtt Kézdivásárhely népének a nemzet iránti hűségéért. És köszönetet szeretnék mondani a prefektus úrnak is az országos ingyenreklámért: mulțumesc domnu' prefect!”*⁷¹² Sepsiszentgyörgyön is be kellett vonni a központi parkban elhelyezett zászlót,⁷¹³ ősszel pedig – a megyei zászló után – a város lobogóját is törvénytelennek ítélte a brassói táblabíróság.⁷¹⁴ 2014 és 2015 fordulóján szinte egymást érték a magyar és román zászlós megmozdulások Sepsiszentgyörgyön: december

⁷⁰⁷ Erdély legnagyobb székely zászlaja Zeteváralján. *Székelyhon.ro* 2014. 04. 27.

<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/erdely-legnagyobb-szekely-zaszlaja-zetevaraljan> (letöltve: 2016-03-17)

⁷⁰⁸ Lásd a VI. 1. fejezetet.

⁷⁰⁹ Jánosi András: Új zászló a rendőrség udvarán. *Székelyhon.ro* 2014. 10. 15.

<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/udvarhelyszek/uj-piros-sarga-kek-a-rendorseg-udvaran> (letöltve: 2016-03-17)

⁷¹⁰ Óriás székely zászlót avattak Székelyudvarhelyen. *Transindex.ro* 2014. 10. 23.

<http://itthon.transindex.ro/?hir=37691> (letöltve: 2016-03-17)

⁷¹¹ Zászlófelvonás Kézdin. *Krónika* 2014. július. 28. 1., 7.

⁷¹² Bartos Loránt: Mulțumesc, domnu' prefect! *Székelyhon.ro* 2014. 07. 27.

<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/haromszek/semjen-mulaumesc-domnua-prefect> (letöltve: 2016-03-17)

⁷¹³ Bíró Blanka: Nem loboghat a zászló. *Krónika* 2014. április 29. 4.

⁷¹⁴ Bíró Blanka: Törvénytelennek ítélték a városzászlót. *Krónika* 2014. október. 9. 1., 4.

elsején románok,⁷¹⁵ december 22-én magyar tiltakozók,⁷¹⁶ január 24-én pedig újra román ünneplők vonultak fel zászlóikkal.⁷¹⁷ A csíkszeredai központban felállított nagyméretű székely zászlót pedig kétszer is megrongálták 2014 végén.⁷¹⁸ A rivalizálás átlépte a közterek határait is: a székely zászlók és nyomukban a román trikolorok számos magánházon vagy tömblakás ablakában megjelentek, mintegy egymással feleselve, és hirdetve kitűzőik nemzeti érzelmeit.⁷¹⁹ Noha a székely zászló körüli ellentétek miatt az utóbbi években több törvényjavaslat is született a szimbólumokkal kapcsolatban – megengedőbbek és szigorúbbak egyaránt⁷²⁰ –, 2015 májusában pedig új törvényt fogadtak el a helyi zászlók használatáról,⁷²¹ a kérdés még korántsem tekinthető véglegesen rendezettnek. A legfőbb kiváltó okot – a székely zászló használatának problémáját – ugyanis nem oldja meg, így a törvényt a Székely Nemzeti Tanács elnöke elfogadhatatlannak nevezte.⁷²² Mindazonáltal a Hargita megyei tanács 2015 végén újra elfogadta a zászlót a megye zászlójaként, amit a prefektus két szempontból is kifogásolt: egyrészt megengedhetetlennek tartotta, „*hogy a megyei tanács határozata ne legyen tekintettel Hargita megye valamennyi lakosának az érdekére*”, másrészt azt nehezményezte, hogy „*ugyanazt a zászlót fogadta el megyezászlónak, amelyről egyszer már egy törvényerővel bíró, jogerős bírósági ítélet mondta ki, hogy nem Hargita megye zászlaja*,”⁷²³ hozzátéve, hogy a tervezetet még az akadémiai heraldikai bizottság véleményezése után a kormánynak is jóvá kell hagynia. A Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fóruma már novemberben tiltakozott a régi-új megyezászló ellen, hogy a javasolt, „*tisztán magyar etnikai jellegű*” zászlótervbe foglaljanak bele egy, a dákokra

⁷¹⁵ Kovács Zsolt: Magyarellenes román ünnep Sepsiszentgyörgyön. *Maszol.ro* 2014. 12. 01. <http://www.maszol.ro/index.php/belfold/39447-magyarellenes-roman-unnep-sepsiszentgyorgyon> (letöltve: 2016-03-17)

⁷¹⁶ Kiss Gábor: Isten áldd meg. Székely és magyar zászlók erdejében folytatódott a himnuszénekítés Sepsiszentgyörgyön. *Transindex.ro* 2014. 12. 22. <http://fotok.transindex.ro/?galeria=1276> (letöltve: 2016-03-17)

⁷¹⁷ Székely Emőke: Mica Unire sărbătorită cu un tricolor de 150 de metri la Sfântu Gheorghe (FOTO). *Observatorul de Covasna.ro* 2015. 01. 25. http://stiri.covasnamedia.ro/2015/01/25/mica-unire-sarbatorita-cu-un-tricolor-de-150-de-metri-la-sfantu-gheorghe-foto/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=mica-unire-sarbatorita-cu-un-tricolor-de-150-de-metri-la-sfantu-gheorghe-foto (letöltve: 2016-03-17)

⁷¹⁸ Barabás Hajnal: Ismét üresen áll a zászlórúd. *Székelyhon.ro* 2014. 12. 16. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/ismet-uresen-all-a-zaszlorud> (letöltve: 2016-03-17)

⁷¹⁹ Ez szembetűnő például Sepsiszentgyörgyön sétálva.

⁷²⁰ Lásd pl.: Bíró Blanka: Zászlók: korbács és cukor. *Krónika* 2014. november 27. 4.

⁷²¹ *Lege privind arborarea și folosirea de către unitățile administrativ-teritoriale a steagurilor proprii*. http://www.cdep.ro/pls/proiecte/docs/2014/pr470_14.pdf (letöltve: 2016-03-17)

⁷²² A törvény ellentmondásos magyar fogadtatását lásd pl.: Balogh Levente: Elfogadták a zászlótörvényt. *Krónika* 2014. május 14. 3., ill. Bíró Blanka: Nem egyértelmű siker a zászlótörvény. *Krónika* 2014. május 15–17. 1., 3.

⁷²³ Fülöp-Székely Botond: Kifogásolt döntés zászlóügyben. *Csíki Hírlap* 2015. december 14. 1., 2. A 2009-ben elfogadott határozatot, amely Hargita megye jelképeként ismerte el a székely zászlót, ugyanis 2012-ben megsemmisítette a bíróság. A tanács leszavazta egy román képviselő javaslatát is, aki egy, a románságot jelképező tölgyfalevéllal kívánta volna kiegészíteni a zászlón lévő napot és holdat. Háromszéki Eszter: Visszakerült a megyeházára a székely zászló. *Hargita Népe.org* 2015. 12. 14. <http://hargitanepe.eu/visszakerult-a-megyhazara-a-szekely-zaszlo/> (letöltve: 2016-03-17)

utaló régészeti leletet is. A Fórum rámutatott, hogy „Kihasználva a helyi és megyei tanácsokban birtokolt többséget, mindenekelőtt Kovászna és Harghita megyében, de más településeken is, amelyek helyi hatóságait az RMDSZ ellenőrzi, az egész helyi, jóváhagyott jelképrendszer nem multikulturális, vagy olyan, amely tükrözné a heraldika román hagyományait, művészeti és tudományos szabályait, hanem kizárólagosan magyar/székely, hivatkozva ezek régiségére. Így, olyan évszázadok után, amelyek folyamán a románok – megtűrt nemzeti státusuk következtében – nem voltak képviselve az erdélyi heraldikában, a jelenkorban, napjaink Romániájában is – csakúgy, mint a középkorban – a románok ugyanazzal az intoleranciával, a helyi jelképrendszerbe való befogadás hiányával szembesülnek.”⁷²⁴ A prefektus és a Fórum megnyilvánulásában jól kimutathatóak a magyar nacionalizmus, az elnyomó (helyi) hatalommal szembeni emancipáció, a kisebbségi lét és a történelem – ezúttal a román sérelmi narratíva – diskurzusai.

Ám nemcsak a nemzeti színek váltanak ki változatos reakciókat, hanem a nemzeti dalok, elsősorban a himnuszok is, igaz, ennek a kérdésnek nincs területi vonatkozása. Például 2001 végén börtönnel fenyegették meg az RMDSZ több vezetőjét, mert egy ülésükön – tiltakozásként egy korlátozó kormányrendelet ellen – elénekelték a magyar himnuszt.⁷²⁵ Tíz évvel később az keltett felzúdulást a román médiában, amikor egy csíkszeredai román–magyar jégkorongmeccs előtt a román válogatott – nagyrészt magyar nemzetiségű – tagjai hallgattak a román himnusz alatt, míg a magyart többen is együtt énekelték a magyarországi sportolókkal, sőt a nézőkkel közösen elénekelték a székely himnuszt is.⁷²⁶ 2014 végén, Sepsiszentgyörgyön a prefektus rótt ki pénzbüntetést egy szervezetre, mert egy általuk rendezett megemlékezésen elénekelték a magyar himnuszt.⁷²⁷ A döntés valóságos tiltakozás-sorozatot váltott ki a megyeszékhelyen,⁷²⁸ 2015 tavaszán pedig a bíróság érvénytelenítette a bírságot.⁷²⁹

Komoly – és a vizsgált több mint huszonöt évet szinte végigkísérő – viták forrását jelentik az utcanevék, illetve azok bárminemű megváltoztatására irányuló kísérletek is. Lévén, hogy a

⁷²⁴ Harghita: FCRCHM solicită ca pe steagul județului să se regăsească și un vestigiu dacic. *Mesagerul de Covasna.ro* 2015. 11. 25. <http://www.mesageruldecovasna.ro/stiri/harghita-fcrchm-solicita-ca-pe-steagul-judetului-sa-se-regaseasca-si-un-vestigiu-dacic/> (letöltve: 2016-03-17)

⁷²⁵ Violeta Fotache: Parchetul General vrea să bage UDMR-ul la pușcărie. *Adevărul* 2001. december 18. 1. Az ügy később egy megengedőbb rendelet kibocsátásával zárult.

⁷²⁶ Bruckner Gábor: A himnuszügy egy román hokimezt hordó székely szemével. Becze Tihamér, a román hokiválogatott erdélyi csatára a himnuszügyről. *Nol.hu* 2011. 12. 21. http://nol.hu/archivum/20111221-nem_maroknyi_szekely?ref=sso (letöltve: 2016-03-17)

⁷²⁷ Farkas Réka: Büntetés a magyar himnuszért. *Háromszék.ro* 2014. 12. 11. http://www.3szek.ro/load/cikk/76238/buntes_a_magyar_himnuszt (letöltve: 2016-03-18)

⁷²⁸ Lásd pl. <http://www.sepsiszentgyorgy.info/rendezvenyek/1815-2014-12-17-16-38-47> (letöltve: 2016-03-18).

⁷²⁹ Érvénytelenítette a bíróság a himnuszéneklés miatt kirótt bírságot. *Transindex.ro* 2015. 04. 3. <http://itthon.transindex.ro/?hir=39313> (letöltve: 2016-03-18)

Székelyföldön a magyar többségű képviselőtestületektől függ, mennyire veszik figyelembe a román észrevételeket, ez is gyakran váltja ki a román fél ellenállását. Jellemző példa az az évtizedes harc, amely az „1918. december 1.” utca elnevezése körül folyik Sepsiszentgyörgyön. Egy 1991-es parlamenti határozat értelmében ugyanis minden romániai megyeszékhelyen el kellett nevezni egy központi utcát a román nemzeti ünnepről, ám a későbbiekben a magyar városvezetés már többször is megpróbálta valamilyen módon kijátszani ezt a rendelkezést. Először 1998-ban tett rá kísérletet,⁷³⁰ a legutóbb pedig 2010-ben, amikor a vasútállomástól a városközpontig érő utcát három részre osztották fel – míg külső szakasza megtartotta az „1918. december 1.” nevet, belső szakaszait egy román (Mihai Eminescu) és egy magyar (Petőfi Sándor) költőről nevezték el. Miután azonban helyi román szervezetek megtámadták a városi tanács határozatát, a bíróság érvénytelenítette az átnevezést.⁷³¹ Az „1918. december 1.” elnevezés kötelező alkalmazását 2014-ben egy újabb törvény erősítette meg, amelyet a Hargita megyei Mircea Duşa terjesztett be.⁷³² Az ilyen változásokat a többség-kisebbség viszonyától a történelem értelmezéséig terjedő viták kísérnek, mint – a kovásznai megyeszékhelynél maradván – azon a közvitán, amelyet a sepsiszentgyörgyi városháza szervezett a 2010-es névmódosítások kapcsán. Az eszmecsereről a helyi román lap is beszámolt: a román szervezeteket képviselők különösen a Horia, Cloșca és Crișan utca Attilává javasolt átnevezését, illetve a Nicolae Iorga és a December 1. út „felszabdalását” kifogásolták. A vita hevében Horea keréketörésének történelmi bűnétől csak egy ugrás volt Ipp és Ördögkút,⁷³³ majd Mihăilă Cofariu,⁷³⁴ december elseje vonatkozásában pedig a román tanácsos emlékeztette Antal Árpád polgármestert, hogy az az „ő számára is a Nemzeti Ünnepről”. A személyeskedéstől sem mentes hangulatot jellemezte az az epizód, amikor

⁷³⁰ La Sf. Gheorghe, strada „1 Decembrie 1918” a fost redenumită „Petofi Sandor”. *Adevărul* 1998. március 16. 9.

⁷³¹ Váry O. Péter: Harmadszor is napirenden a Petőfi utcanév kérdése. *Háromszék.ro* 2010. 03. 19. <http://www.3szek.ro/load/cikk/27445/Harmadszor%20is%20napirenden%20a%20Pet%C5%91fi%20utcan%C3%A9v%20k%C3%A9rd%C3%A9se> (letöltve: 2016-03-18) és Ana Sidon: 48 de noi denumiri de străzi. *Observatorul de Covasna.ro* 2010. 05. 28. <http://stiri.covasnameidia.ro/2010/05/28/48-de-noi-denumiri-de-strazi/> (letöltve: 2016-03-18) és Secuime: strada Horea, Cloșca și Crișan a devenit „Dealul Attila”. *Adevărul.ro* 2010. 09. 24. http://adevarul.ro/news/eveniment/secuime-strada-horea-closca-crisan-devenit-dealul-attila-1_50ae31797c42d5a6639a901e/index.html (letöltve: 2016-03-18) és Demeter J. Ildikó: Sepsiszentgyörgy nem adja fel Petőfit (Kötelező a December 1. utca). *Háromszék.ro* 2014. 10. 16. http://www.3szek.ro/load/cikk/74610/sepsiszentgyorgy_nem_adja_fel_petofit_kotelezo_a_december_1_utca (letöltve: 2016-03-18)

⁷³² A nemzeti ünnep megszervezéséről és lebonyolításáról rendelkező 136. sz. törvény 4. cikke írja elő, hogy a municípiumokban és városokban egy központi főútnak kell viselnie az „1918. december 1.” elnevezést. http://www.cdep.ro/pls/proiecte/docs/2014/pr208_14.pdf (letöltve: 2016-03-18), ezzel kapcsolatban lásd Kötelező Lett a December 1. út. *Krónika* 2014. október 15. 1., 3.

⁷³³ Az 1940-es észak-erdélyi magyar bevonulás során elkövetett atrocitások színterei a Szilágyságban.

⁷³⁴ Az 1990. márciusi marosvásárhelyi konfliktusban súlyosan megsebesült román, akit a média egy ideig – tévesen – az összecsapás egyik magyar áldozataként mutatott be.

egy magyar nyugdíjas azt kérdezte a román résztvevőktől, hogy „*Mióta vannak önök Sepsiszentgyörgyön? Alkalmazzuk az elsőként érkező szabályát!*” Amire a román csoportból az a válasz érkezett, hogy „*Már több mint 2000 éve itt vagyunk.*” Hozzáteve, hogy akkor nevezzék el az utcát Decebal után, aki egyébként is jóval megelőzte Attilát.⁷³⁵ Az említetteken kívül még temérdek hasonló példát lehetne idézni a különféle szimbolikus, gyakran egészen mondvacsinált ügyekre – a köztetek elnevezése, a magyar és román nyelvű feliratok sorrendje és mérete,⁷³⁶ a helységnévtáblák vagy akár a Székelyföld-táblák körül.

Az a körülmény, hogy március 15-i, legfontosabb magyar nemzeti ünnep a Székelyföldön zajlik a leglátványosabban, és itt mozgósítja a legtöbb résztvevőt is, időnként szintén feszültségeket okozhat a magyar–román interetnikus kapcsolatokban. Noha a kilencvenes évek elejéhez képest a magyarok ünneplése – a kezdeti román ellenérzések ellenére – fokozatosan megszokottá vált, egyes esetekben ismét a figyelem középpontjába került, különösen, amikor politikai törekvések is ráakódtak az évfordulóra. Például aggodalmak előzték meg a megemlékezést 2006-ban,⁷³⁷ amikor Székelyudvarhelyen egyúttal magyar autonomista gyűlést is szerveztek, és több román politikus és újság etnikai konfliktus kirobbanásával riogatott.⁷³⁸ Erre néhány nap múlva egy román nacionalista párt gyulafehérvári ellengyűlés megszervezésével válaszolt.⁷³⁹ 2009-ben még egy kisebb államközi „incidensre” is sor került Románia és Magyarország között, amikor a március 14-én a Székelyföldre látogató Sólyom László magyar köztársasági elnöktől visszavonták a leszállási engedélyt. A határon túli magyarokkal kiemelten foglalkozó magyar államfő végül autóval utazott a „magyar nemzeti zarándokhelyek” közé tartozó Nyergestetőn megtartott megemlékezésre.⁷⁴⁰ A magyar államfő a történelmi utalásokon túl a nemzet egységét megjelenítő közös ünneplésekre is kitért beszédében, amit megtűzdelte az anyaország támogatásának és az emancipáció igényének a toposzaival: „*Március 15-e közös ünneplését két évvel ezelőtt kezdtük el (...). Tavalay, október 23-án Csíkszeredában Székelyföldnek arról a*

⁷³⁵ Adrian Teacă: O dezbatere fără niciun efect. *Condeiu ardelean* 2010. 135. sz. 7.

⁷³⁶ Markó Béla egy esszéjében felidézi, hogy George Pruteanu szenátor a kilencvenes években olyan javaslattal állt elő, hogy a nemzetiségi feliratok betűmérete tükrözze az adott nemzetiség arányát is („*Vagyis ha egy településen, mondjuk, húsz százalék magyar van, akkor a magyar felirat betűméretei a román felirat húsz százalékát tegyék ki...*”) Markó Béla: Kié itt a tér. Gondolatok egy Kárpát-medencei „vagyonközösségről”. In uő: *Kié itt a tér*. Pallas-Akadémiai Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010. 217.

⁷³⁷ Bálint B. Eszter: Félkatonai székelyek menni autonómia. *Transindex.ro* 2006. 03. 09.

<http://itthon.transindex.ro/?cikk=4026> (letöltve: 2016-03-18)

⁷³⁸ Közfelkiáltással fogadták el a Székely Nagygyűlés kiáltványát. *Transindex.ro* 2006. 03. 15.

<http://itthon.transindex.ro/?hir=10832> (letöltve: 2016-03-18)

⁷³⁹ A kisebbségi törvény ellen is tüntettek a gyulafehérvári „ellennagygyűlés” résztvevői. *Transindex.ro* 2006. 03. 20. <http://itthon.transindex.ro/?hir=10866> (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁴⁰ Bakk-Dávid Tímea: Megidézett szövegség. *Transindex.ro* 2009. 03. 16. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=9160> (letöltve: 2016-03-18) és

*méltánylandó igényéről is szóltam, hogy gazdasági fejlődéséhez történelmi egységének megfelelő igazgatási keretet kapjon. Idén, március 15-én a nemzet egységét szeretném hangsúlyozni, amely közös ünneplésünkben is kifejeződik.*⁷⁴¹ 2011-ben, a magyar nemzeti ünnep előestéjén, egy székely nacionalista sajátos performansszal idézte fel 1848-at: Csíkszereda központjában „halálra ítélte”, majd „felakasztotta” a román forradalmárt, Avram Iancu jelképező bábút. A videokamerával megörökített és az internetre feltett provokatív gesztus komoly visszhangot váltott ki a magyar és román médiában egyaránt, a történelem révén számos további diskurzust megidézve.⁷⁴² Ugyanakkor március 15. másféle, belső határteremtéssel összekötött identitás-építésre is alkalmat nyújthat, amire jó példa egy székelyföldi napilap publicisztikája: *„Március 15. ünneplésének van nálunk egy hagyományos rituáléja. Ez elsősorban érzelmi alapozású, lelki fogantatású, s 1990 márciusa óta külsőségeiben is díszes, zászlós, kokárdás, együttesen érzékelteti a templombelsők fenségességét s a terekre nyomuló tömegek erejét, méltóságát. A rítus vidéki településeink esetében kételemű. Az a község, falu, amely »ad valamit magára«, az részt vesz egyrészt a környék életére a múltban is rásugárzó széki ünnepeken, Sepsin, Kézdin, Kovásznán, Baróton, másrészt otthon is megtartja a maga családiasabb ünnepeit. Istentiszteleten vesznek részt, megkoszorúzzák a '48-as emlékműveket, emlékjeleket és emlékhelyeket, a világháborús, millenniumi és millecentenáriumi emlékműveket – ahol van ilyen. Hat esztendő alatt a legtöbbet e tekintetben tudunk felmutatni. Ennek székelyföldi értéke, mértéke akkor érzékeltethető, ha az írott és sugárzott sajtó révén bepillantunk például az anyaországi ünnepek »menetrendjébe«, s enyhén fogalmazva hüledezünk – egyrészt az általános közönyön s másrészt a majdminden alkalommal tapasztalható pártos ünnepkiszajátításokon, az ünneprontó politikai hőzöngéseken.*⁷⁴³ A helyi ünnepek intimitásának és emelkedettségének szembeállítását a magyarországi rendezvények kevésbé ünnepélyes hangulatával a közösségépítés diskurzusát erősíti – ám a közösség határát ezúttal nem a románok irányában húzta meg a szerző, hanem a magyarországiak felé.

A magyar ünnepek környékén gyakran a román nemzetállam védelmében fellépő nacionalista és egyéb szervezetek is élnek az alkalommal, hogy kifejtsék álláspontjukat a magyar rendezvényekről és általában a „magyar kérdéssel”. 2014. március 19-én több

⁷⁴¹ Súlyom László köztársasági elnök ünnepi beszéde az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékére rendezett megemlékezésen a Nyergestetőn. Románia, Székelyföld, 2009. március 14. 80.

http://mek.oszk.hu/09200/09282/pdf/koztarsasagi_elnok_latogatasai.pdf (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁴² Avram Iancu a fost spânzurat la Miercurea Ciuc în fața unor copii. *Adevărul* 2011. március 16. 2–3.; Elítélte Kelemen Hunor és Tőkés László az Avram Iancu-bábu akasztását. *Transindex.ro* 2011. 03. 16.

<http://itthon.transindex.ro/?hir=25797> (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁴³ Sylvester János: Március idusa előtt. *Háromszék* 1997. március 14. 1.

„kulturális, civil és hazafias szervezet”– többek közt a Vatra Românească, az ASTRA Maros megyei osztálya, a Kovászna, Hargita és Maros Megyei Románok Civil Fóruma és a Noua Dreaptă – nagyszabású gyűlést tartott Marosvásárhelyen, és egy kiáltványt is megfogalmaztak. Ebben felidéztek, hogy a román nép térségbeli kontinuitása tagadhatatlan igazság, amit számos fórumon megerősítettek. Majd rámutattak, hogy: *„A kilencvenes évek után (...) a hungarista szélsőségeség egyre láthatóbb és kihívóbb eskalálódásához asszisztálunk, amely a csapdájába akarja csalni az erdélyi magyarokat vagy elmagyarosítottakat, akiket a mindennapi létezésük foglalkoztat, egy sokrétű és kemény európai válság időszakában. (...) Ebben az évben március elejét a magyar nacionalisták és szélsőségesek példátlan izgatása fémjelezte. Országunk nyugalalmát megzavarni szándékozó elemek, a szabad mozgás jogának nevében, beléptek Romániába, sértő nyilatkozatokat tettek, mozgósították a helyi közösségek tagjait, különösen a fiatalokat, de idősebbeket is, a lovas inváziók és horthysta atrocitások nosztalgiájával, hogy vegyenek részt olyan rendezvényeken, amilyeneket nehéz elképzelni egy másik idegen ország területén. A trianoni békszerződés (1920) ellen skandáltak, Románia mint szuverén állam ellen, a román többség ellen, amelyet arra buzdítottak, hogy menjenek haza(!?!), a Román Állam jogrendje ellen. (...) Az, amit a „Székely vértanúkra való megemlékezésnek” vagy „a magyarok világnapjának/nemzeti ünnepének” hívtak, egész koncepciója, megszervezése és lebonyolítása révén olyan letűnt korszakok élő tablójává alakult, amelyekben az őshonosokat kizárták a városi jogból/őshonosoknak megtiltották a városi jogot, a »bevett« nemzetiség, sőt még az anyanyelvi imádkozás jogát is...”⁷⁴⁴*

Ám a székely megyékben jóval érzékenyebb kérdést jelent a román nemzeti ünnepek, különösen december elsejének a megtartása. A magyar lakosság kezdettől fogva tartózkodóan viszonyult a magyar kollektív emlékezetben inkább gyászosnak számító évfordulót megidéző ünnephez, ami többnyire a rendezvényektől való távolmaradásban nyilvánul meg. A december elsejei katonai felvonulásokon, koszorúzásokon és körtáncban így főleg a helyi, viszonylag kisszámú román közösségek, illetve román vidékekről érkező vendégek vesznek részt. Esetenként azonban a közömbösség nyílt elutasítássá változhat. Amikor 2001-ben a román hatóságok nagyszabású ünnepséget szerveztek Csíkszeredába, a városvezetés, egy RMDSZ-es szenátor és több pap és értelmiségi felhívást intézett a lakossághoz. A felhívásnak a történelmi sérelmek, a kisebbségi lét és az emancipáció diskurzusai közé illeszkedő szövege jól tükrözi az évfordulóhoz való magyar viszonyulást (egyúttal pedig meg is fogalmazza az elvárt

⁷⁴⁴ Ca în martie 1990, românii dau trezirea tot la Târgu-Mureș! *Condeiful ardelean* 2014. március 21 – április 3. 9.

hozzállást): „Csíkszereda lakosságának túlnyomó része, 84 százalék magyar nemzetiségű. Számunkra sohasem volt öröm ez az ünnep, ha meg is értjük román nemzetiségű polgártársaink lelkesedését. Úgy véljük, a hangos és diadalittas ünneplésnek minden bizonnyal helye van a román vidékeken – az anyaországtól elszakított, kisebbségi, jogfosztott sorsba juttatott magyarság városaiban, közösségeiben azonban semmiképp. Különösen helytelennek találjuk a túlzott ünneplést a mai, feszültségektől sem mentes politikai környezetben – elegendő a státustörvényre, a Har–Kov jelentésre vagy az ortodox egyház székelőföldi terjeszkedésére gondolnunk. December elseje számunkra a be nem tartott gyulafehérvári ígéreteket, a nyolcvan év óta is hiányzó és meg nem valósult autonómiát jelenti. **A december elseji ünnepségektől való távolmaradás mindannyiunk egyéni joga. Részvételre sem egyének, sem intézmények vagy iskolák nem kötelezhetők. A fentiek szellemében kérjük csíkszeredai magyar polgártársainkat: maradjanak távol a december elseji, szombati állami megemlékezések színhelyeitől, - azok pedig, akik nyilvánosság elé kényszerülnek, érzelmeiket méltósággal vállalva gyászszalagot viseljenek.**”⁷⁴⁵ A román politikai elit felháborodott a reakción, amit a központi sajtóban megjelent cikkek is mutattak, az egyik országos napilap címlapján például az szerepelt, hogy „*A hargitai magyar hivatalosságok köpnek Románia Nemzeti Ünnepére – Hebehurgyák bandája, élükön az RMDSz szenátorával, Sógor Csabával és a csíkszeredai polgármesterrel [Csedő] Csaba Istvánval, arra kéri a magyarokat, hogy gyászoljanak december 1-jén, mivel az ünnepnek »nincs semmi értelme azokon a területeken, amelyek valamikor az anyaországhoz tartoztak*«.”⁷⁴⁶ Az RMDSZ vezetésének elhatárolódását követően azonban végül nem tüzték ki a magyarok a kilátásba helyezett fekete kokárdákat, és az ünnepség is rendben zajlott le.⁷⁴⁷ Viszont 2014. december elsején fekete zászlókat aggattak ki ismeretlenek Kézdivásárhelyen, ami miatt a prefektus vizsgálatot rendelt el.⁷⁴⁸ Az utóbbi években a szélsőséges nacionalista Noua Dreaptă (Új Jobboldal) tart – meglehetősen provokatív – felvonulásokat december elsején a székelőföldi városokban, hangosan skandálva, hogy „*Hargita, Kovászna – román föld!*”. 2015-ben pedig az eddig legkomolyabb incidensre került sor a román nemzeti ünnep

⁷⁴⁵ Felhívás Csíkszereda polgáraihoz. *Transindex.ro* 2001. 011. 30.

<http://itthon.transindex.ro/?cikk=476&nyomtat=1> [kiemelés az eredetiben] (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁴⁶ Gabriela Antoniu–Sorina Matei: Oficialitățile maghiare din Harghita scuipe pe Ziua Națională a României. *Jurnalul Național* 2001. november 30. 1.

⁷⁴⁷ Lásd pl. Reacții politice. *Jurnalul Național* 2001. december 1–2. 1 és 3. és Silviu Sergiu: Festivitățile au decurs fără provocări interetnice. *Jurnalul Național* 2001. december 3. 3.

⁷⁴⁸ ESTE ADEVĂRAT? Ziua Națională a României sărbătorită în Târgu Secuiesc cu DRAPELUL NEGRU DE DOLIU! *Jurnalul Național.ro* 2014. 12. 01. <http://jurnalul.ro/stiri/observator/halucinant-ziua-na-ionala-a-romaniei-sarbatorita-in-targu-secuiesc-cu-drapelul-negru-de-doliu-681984.html> (letöltve: 2016-03-18) és Kézdi: „a fekete zászlókhöz az önkormányzatnak nincs köze”. *Transindex.ro* 2014. 12. 09. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=24825> (letöltve: 2016-03-18)

kapcsán, amikor letartóztattak egy kézdivásárhelyi magyar nacionalistát – a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom helyi aktivistáját (majd később még egyet) – azzal a váddal, hogy terrorcselekmény elkövetésére készült december elsején.⁷⁴⁹

Szintén nem túlságosan népszerűek a magyarok körében a Székelyföld 1944-es román „felszabadítását” idéző megemlékezések,⁷⁵⁰ amelyeken – csakúgy, mint a román állami jelképek ünnepein – a román lakosok mellett általában csak néhány magyar nemzetiségű tisztviselő vesz részt.⁷⁵¹ A románok viszont – például – az 1940-es magyar bevonulás 70. évfordulójának felidézését nehezményezték 2010-ben, amelyen magyarországi nacionalisták is megjelentek.⁷⁵²

Feltételezhetően mindazok a kisebbségi kihívások és szimbolikus konfliktusok, amelyek közül fentebb szemezgettem, is szerepet játszottak abban, hogy az utóbbi években több olyan törvényjavaslat is született, amelyek célja a román nemzeti jelképek védelme és használatuk támogatása, mégpedig a nemzetállami szemléletnek megfelelően. Azok a kezdeményezések – akár törvényerőre emelkedtek, akár elutasították őket –, amelyek kötelezővé tennék a román himnusz rendszeres éneklését, szigorúbban szabályoznák a nemzeti ünnep megtartását⁷⁵³ és a román lobogó és címer használatát, illetve betiltanák idegen, „*már nem létező*” államok vagy „*a román állam által el nem ismert (...) entitások*” jelképeit, egyértelműen tükrözik a román nemzetiesítő törekvéseket.⁷⁵⁴ Ez pedig valószínűsíti a két nemzetépítés szimbolikus rivalizálásának folytatódását a jövőben is.

VI. 2. 8. Több mint jelkép

⁷⁴⁹ Bencze Melinda–Gyergyai Csaba: Robbantani... i. m.

⁷⁵⁰ Andrei Mihai Braşoveanu: 65 de ani de la eliberarea oraşului Sfântu-Gheorghe de sub ocupație horthysto-fascistă. *Condeiful ardelean.ro* <http://www.condeifulardelean.ro/articol/65-de-ani-de-la-eliberarea-orasului-sfantu-gheorghe-de-sub-ocupatie-horthysto-fascista> (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁵¹ Maria Graur: Ziua Armatei Române sărbătorită la Sfântu Gheorghe. *Mesagerul de Covasna.ro* 2012. 10. 26. <http://www.mesageruldecovasna.ro/stiri/ziua-armatei-romane-sarbatorita-la-sfantu-gheorghe/> (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁵² Dictatul de la Viena, sărbătorit la Miercurea Ciuc. *Evs.ro* 2010. 09. 11. <http://www.evs.ro/detalii/stiri/dictatul-d-ela-viena-sarbatorit-la-miercurea-ciuc-905652.html> (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁵³ Például a már említett, Mircea Duşa által beterjesztett törvényt. Ezzel kapcsolatban lásd Babos Krisztina–Bálint Eszter–Bíró Blanka–Gligor Róbert László–Kovács Attila–Vásárhelyi-Nyemec Réka: Elvetett kötelező ünneplés. *Krónika* 2014. október 16., 1., 4.

⁷⁵⁴ Lásd pl.: Bíró Blanka: *Zászlók...* i. m.; Tiltott zászló, kötelező himnusz. *Háromszék* 2013. november 30. 1., valamint egy 2011. végi törvényjavaslatot: *Lege pentru modificarea Legii nr. 75/1994 privind aprobarea drapelului României, intonarea imnului național și folosirea sigiliilor cu stema României de către autoritățile și instituțiile publice*. <http://www.cdep.ro/proiecte/2012/000/20/2/pl1102.pdf> (letöltve: 2016-03-18); ezzel kapcsolatban lásd: Raluca Pantazi: „Desteapta-te, române!”, intonat obligatoriu in toate scolile primare si gimnaziale din Romania? Propunerea legislativa – comentata de profesori, ministri si presedinte. *Hotnews.ro* 2011. 12. 28. <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-11054367-desteapta-romane-intonat-obligatoriu-toate-scolile-primare-gimnaziale-din-romania-propunerea-legislativa-comentata-profesori-ministri-presedinte.htm> (letöltve: 2016-03-18). A román szenátus által 2014 májusában elfogadott törvényjavaslatot lásd: <http://www.senat.ro/Legis/PDF/2014/14L123FS.pdf> (letöltve: 2016-03-18);

A fentiekben taglaltakon kívül még számos olyan téma, úgy létezik, amelyek komoly szimbolikus vonatkozásokkal is rendelkeznek és nemzetépítő diskurzusok kapcsolódnak hozzájuk, de funkciójuk általában jócskán túlmutat a jelképes síkon. Ilyen például a nyelvhasználat problémája: a magyar nyelv hivatalos és köztereken történő használata, illetve annak szabályozása. Ide tartozik még az egyházak szerepe, valamint az erdélyi magyar nyelvű felsőoktatás ügye is: a Magyarország által finanszírozott Sapientia EMTE-től az állami Babeş–Bolyai Egyetem magyar tagozatán át a hasonló struktúra kialakításának igényéig a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen. Mindezek a példák nemcsak gyakorlati (kommunikációs, oktatási stb.) kérdést jelentenek, hanem – az egyéb nemzeti jelképekhez hasonlóan – jelképes szinten is tükrözik a romániai magyarság mint közösség jelenlétét, státusát és elfogadottságát (vagy annak hiányát).⁷⁵⁵ De ide tartoznak még Budapest határon túli magyarsággal kapcsolatos egyes – már érintett – aktivitásai is. A különféle intézményeknek és támogatási struktúráknak már a kilencvenes években megtörtént kiépítése mellett fontosak a státustörvény, majd az állampolgárságot és választójogot újraszabályozó törvények szimbolikus elemei is: a „kézzelfogható” rendelkezéseken túl (magyarországi kedvezmények és munkavállalás, magyarországi választójog, Magyarországon kívül igénybe vehető támogatások stb.) ilyenek például az „egységes magyar nemzethez” való tartozás hangoztatása, a magyar okmányok („magyar igazolvány” és az állampolgársággal járó magyar iratok). A Magyarországon kívüli magyarok jó része – akik korábban gyakran joggal nehezményezték, hogy nemcsak szülőföldjükön (Romániában, Szlovákiában stb.) kezelik őket másodrangú állampolgárként, hanem még az „anyaországban” sem számítanak „teljes értékű” magyarnak, és Budapest nem törődik velük eléggé – mindekre jelképes elégtételként, egyfajta emancipációként is tekintett.⁷⁵⁶ Egy erdélyi magyar politikus 2002-ben így fogalmazott a státustörvény kapcsán: *„Egy álmodtunk meg (...) a kedvezménytörvény megfogalmazása, elfogadtatása és most az alkalmazása a Trianon utáni első olyan lépés, melyet a Magyarország határain túl került magyarok évtizedek óta várnak.”*⁷⁵⁷

⁷⁵⁵ Nyelvi tájképek. Kertész Melinda interjúja Horváth Istvánnal. *Transindex.ro* 2013. 04. 22.

<http://itthon.transindex.ro/?cikk=20122> (letöltve: 2016-03-18)

⁷⁵⁶ Különösen a 2004-es szerencsétlen népszavazás után. A 2010-ben bevezetett könnyített honosítással kapcsolatban lásd az idézett interjút Bárdi Nándorral: *Túl a kásahegyen...* i. m.

⁷⁵⁷ Az álmodtunk megvalósítani. Interjú Kónya-Hamar Sándorral. *Romániai Magyar Szó.org* 2002. 01. 11. <http://www.hhrf.org/rmsz/02jan/r020111t.htm> (letöltve: 2016-03-18)

Zárójegyzet

Az áttekintett magyar és román szövegekből és eseményekből kitűnik, hogy a nemzetépítés diskurzusai alig módosultak az 19–20. század óta. Noha a közeg – a társadalmi, gazdasági és politikai kontextus, a diskurzusok terjedésének módja és eszközei stb. – több tekintetben is jelentős változásokon ment keresztül, a beszédmódok logikája, stílusa gyakran szinte napjainkban is ugyanaz, mint ötven vagy akár százötven éve. Hogy ez a jelenkori nemzetépítő beszédmódok korszerűtlenségéről és idejétmúltságáról tanúskodik, vagy épp ellenkezőleg azt mutatja, hogy a régebbiek előzték meg saját korukat, az már nézőpont kérdése, mindenesetre látszik, hogy rendkívül stabil diskurzusokkal állunk szemben. Ma is ugyanúgy működnek és ugyanazokat a funkciókat töltik be, mint egykor: egyszerre szolgálják az erőforrásokért való versengés egyes aktorainak szimbolikus tőkefelhalmozását, és járulnak hozzá a nemzeti alapon történő közösségépítéshez.

A bevezetésben feltett kérdésekre – Hogyan jelennek meg a Székelyföldön folyó nemzetépítések a magyar és román nyilvánosságban? Milyen hasonlóságok fedezhetők fel a korábbi és napjainkban is használatos nemzetépítő diskurzusok között? Hogyan megy végbe e diskurzusok által a székelyföldi magyar és román közösségek, a régióban élő emberek életének nemzetiesítése? – a következő válaszok fogalmazódtak meg bennem:

A régióban folyó magyar és román nemzetépítések ma is egy évszázados rivalizálás szerves folytatásaként jelennek meg a nyilvánosságban, mint a múltban, vagyis magyar (és részben székelyföldi román) részről a nemzeti identitás megőrzéséért és reprodukciójáért, román részről pedig a nemzetállami egység fenntartásáért és a nemzeti integrációért folytatott harcként. A kutatás igazolta azt a feltevésemet is, hogy a nemzetépítő diskurzusok valóban ismétlődnek: az általam vizsgált, napjainkban is használt beszédmódok mindegyike megtalálható a 19–20. századiak között is, igaz, ezek kidolgozottabbak, összetettebbek lettek, és folyamatosan utalnak a hétköznapi eseményekre, beleillesztve őket az elbeszél, sérelmekkel teli történeti múltba. Mindkét oldal vonatkozásában megállja a helyét, hogy a román és a magyar elitek egyaránt legitimnek és egyformán védekezőnek tartják saját nemzetük, nemzetállamuk, közösségük építését, amit rengeteg ismétlődő toposszal, motívummal és azonos érvelési móddal támasztanak alá. Ugyanakkor jól látható, hogy a közösségek hatnak egymásra, társadalmi gyakorlatokat, beszédmódokat és praktikákat „lesnek el” egymástól. A szelektivitás, elfogultság és kettős mérce is általánosan érvényesek e diskurzusokra. A Székelyföld „nemzetiesítésére” tehát a diskurzusok forgalmazói a klasszikusnak számító, „bevált” minták alapján törekednek – akármelyik aktort is nézzük,

beszédmódjaik sem egymástól, sem a múltbéliektől nem sokban különböznek. Habár ez egy elhúzódó konfliktus képét ölti, mivel elsősorban diszkurzív térben zajlik, inkább egyfajta „virtuális” küzdelemről beszélhetünk.

Ami mindezzel kapcsolatban kérdésként felmerülhet, hogy vajon napjainkban, a globalizáció előrehaladása és legkülönfélébb kihívásai idején (globális klímaváltozás, terjedő fogyasztói életmód, globális politikai instabilitás, forradalmi technikai újítások, menekültválság stb.) mire elég mindez? Milyen hatékonyan tudja elérni, mozgósítani az embereket a „nemzeti eszme”, hogyan tud ellenőrizni vagy befolyásolni bizonyos társadalmi folyamatokat, létrehozni – vagy adott esetben megakadályozni, elpusztítani – kötelékeket és kötődéseket, közösségeket és identitásokat? Vagyis betölteni azt a funkcióját, amelyet annak idején a nacionalista gondolkodók és politikusok szántak e diskurzusoknak. Erre azonban csak a jövő adhatja meg a választ.

VII. Források és felhasznált szakirodalom

- A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitairatai.* Kalligram, Pozsony, 2011.
- A kommunizmus romániai öröksége és az erdélyi magyarok. *Magyar Kisebbség* 2008/1–2.
- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély.* Jaffa Kiadó, 2011.
- Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.
- Ágoston Vilmos (szerk.): *Médianacionalizmus, kisebbségek és az EU-integráció.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 2003.
- Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2006.
- Andreescu, Gabriel: *Extremismul de dreapta în România.* Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2003.
- Andreescu, Gabriel: *Ruleta. Români și maghiari, 1990-2000.* Polirom, Iași, 2001.
- Aprecieri asupra Raportului Comisiei de Audieri „Covasna-Harghita” și motivarea neseemnării sale de către uniile dintre membrii comisiei* (Vélemények a „Kovászna-Hargita” Meghallgató Bizottság jelentéséről és annak a megindoklása, hogy az miért nem írták alá a bizottság egyes tagjai.), Csiha Tamás senator UDMR, Takács Albert Csaba deputat UDMR, 14 octombrie 1994, București.
- B.** Kovács András: Az első órától a visszazománosításig. In: B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld. Háromszéki helytörténeti írások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.
- B. Kovács András: Ember vagy biológiai tartalék? In: B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.
- Badea-Lătuceanu, G.: *Problema secuiască,* Editura Proema, Baia Mare, 2010.
- Bakk Miklós: Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után. *Magyar Kisebbség* 2004/31–32.
- Bakk Miklós: Középpontban Székelyföld. Gondolatok egy lebomlástörténetről, *Transindex.ro* <http://bakk.transindex.ro/?cikk=396>
- Bakk Miklós: Nemzet – határteremtés és modernitás. In: Szarka László–Vizi Balázs–Majtényi Balázs–Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás.* Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008.
- Baltasiu, Radu– Săpunaru, Gabriel– Bulumac, Ovidiana: *Slăbirea comunității românești din Harghita–Covasna.* Editura Etnologică. Colecția de Studii Sociologice, București, 2013.
- Bányai László: *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé?* Koinónia, Kolozsvár, 2005.
- Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.
- Bárdi Nándor–Gidó Attila–Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990).* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014.
- Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség* 1998/3–4.
- Bárdi Nándor: A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között, *Limes* 2006/2.
- Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940), In: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák. A II. Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai,* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

- Bárdi Nándor: A szükség mint esély. Lehetséges-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni? I-II. *Kommentár* 2006/5–6.
- Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések 1918–1940). *Magyar Kisebbség* 2004/1-2.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*, Kalligram, Pozsony, 2004.
- Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
- Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai, *Limes* 1998/4.
- Barth, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében, In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
- Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate* 2002/ösz.
- Bereznay András: *Erdély történetének atlasza*, Méry Ratio Kiadó, Somorja, 2011.
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London, Sage, 1995.
- Biró A. Zoltán: „Csodálatos” és „intoleráns” vidék. Jegyzetek a Har-Kov problémáról. In: Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998.
- Biró A. Zoltán: *A magyar–román viszony megjelenése a médiában Hargita és Kovászna megye kapcsán (ún. Har-Kov probléma)*, 1. sz. füzet, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 1998.
- Biró A. Zoltán: Kisebbségpolitika – a kisebbség felől nézve. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Források és stratégiák. A II. Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti szimpózium előadásai*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.
- Biró A. Zoltán–Gagy József: Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet. In: Gagyi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.
- Biró A. Zoltán–Oláh Sándor: Emlékmű – jelkép – identitás. Esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
- Biró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.
- Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010.
- Blagojević, Marina: A szerbek elvándorlása Kosovóból: trauma és/vagy katarzis. In: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Blomqvist, Anders: *Ethnic Division and National Narratives among Romanians and Hungarians in Satu Mare / Szatmárnémeti*. 11. http://www.changing-europe.org/download/Summer_School_2007/Blomqvist.pdf
- Bodó Julianna: Ünnepi események és a média nyilvánossága. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.

- Bodó Julianna–Biró A. Zoltán: Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
- Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion, Kolozsvár, 1999.
- Boia, Lucian: *Cum s-a Româniizat România*. Humanitas, București, 2015.
- Boia, Lucian: *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*. Humanitas, București, 2014.
- Borsi-Kálmán Béla: A beamterek Eldorádójától Trianonig. In uő: *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetéről és identitásról*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2011.
- Borsi-Kálmán Béla: Bartók és a „kutyabőr”, avagy adalékok a dualizmus kori Bánság integrációs/asszimilációs trendjeihez és törvényszerűségeihez. In uő: *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetéről és identitásról*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2011.
- Borsi-Kálmán Béla: *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században. Tanulmányok*. Kriterion Kiadó–Balassi Kiadó, Bukarest–Budapest, 1995.
- Borsi-Kálmán Béla: Megbékélés vagy beletörődés. Történészszemmel a magyar–román (román–magyar) alapszerződésről. In uő: *A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégia. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*. Méry Ratio Kiadó, Kisebbségéért–Pro Minoritate Alapítvány, 2013.
- Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék és ami előtte következik... A temesvári Levente-pör 1919–1920*. Noran Kiadó, Budapest, 2006.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.
- Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- Bozdog, Ion: *Comoara dintr-un manuscris: „Astra” și românii din „Secuime”*. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2010.
- Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*, L’Harmattan–Atelier, Budapest, 2006.
- Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Jon Fox–Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L’Harmattan, Budapest, 2011.
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* 6. évf. 7–8. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/csoportok-nelkuli-etnicitas>
- Bruner, M. Edward: Az etnográfia mint narratíva. In: Thomka Beáta, N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999.
- Bruno, Ștefan (coord.): *Dimensiunile urii interetnice în Secuime*. Editura BCS, București, 1998, 2001.
- Bruno, Ștefan: *Secuii și românii. Evoluția unei neînțelegeri*, InterAcademic Press, Indianapolis, 2009.
- Câmpean, Vasile: Biserica Ortodoxă în mass-media maghiară. *Buletinul Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna” 1998–2001*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2002.
- Ciobanu, Vasile: Nemzeti kisebbségi törvénytervezetek a két világháború közötti Romániában. *Magyar Kisebbség* 2009/1–2.

Cobianu-Băcanu, Maria: Aspecte ale contactului dintre culturi în județele Covasna și Harghita. *Angvstia* 2006/10, Editura ANGVSTIA, Sfântu Gheorghe, 2006.

Cobianu-Băcanu, Maria: *Drama maghiarizării românilor din Covasna și Harghita*, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2000.

Cobianu-Băcanu, Maria: *Românii în fața provocărilor secolului XXI. Studii și articole*, Editura România Pur și Simplu, București, 2004.

Cobianu-Băcanu, Maria: *Românii la contactul dintre culturi (Relațiile interetnice)*. Editura România pur și simplu, București, 2006.

Cobianu-Băcanu, Maria: *S.O.S. – românii din Covasna și Harghita*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 1998.

Connolly, William E.: A diskurzus politikája. In: Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Universitas–Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 2000.

Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a poporului român*. Univers Enciclopedic, 2002.

Cosmeanu, Marius: Antinostalgia. Maghiarii și spațiul public românesc. *Sfera Politicii* IX. 97–98/2001.

Csáky Zoltán: Hagymakupolás honfoglalás Erdélyben. Dokumentumfilm az ortodox egyház terjeszkedéséről. Készült 2001 telén. In: Csáky Zoltán: *Hagymakupolás honfoglalás avagy van-e magyar jövő a Székelyföldön?* Püski, Budapest, 2004.

Cserey Zoltán–József Álmos: *Sepsiszentgyörgy képes története*. Sepsiszentgyörgy Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2002.

Csergo, Zsuzsa: *Talk of the Nation. Language and Conflict in Romania and Slovakia*. Cornell University Press, 2007.

Csergő, Zsuzsa–Goldgeier, James M.: Nationalist Strategies and European Integration. In Zoltán Kántor–Balázs Majtényi–Osamu Ieda–Balázs Vizi–Iván Halász (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2004 (Slavic Eurasian Studies; No. 4.).

Csete Örs (szerk.): *Határtalanul. Nemzeti összetartozás az oktatásban*. http://bgazrt.hu/files/HATARTALANUL/HATARTALANUL_nemzeti_osszetartozas_az_okt_atasban.pdf

Csutak István: *Új? Régi? Jó? Új régiókat Romániának*, Alutus Kiadó, Csíkszereda, 2007, <http://www.scribd.com/doc/26847636/Tanulmany-Csutak-Istvan-Uj-Regi-Jo>

D. Lőrincz József: Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

Dan-Străulești, Petre: *Atlas istoric ilustrat al României*. Editura Litera, București, 2009.

Demény Lajos: Király Károly: Nyílt kártyákkal. *Magyar Kisebbség*, 1996. 1–2. sz.

Djuvara, Neagu: *A románok rövid története*, Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2010.

Djuvara, Neagu: *O scurtă istorie ilustrată a românilor*. București, Humanitas, 2013.

Dobrotă, Octavian M.: *Strană de strigăt românesc. Proiectul interbelic al „reromânizării secuizaților”*. Editura Eurocarpatică. Sf. Gheorghe, 2013.

Domokos Géza: *Esély I-II*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996., 1997.

Edelman, Murray: Bevezetés. In: Edelman, Murray: *A politika szimbolikus valósága*. L'Harmattan, Budapest, 2004.

Egry Gábor: Erdély-képek és mítoszok, In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1946*, Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére. 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013.
- Egyed Péter (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2001.* Szórvány Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár, 2001.
- Elekes Tibor: *A közigazgatás térbeli változásai a Székelyföldön a 12. századtól napjainkig.* <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=150>
- Ellenpontok 1982* (sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.
- Előjöttek a társadalmi frusztrációk. Cseke Péter Tamás interjúja Horváth Istvánnal. *Erdélyi Riport* 2013. április 6.
- Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei. 15 ani de hărnicie și jertfelnicie (1994–2009). *Grai Românească* 2009/3.
- Eplényi Kata: Székelyek és autonómia – tervek a mérlegen (2003–2006). *Regio* 2006/3.
- Eplényi Kata–Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai.* Nemzetpolitikai Kutatóintézet–Lucidus Kiadó, Budapest, 2012.
- Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* Gondolat Kiadó–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 2008.
- Fábián Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990.* (szerk. Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv) Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010.
- Fábián Gyula: A romániai magyar kisebbség politikai képviselőjének jogi keretei. In: Szarka László–Vizi Balázs–Majtényi Balázs–Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Familia română. Revistă pentru solidaritatea românilor de pretutindeni – Români din Covasna și Harghita.* Baia Mare 2011/4.
- Fehér könyv.* Az 1990. március 19. és 20-i események Marosvásárhelyen. Püski, Budapest, 1991.
- Feischmidt Margit: A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben, In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók.* Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest–Pécs, 2005.
- Feischmidt Margit: Lehorgonyozott mítoszok. Kőbe vésett sztereotípiák? A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a millenniumi emlékoszlopok kapcsán. In: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák.* Balassi Kiadó, Budapest, 2006.
- Feischmidt Margit: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése).* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Feischmidt Margit–Rogers Brubaker: Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. *Replika* 37. (1999. szeptember)
- Fofirca, Adina: Noile steme ale localităților din județul Covasna. *Studiu de caz. Angvstia* 2006/10. Editura ANGVSTIA, Sfântu Gheorghe, 2006.
- Foucault, Michel: A diskurzus rendje. In: Foucault, Michel: *A fantasztikus könyvtár.* Vál. és ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, Pallas Stúdió–Attraktor Kft., 1998.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

Frank, Tibor: Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XX-lea. In: Peter F. Sugar (ed.): *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*. Curtea Veche, București, 2002.

Fülöp Mihály–Vincze Gábor (összeáll.): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998.

Gagy József: Bernády-szobor bajlatta városban. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.

Gagy József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

Gagy József: Iparosítás és nagyváros-építés. Marosvásárhely az ötvenes-hatvanas években. In Pál–Antal Sándor–Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Marosvásárhely történetéből 2. Új- és legújabbkori tanulmányok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007.

Gagy József: Több az, ami elválaszt... In Pál–Antal Sándor–Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Marosvásárhely történetéből 2. Új- és legújabbkori tanulmányok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007.

Gallagher, Tom: *Deceniul pierdut al României. Mirajul integrării europene după anul 2000*. Editura ALL, București, 2010.

Gallagher, Tom: *Democrație și naționalism în România 1989–1998*. ALL EDUCATIONAL, București, 1999.

Gallagher, Tom: *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*. Humanitas, București, 2004.

Gallagher, Tom: *Romania After Ceaușescu*. Edinburgh University Press, 1995.

Gazda József: Mindent bekebelezni (A Székelyföld elrománosításának kísérlete) 1–8. *Háromszék* 2010.

Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

Gerő András: *Képzelt történelem*. Polgart Könyvkiadó Kft., Budapest, 2004.

Gojković, Drinka: Trauma katarzis nélkül. In: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.

Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010.

Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 2007.

György Péter: *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély*. Magvető, Budapest, 2013.

György V. Imola: A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen. *Pro Minoritate* 2011. Tél.

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Budapest, 2007.

Gyurgyák László–Sebők László: *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.

Halász Iván: A kettős állampolgárság mint a magyar nemzetpolitika eszköze? *Regio* 2004/4.

Hermann Gusztáv Mihály–Kovács Piroska: Udvarhelyszéki románok: a betelepедéstől a beolvadásig. In: Bárdi Nándor (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Hermann Gusztáv Mihály (főszerk.): *A székelység története. Kézikönyv és tankönyv az általános iskolák VI. és VII. osztályai (valamint minden érdeklődő) számára*. Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont–Hargita Megye Tanácsa–Kovászna Megye Tanácsa–Kovászna Megyei Művelődési Központ. Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Székelyudvarhely, 2012.

Hermann Gusztáv Mihály: „Villa nostra olachalis” (Egy hamis oklevél utóéletéről). In: Bárdi Nándor (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Hitchins, Keith: *Rumania 1866–1947*. Clarendon Press, Oxford, 1994

Hitchins, Keith: *The Romanians 1774–1866*. Clarendon Press, Oxford, 1996.

Hobsbawm, Eric J.: Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914. In: Hofer Tamás–Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. Bp., 1987.

Hobsbawm, Eric J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1997

Horváth Gyula (szerk.): *Székelyföld. A Kárpát-medence régiói I.*, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2003.

Horváth István: Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. *Magyar Tudomány* 2009/11.

Horváth István: Románia: A kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük. In:

Hroch, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody*. Slon, Praha, 2011.

Hungarofóbia a székelyföldi román sajtóban. 1992, kézirat JATE. Leltári szám: K356.

Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio* 2000/3. sz.

I. Tóth Zoltán: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése. *Erdélyi Múzeum* 4. sz. 530–558. klny. Kolozsvár 31 lap (Erdélyi Tudományos Füzetek 145.).

I. Tóth Zoltán: *Az „Astra” románosító tevékenysége a Székelyföldön*. Kolozsvár, Minerva Ny., 1942.

I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.

Ilyés Zoltán: A gyimesi „ezeréves határ” olvasatai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest–Pécs, 2005

Ilyés Zoltán: Etnicitás és szimbolikus geográfia. A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010.

Iochom István: Az Agache-ügy filmkockái. In: Bakk Miklós–Bodó Barna–Csépi Sándor–Dávid Gyula–

Iordachi, Constantin: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. *Regio* 2000/3.

Iordachi, Constantin: „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobrudzsában 1878–1913. *Replika* 2000/41–42.

Iordachi, Constantin–Trencsényi Balázs: A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999). *Replika* 2000/41–42.

Jakab Attila: *Az erdélyi magyar történelmi egyházak társadalmi szerepe*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány, Budapest, 2003.

Jakab Attila: *Székelyföld. Mítosz és valóság*, Műhelytanulmány 15, Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány, Budapest, 2005.

Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.

Judah, Tim: *Kosovo. War and Revenge*. Yale University Press, New Haven and London, 2002, Juhász József–Magyar István–Tálas Péter–Valki László: *Koszovó. Egy válság anatómiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

- Kádár Gyula: *Székely hazát akarunk*. Scribae Kádár Lap- és Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2010.
- Kádár Gyula: *Székelyföld határán*. Scribae Kádár Lap- és Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2010.
- Kádár Magor–Zörgő Noémi: A romániai média. In Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion, Kolozsvár, 2011
- Kántor Zoltán (szerk.): *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.
- Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
- Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.
- Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio* 2000/3.
- Kántor Zoltán: Románia a homogén nemzetfelfogástól az „európai nemzet” felé? In Kiss J. László (szerk.): *Identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- Kelemen Attila Ármin: *Így működik Markó Béla*. Koinónia, Kolozsvár, 2012.
- Kincses Előd: *Marosvásárhely fekete márciusa*. Püski, Budapest, 1990,
- Király Károly: *Nyílt kártyákkal II. Az önrendelkezés útja*, Duplex Könyvkiadó, Pécs, 1999.
- Király Károly: *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek*. Nap Kiadó, Budapest, 1995.
- Kiss Tamás: A 2011-es romániai népszámlálás tanulságai és következményei. *Pro Minoritate* 2012/ősz.
- Kiss Tamás: *Nemzetdiskurzusok hálójában. Az állampolgárság-politika mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköze*. *Magyar Kisebbség*, 2013/3–4
- Kiss Tamás: Népszámlálás 2011: folyamatok és (köz)politikai irányok, *Magyar Kisebbség*, 2010/3–4
- Kiss Tamás: Támponok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I. *Pro Minoritate* 2010/nyár
- Kiss Tamás: Támponok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához II. *Pro Minoritate* 2010/ősz.
- Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK, 2006.
- Kolumbán Gábor: A Székelyföld fejlődési esélyei a román területfejlesztési politika keretei közt, *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3.
- Korhecz Tamás: Gondolatok, melyek lánggra borították a Balkánt. A Szerb Tudományos Akadémia „Memorandumáról”. Részlet a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os memorandumából. *Pro Minoritate* 1999/Tél
- Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008.
- Kovács Kiss Gyöngy: *Mítoszaink nyomában*. Komp-Press Kiadó–Korunk, Kolozsvár, 2013.
- Köpeczi Béla, Barta Gábor (szerk.): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Kőrössi P. József: *A magyar kártya. Beszélgetés Markó Bélával*. Kossuth Kiadó, 2013.
- Kristó Gyula: A vlach bevándorlás kezdetei a 12–13. századi Magyarországon. *Rubicon* 2005/1.

Kürti, László: *The Remoted Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. State University of New York Press, Albany, 2001.

L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

Lăcătușu, Ioan (ed.): *Aurel Nistor – o pagină din istoria Bisericii și Neamului*. Editura Carpații Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 1999.

Lăcătușu, Ioan: Aspecte ale conviețuirii interetnice din județele Covasna și Harghita. În: *Buletinul Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna” 1998–2001*, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2002.

Lăcătușu, Ioan: Mitropolitul Nicolae Colan și românii ortodocși din ținutul Harghitei și Covasnei. In: Lăcătușu, Ioan: *Dăinuire românească în Harghita și Covasna*. Editura România Pur și Simplu, București, 2007.

Lăcătușu, Ioan: Reromânizarea populației românești maghiarizate din fostele Scaune secuiești. Încercări de evaluare a unui proiect interbelic. *Angvstia* 2000/5. Editura Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2000.

Lăcătușu, Ioan: *Românii în mass-media maghiară din Harghita și Covasna*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2006.

Lăcătușu, Ioan: *Românii în mass-media maghiară din Harghita și Covasna*. Volumul II. (2006–2009) Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2009.

Lăcătușu, Ioan: *Structure etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita*. Târgu-Mureș, Editura Universității Petru Maior, 2008.

Lăcătușu, Ioan: *Tendențe de enclavizare a unui spațiu românesc Covasna - Harghita*. Editura România pur și simplu. București, 2004.

Lăcătușu, Ioan–Ioan Solomon: *Un fals „referendum” pentru impunerea unei autonomii anacronice deja existente*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2007.

Lăcătușu, Ioan–Vasile Lechințan–Violeta Pătrunjel: *Românii din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*. Editura Grai Românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003.

László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.*, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012.

Lazăr, Costel-Cristian: Influența statului maghiar asupra relațiilor interetnice din România, cu privire specială asupra spațiului secuiesc. *Angvstia* 2001/6. Editura Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2001.

Lazăr, Marius: Percepții identitare și relații interetnice în Secuime. Elemente pentru o „deconstrucție” și o „reconstrucție”, In: Lucian Nastasă–Salat Levente (ed.): *Relații interetnice în România postcomunistă*, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2000.

Létezik-e román–magyar konfliktus. Interjú Horváth Istvánnal. *Korunk* 1998. IX/10. <http://www.hhrf.org/korunk/9810/10k18.htm>

Liță, Corneliu Ștefan: Model sintetic – integrativ de înțelegere a relațiilor dintre români și maghiari, In: Bruno, Ștefan (coord.): *Dimensiunile urii interetnice în Secuime*. Editura BCS, București, 1998, 2001.

Livezeanu, Irina: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. Humanitas, București, 1998.

Lőrinc László: *Egyezzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2010.

Leuștean, Lucian: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Polirom, Iași, 2003.

Leuștean, Lucian: *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon 1918–1920*. Polirom, Iași, 2002.

Leuştean, Lucian: Trianon – történelem és propaganda. *Múltunk* 2005/2. sz.

Malkki, Liisa: Nemzeti földrajz. A népek gyökerei és a nemzeti identitás territorializálása a tudományos irodalomban és a menekültek között. *Replika* 2006/56–57.

Manolăchescu, Dan: *Székelyföld mítoszai*, ZAKA Edit Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009.

Margittai Gábor: *Trianoni menyecske. Szórványlétünk a Kárpát-medencében*. Scolar Kiadó, 2010.

Margittai Gábor: *Utazás a végeken*. Scolar Kiadó, 2011.

Markó Béla: Kié itt a tér. *Válogatott közéleti cikkek, előadások 1991–2009*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

Marušiak, Juraj: Stredoeurópska vlna nacionalizmu. *Je to tak. Monde diplomatique*. 01. 04. 2011. <http://www.jetotak.sk/europa/stredoeurupska-vlna-nacionalizmu>

„Megszentelik a teret”. Mi a magyarázata az ortodox terjeszkedésnek Székelyföldön? Interjú Nagy Mihály Zoltánnal, a Vallásügyi Államtitkárság magyar egyházakért felelős tanácsosával. *Transindex*, 2009. szeptember 4. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=10105>

Mihalache, Cătălina: *Didactica apartenenței. Istorie de uz școlar în România secolului XX*. Institutul European, Iași, 2012.

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. EPMSz, Bern, 1987.

Millea, Zeno: *Secesiunea Ardealului*. Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 2002.

Milosavljević, Olivera: Visszaélések a tudomány tekintélyével. In: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.

Miskolczi Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2005.

Modelul interetnic românesc. Proiect de strategie pentru promovarea identității naționale în contextul intern și internațional contemporan. În *Buletinul Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna” 1998–2001*, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2002.

Moldován Gergely: *A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2007.

Molnár Gusztáv: Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség* 1997/3–4.

Monitorul Oficial al României, partea a II-a, Nr. 205. Dezbateri parlamentare, Camera Deputaților, ședința din ziua de 18 noiembrie 1997 (stenograma)

Moțiune privind incapacitatea Guvernului de a asigura exercitarea autorității Statului pe întreg teritoriul țării, <http://ro.scribd.com/doc/30740094/Moriunea-Harghita-Covasna-Senat-decembrie-2001>

Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă*, Humanitas, București, 1999.

Murádin Jenő: A megsebzett szobor. *Elpusztult vagy megsérült erdélyi magyar emlékművek repertóriuma*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008.

Murgescu, Bogdan: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom, Iași, 2010.

Mustăță, Constantin: *România trădată*. Editura Eurocarpatica, București, 2010.

Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában. *Múzeumi Füzetek* 9. sz. Haáz Rezső Kulturális Egyesület–INFOPRESS Rt., Székelyudvarhely, 1994.

Nagy Mihály Zoltán: A múltszemlélet „színeváltozása” Romániában. A közös hagyományoktól a kirekesztésig. A magyarságkép változása a romániai történelemtankönyvekben 1947-1989 között. In: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt (szerk.): *Kutatási Füzetek* 14. *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009.

Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Összeáll.: Nagy Pál. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

Nencescu, Marian: Monumente comemorative ale eroilor neamului din județele Harghita și Covasna. *Angvstia* 2006/10. Editura ANGVSTIA, Sfântu Gheorghe, 2006.

Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.

Niessen, James P.: Naționalismul românesc: o ideologie a integrării și a mobilizării. In: Peter F. Sugar (ed.): *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*. Curtea Veche, București, 2002.

Novák Csaba Zoltán (összeáll.): *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965–1974*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011.

Novák Csaba Zoltán: Szocialista nemzet és kisebbség az RKP vezetőségének diskurzusában. *Korunk* 2006. Február

Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

Oláh Sándor: Magyar görög katolikus „románok” (Vallási-etnikai feszültségek egy székely faluban a két világháború között). *Regio* 1993/2.

Oláh Sándor: Románok asszimilációja a Székelyföldön. *Regio* 1998/2.

Olteanu, Gheorghe (ed.): „*Nu, nu, niciodată!*” *Redobândirea hegemoniei maghiare în Bazinul Carpatic în documente*. România Pur și Simplu, București, 2010.

Pál János: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközösségekben. *Magyar Kisebbség* 2008/1–2.

Pál Judit: A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: Bárdi Nándor (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Păpădie, Bogdan–Gabriel I. Năstase: *Războiul spionilor în interiorul și dincolo de granițele României*. București, Editura Phobos, 2005.

Papp Z. Attila: *Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között*. *Regio* 2008/4.

Pásztor Gyöngyi–Péter László: Kolozsvár mint márka – útban a posztmodern város felé? *Erdélyi Társadalom* 4. évf. 2006/2. sz.

Pataki János: *Székelyföld. A legendák világa*. Budapest, 2005.

Perovici, Minodora: *Istoria României: atlas școlar ilustrat*. Corint, București, 2006.

Péter László: „Kie itt a tér?” A kolozsvári Fötér színeváltozásai egy diskurzuselemzés tükrében. *Pro Minoritate* 2011. Tél.

Pop, Ioan-Aurel: *Istoria, adevărul și miturile. (Note de lectură)*. Editura enciclopedică, București, 2002.

Pop, Ioan-Aurel–Ioan Bolovan (coord.): *Istoria ilustrată a României*. Litera Internațional, București–Chișinău–Cluj, 2009.

Pop, Ioan-Aurel–Ioan Bolovan: *Istoria Transilvaniei*. Academia Română – Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013.

Popa-Lisseanu, Gheorghe (ed. Ioan Lăcătușu–Vasile Lechințan): *Originea secuilor și secuizarea românilor*. Editura România Pur și Simplu, București, 2003.

Popescu, Ion Longin: *O Insulă a Șerpilor în centrul României*. România Pur și Simplu, București, 2006.

Procesul constant de epurare etnică din județele Harghita și Covasna – luare de poziția adresată Președinției României, Guvernului și Parlamentului. Poziția academicienilor.
<http://www.docstoc.com/docs/121376069/Pozitia-academicienilor>

Protase, Dumitru: A dákoromán elmélet: Dacia őslakossága a 2–6. században a romániai történetírás szerint. *Rubicon* 2005/1.

Racovițan, Mihai: Despre evoluția secuizării românilor din arcul carpatic. *Angvstia* 2001/6. Editura Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2001.

Raportul Comisiei Parlamentare de audiere a persoanelor care, după 22 decembrie au fost nevoite să-și părăsească locul de muncă și domiciliul din județele Harghita și Covasna. Partea II-a, dezbateri parlamentare, Monitorul Oficial al României, vineri, 18 octombrie 1991.

Roman, Ioan: Majoritate și minoritate – experiența europeană și particula *Angvstia* 2001/6. Editura Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 2001.

România – Atlas istorico-geografic/Atlas historique-géographique/Historical-geographical Atlas/Historisch-geographischer Atlas. Editura Academiei Române, București, 2007.

Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Budapest, 1999.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székely nemzet képe,* Kráter Kiadó, Pomáz, 2009.

Russu, Ion I.: *Românii și secuii.* Editura științifică, București, 1990.

Sabău-Pop, Ioan–Lăcătușu, Ioan (coord.): *Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș în slujba dăinuirii neamului românesc în Transilvania: FCRCHM 2005–2015.* Editura Eurocarpatica, Sfântu-Gheorghe, 2015

Salat Levente: Erdélyi magyar identitás a magyar és a román közpolitikák keretében, *Magyar Kisebbség*, 2010/3–4.

Salat Levente–Veres Valér: Central and Local Public Administration in the Dynamics of Inter-Ethnic Relations in Romania, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, nr. 1. (2003) 9.

Salat Levente: The Chances of Ethnic Autonomy in Romania – between Theory and Practice. In Zoltán Kántor (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges.* Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 123–139.

Sandu, Ani: Lupoaica la români. *Decât o Revistă* 3, vară 2010.

Șandru, Codrina: *Comunități etnice și elite locale.* Editura Universității Transilvania din Brașov, Brașov, 2007.

Șandru, Codrina: Prezent și perspective ale relațiilor româno-maghiare din Harghita și Covasna. Un studiu calitativ asupra elitelor locale. *Angvstia* 2006/10. Editura ANGVSTIA, Sfântu Gheorghe, 2006.

Schramm, Gottfried: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.

Scurtu, Ioan (coord.): *Istoria Românilor.* Vol. VIII. Editura Enciclopedică, 2003.

Sebestyén Adrienne: „Erdélybe utazni más”. A magyar turisztikai irodalom Erdély-képe. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók.* Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék. Budapest–Pécs, 2005.

Shadow Report for the Treaty-based Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Discrimination Against the Hungarian National Minority in Romania. A) Attempts to Disrupt the Hungarian Community in Szeklerland.

Simon Judit: *Városkép románokkal és magyarokkal.* Scripta Kaidó, Nagyvárad, 2000.

- Smith, Anthony D.: *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press, Cambridge–Malden, 1995
- Stan, Lavinia–Lucian Turcescu: *Religie și politică în România postcomunistă*. Curtea Veche, București, 2010.
- Stoenescu, Alex Mihai: *Din culisele luptei pentru putere 1989–1990. Prima guvernare Petre Roman*. RAO International Publishing Company, București, 2006.
- Suditu, Anca–Diana Nițescu: Biserica Ortodoxă în Secuime. In: Ștefan Bruno (coord.): *Dimensiunile urii interetnice în Secuime*. Editura BCS, București, 1998, 2001.
- Suter, Keith: *Global Order and Global Disorder: Globalization and the Nation-State*. Praeger Publishers, Westport, 2003.
- Sütő András: *Fülesek és fejszések között*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2001.
- Sütő András: *Napló*. Helikon Kiadó, Budapest, 1998.
- Szabó Márton**: *Politikai tudáselméletek: Nyelvi uralom és a politikai mező, Diskurzus és hatalom a történelemben és a jelenben*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.
- Száraz Miklós György–Tóth Zoltán: *Fájó Trianon*. M-érték Kiadó, Budapest, 2011.
- Szarka László: A kisebbségek helye a magyar nemzetfogalomban a 21. század elején. In: Szarka László–Vizi Balázs–Majtényi Balázs–Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Szendrei János: Jelöltek, kerületek, választások. A Román Nemzeti Párt szereplése a képviselő-választásokon (1905, 1906, 1910). In: Egry Gábor–Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005
- Székelyföld Autonómia Statútuma*. Székely Nemzeti Tanács–T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009.
- Szepessy László (szerk.): *Húszéves az RMDSZ 1989–2009. Eseménynaptár, dokumentumok*. Az RMDSZ Elnöki Hivatala és az Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2009.
- Szilágyi Levente: Város, terek, szimbólumok. *Szatmár.ro* 2005. 09. 06.
- Szilágyi N. Sándor: Szeparatizmus? Miért ne? In: *Mi egy más*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.
- Szilágyi Zsolt: Külpolitika, határon túli magyarok és jószomszédság. *Magyar Kisebbség* 1998/3–4.
- Szokolay Elek: Marosvásárhely, 1990 – etnikumközi konfliktus? In: *Provincia 2000. Válogatás a folyóirat cikkeiből*. Pro Europa Kiadó, Marosvásárhely, 2001.
- Szőcs János: A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gergyó-, Kászonszékben (1614–1850). In: Bárdi: *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.
- Takács Frenc**: Románia Erdély-politikája 1989 után. *Magyar Kisebbség* 1998/3–4.
- Tamás Pál–Eröss Gábor–Tibori Tímea: *Nemzetfelfogások. Kisebbség – többség*. Új Mandátum Könyvkiadó–MTA SZKI, Budapest, 2005.
- Tănasă, Dan; Aspecte ale educației multiculturale în liceele din Sfântu Gheorghe. *Angvstia* 2006/10. Editura ANGVSTIA, Sfântu Gheorghe, 2006.
- Tánczos Vilmos: *A székelyföldi románok politikai magatartása*. 1992. Kézirat, JATE, K381
- Tánczos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* 1998/2.
- Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2000.
- Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski, Budapest, 1997.
- Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II. (1987)* Magyar Füzetek, 1989.
- Tőkés László: *Egy kifejezés és ami mögötte van – What's Behind a Statement?*, Vörösberény, 1993.

Treptow, Kurt W. (ed.): Dějiny Rumunska. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2000.
Túl a kásahegyen I-II. Bárdi Nándor történész. *Erdélyi Riport* 2012. augusztus 10./17.

Țurcanu, Ion: *Istoria contemporană ilustrată a românilor*. Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2010.

Țurlea, Petre: *Monumente ale unor criminali maghiari în România*. Editura România Pur și Simplu, București, 2004.

Țurlea, Petre: *Români și unguri 1940–2011*. Editura Karta-Graphic, Ploiești, 2011.

Ultranacionalista szervezetek Hargita és Kovászna megyékben. 1992. Kézirat, JATE, K354

Varga Attila: Autonómia – mint politikai beszédtema, mint társadalmi igény, mint közjogi állapot. *Magyar Kisebbség* 2004. 1–2. (31–32.)

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>

Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest, 1998

Varga-Kuna Bálint: A millennium és a nemzetiségek. *Magyar Kisebbség* 2009/1–2.

Varga-Kuna Bálint: *Celebration & Conflict: The Reception of the Hungarian Millennial Memorials in Theben and Kronstadt*. VDM Verlag, 2008.

Váry O. Péter: Előretolt helyőrségek Háromszéken. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2002*. Szórvány Alapítvány–Polis, Temesvár–Kolozsvár, 2002.

Verdery, Katherine: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. University of California Press. Berkeley–Oxford, 1991.

Verdery, Katherine: *What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1996.

Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.

Veress Emőd: Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*. 2006/2.

Vighi, Daniel: A volt Szekuritáté politikája 1990-ben I-II. *Provincia*, 2001. augusztus-szeptember/október.

Vincze Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.

Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Vofkori László: *Utazások Székelyföldön*, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007

Vörös Gabriella: A szakrális, a nemzeti közösség és az egzotikum élménye. A magyarországiak részvételének motivációiról a csíksomlyói pünkösdi búcsúban. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest–Pécs, 2005.

Zahorán Csaba: A nemzet őrei – az interetnikus kapcsolatok összehasonlító elemzése Révkomáromban (Szlovákia) és Sepsiszentgyörgyön (Románia), In: Slávka Otčenášová–Zahorán Csaba (szerk.): *Keressünk közös nyelvet a közös múlthoz. Szlovák és magyar történészek fiatal nemzedékének párbeszéde/Hľadanie spoločného jazyka o spoločnej minulosti. Dialóg mladej generácie slovenských a maďarských historikov*, Pavol Jozef Šafárik Egyetem, Kassa/Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012.

Zahorán Csaba: Az egyház visszatér. A Román Ortodox Egyház a székelyföldi magyar és román nemzetépítés diskurzusában 1989 után. *Múltunk* 2012/4.

Zahorán Csaba: Az impériumváltás ábrázolása az új cseh és román történeti szintézisekben. In: Ablonczy Balázs–Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.

Zahorán Csaba: Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben. *Magyar Kisebbség* 2009/1–2.

Zahorán Csaba: Rendszerváltás a Székelyföldön. A romániai rendszerváltás etnikai vetülete. In: Krausz Tamás–Mitrovits Miklós–Zahorán Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010.

Zahorán Csaba: „A Székelyföld nem létezik!” A székelyföldi autonómia az 1989 utáni román politikai diskurzusban. In: Lagzi Gábor (szerk.): *Közép-Európa a 21. század közepén: regionális és civil társadalom*. Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Veszprém, 2014.

Zahorán Csaba: Románia magyar szíve. A Székelyföld képei a magyar és a román közbeszédben 1989 után. *Pro Minoritate* 2013/tavasz

Zahorán Csaba: Románüldözés a Székelyföldön? Egy állítólagos etnikai tisztogatás története. In: Juhász József–Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2009.

Zahorán Csaba: Trianon a román és szlovák köztudatban (Kollai Istvánnal). *Kommentár*, 2007/3.

Zahorán Csaba: Trikolórok, farkasok és turulok földje. Magyar és román szimbolikus politikák Erdélyben 1989 után. (*kézirat*)

Zahorán, Csaba: Rival National Narratives: A Comparative Analysis of Secondary School History Primers from Romania and Hungary. In: Anders E. B. Blomqvist, Constantin Iordachi and Balázs Trencsényi (eds.): *Hungary and Romania Beyond National Narratives. Comparisons and Entanglements*. Peter Lang, Bern, 2013. 607–653. (magyar nyelven: Rivális nemzeti narratívák. A román és a magyar középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése. In: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt (szerk.): *Kutatási Füzetek 14. A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009.)

Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009.

Zsidó Ferenc: *A múlt kisajátítása. Magyar, román és cigány közösségek történelemszemléletének elemzése*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012.

TARTALOM

I.	Bevezetés	3
II.	Nemzetépítés jelenidőben: elméleti keretek és fogalmak	7
<i>II. 1.</i>	<i>Nemzetépítés és globalizáció</i>	7
<i>II. 2.</i>	<i>Fogalmak</i>	12
<i>II. 3.</i>	<i>Módszertani megjegyzések</i>	29
<i>II. 4.</i>	<i>Szakirodalmi áttekintés</i>	34
III.	Diskurzusokat termelő történelem: a modern magyar és román nemzetépítés Erdélyben 1989 előtt	47
<i>III. 1.</i>	<i>A „nemzeti ébredéstől” a dualizmusig</i>	48
<i>III. 2.</i>	<i>Erdély a nemzetiesítő Magyar Királyságban (1867–1918)</i>	51
<i>III. 3.</i>	<i>Erdély a nemzetiesítő Nagy-Romániában (1919–1940)</i>	55
<i>III. 4.</i>	<i>A „kis magyar világ” közjátéka (1940–1944)</i>	61
<i>III. 5.</i>	<i>Nemzetépítések az államszocializmusban (1945–1989)</i>	64
IV.	Aktuális kontextus (1989–2015)	73
<i>IV. 1.</i>	<i>A relacionális viszonyrendszer 1989 utáni aktorai</i>	74
<i>IV. 1. 1.</i>	<i>A nemzetközi intézmények terepe</i>	74
<i>IV. 1. 2.</i>	<i>A nemzetiesítő Románia központi aktorai</i>	75
<i>IV. 1. 3.</i>	<i>A székelyföldi román elitcsoportok</i>	78
<i>IV. 1. 4.</i>	<i>A romániai magyar aktorok</i>	80
<i>IV. 1. 5.</i>	<i>Az „anyaország”</i>	86
<i>IV. 2.</i>	<i>A romániai fordulattól a magyar–román alapszerződés aláírásáig (1989. december 22. – 1996. szeptember 16.)</i>	89
<i>IV. 3.</i>	<i>Az alapszerződéstől Románia európai uniós csatlakozásáig (1996. szeptember 16. – 2007. január 1.)</i>	100
<i>IV. 4.</i>	<i>Az európai uniós csatlakozás utáni időszak (2007. január 1. – 2015 vége)</i>	108
V.	Az érem két oldala: a „Har–Kov-jelenség” és az autonómia diskurzusai	119
<i>V. 1.</i>	<i>Bevezetés</i>	121
<i>V. 2.</i>	<i>Autonómia VS. a „Har–Kov-jelenség”</i>	125

V. 3. <i>Az autonómia- és a Har–Kov-diskurzus genezise</i>	131
V. 4. <i>Párhuzamos diskurzusok</i>	137
V. 4. 1. <i>A kilencvenes évek zaklatott első fele (1992–1996)</i>	137
V. 4. 2. <i>A magyar kérdés integrálása (1996–2003)</i>	140
V. 4. 3. <i>Az autonómia „ellenzékben” (2003–2014)</i>	142
V. 4. 4. <i>2014 óta</i>	154
V. 4. 5. <i>Összegzés helyett kérdések</i>	157
VI. „Esettanulmányok”	160
VI. 1. „Ortodox Székelyföld” – a Román Ortodox Egyház a székelyföldi magyar és román nemzetépítő diskurzusokban	160
VI. 1. 1. <i>Ortodoxia, állam és nemzet a modern Romániában és a Székelyföldön</i>	161
VI. 1. 2. <i>Az alapítás diskurzusai – a Kovászna–Hargitai Ortodox Püspökség megalapítása</i>	166
VI. 1. 3. <i>Hagymakupolás honfoglalás Románia szívében</i>	171
VI. 1. 4. <i>Ortodox „nemzetpolitika”: közösségépítés és érdekképviselet</i>	184
VI. 2. Szimbolikus nemzetépítések – a szimbolikus nemzetépítés diskurzusai a Székelyföldön	201
VI. 2. 1. <i>Nemzetépítés szimbólumokkal</i>	203
VI. 2. 2. <i>A szimbolikus nemzetépítések hagyománya Erdélyben és a Székelyföldön</i> ...205	
VI. 2. 3. <i>Nemzeti kellékek – farkasok és turulok, trojújak és kopjafák</i>	209
VI. 2. 4. <i>Nemzeti rítusok – állami és nemzeti ünnepek</i>	212
VI. 2. 5. <i>Szimbolikus találkozások</i>	219
VI. 2. 6. <i>Szimbolikus határvidék, frontvonalak és oázisok</i>	223
VI. 2. 7. <i>Konfliktusok</i>	227
VI. 2. 8. <i>Több mint jelkép</i>	240
Zárójegyzet	241
VII. Források és felhasznált irodalom	243